

**AKDENİZ
İİBF DERGİSİ**
Akdeniz İİBF Journal
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aiiibfd>

e-ISSN 2667-7229

Yıl/Year: Kasım 2024

Cilt/Volume: 24

Sayı/Number: 2

Sosyal bilimler alanında, toplumsal oluşumları, gelişmeleri ve sorunları irdeleyen bilimsel çalışmaları yayımlar.

Publishes social formations, developments and subjects in the field of social sciences.

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayınıdır.

It is the publication of Akdeniz University Faculty of Economics and Administrative Sciences.

Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir.

It is a peer-reviewed journal published twice a year, in May and November.

Akdeniz İİBF Dergisi

- TÜBİTAK ULAKBİM/TRDizin Sosyal Bilimler veri tabanına dâhildir.
- International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- EBSCO
- EconLit

AKDENİZ İİBF Dergisi, genel anlamda sosyal bilimler, daha özelinde iktisat ve yönetim bilimleri alanında, özgün araştırmaya dayanan makaleler başta olmak üzere her sayıya ayrılacak belli bir bölümde rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı v.b. makale dışı yazılara da yer verir. Bu kapsamda dergi, iktisat, işletme, kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, maliye ve ekonometri bilim alanlarından yazılara açıktır. Yazarlar, Akdeniz İİBF Dergisi yazım kurallarına uygun hazırlanmış, Türkçe veya İngilizce dillerinde çalışmalarını Dergi'ye katkıda bulunabilirler.

Akdeniz İİBF Dergisi yılda iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazarlara aittir; Akdeniz İİBF Dergisi'ni bağlamaz.

Akdeniz İİBF Dergisi'nde yer alan yazılardan kaynak gösterilerek aktarma ve alıntı yapılabilir.

SAHİBİ/OWNER

Akdeniz Üniversitesi İİBF adına
Dekan Prof. Dr. Aslıhan BOZCUK

BAŞ EDİTÖR/EDITOR-IN-CHIEF

Prof. Dr. Mehmet Mert
Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü

EDİTÖR YARDIMCILARI/ASSISTANT EDITORS

Dr. İlyas ÖZKÖK - Dr. Yağmur ÖZ

YAYIN KURULU/ALAN EDİTÖRLERİ/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Hale BALSEVEN (Maliye)
Prof. Dr. Serkan AKINCI (İşletme)
Doç. Dr. Janset ÖZEN AYTEMUR (İşletme)
Doç. Dr. Mustafa Koray ÇETİN (İşletme)
Doç. Dr. Nuray ATSAN (İşletme)
Prof. Dr. Gülden BÖLÜK (İktisat)
Doç. Dr. Ceren KALFA ATAAY (Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi)
Prof. Dr. Emre İPEKÇİ ÇETİN (Ekonometri)
Prof. Dr. Pınar KAYA SAMUT (Ekonometri)
Dr. Öğr. Üyesi Zafer Barış GÜL (İktisat)
Doç. Dr. Serkan DORU (Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi)
Doç. Dr. Şerife DURMAZ (Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri)
Dr. Öğr. Üyesi Ayten YAĞMUR (Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri)
Doç. Dr. Fulya ÖZKAN (Uluslararası İlişkiler)
Doç. Dr. Senem ATVUR (Uluslararası İlişkiler)

YABANCI DİL EDİTÖRÜ/LANGUAGE EDITOR

Prof. Dr. Sibel AYKIN

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Yener ALTUNBAŞ	Bangor Üniversitesi, İngiltere
Prof. Jose Maria Garcia Alvarez COQUE	Politecnica De Valencia Üniversitesi, İspanya
Prof. Alpaslan ÖZERDEM	George Mason Üniversitesi, ABD
Prof. Caroline SAUNDERS	Lincoln Üniversitesi, Yeni Zelanda
Prof. João Carlos Correia LEITÃO	Beira Interior Üniversitesi, Portekiz
Prof. Eyüp DOĞAN	Sharjah Üniversitesi, Dubai
Prof. Şaban NAZLIOĞLU	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. İlhan ÖZTÜRK	Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye
Prof. Can Tansel TUĞCU	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Cem KADILAR	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Tahir ALBAYRAK	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Erol TAYMAZ	ODTÜ, Türkiye
Prof. Dr. Alpaslan AKAY	Gothenburg Üniversitesi, İsveç
Prof. Alanur ÇAVLİN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Erkan ERDOĞDU	EPDK, Türkiye

İLETİŞİM/CONTACT

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Dumlupınar Bulvarı, Kampus, 07058 Antalya-TÜRKİYE

Tel: +90 242 310 18 33 – Faks: +90 242 310 18 03

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/auibfd>

iibfdergi@akdeniz.edu.tr

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

e-ISSN 2667-7229

Yıl/Year: Kasım 2024

Cilt/Volume: 24

Sayı/Number: 2

The Us Approach To The October 7 Attacks And The Israel-Hamas Conflict In The Context Of Antony Blinken's Discourses

Antony Blinken'in Söylemleri Bağlamında ABD'nin 7 Ekim Saldırıları ve İsrail-Hamas Çatışmasına Yaklaşımı

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 49-58

Ertuğrul Buğra ORHAN

Çok Kriterli Karar Verme ve Veri Zarflama Analizinde Kullanılan Yönsüz Veriler İçin Fonksiyon Önerileri: Finansal Performans Örneği

Function Proposals for Non-Oriented Data Used in Multi-Criteria Decision Making and Data Envelopment Analysis: An Example of Financial Performance

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 59-75

Kenan Oğuzhan ORUÇ, Gökhan YILMAZ,
Tayfun YILMAZ

The Securitization of Migration in Hungary through Conspiracy Theories

Macaristan'da Göçün Komploteorileri Aracılığıyla Güvenleştirilmesi

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 76-85

Umut YUKARUÇ

Hastanelerde Kaynak Tüketim Muhasebesi ve Hedef Maliyetleme Yöntemlerinin Birlikte Uygulanması

Joint Application of Resource Consumption Accounting and Target Costing Methods in Hospitals

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 86-103

Emine ARSLAN, M. Kemalettin ÇONKAR

1891 Tütün İsyanı'nda Ulemanın Rolünün Şerif Mardin'in Yumuşak İdeoloji Olarak Din Kavramı Üzerinden Analizi

An Analysis of The Role of Ulema in the 1891 Tobacco Revolt Through Şerif Mardin's Concept of Religion as a Soft Ideology

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 104-113

Mehdi SOSAR

Discrepancies in the European Union's Responses: Syrian versus Ukrainian Refugee Crises

Avrupa Birliği'nin Tepkilerindeki Tutarsızlıklar: Suriyeli Mülteci Krizine Kıyasla Ukraynalı Mülteci Kriz

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 114-127

İrem AŞKAR KARAKIR,
Fulya AKGÜL DURAKÇAY

Liberalizmde Hobbes: Gerilim ve İkilikler

Hobbes in Liberalism: Tensions and Dualities

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 128-148

Rezzan AYHAN TÜRKBAŞ

Yeşil Yeterlilik Ölçeği Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması

The Green Competence Scale Turkish Adaptation: Validity and Reliability Study

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 149-156

Ferda Esin GÜLEL, Senem PAK,
Öncü YANMAZ ARPACI, Melda GÖLEMEZLİ

Yazarlara Duyuru

Author Guidelines

The Us Approach To The October 7 Attacks And The Israel-Hamas Conflict In The Context Of Antony Blinken's Discourses

Antony Blinken'in Söylemleri Bağlamında ABD'nin 7 Ekim Saldırıları ve İsrail-Hamas Çatışmasına Yaklaşımı

Ertuğrul Buğra ORHAN^a

ARTICLE INFO

Article History	
Received	13 February 2024
Accepted	29 May 2024
Available Online	4 July 2024

Article Type	Research Article
--------------	------------------

Keywords

Israel,
Hamam,
US,
Antony Blinken,
Discourse Analysis,
Conflict,
Gaza.

ABSTRACT

The risk of the political friction between Israel and Hamas escalating into an armed conflict has been a source of great concern worldwide. Aligning with this pessimistic anticipation, on October 7, 2023, Hamas initiated a military action from Gaza into Israel, prompting Israel to respond with a significantly devastating counteroffensive. The military operation specifically targeted places populated by civilians and elicited a response from the global community. US Secretary of State Antony Blinken engaged in numerous meetings and conducted a series of press interviews during this time. These interviews were subsequently published in text format on the official website of the US State Department. The objective of this study is to examine the discourse content of Antony Blinken's interviews regarding the Israel-Hamas conflict. The discourse content was thoroughly examined using discourse analysis. The conversation materials were analyzed using Rstudio, a code-based application. The analysis demonstrates that Blinken disregards the human rights violations committed during Israeli acts of aggression. However, Hamas was held responsible for these transgressions. Iran and Hamas were linked to terrorism as a result of their affiliation. Blinken consistently places a high importance on Israel's security in his language and communication. Blinken's affirmation of his Jewish identity during his initial visit to Israel following recent events confirmed the theopolitical connection between the US and Israel. Furthermore, it was noted that Blinken's words endorsed the framework of the religious ties between the United States and Israel. It was noted that Blinken's use of language focusing on the civilian population in Gaza did not have an impact on the current situation on the ground. The US's lack of success in providing humanitarian relief can also be attributed to its unwavering support for Israel, as reflected in Blinken's rhetoric.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	13 Şubat 2024
Kabul	29 Mayıs 2024
Yayın	4 Temmuz 2024

Makale Türü	Araştırma Makalesi
-------------	--------------------

Anahtar Kelimeler

İsrail,
Hamam,
ABD,
Antony Blinken,
Söylem Analizi,
Çatışma,
Gazze.

ÖZ

İsrail ile Hamas arasındaki siyasi sürtüşmenin silahlı bir çatışmaya dönüşme riskinin varlığı tüm dünyada büyük bir endişe kaynağı olmuştur. Bu kötümser beklentiye paralel olarak, 7 Ekim 2023'te Hamas, Gazze'den İsrail'e doğru bir askerî harekât başlatmış ve İsrail'in önemli ölçüde yıkıcı bir karşı saldırıyla cevap vermesine yol açmıştır. Askerî operasyon özellikle sivillerin yaşadığı yerleri hedef almış ve küresel toplumun tepkisini çekmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken bu süre zarfında çok sayıda toplantıya katılmış ve bir dizi basın röportajı gerçekleştirmiştir. Bu mülakatlar daha sonra ABD Dışişleri Bakanlığı'nın resmi internet sitesinde metin formatında yayımlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, Antony Blinken'in İsrail-Hamas çatışmasına ilişkin röportajlarının söylem içeriğini incelemektir. Söylem içeriği, söylem analizi kullanılarak kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Görüşme materyalleri kod tabanlı bir uygulama olan Rstudio kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz, Blinken'in İsrail'in saldırı eylemleri sırasında işlenen insan hakları ihlallerini göz ardı ettiğini göstermektedir. Ancak bu ihاللerden Hamas sorumlu tutulmuştur. İran ve Hamas, bağlantılarının bir sonucu olarak terörizmle ilişkilendirilmektedir. Blinken, dilinde ve iletişimde İsrail'in güvenliğine sürekli olarak yüksek önem vermektedir. Blinken'in son olayların ardından İsrail'e yaptığı ilk ziyarette Yahudi kimliğini teyit etmesi, ABD ile İsrail arasındaki teopolitik bağı teyit etmiştir. Ayrıca, Blinken'in sözlerinin ABD ve İsrail arasındaki dini bağların çerçevesini onayladığı da kaydedilmiştir. Blinken'in Gazze'deki sivil nüfusa odaklanan bir dil kullanmasının sahadaki mevcut durum üzerinde bir etkisi olmadığı da açıkça değerlendirilmektedir. ABD'nin insanı yardım sağlama konusundaki başarısızlığı, Blinken'in söyleminde de yansıtıldığı gibi, İsrail'e verdiği sarsılmaz desteğe de bağlanabilir.

^a Asst. Prof. Dr., Fırat University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of Economics, Elâzığ, E-Posta: bugraorhan@firat.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2455-5441

1. Introduction

On October 7, 2023, the military operation launched by Hamas was a very important breaking point in the historical Israeli-Palestinian conflict. Following the Hamas attack, Israel launched an air and ground military operation in Gaza, which resulted in a massive destruction. At this point, the study focuses on the official press releases and interviews of Blinken, the Secretary of State of the United States, Israel's traditional ally, during the conflict that began on October 7.

Long before October 7, Ehud Barak made sweeping concessions towards a two-state solution at Camp David in 2000, Sharon unilaterally withdrew Israel from the Gaza Strip in 2005, and Netanyahu called for Israeli recognition of a demilitarized Palestinian state in 2009 (Dermer, 2020). Today, it is possible to say that the plan to demilitarize or destroy Hamas in 2009 is behind Israel's will to continue military operations under the leadership of Netanyahu. However, there are also those who argue that Trump's Jerusalem decision destroyed the two-state solution initiatives (Jensehaugen, 2023). These policies include again recognizing Jerusalem as Israel's capital and moving the embassy from Tel Aviv to Jerusalem (Shalom & Michael, 2018), cutting funding to NGOs such as UNRWA and USAID, thereby weakening their activities in the Palestinian territories (Deutsche Welle, 2018), withdrawing from UN bodies hostile to Israel and, most recently, recognizing Israeli sovereignty over the Golan Heights. Previous administrations at least recognized the Palestinians as an important entity influential in the peace process with Israel. Moreover, under Trump, by supporting Israel, he is undermining any future opportunity for a peace agreement (Ward, 2019).

Looking at the US relations with Israel, the policy of unconditional support continues. Recently, during the US presidency, Trump stated that it was time to officially recognize Jerusalem as the capital of Israel (Farrell, 2018). It would not be difficult to say that this will was entirely aimed at realizing Israel's policy. In reaction to this, Palestinian President Abbas stated that the United States could no longer be part of the peace negotiations after Trump's decision and that this decision seriously harms lasting peace and stability (Black, 2018). Therefore, it can be said that today's developments have come to this point step by step. In addition, the US under Biden's administration's continued staunch pro-Israel stance may strengthen its potential to distance itself from its role as a mediator and solution partner. In addition to the existence of this strong potential, the latest breakthrough is the "Al-Aqsa Flood" launched by Hamas on October 7. operation. The sudden attack on Israel by a large number of Hamas members who had infiltrated into Israel from Gaza was undoubtedly a great shock to the whole world, but especially to Israel and the United States. In this process, Israel launched a very strong military operation against Gaza territory, which was characterized as a "war". Israel's military response was widely criticized around the world for causing the deaths of thousands of civilians. However, the United States strongly offered its political and military support to its close ally Israel. In this regard, Antony Blinken's speech "*I come before you not only as the United States secretary of state, but also as a Jew*" (Blinken, 2023)

during his visit to Israel on October 12 has gone down in history as a reflection of both US foreign policy and foreign policy representation. Including this speech, official visits, press interviews and statements made within the scope of the conflict that started on October 7 were also shared on the official website of the US State Department by opening a special link on the subject. Accordingly, the research is based on Antony Blinken's speeches among the text-based content posts on the website. The aim of the study is to identify Antony Blinken's outline of the US policy on Israel during the ongoing Israel-Hamas conflict and to analyze his current political position. The method used to analyze the discourse content is Jäger's (2009) discourse analysis model. The text contents were analyzed with the Rstudio program within the scope of the relevant stages of the model. The findings were discussed in the context of human rights, partly in the context of theopolita and the US view of Israel, and the results were obtained within this framework. Finally, the study will fill an important gap in the literature in terms of its subject and results. Because, although the official policies of the US are not a secret, it is very important to address the specific discourse content, especially regarding the conflict process in which Israel is involved, in order to provide more detailed information. Moreover, observing the link between official policy and personal discourse in terms of institutional representation will also contribute to the relevant literature. Therefore, in the following section, the relevant literature is reviewed and it is stated that the study is positioned at a different point in the literature.

2. Literature Review

When we look at the literature on the US, Israel and Palestine, it is seen that most of the studies focus on the results of the political process. Accordingly, the literature, mostly recent studies, is reviewed and the contribution of the research is mentioned at the end of the literature review.

Watkins (1997) argued that the US formerly sought oil security and Israel as a Jewish homeland in the Middle East. The US penalizes states that don't follow these policies. This analysis found that US actions directly endanger its interests. According to Christison (2004), Bush-era leaders were unlikely to involve the US in a meaningful Palestinian-Israeli conflict resolution. Bush's intentional ignorance of the domestic situation and indifference to Palestinian grievances, his apparent personal connection with Ariel Sharon, and intense domestic political pressure from the pro-Israel lobby, Congress, neo-conservatives, and fundamentalist Christian lobby. All of these circumstances make US pressure on Israel likely. Mearsheimer & Walt (2006) warn that the Jewish lobby's effort for regime change in Iran and Syria could lead to US action and dire repercussions. Washington appears hypocritical in urging other nations to uphold human rights and hurts its democracy promotion efforts abroad. Democracy suffers from the Lobby's ban on Israel discourse. Shutting down opponents by calling them anti-Zionist or organizing boycotts contradicts democracy's core tenet of open debate. The democratic process is hampered by the US Congress's incapacity to debate these crucial topics. Israel supporters should speak up and debate opponents. However, free speech advocates should strongly denounce attempts to restrict debate on vital public problems. In another study,

Yahaya (2020) said the Israel-Palestine conflict is about land, Israeli settlements in the west, and the occupation of the West Bank and Gaza Strip. Palestine asked that Israel return the land it conquered in 1967, but Israel kept building settlements throughout the peace process. Current strife is raising concerns about this. Pratiwi, Qomara, and Syarafi (2020) evaluated the US mediatorship in the Israeli-Palestinian conflict. This report also seeks alternatives to US-led mediation. The essay opens by discussing the US mediation role and its efforts to resolve this unresolved problem. The tighter US-Israel alliance also hinders peace and conflict resolution, it claims. The conversation also examines how US initiatives in the Middle East, such as moving the US embassy to Jerusalem, have intensified the situation. This article concludes by proposing Egypt, Jordan, Saudi Arabia, and the UAE as alternate mediators. It concludes that the US cannot be an honest mediator to address the Israeli-Palestinian problem while maintaining its special relationship. The document also acknowledges that the US is the only nation with the material resources to bring the parties to the table. An ideal but realistic solution would involve other nations in addition to the US to resolve the dispute.

Aksendi (2021) analyzes Donald Trump's speeches focusing on identification and concludes that the US considers Israel a 'friend' because they share things, but Palestine is a 'rival' because they share no identity, interests, or conflicts. Pace & Yakobi (2021) state that Israel's settlement colonization of the occupied Palestinian areas impacts all elements of Palestinian life. This article shows that settler colonialism and gradual violence can explain Israel's operations, especially since its 2005 pullout from Gaza. Although Israel has fewer moral duties to Gazans, it may manipulate its destructive power and violent behaviors. The paper critically examines how power, violence, and health are intertwined in conflict zones and Gaza, focusing on Israeli health interventions and the effects of violence and infrastructure destruction on Gaza residents' daily lives. Israel's pullout from Gaza continues settler colonialism and radicalizes it, typically through slow violence, according to the author. Warasti, Qonita & Sholeh (2022) found that US foreign policy toward Israel has always favored Israel. Trump favors Israel in the Israeli-Palestinian conflict. This approach benefits Israel. Trump's administration doesn't talk to Palestinians or consider their stories when making regional decisions. The US's partiality and backing for Israel make it a poor mediator since it inhibits the peace process and complicates the situation. Marcella (2022) states that once Hamas took authority in Gaza, the US isolated and expelled the group. After this policy failed, the US took a more measured approach. Policymakers treated Gaza as an afterthought to be resolved after peace. Without a peace agreement soon, a vigorous American policy toward Gaza over a wide frequency range is no longer possible. To end the crisis, international stakeholders, Israelis and Palestinians, must be more involved in Gaza. Jamal (2022) uses Jacques Derrida's concept of "difference" to demonstrate that Israel's strategy is a discursive and practical attempt to create differences between Palestinian groups and exploit the gaps between them to control the millions of Palestinians under Jewish sovereignty. Difference forces gaps between worldly forms. These kinds are best described by Martin Heidegger's "worldless," "poor

in the world," and "world-shaping." Chen & Guo (2023) employed Realism to examine and explain US conduct and performance in the 2021 Israeli-Palestinian conflict. Realism holds that anarchy is the state of the international system, sovereign nations are key actors, sovereign states are unique and rational, and power and security are state interests. All of these explain why the US supports Israel in the conflict. According to the report, Israeli-Palestinian peace is impossible to establish quickly. The peace process will struggle as long as the two factions have different state powers. In a world full with problems, Realism will remain invaluable. Yiftachel (2023) theorizes that entrenched Jewish colonialism in Palestine, ethnocracy, partial liberalization under global capitalism, and apartheid are linked. The study argues that Jewish settlement in Palestine, the regime's underlying rationale, proceeded in six historical-geographical stages, confronting continual and sometimes violent Palestinian resistance. The article then details the rise of a regime between the River and the Sea in which the state used military, spatial, economic, legal, and geopolitical powers, especially US support, to repress Palestinians and promote Jewish democracy and economic development. Israel might assimilate and "whiten" Mizrahi and other Jewish groups into mainstream Zionism. After Israel's 1967 invasion, Dana & Jarbawi (2023) propose 'Colonial Extraterritorial Autonomy' as a colonial government to address this conceptual void. This word was created to solve the land/population conundrum for Israel's colonial goal of 'maximum land with least Palestinians'

Israeli policies on Palestine are generally criticized in the literature. This critique also involves the US. Accordingly, Israel is violating Palestinian human rights, especially in Gaza and the West Bank, illegally expanding settlements, and impeding the two-state solution. More crucially, while the US appears to support a two-state solution, studies have demonstrated that it is not making serious steps to implement it and is supporting Israel's policies. This study examines US discourse during the October 7, 2023 Israeli-Palestinian conflict, a recent example. The study analyzes the US Secretary of State's discourses on the process using a novel paradigm. Thus, the study seeks to address a relevant gap in the literature by focusing on the issue and approach.

3. Methodology

The speeches used in this study were taken from the speeches and interview transcripts posted on the "Israel-Hamas Conflict: Latest Updates" tab on the official website of the US State Department. These texts include Antony Blinken's official statements and interviews with the press since October 7. The analysis of the discourse content was conducted in the Rstudio program. The basic analysis packages "tm," "syuzhet," "dplyr," and "tidytext" were used in the analysis. Sentiment analysis was categorized as "positive" and "negative" based on emotion classification in the range of -5 and +5. The package used in sentiment analysis can filter out variables that may produce false results, such as run-on sentences, negative expressions used in a positive sense, or positive expressions used in a negative sense. Therefore, the program has the capacity to produce sentiment analysis results with high precision. The "igraph" package was used as the graphic tool for the

obtained results, and content result visualization was done through the package.

This study analyzed Blinken's discourses holistically to accurately express the content's spirit, as Jäger (2009) believes to directly reflect discourse's force. As a compilation of lectures about a single phenomenon, the texts are not regarded as isolated parts. The only variables now are the partial consequences of different days' advancements. Thus, "The general is present in the discourse; the particular is only the different manifestations of the general on the same plane" (Jäger, 2009: 209). Whether the analytical results can be generalized is answered yes. Thus, the research technique began with discourse and then addressed the discourse analysis model. Finally, the discourse analysis model and research methods are described.

Discourse is a meta-activity that transforms ideology, knowledge, discourse, expression, manner of expression, negotiation, power, and power into action. Discourse affects social, political, cultural, and economic life (Sözen, 1999). Gee (1999) claims that all language use is political. Language is engulfed by society and its ideals. Political discourse is inseparable from language. Discourse analysis is needed to progress from generic, theoretical, and quantitative methods to characterized, detailed, and qualitative ones (Wood and Kroger, 2000). Thus, discourse analysis is an advanced hermeneutics and social semiotics that examines "meaning" in its variety (Elliott, 1996). Discourse analysis is a technique that draws from other disciplines and is armed with their theoretical viewpoints (Potter & Wetherell, 1987; Tonkiss, 2006). Here, discourse analysis is not a single theory, method, or practice. It is a heterogeneous qualitative research method used in various fields and cultures (Tonkiss, 2006). Discourse analysis focuses on language and results (Wood & Kroger, 2000). Discourse analysis can be used to study formal written material like news reports, political party statements and declarations, academic articles, and any document that exhibits social interaction (Elliott, 1996).

Discourse analysis sample size and representativeness depend on study objectives and questions (Elliott, 1996). Sample size does not determine discourse analysis success. It focuses on study topics, not sample size (Sözen, 1999). Blinken's interviews and press releases on his website during the October 7 skirmishes are the focus of the inquiry. In discourse analysis, written texts are used alongside interview data due of language structure. Each writing should be analyzed-friendly. This requires texts with integrity and consistency (Mil, 2007). Thus, the data was based on the US State Department's written interview and record presentation, clustered inside the title provided by the US State Department for the October 7 process. Thus, coherent, single-topic content might be gathered. The Jäger discourse analysis paradigm was used to analyze the texts. Jäger discourse analysis is a social and cultural research method. Speech and text meaning products are examined in this manner. Discourse analysis is a qualitative research method. The theoretical foundation of discourse analysis spans various social sciences, including sociology, psychology, linguistics, media, and politics (Çelik & Ekşi, 2008).

In the context of the discourse analysis model based on Foucault's discourse theory, Jäger (2001) argued that there are some important issues. For instance, what is legitimate knowledge in a specific area and time. How valid knowledge is created, shared, and accepted matters. Its role in topic and society building and impact on society's growth from the ground up are also questioned. Like Foucault, Jäger (2001) defines knowledge as all of the consciousness and meaning that humans use to interpret and shape reality. Jäger detected a gap in Foucault's theory: discursive and non-discursive behaviors and their representations (objects) are disconnected (Meyer, 2001). Foucault's blind hole is avoided by conceptualizing the subject as a social act-performer as the link between discourse and reality. Jäger (2001) states that discourse analysis is concerned with the formation of reality by discourse and active subjects, not the interpretation of what is already existent or the distribution of meanings. The *dispositif*, in Foucault's view, includes discursive and non-discursive acts and their linkages (Jäger, 2001; Caborn, 2007). So it covers both what is stated and not said. Thus, Jäger suggests a discursive and *dispositif* analysis that investigates discourses and *dispositifs*. Jäger (2001) views talks, texts, and discourses in connection to each other and the *dispositif*. According to Jäger (2001), sovereign discourses can be criticized and questioned. This can be done by analyzing their inconsistencies and unstated contents, what they allow to be said and done, and how they affect the acceptance of specific realities or truths at a certain time. Jäger advocates a content-oriented structural analysis of discourse and a "sensitive" language analysis. Jäger explains discourse structures before analyzing: discourse fragment, discourse thread (thematically related discourse fragments), discursive events and contexts, discourse plane (areas like science, politics, media, education, everyday life, working life, etc. in which interrelated discourse fragments operate), discourse position (a person's or medium's ideological position), and social discourse Jäger (2001) presents a 6-stage analysis based on these ideas. The stages of the analysis and the variables according to which the research addresses this model are presented below:

The crucial portion of the discourse analysis above needs clarification. Because the following inquiry may arise about this issue: Is discourse analysis data just scenario description and determination? Or can criticism achieve other goals? Critical discourse analysis goes beyond situation determination, albeit it's hard to say. As "it requires a critical gaze to identify discourses in the first place, to make visible the implied and unspoken conditions and claims that are represented as truth, or statements that unjustly seek to compromise, false generalizations and corresponding escape routes, etc." (Jäger, 2010). Thus, implicit assumptions and conventions in society, realities produced, information transferred, and normalized can be revealed. People's consciousness is the goal now. Discourse analysis is crucial here.

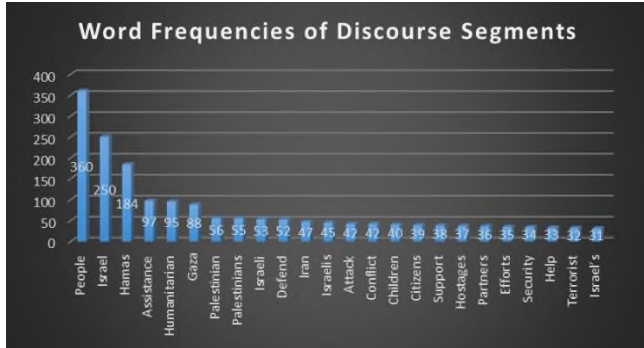
The research analysis framework adapted to Jäger's (2009) model was designed as above. Accordingly, coding based on frequency distribution was made by taking into account the critical discourse parts within the scope of the topic in the discourse content. Algorithmic word grouping, clouding and sentiment analysis were performed based on all content components. Each data set constitutes the main findings of

from this, the word "people" was mostly used to refer to the people of Israel, but also to the people living in Gaza. "Hammas" was also used quite frequently in this distribution. Since the official US discourse is known, Blinken also used the word "terrorist" frequently, which, as expected, has a high correlation with the word "Hammas". Below is a subject-oriented narrowed frequency graph of this distribution.

Graphic 1. Word Frequencies of Discourse Segments

According to the word frequency table, the phrases used can be categorized into several groups. Accordingly, Blinken used Israel-centered discourse patterns (Israel, Israeli, Israelis and Israel's) with a total frequency score of 379. This means that the largest expressions in terms of conceptual density are Israel-centered. The significant frequency codes obtained were categorized into specific groups based on textual context. The grouping and the ways in which each group represents the overall content are discussed below.

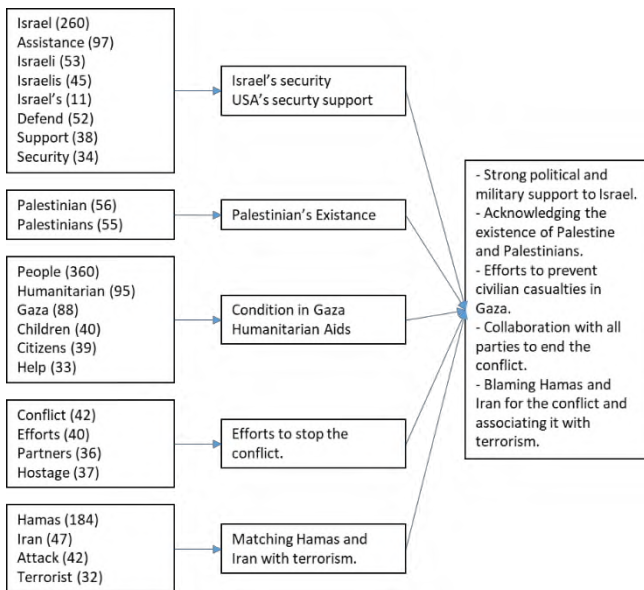

Figure 3. Thematization of Meaningful Frequencies

The words obtained in terms of content were categorized into five different groups. Accordingly, it is seen that the strong US support for Israel, the existence of Palestine, the humanitarian situation in Gaza, efforts to end the conflict and accusations of terrorism against the Iran-Hamas axis are emphasized in the general framework. Therefore, it can be said that the coded discourse contents are compatible with the US policies towards Israel and Palestine.

Below are the word groupings developed by the algorithm. Accordingly, the prominent word groupings in Blinken's

discourses were evaluated according to their subject content.

Table 2. Word Grouping Results

	Word Groups	Frequencies	Percentage of Main Text
1	October - 7th - never - happens	5	(1%)
2	Make - sure - israel - needs	5	(1%)
3	Men - women - children - gaza	4	(1%)
4	Being - held - hostage - hamas	3	(1%)
5	Two - states - two - peoples	4	(1%)
6	Food - medicine - medical - equipment	5	(1%)
7	Many - lives - been - lost - Israel - remains - under - attack	3	(1%)
8	Buildings - under - hospitals - under - schools people - human - shields	1	(0%)
9	Someone - explain - assault - rifles - next - mRI - machines - good	1	(0%)
10	Set - conditions - durable - sustainable - peace - durable - sustainable - security	2	(1%)
11	Durable - sustainable - peace - durable - sustainable - security - Israelis - Palestinians	2	(1%)
12	Imagine - terrorists - come - across - border - october - 7th - slaughtered	1	(0%)
13	United - States - stands - Israel - people - today - tomorrow - every	2	(1%)
14	Worst - attack - Israel - since - Yom - Kippur - war - almost	2	(1%)
15	Operation - fully - expect - operation - completed - Israel - show - more - evidence - Hamas	1	(0%)
16	Israel - show - more - evidence - Hamas - hospitals - under - hospitals - Because - tunnels	1	(0%)

1- Blinken prioritizes Israel's security and does not want attacks against Israel for whatever reason.

2- Blinken is willing to meet all of Israel's needs. Given the current war situation, this includes military supplies and offensive munitions.

3- Blinken does not want Israel to target civilian targets intensively, and does not want civilian casualties. However, this expectation does not go beyond the rhetoric and does not lead to an actual situation.

4- Blinken wants the hostages to be released. However, according to the grouping, this expectation was emphasized mostly in terms of the hostages held by Hamas. Therefore, the expectations regarding the hostage swap were realized by prioritizing the hostages who are Israeli citizens.

5- Blinken states in his official discourse that he is not against a two-state solution. It is seen that expressions in line with the official discourse are used here as well.

6- This phrase is related to Blinken's inclusion of the needs of the civilian population living in Gaza.

7- Blinken expresses concern about the civilian casualties in Israel following the attacks launched by Hamas.

8- Blinken justifies Israel's bombing attacks on civilian infrastructure. The justification is based on Israeli claims that there are Hamas tunnels under civilian infrastructure and that civilians are being used as human shields.

9- This statement, which supports Israel's claim that weapons were found in Gaza hospitals, is used by Blinken to justify Israel's bombing of civilian infrastructure.

10- Blinken emphasizes Israel's sustainable security perception as a precondition for sustainable peace.

11- Blinken emphasizes that a sustainable and durable peace is important for the security of Israel and the Palestinians.

12- Blinken emphasized the need to empathize with the attack on Israel by Hamas on 7 October.

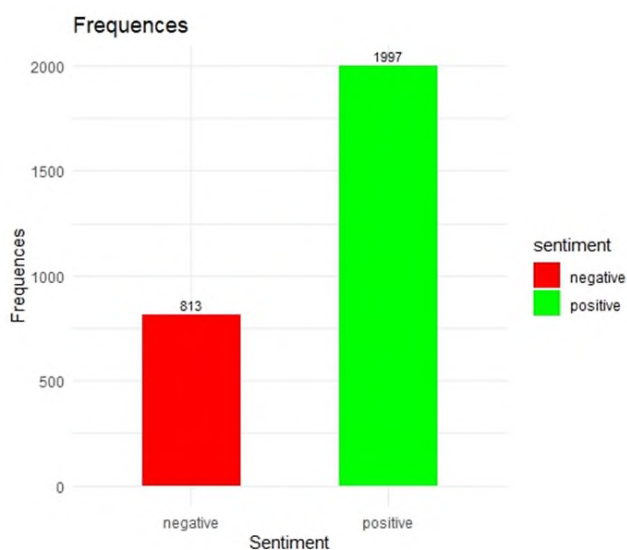
13- Blinken emphasized that the United States stands with the people of Israel today and in the future.

14- Blinken emphasized that since the Yom Kippur war, Israel has experienced almost the worst attack since October 7.

15- Blinken emphasized the expectation that Israel will eventually have the evidence to prove Hamas' guilt in its operation in Gaza.

16- Blinken emphasized that Israel's justification for bombing civilian hospitals was Hamas' underground tunnels.

It is seen that the word grouping results are not very different from the frequency coding results. Accordingly, subject content groups such as Israel's security, commitment to the two-state solution, Israel's efforts to legitimize its operation, Hamas and Iran connection and association with terrorism, disapproval of civilian casualties in Gaza and humanitarian aid can be seen.

Graphic 2. Sentiment Analysis Graph

It is observed that Blinken's statements throughout the process were mostly presented by choosing positive words. The lack of a harsh tone of discourse in terms of official US

policy and Blinken's direct pro-Israel stance may be due to the reaction of global public opinion. Because Blinken's speeches throughout the process seem to be in favor of the current conflict situation in favor of Israel and against the de-escalation and ceasefire initiatives, and in fact do not allow for any positive developments. Therefore, the US may be manipulating global public opinion by only changing the tone of its rhetoric without changing its current position in the conflict process. Because when we look at the discourse patterns, Blinken's citing underground tunnels as a justification for the bombing of hospitals and civilian infrastructure is actually a positive statement towards a negative situation. The intensity of such statements affects the overall tone of sentiment.

5. Discussion

The United States has been the unconditional patron of the State of Israel since its establishment. This relationship, in which physical security interests were at the forefront until the Donald Trump era, has shifted towards a foreign policy line that can be explained from an ontological security perspective due to Trump's religious policies. On the other hand, it is not difficult to say that the Biden administration also tends to continue the line that we think is structural. The current discourses still make themselves felt as the manifestation of evangelical messianic narratives in the White, Anglo-Saxon, Protestant identity of the US. Antony Blinken's foregrounding of his Jewish identity during his first visit to Israel after the Hamas attacks began is one of the most recent examples of this reflection on state policy. Therefore, this situation reveals the national myths rooted in the Protestant national myths of the US, whose self-identity is shaped by identification with Israel, civil religion, broad grassroots support and the passion for Israel in American political life (Düzgün, 2023). The interesting thing is that Israel is a state that is trying to complete the construction of a nation that was mostly subjected to genocide. According to Erdem (2010), the Nazi regime used three different methods to solve the Jewish problem: "Expulsion", "Gathering" and "Killing" as the final solution. Ironically, years later, Israel is doing something similar by occupying Palestinian territories, rounding up people in Gaza and finally killing them. But of course, this cannot be done without the unlimited support of the United States, which Blinken's rhetoric confirms. Indeed, Pace & Yakobi (2021) have previously presented results proving that the situation is no different. Blinken's referring to Israel's bombing of civilian areas in Gaza as "self-defense" and his "almost" indifference to the massacre of thousands of civilians is only a small part of the many evidences of this unlimited support. The only exception to the support for Israel's Nazi regime-like operations is Blinken's not-so-intense rhetoric about civilians in Gaza and humanitarian aid. However, it would not be correct to say that the US has no political will for a "two-state" solution. Even if not with great emphasis, we can see that Blinken has made statements towards the US policy of a two-state solution. However, in the context of Israel-US relations, it is also possible to say that the possibility of this realization is very difficult due to Israel's own plans. However, Düzgün (2023) evaluated the unconditional support of the US to Israel as irrational and saw it as a regression in American policy. Therefore, it can be supported by first-hand discourses that the Israel-centered approach continues strongly in Blinken's

current discourses, while theopolitical approaches exist in the background of political support.

In terms of reflecting the US foreign policy, Blinken's current statements directly equating Hamas with terrorism is not an empty approach. Chomsky (2007) strongly criticized the approach that "terrorism is terrorism if it is used against us, but it is benign and humanitarian intervention if we use it against you". In fact, this criticism is directed at the US foreign policy itself. Today, Blinken's rhetoric about Israel's right to defense is a direct manifestation of Chomsky's approach to terrorism in the US. Moreover, adapting this idea to Israel's bombing of civilian areas and defending it can take its place as a defense of unprecedented violations in the history of human rights in the world. In fact, the fact that Blinken's rhetoric is highly positively worded can be interpreted as an attempt to oversimplify the issue or as an abuse of diplomatic language. Moreover, the US policy of supporting Israel under all circumstances is so clear in Blinken's rhetoric that Warasti, Qonita & Sholeh (2022) reaffirmed their conclusion that the US supports Israel under all circumstances.

Blinken made some references to mediating countries to end the conflict in his rhetoric, but these statements do not stand out in the research findings due to their low data density. In the context of mediation, Blinken mentioned countries such as Egypt, the United Arab Emirates and Saudi Arabia, which are mentioned in Pratiwi, Qomara & Syarafi (2020)'s study, but the topic was discussed in a limited way, probably due to Israel's rejection of their proposals. Interestingly, although Blinken discussed the issue with Turkey, he did not present Turkey as a mediator to the world public opinion. As mentioned earlier, the reason for this may be that the U.S. did not raise the issue much, as cooperation with political factions that openly criticize Israel would not be to Israel's liking.

According to Human Rights Watch Organization [HRW] (2023a), White phosphorus has a significant flammable effect, which can be used for marking, signaling and concealment, as well as a weapon that can incinerate people and objects, and can set fire to nearby structures, fields and other civilian objects. The use of white phosphorus in Gaza, one of the most densely populated areas in the world, increases the risk to civilians and violates the prohibition against placing civilians at unnecessary risk. Blinken dismisses Israel's reported human rights violations on the grounds of the security of Israel and its citizens and Hamas' use of civilian infrastructure as a shield. In contrast to this indifferent attitude, Ida Sawyer (2023), crisis and conflict director at Human Rights Watch, indirectly criticizes Blinken's rhetoric by saying that "These attacks underscore the importance of the ongoing investigation by the International Criminal Court (ICC)". This is because Blinken's rhetoric promises a degree of support for Israel that would also reduce the pressure for a global prosecution. However, in order to ensure that the process is handled fairly, it is crucial that the ICC prosecutor makes it clear that he or she can investigate serious crimes committed by Palestinian armed groups in Israel and Israeli authorities in Gaza, in order to meet global expectations for justice in the process (Human Rights Watch Organization [HRW], 2023b).

After imposing a "total blockade" on Gaza on October 9, Israeli authorities resumed water supply to parts of southern Gaza on October 15 at the urging of the United States, and allowed limited humanitarian aid through the Rafah crossing with Egypt as of October 21. On October 18, Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu stated that Israel would not accept humanitarian aid "in the form of food and medicine" into Gaza through the crossings unless hostage-takers were returned. The government continued to block the entry of fuel until 15 November, despite warnings of serious consequences, leading to the closure of bakeries, hospitals, sewage pumping stations, water treatment plants and wells. These rendered unusable facilities are essential for the survival of the civilian population. Although a limited amount of fuel was later allowed to enter, on December 4, the United Nations Humanitarian Affairs Coordinator Lynn Hastings stated that it was "totally inadequate". On December 6, Israel's war cabinet approved a "minimal" increase in fuel supplies to southern Gaza (Human Rights Watch Organization [HRW], 2023c). Blinken's rhetoric on humanitarian aid in particular, and not a small number of his statements on Gaza and its civilians, may have influenced Israel's short-term approval of humanitarian aid. However, Blinken's rhetoric of unconditional support is also a serious motivator for the tendency to stop authorizing aid.

It was reported by Country Reports on Human Rights Practices (2022) that many residents of Gaza have fled many times in search of safety, obeying Israeli orders. But there is no safe place in this cramped and narrow territory and no safe way to get there. According to the Gaza Ministry of Health, at least 19,600 people, mostly women and children, have died since the fighting began, including in areas where they were told to flee by the Israeli military (Hsrđman, 2023). International humanitarian law temporarily prohibits the forced displacement of civilians when their safety or imperative military reasons require it. People should be allowed to return after the end of hostilities (Hardman, 2023). Given Blinken's support for Israel's military operations, it is easy to see that the principles of international humanitarian law have largely been sacrificed to Israel's relentless disproportionate attacks. This situation reveals the extent to which the United States is in contradiction with the principles that it defends from a high bandwidth, such as human rights and democracy. Moreover, Blinken's mention of civilians, women and children living in Gaza does not produce any practical results. After all, the only purpose of mentioning the situation in Gaza at a time when Israel continues to commit massacres may be an attempt to maintain an image for the world public opinion. A comparison between Blinken's rhetoric and the political practices of the US reveals an interesting situation, as in the results of the sentiment analysis. In other words, no matter how much the rhetoric is tried to be softened, unless it is supported by action, the result is only hypocrisy. Therefore, if Israel's attacks are not stopped today, it may soon produce discourses that confirm Blinken, Dana & Jarbawi's (2023) observation of Israel's complete colonization of Palestine or Yiftachel's (2023) criticism of the Apartheid regime.

6. Conclusion

The analysis of discourses is not only done to observe and understand the discourse content more clearly. Therefore, discourse analysis has a critical aspect. The critical aspect of discourse analysis has the responsibility of revealing the aspects of discourse content that can be criticized and presenting them to the reader. The findings of this study are based on Antony Blinken's discourse after Israel launched a massive military operation following the Hamas attacks that started on October 7. Accordingly, Blinken conveyed the political repercussions of the strongest military resistance Israel has faced since its occupation of the Palestinian territories. It can be clearly said that Israel's trauma was reflected in Blinken's spokespersonship in the US. It is also clear from Blinken's rhetoric that the US can disregard humanitarian values for the sake of Israel's security sensitivities.

Antony Blinken traveled to Israel in the early days of the conflict and made statements of support, especially through his Jewish identity. Although Blinken's Jewish identity is not part of the official foreign policy of the US, the ease with which this discourse can be used shows that the US and Israel have a theopolitical partnership beyond realpolitik. Therefore, this partnership should be handled carefully, and interdisciplinary studies should be developed in terms of revealing the connection between Judaism and Evangelical Christianity. Because in some studies, there are criticisms that the US support for Israel's reckless policies and practices is a big mistake and that it is not in line with its interests. The fact that the US sometimes confronts the world public opinion for Israel for the sake of its own interests raises questions that can be explained by religious-based political approaches. The fact that this issue is only mentioned in one speech does not mean that it is insignificant in terms of analysis. This is because in the literature review section of the study, the results of many studies showed that religious affiliations have a significant impact on the nature of Israel-US relations.

In the results obtained in this study, the concern of the US Secretary of State to produce arguments against this massacre while Israel is committing massacres is noticeable. Therefore, as in other studies, the defense of completely opposite actions in the context of the US's global image and the fundamental values it defends brings irrational ties to mind. Even in a situation where Israel's human rights violations are so flagrant, Blinken's statement that Hamas is using civilian shields for bombardments in civilian areas is quite remarkable. Considering the clarity of the rhetoric, the risk that the United States will not avoid the conflict by using the justification of Israel's security, given the risk of the conflict spreading to the region in the continuation of the process, seems quite high. Hence, it seems that Blinken will continue to express that an increase in civilian casualties in Gaza is not only undesirable but also undesirable. In the meantime, Blinken intensely emphasizes Israel's security as a top priority. Therefore, unfortunately, there is no strong warning that Israel will not continue with its current policies. Therefore, the body of discourse on which this study is based is US foreign policy from Blinken's perspective and the context of the Israel-Hamas conflict. In this respect, it is possible to say that Blinken's position on this issue will continue to be in defense of

Israel's policies, even if he is forced against world public opinion. In terms of the humanitarian aspect of the issue, although Blinken makes positive statements about humanitarian aid, it does not seem that the actual delivery of aid to those in urgent need can be realized without Israel's approval. In order to address the current situation in more detail, it may be important for future research to compare the discourses made over more than one period, to increase the depth of the subject, and to develop future-oriented inferences. In addition, analyzing opposing discourses from the same period on a common phenomenon can be very useful for researchers in terms of comparative analysis.

References

- Aksendi, W. (2021). Analysis of United States involvement in the Palestine and Israel conflicts. *Indonesian Journal of Peace and Security Studies (IJPSS)*.
- Aulia, M. R. (2022). The implementation of U.S foreign policy towards Gaza Strip. *Aptisi Transactions on Technopreneurship (ATT)*.
- Black, I. (2018). Donald Trump and the Middle East. *Political Insight*, 9(1), 22-25.
- Blinken, A. (2023). *I come before you not only as the United States Secretary of State, but also as a Jew*. Retrieved from <https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-and-israeli-prime-minister-benjamin-netanyahu-after-their-meeting-2/> [Date of Access: 14.10.2023].
- Caborn, J. (2007). On the Methodology of dispositive analysis. *Critical Approaches to Discourse Analysis Across Disciplines*, 1(1), 115-123.
- Chen, S., & Guo, Z. (2023). The role of the US in the UN conflict resolution: The case of 2021 Israeli-Palestinian conflict. *Journal of Education, Humanities and Social Sciences*.
- Chomsky, N. (2007). *Tehlikeli Güç*, 532. İthaki Publishing.
- Christison, K. (2004). All those old issues: George W. Bush and the Palestinian-Israeli conflict. *Journal of Palestine Studies*, 33, 36-50.
- Country Reports on Human Rights Practices. (2022). *Israel, West Bank and Gaza. USA: US Human Rights Report*. Retrieved by <https://www.state.gov/reports/2022-country-reports-on-human-rights-practices/israel-west-bank-and-gaza/> (Erişim Tarihi: 10 December 2023)
- Çelik, H., & Ekşi, H. (2013). Söylem analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 99-117.
- Dana, T., & Jarbawi, A. (2023). Whose autonomy? Conceptualising 'colonial extraterritorial autonomy' in the occupied Palestinian territories. *Politics*, 43(1), 106-121.
- Dermer, R. (2020). We must stop pursuing a two-state illusion and commit to a realistic two-state solution. *The Washington Post*. Retrieved from [Date of Access: 10 Aralık 2023].
- Deutsche Welle. (2018). Gaza feels bite of U.S. cuts to Palestinian aid. Retrieved by <https://www.dw.com/en/gaza-feels-bite-of-us-cuts-to-palestinian-aid/a-45031594> [Date of Access: 19/9/23.]
- Düzgün, A. N. (2023). Ontolojik güvenlik perspektifinden hegemonik gerilemenin Amerikan dış politikasına yansımaları: Evanjelik mesiyane anlatılar ve İsrail. [Unpublished thesis, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü].
- Elliott, R. (1996). Discourse analysis: exploring action, function and conflict in social texts. *Marketing Intelligence & Planning*, 14(6), 65.
- Erdem, H., & Arendt, H. (2010). Hannah Arendt'in Eichmann davası üzerine düşünceleri. *FLSF Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 4-19.
- Farrell, S. (2018). Why is the U.S. moving its embassy to Jerusalem? *Reuters*. Retrieved from [Date of Access: 10.12. 2023].
- Gee, P. J. (1999). *An introduction to discourse analysis: theory and method*. Routledge.
- Hardman, N. (2023). *Report on most of Gaza's Population Remains Displaced and in Harm's Way: Risk of Forced Displacement Grows: Prepared for the Human Rights Watch Organization*. Retrieved by:

- <https://www.hrw.org/news/2023/12/20/most-gazas-population-remains-displaced-and-harms-way>, [Date of Access: 20.12. 2023.]
- Harris, Z. (1954). Distributional structure. *Word*, 10(2-3), 146-162.
- Human Rights Watch Organization. (2023a). *Report on the Israel: White phosphorus used in Gaza, Lebanon: Use in populated areas poses grave risks to civilians*. Retrieved by <https://www.hrw.org/news/2023/10/12/israel-white-phosphorus-used-gaza-lebanon> [Date of Access: 03.01.2024].
- Human Rights Watch Organization. (2023b). *Report on the Israel/Palestine: Videos of Hamas-led attacks verified: ICC has mandate to probe attacks as war crimes*. Retrieved by <https://www.hrw.org/news/2023/10/18/israel/palestine-videos-hamas-led-attacks-verified>, [Date of Access: 03.01.2024.]
- Human Rights Watch Organization. (2023c). *Report on the Israel: Starvation used as weapon of war in Gaza: Evidence indicates civilians deliberately denied access to food, water*. Retrieved by <https://www.hrw.org/news/2023/12/18/israel-starvation-used-weapon-war-gaza> [Date of Access: 03.01.2024.]
- Jäger, S. (2001). Discourse and Knowledge: Theoretical and methodological aspects of a critical discourse and dispositive analysis. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis* (ss. 32-62). Sage.
- Jäger, S. (2009). *Kritische diskursanalyse: Eine Einführung*. Unrast-Verlag.
- Jamal, A. (2022). Jewish sovereignty and the inclusive exclusion of Palestinians: Shifting the conceptual understanding of politics in Israel/Palestine. *Frontiers in Political Science*, 4, 995371.
- Jensehaugen, J. (2023). Et godt posisjonert vitne til en varslet tragedie: Ine Eriksen Søreide og konflikten mellom Israel og palestinerne. *Internasjonal Politikk*, 81(1), 14-25.
- Jurafsky, D., & Martin, J. (2019). *Speech and language processing*. Prentice Hall.
- Liu, B., & Zhang, L. (2012). A survey of opinion mining and sentiment analysis. In *Mining text data* (ss. 415-463). Springer.
- MacQueen, J. (1967). Some methods for classification and analysis of multivariate observations. *Proceedings of the fifth Berkeley symposium on mathematical statistics and probability*, 1(14), 281-297.
- Manning, C. D., & Schütze, H. (1999). *Foundations of statistical natural language processing*. MIT Press.
- Mearsheimer, J., & Walt, S. (2006). The Israel lobby and U.S. foreign policy. *John F. Kennedy School of Government Faculty Research Working Paper Series*.
- Meyer, M. (2001). Between theory, method and politics: Positioning of the approaches to CDA. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis* (ss. 14-31). Sage.
- Mil, B. (2007). Nitel araştırmalarda söylem analizi ve ilkeleri. In A. Yüksel, B. Mil, & Y. Bilim (Eds.), *Nitel araştırma: neden, nasıl, niçin içinde* (ss. 157-167). Detay Yayıncılık.
- Pace, M., & Yacobi, H. (2021). Settler colonialism (without settlers) and slow violence in the Gaza Strip. *Partecipazione e conflitto*, 14(3), 1221-1237.
- Pang, B., & Lee, L. (2008). Opinion mining and sentiment analysis. *Foundations and Trends® in Information Retrieval*, 2(1-2), 1-135.
- Potter, J., & Wetherell, M. (1987). *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behaviour*. Sage.
- Pratiwi, F. I., Qomara, G., & Syarafi, M. A. R. (2020). US involvement in the Israeli-Palestinian conflict: Solution or problem?. *Tamkang Journal of International Affairs*, 24(1).
- Sabbagh-Khoury, A. (2022). Tracing settler colonialism: A genealogy of a paradigm in the sociology of knowledge production in Israel. *Politics & Society*, 50(1), 44-83.
- Sawyer, I. (2023). *Report on the ICC prosecutor has made clear he can investigate serious crimes committed both by Palestinian armed groups in Israel and by Israeli authorities in Gaza: Prepared for Human Rights Watch Organization*. Retrieved by <https://www.hrw.org/news/2023/10/18/israel/palestine-videos-hamas-led-attacks-verified>
- Sebastiani, F. (2002). Machine learning in automated text categorization. *ACM computing surveys (CSUR)*, 34(1), 1-47.
- Shalom, Z., & Michael, K. (2018). New US politics are shifting the peace process. Retrieved from Erişim Tarihi: 22/9/21.
- Shemer-Kunz, Y. (2023). Annexation, normalization and the two-state solution in Israel-Palestine. *Frontiers in Political Science*, 5, 981237.
- Sözen, E. (1999). *Söylem: belirsizlik, mübadele, bilgi, güç ve refleksivite*. Paradigma Publications.
- Tonkiss, F. (2006). Analysis text and speech: content and discourse analysis. In C. Seale (Ed.), *Researching Society and Culture* (2nd ed., ss. 367-383). Sage.
- Warasti, N. S., Qonita, H., & Sholeh, B. (2022). The impact of United States of America intervention on Israeli-Palestinian conflict. *Global Political Studies Journal*.
- Ward, A. (2019). *Trump just made a highly controversial decision about Israel — Again*. Retrieved from <https://www.vox.com/world/2019/3/21/18276101/trump-israel-netanyahu-golan-heights> [Date of Access: 18/9/21.]
- Watkins, E. (1997). The unfolding US policy in the Middle East. *International Affairs*, 73, 1-14.
- Wood, L. A., & Kroger, R. O. (2000). *Doing discourse analysis: methods for studying action in talk and text*. Sage.
- Yahaya, J. U. (2020). President Trump peace strategy: Emerging conflict between Israel and Palestine. *International Affairs and Global Strategy*, 82, 25-37.
- Yiftachel, O. (2023). Deepening apartheid: The political geography of colonizing Israel/Palestine. *Frontiers in Political Science*, 4, 981867.

Çok Kriterli Karar Verme ve Veri Zarflama Analizinde Kullanılan Yönsüz Veriler İçin Fonksiyon Önerileri: Finansal Performans Örneği

Function Proposals for Non-Oriented Data Used in Multi-Criteria Decision Making and Data Envelopment Analysis: An Example of Financial Performance

Kenan Oğuzhan ORUÇ^a, Gökhan YILMAZ^b, Tayfun YILMAZ^c

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	13 Mart 2024
Kabul	4 Haziran 2024
Yayın	12 Temmuz 2024
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Çok Kriterli Karar Verme,
Veri Zarflama Analizi,
Yönsüz Kriter,
Finansal Oranlar.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	13 March 2024
Accepted	4 June 2024
Available Online	12 July 2024
Article Type	Research Article

Keywords

Multi-Criteria Decision Making,
Data Envelopment Analysis,
Non-Oriented Criteria,
Financial Ratios.

ÖZ

Karar Verme (KV) problemlerinde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinin kullanılması durumunda, kriterlerin yönlerinin doğru belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Literatürde önerilen bazı ÇKKV yöntemlerinin uygulama adımları yalnızca maksimizasyon veya minimizasyon hedeflerine yönelik kriterlerle uyumlu olacak şekilde tanımlanmıştır. Benzer şekilde KV sürecinde Veri Zarflama Analizi (VZA) ile etkinlik ölçümü yapılırken girdilerin minimize edilmesi, çıktıların ise maksimize edilmesi gerekmektedir. Ancak gerçek dünya problemlerinde bazı verilerin maksimize veya minimize edilmesi istenmez, belirlenen ideal değerlere yakın olması istenir. Bunlar yönsüz veriler olarak adlandırılır. Bu çalışma, yönsüz verileri maksimizasyon veya minimizasyon olarak tanımlamak için ölçek dönüştürme fonksiyonları önermektedir. Böylece ÇKKV ve VZA yöntemleri kullanılarak yapılacak analizlerde daha tutarlı sonuçlar elde edilecektir. Bu çalışmada, dayanıklı tüketim malları sektöründe faaliyet gösteren 10 işletmenin 2022 yılına ait 9 finansal oranı önerilen fonksiyonlar ile ölçeklendirilmiştir. Bu finansal oranların ham ve ölçeklendirilmiş verileri kullanılarak, bu işletmelerin finansal performansları TOPSIS ve VZA yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Performans değerlendirilmesinde ölçeklendirilmiş verilerin kullanılmasıyla daha tutarlı sonuçlar elde edilmiştir.

ABSTRACT

If Multi-Criteria Decision-Making (MCDM) methods are used in Decision-Making (DM) problems, it is crucial to determine the criteria's direction. Some MCDM methods proposed in the literature only define steps for maximization or minimization criteria. Similarly, when measuring efficiency with Data Envelopment Analysis (DEA) in the DM process, inputs should be minimized, and outputs should be maximized. However, in real-world problems, maximizing or minimizing some data is not desired, but it is desired to be close to the determined ideal values. These are called non-oriented data. This paper proposes scale-transforming functions to describe non-oriented data as maximization or minimization. Thus, more consistent results will be obtained in the analyses using MCDM and DEA methods. In this study, nine financial ratios of 10 enterprises operating in the consumer durables sector for 2022 are scaled with the proposed functions. Using the raw and scaled data of these financial ratios, the financial performances of these enterprises were analyzed using TOPSIS and DEA methods. The use of scaled data in performance evaluation yielded more consistent results.

EXTENDED SUMMARY

Decision-making is the process of choosing the best alternative among multiple decision alternatives. Multi-

criteria decision-making (MCDM) is the process of selecting the optimal alternative by considering multiple criteria that impact the decision. There are many MCDM methods in the literature. The ease of application steps and

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Isparta, E-Posta: kenanoruc@sdu.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2276-8956

^b Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Isparta, E-Posta: yilmazgokhan@sdu.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7835-1797

^c Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Burdur, E-Posta: tayfunyilmaz@mehmetakif.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7127-2017

✍ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

effective results ensure that MCDM methods are frequently used. The application steps of MCDM methods can be summarized as follows: determining criteria and alternatives, creating the decision matrix, normalizing the decision matrix, calculating criterion weights, and selecting the final decision alternative (ranking, classification, or definition).

The use of correct criteria in MCDM methods is the most crucial step. Additionally, determining whether the criteria should be maximized or minimized is also of critical importance, as it directly affects the outcome. However, in some application areas, the directions of the criteria cannot be defined as maximization or minimization. These criteria are called non-oriented criteria. When examining the application steps of some MCDM methods in the literature, such as MOORA, ELECTRE III, and TOPSIS, it is observed that the directions of the criteria are only defined as maximization or minimization.

Data Envelopment Analysis (DEA) is a linear programming-based decision-making method that measures the relative efficiency of businesses operating in a similar field. It uses multiple inputs and outputs in efficiency measurement. These inputs and outputs are determined by the decision-maker. A model is built for each business to maximize its own efficiency score by assigning the highest weights to the least-used inputs and the most produced outputs. The fundamental models in DEA are scale-fixed return and scale-variable return models. In MCDM, the correct determination of criteria, and in DEA, the directions of inputs and outputs, is crucial. Because these directions affect the analysis results. In some real-life applications, the directions of criteria or inputs and outputs cannot be defined as maximization/minimization. These are called non-oriented criteria or non-oriented inputs-outputs.

Financial ratios are the most important indicators providing information about a company's financial situation. When evaluating company performance or financial health, reference values are needed for these ratios. There are three approaches for reference values. The first is comparing the ratios of the company with its past periods. The second is using industry averages as reference values. The third is using ideal values obtained through experience. For example, there are generally accepted ideal values such as a current ratio of 2 or an acid-test ratio of 1.

This study focuses on Current Ratio, Acid-Test Ratio, Cash Ratio, Leverage Ratio, Receivable Turnover, and Inventory Turnover ratios. Since these ratios cannot be defined as maximization or minimization, they are non-oriented ratios. Generally accepted values or values determined by the decision-maker can be used as reference values for these ratios.

The Current Ratio is obtained by dividing current assets by short-term liabilities. This ratio shows the company's ability to pay short-term debts and whether the net working capital is sufficient. Generally, a current ratio of 2 is considered sufficient. Companies with a high current ratio do not face difficulties in paying their due debts. However, having excess liquid assets can deprive the company of alternative returns, negatively affecting profitability.

The Acid-Test (Liquidity) Ratio is obtained by subtracting stocks from current assets and dividing the result by short-

term liabilities. The Acid-Test ratio is a more sensitive measure than the current ratio. It provides more meaningful information about the company's ability to pay short-term debts. Generally, this ratio of 1 is considered sufficient.

The Cash Ratio is obtained by relating the cash and liquid assets in the company's cash register to short-term liabilities. It is a more sensitive and sharper ratio than the Acid-Test ratio. This ratio provides information about whether the company can pay its short-term debts in case of a halt in sales and inability to collect receivables. In developed countries, a cash ratio of around 20% is generally considered positive. In developing countries, it can be lower. Having a very high cash ratio negatively affects the company's profitability.

The Leverage Ratio is the ratio of total debts to total assets. This ratio provides information about assets financed by debt. High leverage makes the company risky. It is desirable for this ratio to be around 50%. In developing countries, over 50% is considered positive.

Receivable Turnover is calculated by dividing credit sales by average trade receivables. It shows the company's annual collection frequency. A high receivable turnover indicates that the company has an effective collection policy. A very high receivable turnover indicates that the company has a low amount of credit sales. A low receivable turnover indicates that the company has problems collecting receivables. It is beneficial for this ratio to be equal to the industry average.

Inventory Turnover is obtained by dividing the cost of sold goods by the average inventory of goods. This ratio shows the speed at which stocks are consumed within a certain period. A low inventory turnover may cause storage costs to increase or products to spoil. A very high inventory turnover indicates that consumer demands are not met on time. The industry average can be used as a reference for determining the company's stock level.

When examining studies that measure financial performance using MCDM or DEA methods, it is observed that non-oriented ratios are defined as maximization or minimization. This situation may result in incorrect results in performance measurement.

In this study, functions defining the ideal values or reference values of non-oriented ratios are defined. A triangular function that performs scale transformation for Current Ratio, Acid-Test Ratio, and Cash Ratio is defined. Values below or above the ideal values of these ratios are not good indicators for the company. A trapezoid function is defined for the Leverage Ratio. It is beneficial for this ratio to be in the range determined by the decision-maker. Triangular functions are defined for Receivable Turnover and Inventory Turnover. It is advantageous for these ratios to be equal to the industry average.

In this study, nine financial ratios of 10 enterprises operating in the consumer durables sector for 2022 are scaled with the proposed functions. Using the raw and scaled data of these financial ratios, the financial performances of these enterprises were analyzed using TOPSIS and DEA methods. The use of scaled data in performance evaluation yielded more consistent results.

1. Giriş

Karar Verme (KV), birden fazla karar alternatifi arasından amaca yönelik olarak en iyi alternatifin seçilmesidir. KV problemleri; bulunulan karar ortamı (belirlilik, belirsizlik veya risk ortamında KV), verilerin türü (nicel veya nitel KV) vb. birçok başlık altında sınıflandırılabilir.

Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri; belirli bir amaca yönelik olarak belirlenmiş olan ve birbiriyle çelişebilen çok sayıda değerlendirme kriterini dikkate alarak alternatifler arasından en iyi alternatif seçmek, alternatifleri sıralamak, sınıflandırmak veya tanımlamak için kullanılan KV araçlarıdır. ÇKKV yöntemleri adından da anlaşılacağı üzere tek bir yöntem değil, literatürde önerilmiş olan çok sayıda yöntemi içinde barındıran bir yöntemler bütünüdür. Uygulama adımlarının kolay olması, farklı ölçü birimlerine sahip ve birbiri ile çelişebilen kriterleri eş zamanlı değerlendirebilmesi, hem nicel hem de nitel verileri analiz etmeye imkân sağlaması gibi sebeplerden dolayı ÇKKV yöntemleri sıklıkla tercih edilmektedir.

Önerilen her ÇKKV yönteminin uygulama adımları farklılık içerse de; yöntemlerin a) kriterlerin ve alternatiflerin belirlenmesi, b) karar matrisinin oluşturulması (verilerin toplanması), c) karar matrisinin normalize edilmesi, d) nesnel, öznel veya karma bir ağırlıklandırma yöntemiyle kriter ağırlıklarının hesaplanması, e) ağırlıklı nihai karar alternatif(ler)inin seçimi, sıralanması, sınıflanması veya tanımlanması adımlarından oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

ÇKKV yöntemlerinin uygulama sürecinde; belirlenen kriterlerin fayda (maksimizasyon), maliyet (minimizasyon) yönlü mü veya yönsüz mü olduğunun doğru olarak belirlenmesi en önemli adımlardan bir tanesidir. Literatürde önerilen ÇKKV yöntemleri incelendiğinde bazı yöntemlerde kriter yönleri belirlenirken, sadece maksimizasyon ve minimizeasyon yönlü kriterlere uygulanabilir şekilde uygulama adımlarının tanımlandığı görülmektedir (MOORA, ELECTRE III, TOPSIS, SAW, ARAS gibi). GİA, PROMETHEE gibi yöntemlerde ise yönsüz veriler için uygulama adımı tanımlanmıştır. Örneğin GİA yönteminin karşılaştırma serisinin oluşturulması (kriterlerin normalize edilmesi) adımı, fayda, maliyet ve ortalama tip kriter değerlerini standart değerlere dönüştürmede kullanılan 3 fonksiyon tanımlanmıştır (Zhai vd., 2009: 7076). Benzer şekilde PROMETHEE yönteminde ise tanımlanmış 6 tip tercih fonksiyonu ile verinin doğasına göre alternatifler kriter bazında tek tek karşılaştırılmaktadır (Brans ve Vincke, 1985: 650-652; Genç, 2013: 139). Ancak özellikle Türkçe literatürdeki uygulamalarda verilerin doğasının incelenmeden uygulamaların yapıldığı dikkat çekmektedir.

Veri Zarflama Analizi (VZA) ise; birden çok girdi kullanarak birden çok çıktı üreten ve benzer alanda faaliyette bulunan işletmelerin (karar verme birimi-KVB) görece etkinliklerinin ölçümünde kullanılan bir KV yöntemidir. Doğrusal programlama tabanlı bir yöntem olan VZA'da, KVB'lerin farklı üretim fonksiyonları olabileceği gerçeğinden hareketle her KVB için ayrı model kurulmakta, girdi ve çıktıları ağırlıklandırmada esneklik tanınmaktadır. Bu sebeple VZA parametresiz bir etkinlik ölçme yöntemi sınıfında yer almaktadır. Model, KVB'nin en az kullandığı

girdilere ve en çok ürettiği çıktılara en yüksek ağırlıklar verilerek her KVB'nin kendi etkinlik skorunu maksimize edecek şekilde kurulmaktadır (Cingi ve Tarım, 2000: 8). VZA'da zarflama şekline göre kullanılan en temel modeller, Charnes vd. (1978) tarafından önerilen ölçeğe göre sabit getiri modeli ile Banker vd. (1984) tarafından önerilen ölçeğe göre değişken getiri modelidir. Ayrıca VZA modelleri girdiye veya çıktıya yönelik olarak da tanımlanabilmektedir (Paradi ve Schaffnit, 2004: 721; Oruç vd., 2009: 281). Tıpkı ÇKKV yöntemleri gibi VZA'da; uygulama adımlarının kolay olması, farklı ölçü birimlerine sahip girdi ve çıktılarla etkinlik ölçümü yapabilmesi gibi sebeplerden dolayı etkinlik ölçümünde çok fazla tercih edilmektedir.

Veri tabanlı yöntemler olan ÇKKV ve VZA'da verilerin doğru toplanması, VZA'da belirlenen girdilerin minimizeasyon yönlü, çıktıların maksimizeasyon yönlü olması, yukarıda da değinildiği gibi ÇKKV'de kriter yönünün doğru belirlenmesi yöntemlerin doğru uygulanması için çok önemlidir. Fakat bazı gerçek hayat uygulamalarında VZA'da seçilen girdi-çıktılar, ÇKKV'de ise kriterler yönsüzdür. Örneğin finansal veriler kullanılarak yapılan VZA ve ÇKKV uygulamalarında yönsüz girdi-çıktılar veya kriterler sıklıkla kullanılmaktadır. Literatürdeki birçok uygulama çalışmasında genellikle yönsüz olan bu verilerin herhangi bir dönüşüm fonksiyonu kullanılmadan maksimizeasyon veya minimizeasyon yönlü olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmalardan bazılarına literatür özeti bölümünde değinilmiştir.

Bu çalışmada, yönsüz verilerin yönlerinin maksimizeasyon veya minimizeasyona dönüştürülmesinde yeni fonksiyonlar tanımlanarak, verilerin daha doğru analiz edilmesi için bir yöntem önerilmesi amaçlanmıştır. Her ne kadar literatürde Oruç ve Demirbaş (2020) ile Cables vd. (2016) tarafından yapılmış çalışmalarda bu konuya değinilmiş olsa da, bunun ayrı bir çalışma olarak ele alınmasının gerektiği düşünülmektedir. Çalışmada, yönsüz finansal oranlar için ölçek dönüşümü yapan fonksiyonlar tanımlanmıştır. Ayrıca hem ham verilere hem de ölçek dönüşümü yapılmış verilere ÇKKV ve VZA yöntemleri uygulanarak sonuçları karşılaştırılmıştır.

Bu çalışma yedi bölüm olarak tasarlanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde literatür özetine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, literatürde sıklıkla kullanılan finansal oranlardan bazıları ve bunların ideal referans değerleri veya referans aralıkları anlatılmıştır. Dördüncü bölümde, yönsüz finansal oranlar için ölçek dönüşümü yapan fonksiyonlar ile ÇKKV ve VZA yöntemlerine yer verilmiştir. Beşinci bölümde, dayanıklı tüketim malları sektöründe faaliyet gösteren 10 işletmenin finansal oranları kullanılarak ampirik uygulama yapılmıştır. Altıncı bölümde ampirik uygulama sonucu elde edilen bulgular tartışılmıştır. Yedinci bölümde ise sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

2. Literatür Özeti

Finansal oranlar; yatırımcılar, kredi verenler, analistler ve şirket içi yöneticiler için önemli göstergelerdir. Bu oranlar stratejik kararlar alırken, yeni yatırımları değerlendirirken ve rekabet avantajları oluştururken işletmelere yardımcı olur. Ayrıca finansal oranlar, şirket performanslarını ölçmek ve geliştirmek için vazgeçilmez bir analitik araçtır. Şirket performansı veya mali sağlığı değerlendirilirken bazı

finansal oranlar için referans değerlerine veya referans aralıklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü her finansal oranın maksimum veya minimum olarak tanımlanması doğru değildir. Bu finansal oranlar için çeşitli yaklaşımlar çerçevesinde genel kabul görmüş ideal değerler veya değer aralıkları bulunabilmektedir. Ancak bu idealize değerler şirketin sektörüne, büyüklüğüne ve stratejik hedeflerine bağlı olarak değişiklik gösterebilir.

İşletmelerin finansal performanslarını değerlendirmek karmaşık bir süreç olup birden fazla finansal oranın eş zamanlı ele alınmasını gerektirir. Bu bağlamda ÇKKV yöntemleri, şirketlerin finansal performanslarını objektif ve kapsamlı bir şekilde analiz etmek için güçlü bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. ÇKKV yöntemleriyle şirket performansları değerlendirilirken finansal oranlar kriter olarak kullanılmaktadır.

ÇKKV yöntemleri kullanarak finansal performans ölçümü yapan çalışmalar incelendiğinde finansal oranların değerlendirilmesinde kullanılabilecek yaklaşımlar çerçevesinde ideal değeri veya aralığı bulunabilecek olan; Cari Oran (CO), Asit-Test Oranı (ATO), Nakit Oranı (NO), Kaldıraç Oranı (KO), Alacak Devir Hızı (ADH), Stok Devir Hızı (SDH) gibi oranların maksimum veya minimum şeklinde tanımlandığı görülmektedir. Bu durum ÇKKV yöntemiyle yapılan finansal performans analizlerinin doğru sonuçlar vermemesine neden olabilir. Literatürde yer alan çalışmalar incelenecek yukarıda anlatılan soruna sahip çalışmalardan bazıları tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda kullanılan finansal oranlardan sadece en çok tercih edilen ve bu makalede incelenen 9 ortak orana odaklanılmıştır. İncelenen çalışmaların kullandığı diğer oranlar göz ardı edilerek, Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Finansal Performans Analizi için ÇKKV Kullanan Bazı Çalışmalar ve Çalışmada Alınan Kriter Yönleri

Çalışma	Finansal Oranlar									Yöntem
	CO	ATO	NO	KO	ADH	SDH	FKO	ÖSK	AK	
Baležentis vd., 2012	max	-	-	min	max	-	-	-	max	VIKOR, TOPSIS, ARAS
Vatansever & Aydın, 2014	max	-	-	-	max	-	max	-	-	ELECTRE III
Yükçü & Kaplanoğlu, 2015	max	max	-	min	-	-	-	max	max	MOORA, VIKOR, TOPSIS, GIA
Ömürbek & Eren, 2016	max	max	max	max	max	max	-	max	-	PROMETHEE, MOORA, COPRAS
Günay & Kaya, 2017	max	max	max	min	max	-	-	max	max	ELECTRE, ORESTA, TOPSIS
Sahore, 2017	max	max	-	-	-	-	-	-	-	SAW, TOPSIS
Günay vd., 2018	max	max	max	min	max	max	max	max	max	GIA
Karaoğlu & Şahin, 2018	max	max	max	min	max	min	max	max	max	VIKOR, TOPSIS, GIA, MOORA
Şahin & Karacan, 2019	max	max	max	max	max	min	max	max	max	GIA, TOPSIS
Çanakçıoğlu, 2020	max	max	-	-	-	-	max	-	-	WASPAS
Akbulut, 2020	max	-	max	min	max	max	-	max	max	CRITIC, MABAC
Gürkan & Aldoury, 2021	max	-	max	min	-	-	-	max	max	TOPSIS
Siew vd., 2021	max	-	-	min	-	-	-	max	max	VIKOR
Pala, 2022	max	-	max	min	-	-	-	-	-	CRITIC, MULTIMOOSRAL
Siew vd., 2022	max	-	-	min	-	-	-	max	max	TOPSIS
Pala, 2023	max	max	max	min	max	max	max	max	max	WASPAS, GIA
Sönmez vd., 2023	max	-	-	min	max	-	max	max	max	TOPSIS

Tablo 2. Finansal Performans Analizi için VZA Kullanan Bazı Çalışmalar

Çalışma	Finansal Oranlar								
	CO	ATO	NO	KO	ADH	SDH	FKO	ÖSK	AK
Kula & Özdemir, 2007	girdi	-	-	girdi	-	-	-	çıktı	çıktı
Tektüfekçi, 2010	girdi	-	-	-	girdi	-	-	-	-
Cenger, 2011	girdi	-	girdi	girdi	çıktı	çıktı	-	çıktı	çıktı
Soba & Akcanlı, 2012	-	girdi	-	çıktı	-	-	-	çıktı	-
Soba vd., 2012	girdi	-	-	girdi	çıktı	-	-	çıktı	çıktı
Halkos & Tzeremes, 2012	girdi	-	-	-	-	-	çıktı	çıktı	çıktı
Akyüz vd., 2015	girdi	-	-	girdi	-	-	-	çıktı	çıktı
Koçyiğit, 2016	girdi	-	-	-	girdi	girdi	-	çıktı	çıktı
Yalama & Sayım, 2016	girdi	-	-	girdi	-	-	-	çıktı	çıktı
Çelik & Ayan, 2017	-	-	-	-	girdi	girdi	çıktı	çıktı	çıktı
Özçelik & Kandemir, 2017	girdi	girdi	-	-	-	girdi	-	çıktı	çıktı
Siew vd., 2018	girdi	-	-	girdi	-	-	-	çıktı	çıktı
Ağ & Kuloğlu, 2020	girdi	-	-	-	-	-	çıktı	çıktı	çıktı
Konak & Ayan Civelek, 2021	-	girdi	-	-	girdi	-	çıktı	çıktı	-
Çolak, 2022	girdi	-	-	-	-	-	-	-	-
Koçyiğit, 2023	girdi	-	-	-	girdi	girdi	çıktı	çıktı	çıktı

Şirketlerin finansal performansını değerlendirmek amacıyla kullanılan bir diğer yöntem, VZA olarak bilinmektedir. VZA analizinde finansal oranlar, girdi ve çıktı olarak kullanılmaktadır. Geleneksel verimlilik anlayışı minimum

girdi ile maksimum çıktı elde etme üzerine odaklanır. Ancak finansal oranlar söz konusu olduğunda ÇKKV'de olduğu gibi ideal değerlere veya aralıklara sahip oranlar, analiz sürecinde maksimum veya minimum olarak

tanımlanmamalıdır. VZA ile finansal performans analizinde ideal değeri veya aralığı bulunabilen oranları kullanan çalışmalardan bazıları incelenmiştir. İncelenen bu çalışmalarda da, tıpkı ÇKKV’de olduğu gibi, en çok tercih edilen ve bu çalışmada incelenen bazı ortak oranlara odaklanılmış, diğer oranlar ise dikkate alınmamıştır. Bu çalışmalar Tablo 2’de özetlenmiştir.

3. Finansal Oranlar (Rasyolar)

Oranlar veya rasyolar, işletmelerin analiz edilmesinde kullanılan tekniklerin en eskilerinden biridir. İşletmelerle ilgili doğru soruların sorulması ve cevaplanmasıyla; işletmelerin kârlılık, verimlilik, borç ödeme gücü ve mali yapılarıyla ilgili değerli bilgiler elde edilebilir (Ceylan ve Korkmaz, 2021: 59). Oran; bir sayının başka bir sayıya bölünmesidir. Burada önemli olan nokta amaca göre finansal tablolarda yer alan verilerden hangilerinin bölünmesi ve hangilerinin de bölünen olduğunun tespit edilmesidir. Aksi halde analiste anlamlı bir bilgi sunmayan onlarca oran hesaplanacaktır (Okka, 2015: 125). Bu durum analistin işini kolaylaştırmak bir yana gereksiz birçok bilgiyle uğraşmasına, zaman kaybetmesine ve karışıklığa yol açacaktır.

Hesaplanan finansal oranların değerlendirilmesinde genelde 3 yaklaşım kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi “hesaplanan oranların değerlendirilmesinde geçmiş faaliyet dönemlerindeki oranlardan faydalanılmasıdır”. Bu yaklaşımda işletmenin mali yapısı, kârlılığı ve verimliliği gibi analiz edilen özellikleriyle alakalı olumlu ya da olumsuz gelişmeler değerlendirilirken firmanın geçmişi bir ölçü olarak kabul edilir. Diğer bir yaklaşım olan “oranların sektör ortalamasıyla karşılaştırılmasında” işletmenin hesaplanan oranları benzer işletmelerle, sektör ortalamasıyla ya da varsa sektördeki standart değerlerle karşılaştırılarak bir sonuca varılmaya çalışılır. Finansal oran analizinde kullanılan son yaklaşım “deneyimler sonucu bulunmuş standart değerlerin kullanılmasıdır”. Özellikle likidite oranlarında genel kabul edilmiş; cari oranın 2, asit-test oranının 1 değerlerine göre yorumlanması standart değerlere göre oranların yorumlanmasına örnek olarak gösterilebilir (Akgüç, 2013: 21-22).

Finansal oranlar bilanço ve gelir tablosu kalemlerinin birbirlerine bölünmesiyle hesaplanan basit matematiksel ifadelerdir. Dolayısıyla işletmeler için birçok oran hesaplanabilmekle birlikte; önemli olan nokta analiste anlamlı, faydalı bilgi sunabilecek oranların hesaplanmasıdır. Makalenin önem arz eden noktası literatürde sıklıkla kullanılan bazı rasyoların doğaları gereği yönsüz olmalarına rağmen ham verilerin maksimizasyon veya minimizasyon yönlü olarak modellere dâhil edilmiş olmasıdır. Bu yüzden bu bölümde sadece literatürde sıklıkla kullanılan başlıca yönsüz oranlara ve fayda yönlü kullanılması gereken kârlılık oranlarına yer verilmiştir. Finansal oranların yapıları gereği minimizasyon yönlü oran çok az olduğu için bu oranlara yer verilmemiştir. Çok sayıda oranın hesaplanabildiği finansal oranlar birçok başlık altında sınıflandırılabilir. Bu makalede ele alınan 9 oran ise 4 ana başlık altında sınıflandırılabilir.

3.1. Likidite Oranları

Likidite, bir varlığın düşük maliyetle ve hızlı bir şekilde nakde dönüşme kabiliyetidir. Likidite oranları işletmelerin kısa vadeli borç ödeme gücüyle ilgili bilgi veren oranlar

olmalarından dolayı kredi verenler için kaldıraç oranlarından daha önemli oranlardır. Likidite oranları işletmenin kredi verenlere geri ödeme yapacak nakit sağlama gücü olup olmadığıyla alakalı bilgi verir (Ceylan ve Korkmaz, 2021: 62).

En çok kullanılan likidite oranlarından olan *cari oran*, dönen varlıkların kısa vadeli yükümlülüklerle bölünmesiyle bulunur. Burada amaç işletmenin kısa vadeli borçlarını ödeme gücünü ölçmek ve net işletme sermayesinin yeterli olup olmadığını saptamaktır. Genel bir kural olarak cari oranın 2 olması yeterli kabul edilmekle birlikte, gelişmekte olan ülkelerde 1,5 olmasının da yeterli olacağı ileri sürülmektedir. Yüksek cari oran işletmenin vadesi gelen borçlarını ödemekte zorlanmayacağı anlamına gelse de “cari oran ne kadar yüksekse o kadar iyidir” görüşü hatalıdır. İşletmelerde tutulan aşırı likit varlıkların da bir maliyeti vardır. Gereğinden fazla likit varlık tutulması işletmeyi alternatif getiriden mahrum bırakarak kârlılığının bu durumdan olumsuz etkilenmesine sebep olacaktır (Akgüç, 2011: 437-443).

İşletmenin likidite durumunu değerlendirmede kullanılan bir diğer oran *asit-test (likidite) oranıdır*. Dönen varlıklardan stokların çıkarılması ve bulunan değerlerin kısa vadeli yükümlülüklerle bölünmesiyle bulunan likidite oranı, cari orana göre daha hassas bir ölçüttür. Stoklar dönen varlıklar arasında paraya dönüşümü, başka bir ifadeyle likiditesi en düşük kalemdir. Likidite oranı cari oranı tamamlayan ve işletmenin kısa vadeli borçlarını ödeme gücüyle ilgili daha anlamlı bilgi sağlayan bir orandır. Oranın genelde 1 olması işletmeler için yeterli sayılır. Ancak oranın 1 olması ya da 1’den düşük olması her zaman işletmenin borç ödeme gücünün iyi ya da kötü olduğunu göstermez. Likidite oranı yüksek olmasına rağmen işletme alacak tahsilatında sıkıntı yaşıyorsa bu durum olumsuz bir şekilde yorumlanırken; düşük olması durumunda işletme stoklarını hızlı bir şekilde paraya dönüştürebiliyorsa bu durum olumlu olarak değerlendirilebilir (Akdoğan ve Tenker, 2007: 647-648).

İşletmenin kasasındaki nakit ve likit varlıklarının kısa vadeli borçlarına oranlanmasıyla bulunan *nakit (hazır değerler) oranı*, likidite oranına nazaran daha duyarlı ve keskin bir orandır. Bu oran işletmenin satışlarının durması ve alacaklarını tahsil edememesi durumunda kısa vadeli borçlarını ödeyip ödeyemeyeceğiyle alakalı bilgi verir. Gelişmiş ülkelerde bu oranın %20 seviyesinde olması genel olarak olumlu kabul edilirken, borçların yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde daha düşük olabilmektedir. Bu oranın çok yüksek olması ise işletmenin elinde bulunan atıl fonların oluşturduğu alternatif maliyetten dolayı işletmenin kârlılığını düşürecek olumsuz bir durum olarak değerlendirilmektedir (Akgüç, 2011: 444-445).

Yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı makalede ele alınan tüm likidite oranları için “*oranların sektör ortalamasıyla karşılaştırılması*” veya “*deneyimler sonucu bulunmuş standart değerlerin kullanılması*” yöntemleriyle belirlenebilecek ideal bir değerinin olduğu söylenebilir. Belirlenen bu ideal değerlerin hem altındaki hem de üstündeki oran değerinin işletme için kötü olduğu söylemek yanlış olmayacaktır.

3.2. Mali Yapı Oranları

Mali yapı (kaldıraç) oranları; işletmenin finansmanı için ihtiyaç duyulan fonların ne kadarının hissedarlarca, ne kadarının kreditorlerce sağlandığını ölçen rasyolardır. Kreditorler risklerini düşürmek için mali yapı içinde öz sermayenin yüksek olmasını isterler. Aksi takdirde şirket borç, faiz ve anapara ödemesinde zorlanabilecektir. Diğer taraftan hissedarlar ise şirketi mümkün olduğunca borçla finanse ederek sınırlı bir yatırım ve değişmeyen kontrol hakkıyla daha fazla kazanç sağlamaya çalışacaklardır. Ekonomik durgunluk dönemlerinde düşük oranlara sahip işletmeler daha az zarar riskine sahipken, ekonomi düzeldikçe getiri oranları da düşük olacaktır. Yüksek kaldıraç oranlarına sahip işletmeler ise durgunluk dönemlerinde daha yüksek zarar riskiyle karşı karşıyayken, konjonktürün olumlu olduğu dönemlerde yüksek getiri imkânına sahip olacaklardır (Türko, 1999: 100). Mali yapıyla ilgili oranlar işletmenin faaliyetleri sonucunda zarar etmesi, aktiflerinin değeri düşmesi ve ilerleyen dönemlerde gerekli nakit hareketlerini gerçekleştirememesi durumunda uzun vadeli borçlarını ödeyip ödeyemeyeceği konusunda önemli bilgiler verir (Lazol ve Çabuk, 2014: 207).

En çok kullanılan mali yapı oranlarından olan *toplam borç (kaldıraç) oranı*; toplam borçların, toplam aktiflere oranıdır. Bu oran varlıkların ne kadarının borçla finanse edildiğini gösterir. Kreditorler bu oranın küçük olmasını isterler, çünkü bu oranın küçük olması kredi verenlerin emniyet marjının yüksek olduğunu gösterir. Hissedarlar ise bu oranın yüksek olmasını isterler, çünkü bu oranın yüksek olması hissedarların daha az fon koymalarına rağmen çok daha fazla varlık üzerinde yönetim hakları olması anlamına gelecektir. Buna ek olarak kaldıraçın olumlu çalışmasıyla işletmenin kârlılığı da artacaktır. Ancak bu artış sınırsız değildir. Borçlanmanın sürekli artması şirketin riskinin de artmasını beraberinde getirecek, belli bir süre sonra ise kaldıraçın bu olumlu etkisi ortadan kalkacaktır. Kaldıraç oranının %50 seviyesinde olması istenirken ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde sermaye birikiminin istenen seviyelerde olmamasından dolayı %50'nin üzerinde oranlar da olumlu karşılanmaktadır.

Özetle, kaldıraç oranının çok düşük olması kârlılık üzerinde baskı oluşturur ve kârın düşmesine sebep olur. Ama çok yüksek olması işletmenin borçlarını ödeyememesi, zarar etmesi durumunda öz sermayesinin eriyerek şirketin tasfiyesine bile neden olabilir. Bu sebeplerden dolayı kaldıraç oranı için ideal bir değer aralığı olduğu söylenebilir. Bu ideal değer aralığının "*deneyim sonucu bulunmuş değer yaklaşımı*" kullanılarak belirlenebileceği düşünülmektedir. Belirlenen bu ideal değer aralıklarının hem altındaki hem de üstündeki oran değerinin işletme için kötü olduğu aşikârdır.

3.3. Faaliyet (Devir Hızı) Oranları

Faaliyet (devir hızı) oranları, işletmenin varlıklarını ne derece etkin ve yoğun kullandığı hakkında bilgi veren oranlardır (Ercan ve Ban, 2008: 40). Satışlara oranla aktiflere aşırı yatırım, fonların verimli kullanılmadığı, yatırım maliyetinin yükseldiği, firmanın nakit akımında sorunlar yaşadığı şeklinde yorumlanırken, aktiflerin yeterli seviyede olmaması da firmanın kârlı çalışmadığı, satışların azalacağı, firma riskinin artacağı, hisse senedi fiyatlarının olumsuz etkileneceğini ortaya koyar (Okka, 2015: 131).

Devir hızı oranlarından biri olan *alacak devir hızı*, kredili satışların ortalama ticari alacaklara oranlanmasıyla bulunur. İşletmenin alacaklarını yılda kaç kez tahsil ettiğini gösterir (Aydın vd., 2015: 117). Yüksek alacak devir hızı firmanın etkin bir tahsilat politikasına sahip olduğunu bir göstergesidir. Alacak devir hızının artması, işletmenin aynı düzeydeki satış için daha az fonu alacaklara bağlandığını göstermesinden dolayı olumlu yorumlanır. Ancak alacak devir hızının çok yüksek olması işletmenin kredili satış yapmakta gereğinden fazla titiz davrandığını, müşterilerinde çok yüksek standartlar aradığını gösterir. Bu durum işletmenin satışlarının dolayısıyla kârının düşmesine neden olabilir. Alacak devir hızının düşük olması ise işletmenin alacak tahsilatında sorun yaşamaması, etkili bir tahsilat politikasına sahip olmaması, kredili satışlar noktasında müşterilerini çok özensiz seçmesi sonucunda gerçekleşmiş olabilir. Bu durumda işletmenin alacaklarının şüpheli hale düşmesinin getirdiği maliyet, satışlarının artmasının getirisinden yüksek olabilir (Akgüç, 2013: 45-46). Bu durumda işletmeler daha yüksek bir cari orana ihtiyaç duyarken, yüksek devir hızına sahip işletmeler daha düşük cari ve likidite oranıyla çalışabilirler (Bektöre vd., 2000: 253).

Satılan ticari malın maliyetinin ortalama ticari mal stoğuna oranlanmasıyla ulaşılan *stok devir hızı*; stokların ne kadar süre içerisinde üretim faaliyetleri için tüketildiğini, satış hasılatına dönüştüğünü hesaplamaya yarayan oranlardır. Stok devir hızı oranları, belli bir dönem içinde stokların kaç kez yenilendiğini gösterir. Stok devir hızının düşük olması işletmede gereğinden fazla stok tutulduğunun bir göstergesidir. Satışlara nazaran fazla miktarda tutulan stoklar depolama maliyetlerini artırırken, stokların bozulmasına ya da modasının geçmesine de sebep olabilir. Diğer yandan stok devir hızı çok yüksek olan bir işletme tüketici taleplerini zamanında karşılamakta zorlanabilir. Buna ek olarak sürekli kısa dönemde sipariş veren işletmeler yüksek sipariş giderleriyle karşılaşacaktır. Bu nedenle işletmeler stok seviyelerini belirlerken haddinden fazla ve yetersiz stok bulundurma maliyetlerinin minimum olacağı optimal seviyeyi belirlemeye çalışmalıdırlar (Akdoğan ve Tenker, 2007: 659-660).

Yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı burada ele alınan faaliyet oranları için de tıpkı likidite oranları gibi; sektöre, ekonomik şartlara vb. değişiklik gösterse de ideal bir değer olduğu söylenebilir. Bu ideal değer hem altındaki hem de üstündeki oran değerinin işletme için kötüdür. Bu ideal değer oranların "*sektör ortalamasıyla karşılaştırılması*" yaklaşımıyla belirlenerek daha doğru analiz yapılabileceği düşünülmektedir.

3.4. Kârlılık Oranları

Kârlılık oranları, bir işletmenin yatırım ve finansman kararlarının ne derece doğru olduğu hakkında bilgi veren oranlardır. Bu oranlar satışlar, varlıklar ve öz sermaye üzerinden elde edilen kârlılığı göstererek, yönetimin başarısını değerlendiren ölçütlerdir. İşletmelerin kârlılığının yeterli olup olmadığının tespitinde şu faktörler dikkate alınmalıdır; sermayenin alternatif getirisi, ekonomik konjonktür evresi, sektörün ortalama kârlılık oranları, işletmenin kârlılık hedefleri ve sermaye maliyeti (Aydın vd., 2015: 125-126).

Faaliyet kârı oranı, faaliyet kârının net satışlara oranlanmasıyla bulunur, satışlar üzerinden faaliyet kârlılığını gösterir. Oran, işletmenin ana faaliyetlerinde ne derece kârlı olduğunun belirlenmesinde kullanılır. Oranın yüksek olması işletmenin lehinedir.

Öz sermaye kârlılığı, net kârın öz kaynaklara oranlanmasıyla hesaplanır. Oran, işletmeye ortaklarca konulan sermayenin etkin ve verimli olarak kullanılıp kullanılmadığıyla ilgili bilgi sunar. Oranın yüksek olması işletmeler için olumludur (Lazol ve Çabuk, 2014: 224-226).

Aktif kârlılığı, net kârın toplam varlıklara bölünmesiyle hesaplanır; varlıklara yapılan yatırımdan ne oranda net kâr sağlandığını, varlıkların etkin kullanılıp kullanılmadığını gösterir (Okka, 2015: 140). Yüksek olması olumlu yorumlanır.

4. Yöntem

4.1. Yönsüz Finansal Oranlar İçin Önerilen Fonksiyonlar

Hem ÇKKV hem de VZA'da görelî analiz yapıldığından dolayı, yönsüz bir veri için "oranların sektör ortalamasıyla karşılaştırılması" veya "deneyimler sonucu bulunmuş standart değerlerin kullanılması" yöntemlerini kullanarak ideal bir değer veya değer aralığı belirlenebilir. KV sürecinde "hesaplanan oranların değerlendirilmesinde geçmiş faaliyet dönemlerindeki oranlardan faydalanılması" yaklaşımında, işletmenin kendi geçmiş oranları referans alındığı için bu yaklaşımın kullanılamayacağı düşünülmektedir. Ayrıca karar alternatiflerinin/KVB'lerin ham verilerinin maksimum ve minimum değerleri bilindiği için bu verilere ölçek dönüşümü yapılarak daha doğru kullanılabilir verilere dönüştürülebilir. Aşağıda tanımlanmış fonksiyonlar ile bu yönsüz ham verilerin 0 ile 1 arasında değer alması (normalize edilmesi) sağlanarak, fayda veya maliyet yönlü olarak tanımlanması sağlanmıştır.

Makalenin 3. bölümünde ele alınan 9 rasyodan 6 tanesi (cari oran, asit-test oranı, nakit oran, kaldıraç oranı ile alacak devir hızı ve stok devir hızı) yönsüzdür. Bu rasyolar için tanımlanan fonksiyonlar aşağıda verilmiştir. Diğer 3 oran (kârlılık oranları) ise maksimizasyon yönlü olduğu için bu oranlar için bir dönüşüm fonksiyonuna ihtiyaç yoktur.

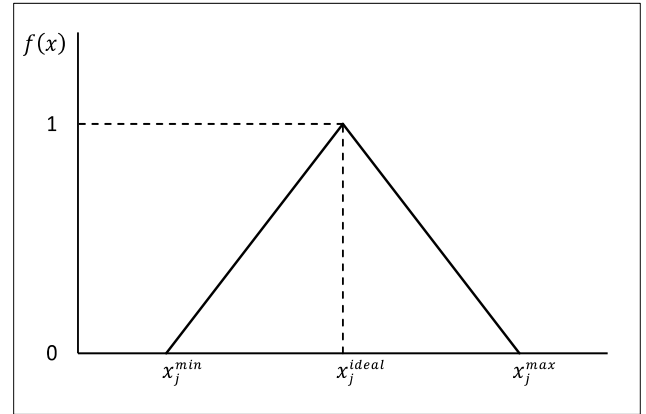
4.1.1. Cari Oran, Asit Test Oranı ve Nakit Oran İçin Tanımlanan Ölçek Dönüşümü Fonksiyonu

Bölüm 3.1'de açıklanan sebeplerden dolayı cari oran, asit test veya nakit oran için ideal bir finansal oranın (x_j^{ideal}); analizi yapacak araştırmacının tercihine göre, oranların sektör ortalamasıyla karşılaştırılması veya deneyimler sonucu bulunmuş standart değerler yaklaşımlarından biriyle belirlenebileceği düşünülmektedir. Bu rasyolar için bu ideal değer altındaki veya üstündeki değerler firma için iyi bir gösterge olmadığı için üçgen bir ölçek dönüşümü fonksiyonu kullanılabilir. Tanımlanan fonksiyonda (x_j^{max}) ve (x_j^{min}) ise analize konu olan işletmeler arasından sırasıyla, en büyük ve en küçük değerli likidite oranı olarak alınabilir. Bu rasyolar için önerilen fonksiyon Denklem 1'de tanımlanmıştır. Fonksiyonun grafiği ise Grafik 1'de verilmiştir.

$$f(x) = \begin{cases} \frac{x_j^{max} - x_{ij}}{x_j^{max} - x_j^{ideal}} & \text{eğer } x_j^{ideal} \leq x_{ij} < x_j^{max} \\ \frac{x_{ij} - x_j^{min}}{x_j^{ideal} - x_j^{min}} & \text{eğer } x_j^{min} < x_{ij} < x_j^{ideal} \\ \varepsilon & \text{eğer } x_{ij} \leq x_j^{min} \text{ veya } x_{ij} \geq x_j^{max} \end{cases} \quad (1)$$

Burada,

- x_{ij} : i . karar alternatifi/KVB'nin j . finansal oranı
- x_j^{max} : j . finansal oran için tüm Karar Alternatifi/KVB'lerin maximum değeri
- x_j^{min} : j . finansal oran için tüm Karar Alternatifi/KVB'lerin minimum değeri
- x_j^{ideal} : İlgili sektör için j . finansal oranının ideal değeri
- j : Cari, Asit Test, Nakit Oran
- ε : Çok küçük bir sayı (10^{-6} gibi)

Grafik 1. Cari, Asit Test, Nakit Oran İçin Tanımlanan Fonksiyon

4.1.2. Kaldıraç Oranı İçin Tanımlanan Ölçek Dönüşümü Fonksiyonu

Bölüm 3.2'de açıklanan sebeplerden kaldıraç oranı için ideal bir oran aralığı ($x^{ideal-min}$, $x^{ideal-max}$) vardır ve bu ideal aralık; deneyim sonucu bulunmuş değer aralığı yaklaşımı kullanılarak bulunabilir. Bu rasyo için ideal değer aralığının altındaki veya üstündeki değerler firma için iyi bir gösterge olmadığı için yamuk bir ölçek dönüşümü fonksiyonu tanımlanmıştır. (x^{max}) ve (x^{min}) ise analize konu olan işletmeler arasından sırasıyla, en büyük ve en küçük değerli kaldıraç oranı olarak alınabilir. Bu oran için önerilen fonksiyon Denklem 2'de tanımlanmıştır. Fonksiyonun grafiği ise Grafik 2'de verilmiştir.

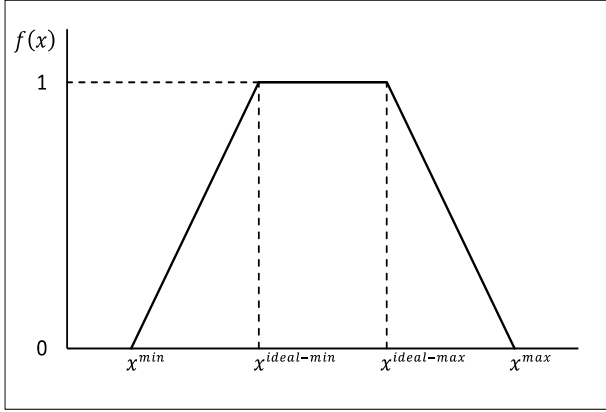
$$f(x) = \begin{cases} \frac{x_i - x^{min}}{x^{ideal-min} - x^{min}} & \text{eğer } x^{min} < x_i < x^{ideal-min} \\ 1 & \text{eğer } x^{ideal-min} \leq x_i \leq x^{ideal-max} \\ \frac{x^{max} - x_i}{x^{max} - x^{ideal-max}} & \text{eğer } x^{ideal-max} < x_i < x^{max} \\ \varepsilon & \text{eğer } x_i \leq x^{min} \text{ veya } x_i \geq x^{max} \end{cases} \quad (2)$$

Burada,

- x_i : i . karar alternatifi/KVB'nin kaldıraç oranı
- x^{min} : Tüm karar alternatifleri/KVB'lerin minimum kaldıraç oranı

- x_j^{max} : Tüm karar alternatifleri/KVB'lerin maximum kaldıraç oranı
- x_j^{ideal} : İlgili sektör için kaldıraç oranının ideal minimum değeri
- x_j^{ideal} : İlgili sektör için kaldıraç oranının ideal-maksimum değeri
- ε : Çok küçük bir sayı (10^{-6} gibi)

Grafik 2. Kaldıraç Oranı İçin Tanımlanan Fonksiyon

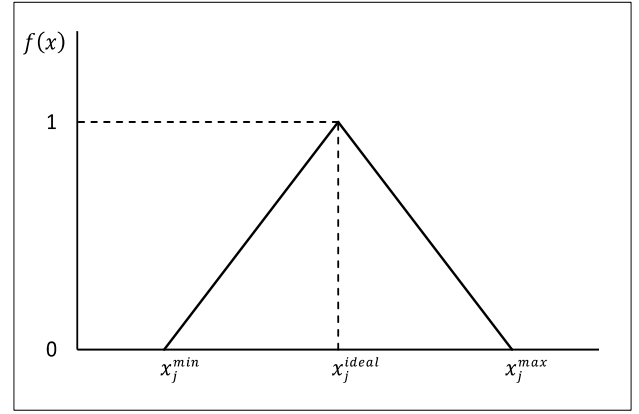
4.1.3. Alacak Devir Hızı ve Stok Devir Hızı İçin Tanımlanan Ölçek Dönüşümü Fonksiyonu

Bölüm 3.3'te açıklanan sebeplerden dolayı devir hızı oranları için ideal bir finansal oranın (x_j^{ideal}); oranların sektör ortalamasıyla karşılaştırılması yaklaşımıyla belirlenebileceği düşünülmektedir. Bu ideal değerler sektörlere ve içinde bulunulan ekonomik şartlara göre değişiklik gösterebileceği unutulmamalıdır. Bu oranlar için hesaplanan ideal değerler altındaki veya üstündeki değerler işletme için iyi bir gösterge olmadığı için üçgen ölçek dönüşümü fonksiyonu tanımlanmıştır. Diğer tanımlanan fonksiyonlarda olduğu gibi (x_j^{max}) ve (x_j^{min}) aynı anlama gelmektedir. Bu rasyolar için önerilen fonksiyon Denklem 3'te tanımlanmıştır. Fonksiyonun grafiği ise Grafik 3'te verilmiştir.

$$f(x) = \begin{cases} \frac{x_j^{max} - x_{ij}}{x_j^{max} - x_j^{ideal}} & \text{eğer } x_j^{ideal} \leq x_{ij} < x_j^{max} \\ \frac{x_{ij} - x_j^{min}}{x_j^{ideal} - x_j^{min}} & \text{eğer } x_j^{min} < x_{ij} < x_j^{ideal} \\ \varepsilon & \text{eğer } x_{ij} \leq x_j^{min} \text{ veya } x_{ij} \geq x_j^{max} \end{cases} \quad (3)$$

Burada,

- x_{ij} : i . karar alternatifi/KVB'nin j . finansal oranı
- x_j^{max} : j . finansal oran için tüm Karar Alternatifi/KVB'lerin maximum değeri
- x_j^{min} : j . finansal oran için tüm Karar Alternatifi/KVB'lerin minimum değeri
- x_j^{ideal} : İlgili sektör için j . finansal oranının ideal değeri
- j : Alacak Devir Hızı veya Stok Devir Hızı
- ε : Çok küçük bir sayı (10^{-6} gibi)

Grafik 3. Alacak Devir Hızı ve Stok Devir Hızı İçin Tanımlanan Fonksiyon

4.2. TOPSIS Yöntemi

1981 yılında Hwang ve Yoon tarafından geliştirilen ÇKKV yöntemlerinden biri olan TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution), alternatiflerin pozitif ideal değerlere olan yakınlıklarına göre bir sıralama yapar (Monjezi vd., 2010: 2; Cheng-Min, 2001: 465). TOPSIS yönteminin uygulama adımları aşağıda sıralı bir şekilde verilmiştir (Mahmoodzadeh vd., 2007: 336-337; Olson, 2004: 722).

Adım 1: Karar matrisinin oluşturulması

Karar matrisi, karar verici tarafından oluşturulan başlangıç matrisidir. Karar matrisinin satırlarında alternatifler sütunlarında ise kriterler yer alır. m adet alternatiften ve n adet kriterden oluşan karar matrisi aşağıdaki gibi oluşturulur.

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

Adım 2: Normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulması

Başlangıç matrisi olarak adlandırılan karar matrisi ham verilerden oluşmaktadır. Karar matrisi Denklem 4'te tanımlanan formül ile normalize edilerek R matrisi elde edilir.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m a_{ij}^2}} \quad i = 1, \dots, m \quad j = 1, \dots, n \quad (4)$$

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix}$$

Adım 3: Ağırlıklı normalize karar matrisinin oluşturulması

Kriterlerin önem dereceleri veya ağırlıkları (w_j) karar verici tarafından belirlenir. Kriterlerin ağırlıkları toplamının 1'e eşit olması gerekmektedir. Daha sonra normalize edilmiş karar matrisinin her bir sütunu ilgili ağırlıklarla çarpılarak V matrisi elde edilir.

$$V = \begin{bmatrix} w_1r_{11} & w_2r_{12} & \dots & w_nr_{1n} \\ w_1r_{21} & w_2r_{22} & \dots & w_nr_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ w_1r_{m1} & w_2r_{m2} & \dots & w_nr_{mn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} v_{11} & v_{12} & \dots & v_{1n} \\ v_{21} & v_{22} & \dots & v_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ v_{m1} & v_{m2} & \dots & v_{mn} \end{bmatrix}$$

Adım 4: Pozitif ideal ve negatif ideal değerlerin belirlenmesi

Bu aşamada V matrisinin her sütunundaki maksimum ve minimum değerler bulunur. Pozitif ideal (A^+) ve negatif ideal (A^-) değerler kriterlerin fayda (I) veya maliyet (J) yönlü olmasına göre belirlenir. Örneğin fayda yönlü olan bir kriter için maksimum değer pozitif ideal çözüm iken, minimum değer negatif ideal çözümdür. Maliyet yönlü olan kriter için ise tersi durum geçerlidir. Denklem 5'te pozitif ideal çözümün, Denklem 6'da ise negatif ideal çözümün formülü verilmiştir.

$$A^+ = \left\{ \left(\max_i v_{ij} \mid j \in I \right), \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J \right) \right\} \quad (5)$$

$$A^- = \left\{ \left(\min_i v_{ij} \mid j \in I \right), \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J \right) \right\} \quad (6)$$

Her bir kriter için belirlenen pozitif ideal değerler Denklem 7'de, negatif ideal değerler ise Denklem 8'de ifade edilmiştir.

$$A^+ = \{v_1^+, v_2^+, v_3^+, \dots, v_n^+\} \quad (7)$$

$$A^- = \{v_1^-, v_2^-, v_3^-, \dots, v_n^-\} \quad (8)$$

Adım 5: Alternatiflerin ideal değerlere uzaklıklarının hesaplanması

Her bir alternatifin pozitif ideal değere ve negatif ideal değere uzaklıkları sırasıyla Denklem 9 ve Denklem 10 ile hesaplanır.

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (9)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (10)$$

Adım 6: Alternatiflerin ideal değere göre yakınlıklarının hesaplanması

Son olarak her bir alternatifin ideal değere göre yakınlığı (C_i^+) hesaplanır. Görelî yakınlık hesaplanırken pozitif ideal değere uzaklık (S_i^+) ve negatif ideal değere (S_i^-) uzaklıklar kullanılır. Alternatiflerin ideal değere göre yakınlığının hesaplanmasında Denklem 11'de verilen formül kullanılır.

$$C_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^+ + S_i^-} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (11)$$

C_i^+ değeri $0 \leq C_i^+ \leq 1$ aralığında değer alır. $C_i^+ = 1$ olması alternatifin pozitif ideal değere, $C_i^+ = 0$ olması ise alternatifin negatif ideal değere mutlak yakın olduğunu ifade eder. C_i^+ değerleri büyükten küçüğe doğru sıralanarak alternatiflerin sıralamaları belirlenir.

4.3. Veri Zarflama Analizi

VZA; üretim süreçlerinde birden fazla girdi kullanarak, birden fazla çıktı üreten işletmelerin görelî etkinliğini ölçen matematiksel bir yöntemdir. Etkinlikleri ölçülecek olan işletmeler karar verme birimi (KVB) olarak adlandırılmaktadır. KVB'lerin benzer stratejik hedeflere sahip olması, yani aynı girdileri kullanarak aynı çıktıları üreten işletmeler olması gerekmektedir. KVB'lerin girdi ve çıktıları incelenerek en iyi performansa sahip olanlar seçilir. Bu KVB'ler etkin üretim sınırını oluşturur. Etkin sınır üzerinde yer almayan KVB'lerin etkinlik değerleri bu etkin sınıra göre belirlenir (Bayazıtılı ve Çelik, 2004: 8). Etkin üretim sınırının tüm KVB'leri sarması nedeniyle yöntem VZA olarak adlandırılmıştır (Allen ve Thanassoulis, 2004: 364). Etkin KVB'lerin oluşturduğu kümeye referans kümesi denir (Matthews ve İsmail, 2006: 8). Referans kümesindeki etkin birimler, etkin olmayan KVB'lerin etkin hale getirilmesinde kullanılır. VZA uygulanırken aşağıdaki adımlar takip edilir (Oruç vd., 2009: 281).

1. KVB'lerin seçilmesi
2. Girdi ve çıktıların seçilmesi
3. Görelî etkinliğin ölçülmesi
4. Referans kümelerinin belirlenmesi
5. Etkin olmayan KVB'ler için hedef belirlenmesi
6. Sonuçların değerlendirilmesi

VZA'da KVB'lerin zarflama şekli ile ilgili olarak; Charnes vd. (1978-CCR) tarafından ölçüğe göre sabit getiri, Banker vd. (1984-BCC) tarafından ölçüğe göre değişken getiri varsayımları altında modeller tanımlanmıştır. CCR modelinde, bir KVB'nin girdilerinin bileşim oranı değiştirilmeden kullanılan girdiler belirli bir oranda artırıldığında, çıktılar da aynı oranda artmaktadır. BCC modelinde ise, bir KVB'nin girdilerinin bileşim oranı değiştirilmeden kullanılan girdiler belirli bir oranda artırıldığında, çıktılar o orandan farklı oranda artabilmektedir. BCC modelinde, girdiler artırıldığı zaman, çıktılar aynı oranda artıyorsa *ölçüğe göre sabit getiri*, daha yüksek oranda artıyorsa *ölçüğe göre artan getiri*, daha düşük oranda artıyorsa *ölçüğe göre azalan getiri* vardır (Paradi ve Schaffnit, 2004: 721).

VZA modelleri girdiye veya çıktıya yönelik olarak da tanımlanabilir. Girdiye yönelik model, çıktı seviyesini değiştirmeden, girdi bileşiminin ne kadar azaltılması gerektiğini araştıran modeldir. Çıktıya yönelik model ise, girdi seviyesini değiştirmeden, çıktı bileşiminin ne kadar artırılması gerektiğini araştıran modeldir (Matthews ve İsmail, 2006: 7). Çıktıya yönelik modelin girdiye yönelik modelden farkı, ağırlıklandırılmış girdinin ağırlıklandırılmış çıktıya oranının minimize edilmesidir (Yolalan, 1993: 43).

Çıktıya yönelik CCR modelinin (Charnes vd., 1978: 431) amaç fonksiyonu Denklem 12'de, kısıtları ise Denklem 13-14'te verilmiştir.

Amaç fonksiyonu

$$E_o = \min \frac{\sum_{i=1}^m v_i x_{io}}{\sum_{r=1}^s u_r y_{ro}} \quad (12)$$

Kısıtlar

$$\frac{\sum_{i=1}^m v_i x_{ij}}{\sum_{r=1}^s u_r y_{rj}} \geq 1 \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (13)$$

$$v_i, u_r \geq \varepsilon \quad i = 1, 2, \dots, m \quad r = 1, 2, \dots, s \quad (14)$$

Çıktıya yönelik BCC modelinin (Banker vd., 2004: 348) amaç fonksiyonu Denklem 15'te, kısıtları ise Denklem 16-17'de verilmiştir.

Amaç fonksiyonu

$$E_o = \min \frac{\sum_{i=1}^m v_i x_{io} - v_o}{\sum_{r=1}^s u_r y_{ro}} \quad (15)$$

Kısıtlar

$$\frac{\sum_{i=1}^m v_i x_{ij} - v_o}{\sum_{r=1}^s u_r y_{rj}} \geq 1 \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (16)$$

$$v_i, u_r \geq \varepsilon \quad i = 1, 2, \dots, m \quad r = 1, 2, \dots, s \quad (17)$$

Burada,

n : KVB sayısı ($j = 1, 2, \dots, n$)

m : Girdi sayısı ($i = 1, 2, \dots, m$)

s : Çıktı sayısı ($r = 1, 2, \dots, s$)

v_i : o . KVB tarafından i . girdiye verilen ağırlık değeri

u_r : o . KVB tarafından r . çıktıya verilen ağırlık değeri

x_{io} : o . KVB'nin kullandığı i . girdi miktarı

y_{ro} : o . KVB'nin elde ettiği r . çıktı miktarı

x_{ij} : j . KVB'nin kullandığı i . girdi miktarı

y_{rj} : j . KVB'nin elde ettiği r . çıktı miktarı

v_o : o . KVB'ye ait serbest işaretli değişken

ε : Çok küçük bir sayı (10^{-6} gibi)

5. Ampirik Uygulama

5.1. Yönsüz Finansal Oranların Ölçeklendirilmesi

Çalışmanın uygulaması dayanıklı tüketim malları sektöründe faaliyet gösteren 10 işletmenin 2022 yılı verileri ile yapılmıştır. Ham veri seti Tablo 3'te verilmiştir. İdeal değer olarak verilerin alındığı kaynak tarafından hesaplanan sektör ortalamaları (x^{ideal}) kullanılmıştır.

Tablo 3. 2022 Yılı Dayanıklı Tüketim Malları Ham Veri Seti

KVB (Alternatif)	Finansal Oranlar								
	CO	ATO	NO	KO%	ADH	SDH	FKO%	ÖSK%	AK%
ALCAR	1,97	1,52	0,53	53,40	3,74	4,15	15,38	75,72	34,14
ARCLK	1,16	0,79	0,31	79,50	4,65	4,10	6,790	19,51	3,980
ARZUM	1,09	0,87	0,29	84,77	3,32	4,57	10,31	21,51	3,920
BRLSM	1,35	1,17	0,26	72,25	2,68	6,75	11,10	39,30	12,20
IHEVA	4,73	3,56	0,11	20,78	4,23	6,69	11,61	37,02	29,78
KLMSN	1,21	0,83	0,06	61,96	4,06	4,01	6,540	12,25	3,650
SAFKR	2,09	1,58	0,49	39,56	5,28	5,74	20,01	41,15	26,12
SNICA	1,97	1,52	0,57	51,51	2,51	2,20	26,63	8,890	3,910
VESBE	0,92	0,68	0,03	75,25	4,55	7,49	4,470	25,41	7,170
VESTL	0,62	0,34	0,03	79,01	6,62	4,01	0,720	8,000	1,620
x^{ideal}	1,28	1,02	0,28	67,11	4,14	4,36	10,71	23,46	5,580
x^{min}	0,62	0,34	0,03	20,78	2,51	2,20	0,720	8,000	1,620
x^{max}	4,73	3,56	0,57	84,77	6,62	7,49	26,63	75,72	34,14

Kaynak: Veriler <https://malitablolar.com> sitesinden alınmıştır. (Erişim: 18.12.2023)

Tablo 3'te yer alan CO, ATO, NO, KO, ADH ve SDH gibi yönsüz oranlar için ölçek dönüşüm fonksiyonları (ÖDF), Denklem 18-23'te tanımlanmıştır. Grafik 4-9'da ise bu fonksiyonların grafikleri verilmiştir. x^{min} ve x^{max} ilgili finansal oranların en düşük ve en yüksek değerlerini temsil etmektedir. KO için tanımlanan fonksiyonda ise $x^{ideal-min}$ ile $x^{ideal-max}$ değerleri finans uzmanı kişiler ve öğretim üyeleri ile görüşülerek sırasıyla, %50 ve %70 olarak alınmıştır. FKO, ÖSK ve AK maksimizasyon yönlü veriler olduğu için herhangi bir dönüşüm işlemi uygulanmamıştır.

$$f(x)_{co} = \begin{cases} \frac{4,73 - x_{ij}}{4,73 - 1,28} & \text{eğer } 1,28 \leq x_{ij} < 4,73 \\ \frac{x_{ij} - 0,62}{1,28 - 0,62} & \text{eğer } 0,62 < x_{ij} < 1,28 \\ 10^{-6} & \text{eğer } x_{ij} \leq 0,62 \text{ veya } x_{ij} \geq 4,73 \end{cases} \quad (18)$$

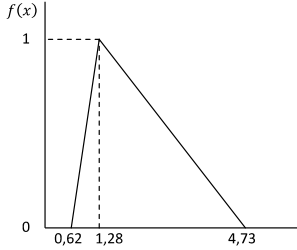
$$f(x)_{ato} = \begin{cases} \frac{3,56 - x_{ij}}{3,56 - 1,02} & \text{eğer } 1,02 \leq x_{ij} < 3,56 \\ \frac{x_{ij} - 0,34}{1,02 - 0,34} & \text{eğer } 0,34 < x_{ij} < 1,02 \\ 10^{-6} & \text{eğer } x_{ij} \leq 0,34 \text{ veya } x_{ij} \geq 3,56 \end{cases} \quad (19)$$

$$f(x)_{no} = \begin{cases} \frac{0,57 - x_{ij}}{0,57 - 0,28} & \text{eğer } 0,28 \leq x_{ij} < 0,57 \\ \frac{x_{ij} - 0,03}{0,28 - 0,03} & \text{eğer } 0,03 < x_{ij} < 0,28 \\ 10^{-6} & \text{eğer } x_{ij} \leq 0,03 \text{ veya } x_{ij} \geq 0,57 \end{cases} \quad (20)$$

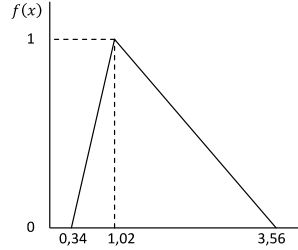
$$f(x)_{ko} = \begin{cases} \frac{x_i - 20,78}{50 - 20,78} & \text{eğer } 20,78 < x_i < 50 \\ 1 & \text{eğer } 50 \leq x_i \leq 70 \\ \frac{84,77 - x_i}{84,77 - 70} & \text{eğer } 70 < x_i < 84,77 \\ 10^{-6} & \text{eğer } x_i \leq 20,78 \text{ veya } x_i \geq 84,77 \end{cases} \quad (21)$$

$$f(x)_{ADH} = \begin{cases} \frac{6,62 - x_{ij}}{6,62 - 4,14} & \text{eğer } 4,14 \leq x_{ij} < 6,62 \\ \frac{x_{ij} - 2,51}{4,14 - 2,51} & \text{eğer } 2,51 < x_{ij} < 4,14 \\ 10^{-6} & \text{eğer } x_{ij} \leq 2,51 \text{ veya } x_{ij} \geq 6,62 \end{cases} \quad (22)$$

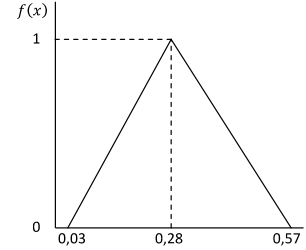
$$f(x)_{SDH} = \begin{cases} \frac{7,49 - x_{ij}}{7,49 - 4,36} & \text{eğer } 4,36 \leq x_{ij} < 7,49 \\ \frac{x_{ij} - 2,2}{4,36 - 2,2} & \text{eğer } 2,2 < x_{ij} < 4,36 \\ 10^{-6} & \text{eğer } x_{ij} \leq 2,2 \text{ veya } x_{ij} \geq 7,49 \end{cases} \quad (23)$$

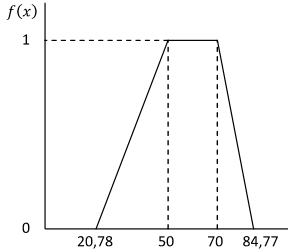
Grafik 4. Cari Oran ÖDF

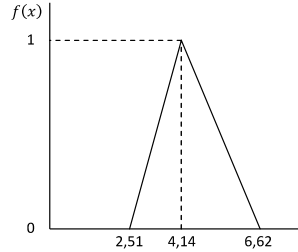
Grafik 5. Asit-Test Oranı ÖDF

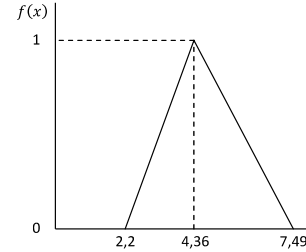
Grafik 6. Nakit Oranı ÖDF

Grafik 7. Kaldıraç Oranı ÖDF

Grafik 8. Alacak Devir Hızı ÖDF

Grafik 9. Stok Devir Hızı ÖDF

Ölçek dönüşümü sonucu elde edilen veriler Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. 2022 Yılı Dayanıklı Tüketim Malları Ölçek Dönüşümü Yapılmış Veri Seti

KVB (Alternatif)	Finansal Oranlar								
	CO	ATO	NO	KO%	ADH	SDH	FKO%	ÖSK%	AK%
ALCAR	0,80	0,80	0,14	1,00	0,75	0,90	15,38	75,72	34,14
ARCLK	0,82	0,66	0,90	0,36	0,79	0,88	6,790	19,51	3,980
ARZUM	0,71	0,78	0,97	10 ⁻⁶	0,50	0,93	10,31	21,51	3,920
BRLSM	0,98	0,94	0,92	0,85	0,10	0,24	11,10	39,30	12,20
IHEVA	10 ⁻⁶	10 ⁻⁶	0,32	10 ⁻⁶	0,96	0,26	11,61	37,02	29,78
KLMNSN	0,89	0,72	0,12	1,00	0,95	0,84	6,540	12,25	3,650
SAFKR	0,77	0,78	0,28	0,64	0,54	0,56	20,01	41,15	26,12
SNICA	0,80	0,80	10 ⁻⁶	1,00	10 ⁻⁶	10 ⁻⁶	26,63	8,890	3,910
VESBE	0,45	0,50	10 ⁻⁶	0,64	0,83	10 ⁻⁶	4,470	25,41	7,170
VESTL	10 ⁻⁶	10 ⁻⁶	10 ⁻⁶	0,39	10 ⁻⁶	0,84	0,720	8,000	1,620

5.2. TOPSIS Uygulama

TOPSIS yönteminin uygulaması, hem ham veriler hem de ölçek dönüşümü yapılan veriler kullanılarak yapılmıştır. Uygulama aşamaları aşağıda anlatılmıştır.

İlk adımda, Tablo 3'te yer alan ham veriler kullanılarak karar matrisi oluşturulmuştur. İşletmeler karar alternatiflerini, finansal oranlar ise kriterleri temsil etmektedir. Kriterlerin yönü veya amacı literatürde yer alan çalışmalar dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu nedenle KO dışındaki tüm kriterler maksimizasyon yönlü olarak tanımlanmıştır.

İkinci adımda, ham veriler normalize edilmiştir. Normalizasyon işlemi Denklem 4 kullanılarak yapılmıştır.

Üçüncü adımda, normalize edilen veriler kriter ağırlıkları ile çarpılarak ağırlıklı normalize veriler elde edilmiştir. Burada kriterlerin ağırlıkları eşit olarak kabul edilmiştir.

Dördüncü adımda, kriterler için pozitif ideal (A^+) Denklem 5 ve negatif ideal (A^-) değerler Denklem 6 kullanılarak belirlenmiştir. Bu değerler belirlenirken ağırlıklı normalize verilerin her bir sütununun *min* ve *max* değerleri kullanılmıştır. Eğer kriterin yönü veya amacı maksimizasyon ise ilgili kriter sütununun *max* değeri o

kriter için *pozitif ideal* değerdir. İlgili kriter sütununun *min* değeri ise o kriter için *negatif ideal* değer olarak tanımlanmaktadır. Kriterin yönü veya amacı minimizasyon ise bu durumun tam tersi geçerlidir.

Beşinci adımda, alternatiflerin pozitif ideal değere uzaklığı (S_i^+) Denklem 9 ve negatif ideal değere uzaklığı (S_i^-) Denklem 10 kullanılarak hesaplanmıştır.

Altıncı adımda, alternatiflerin ideal değere göreli yakınlığı (C_i^+) Denklem 11 kullanılarak hesaplanmıştır. Daha sonra

C_i^+ değerlerinin büyüklüklerine göre alternatiflerin sıralamaları belirlenmiştir.

Ham verilere uygulanan adımların aynısı Tablo 4'te yer alan ölçek dönüşümü yapılmış verilere de uygulanmıştır. Ölçek dönüşümü yapılmış verilerde tüm finansal oranlar maksimizasyon yönlü tanımlanmıştır. Bu nedenle ölçek dönüşümü yapılmış verilere TOPSIS yöntemi uygulanırken tüm kriterlerin yönü veya amacı maksimizasyon olarak belirlenmiştir. Alternatiflerin ideal değere göreli yakınlıkları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Alternatiflerin İdeal Değere Göreli Yakınlıkları

Alternatif	Ham Veriler		Ölçekli Veriler	
	C_i^+	Sıralama	C_i^+	Sıralama
ALCAR	0,60071	2	0,68921	1
ARCLK	0,23799	8	0,50106	4
ARZUM	0,24709	6	0,48991	5
BRLSM	0,35432	5	0,54923	3
IHEVA	0,63423	1	0,43794	7
KLMSN	0,17121	10	0,46845	6
SAFKR	0,57525	3	0,60462	2
SNICA	0,43867	4	0,43413	8
VESBE	0,24031	7	0,34511	9
VESTL	0,17390	9	0,23321	10

5.3. Veri Zarflama Analizi Uygulama

VZA, Tablo 3'te yer alan ham verilere uygulanmıştır. VZA uygulamasında literatürdeki çalışmalar dikkate alınarak: CO, ATO, NO, KO, ADH ve SDH girdi, FKO, ÖSK ve AK ise çıktı olarak kullanılmıştır. Çıktıya yönelik CCR modeli

kullanılarak EMS (Efficient Measurement System v 1.3) paket programı ile KVB'lerin etkinlik değerleri hesaplanmıştır. KVB'lerin etkinlik değerleri ile girdi-çıktılara VZA tarafından atanan ağırlıklar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Ham Veriler Kullanılarak Elde Edilen Etkinlik Değerleri ve Girdi-Çıktılara Atanan Ağırlıklar

KVB	Etkinlik Değeri (%)	Girdi Ağırlıkları						Çıktı Ağırlıkları		
		CO	ATO	NO	KO	ADH	SDH	FKO	ÖSK	AK
ALCAR	100	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	0,087	0,162	10^{-6}	0,013	10^{-6}
ARCLK	69	10^{-6}	1,266	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	0,099	0,017	10^{-6}
ARZUM	91	0,670	10^{-6}	0,928	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	0,073	0,012	10^{-6}
BRLSM	100	0,110	10^{-6}	2,396	10^{-6}	0,086	10^{-6}	0,056	0,010	10^{-6}
IHEVA	100	10^{-6}	10^{-6}	7,332	0,009	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	0,034
KLMSN	100	10^{-6}	0,287	8,563	10^{-6}	10^{-6}	0,062	0,153	10^{-6}	10^{-6}
SAFKR	100	10^{-6}	0,176	10^{-6}	0,018	10^{-6}	10^{-6}	0,033	10^{-6}	0,013
SNICA	100	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	0,455	0,038	10^{-6}	10^{-6}
VESBE	100	0,350	10^{-6}	22,599	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	0,039	10^{-6}
VESTL	60	10^{-6}	2,670	3,069	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	0,125	10^{-6}

Tablo 7. Ölçek Dönüşümü Yapılmış Verilerin Girdi Olarak Kullanılabilmesi için Yapılan Dönüşüm

KVB	Girdi						Çıktı		
	CO	ATO	NO	KO%	ADH	SDH	FKO%	ÖSK%	AK%
ALCAR	1,25	1,25	7,25	1,00	1,33	1,11	15,38	75,72	34,14
ARCLK	1,22	1,51	1,12	2,80	1,26	1,14	6,790	19,51	3,980
ARZUM	1,40	1,28	1,04	10^6	2,01	1,07	10,31	21,51	3,920
BRLSM	1,02	1,06	1,09	1,18	9,59	4,23	11,10	39,30	12,20
IHEVA	10^6	10^6	3,13	10^6	1,04	3,91	11,61	37,02	29,78
KLMSN	1,12	1,39	8,33	1,00	1,05	1,19	6,540	12,25	3,650
SAFKR	1,31	1,28	3,63	1,56	1,85	1,79	20,01	41,15	26,12
SNICA	1,25	1,25	10^6	1,00	10^6	10^6	26,63	8,890	3,910
VESBE	2,20	2,00	10^6	1,55	1,20	10^6	4,470	25,41	7,170
VESTL	10^6	10^6	10^6	2,56	10^6	1,19	0,720	8,000	1,620

Tablo 4'te yer alan ölçek dönüşümü yapılmış verilere VZA uygulanmadan önce girdi olarak belirlenen verilere $1/girdi$ dönüşümü yapılmıştır. Çünkü ham verilere ölçek dönüşümü yapmak için tanımlanan fonksiyonlar ideal değere eşit olan verilere 1 değerini verecek şekilde tasarlanmıştır. VZA etkinlik ölçümü yaparken KVB'lerin en az kullandığı girdilere en yüksek ağırlığı atadığı için bu dönüşümün yapılması gerekmektedir. Böylece KVB'lerin

en az kullandığı girdiler veri setinde doğru olarak temsil edilmiş olacaktır. Çıktı olarak belirlenen finansal oranlar için herhangi bir dönüşüm işlemi uygulanmamıştır.

Tablo 7'de yer alan verilere VZA uygulanmıştır. Çıktıya yönelik CCR modeli kullanılarak KVB'lerin etkinlik değerleri hesaplanmıştır. KVB'lerin etkinlik değerleri ile girdi-çıktılara VZA tarafından atanan ağırlıklar Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Ölçek Dönüşümü Yapılmış Veriler Kullanılarak Elde Edilen Etkinlik Değerleri ve Girdi-Çıktılara Atanan Ağırlıklar

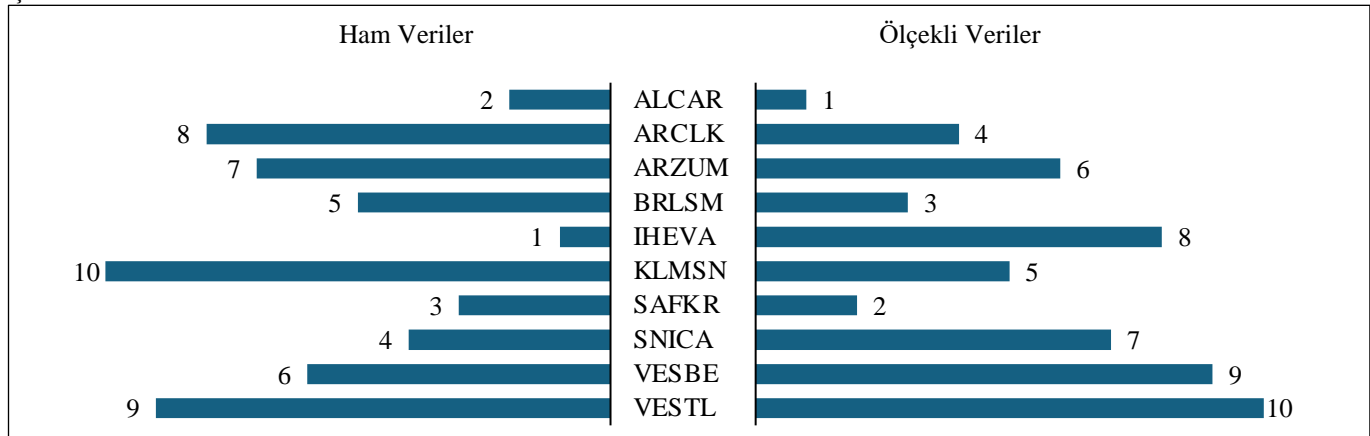
KVB	Etkinlik Değeri (%)	Girdi Ağırlıkları						Çıktı Ağırlıkları		
		CO	ATO	NO	KO	ADH	SDH	FKO	ÖSK	AK
ALCAR	100	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	0,901	10^{-6}	0,013	10^{-6}
ARCLK	100	10^{-6}	10^{-6}	0,667	10^{-6}	0,201	10^{-6}	0,001	0,051	10^{-6}
ARZUM	100	10^{-6}	10^{-6}	0,743	10^{-6}	10^{-6}	0,212	0,097	10^{-6}	10^{-6}
BRLSM	100	10^{-6}	10^{-6}	0,697	0,203	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	0,025	10^{-6}
IHEVA	100	10^{-6}	10^{-6}	0,181	10^{-6}	0,417	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	0,034
KLMSN	54	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	0,952	10^{-6}	0,153	10^{-6}	10^{-6}
SAFKR	100	10^{-6}	10^{-6}	0,178	0,135	0,078	10^{-6}	0,050	10^{-6}	10^{-6}
SNICA	100	0,054	0,059	10^{-6}	0,859	10^{-6}	10^{-6}	0,038	10^{-6}	10^{-6}
VESBE	37	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	0,833	10^{-6}	10^{-6}	0,039	10^{-6}
VESTL	10	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	0,840	10^{-6}	0,125	10^{-6}

6. Bulgular

TOPSIS yönteminin uygulanması sonucu elde edilen alternatif sıralamaları Grafik 10'da özetlenmiştir. Grafik 10 incelendiğinde ham veri kullanılarak elde edilen sıralama ile ölçekli veri kullanılarak elde edilen sıralamada önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Örneğin, ham veriler ile yapılan analizde IHEVA işletmesi 1. sıradayken, ölçekli veriler ile yapılan sıralamada 8. sıradadır. Sıralamaların bu kadar farklı çıkmasının sebebi Tablo 3'teki ham veriler incelendiğinde görülebilir. IHEVA işletmesinin CO değeri 4,73 iken CO'nun ideal değeri 1,28'dir. Diğer işletmelerin CO değeri incelendiğinde ideal değerden en uzak olan işletmenin IHEVA olduğu görülmektedir. IHEVA işletmesinin diğer finansal oranları da ideal değerlerden oldukça uzaktır. Bu nedenle IHEVA işletmesinin 1. sırada çıkması doğru değildir. Sonuç olarak IHEVA işletmesine ait verilerin ideal değerlerden uzaklıkları göz önünde bulundurulduğunda bu işletmenin 8. sırada çıkması daha doğrudur. Bir diğer ciddi sıralama farklılığı ise KLMSN işletmesinde gerçekleşmiştir. KLMSN işletmesi ham verilerle yapılan analizde 10. sıradayken, ölçekli verilerle yapılan analizde 5. sırada yer almıştır. Burada ise IHEVA işletmesinde olan durumun tersi söz konusudur. KLMSN

işletmesinin Tablo 3'teki verileri incelendiğinde ideal değerlerden çok fazla uzak olmadığı görülmektedir.

VZA sonucu elde edilen işletme etkinlik değerleri Grafik 11'de özetlenmiştir. Grafik 11 incelendiğinde, ARCLK, ARZUM, KLMSN, VESBE ve VESTL işletmelerinin etkinlik değerlerinin farklı olduğu görülmektedir. Örneğin, Tablo 6'da VESBE işletmesi %100 etkin çıkmışken, Tablo 8'de bu işletmenin etkinlik değeri %37 çıkmıştır. VESBE işletmesinin Tablo 6'daki girdi ağırlıkları incelendiğinde en yüksek ağırlık NO girdisine (22,599) atanmıştır. Çünkü Tablo 3'te yer alan ham verilerde VESBE işletmesinin NO değeri 0,03'tür. VZA en az kullanılan girdiye ve en fazla üretilen çıktıya en yüksek ağırlıkları vererek etkinlik ölçümü yaptığından dolayı NO'ya en yüksek ağırlığı atamıştır. Ancak Tablo 3'te NO'nun ideal değeri olarak kullanılan sektör ortalaması 0,28'dir. Bu durum VESBE işletmesinin NO değerinin ideal değerden oldukça uzak olduğunu göstermektedir. Tablo 8'de ise VESBE işletmesinin NO değerine ağırlık olarak 10^{-6} atanmıştır. Böylece NO'nun ideal değerden uzaklığı analiz süreci dahil edilmiştir. Sonuç olarak VESBE işletmesinin etkinlik değeri Tablo 8'de %37 olarak çıkmıştır.

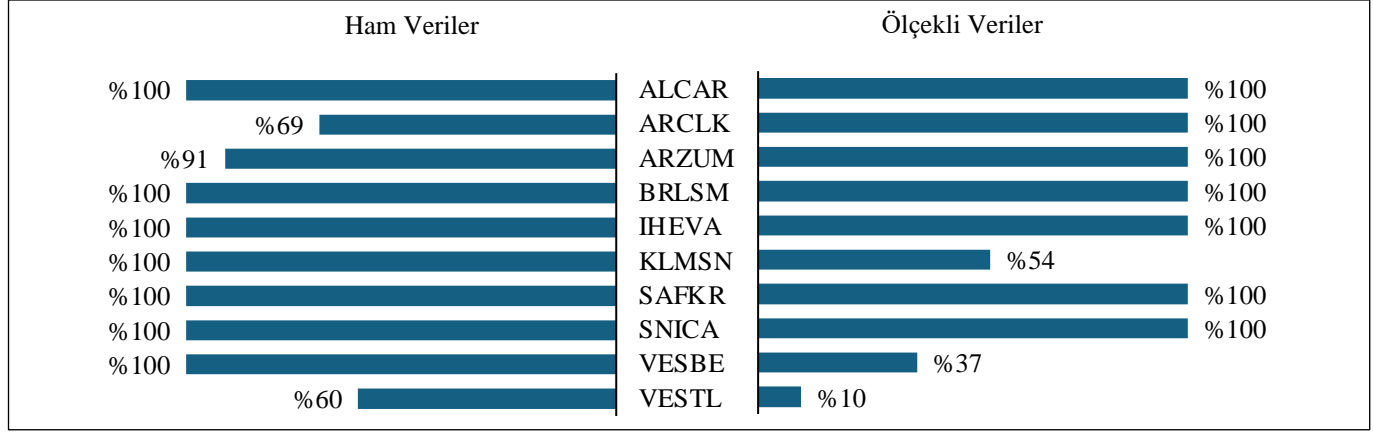

Grafik 10. TOPSIS ile Elde Edilen Alternatif Sıralamaları

Ham verilerle yapılan VZA’da KLMSN işletmesinin etkinlik değeri %100 iken ölçekli verilerle yapılan VZA’da bu işletmenin etkinlik değeri %54 çıkmıştır. Tablo 3’teki ham veriler incelendiğinde KLMSN işletmesinin NO değeri 0,06 iken NO’nun ideal değeri ise 0,28’dir. KLMSN işletmesinin NO değeri ideal değerden oldukça uzaktır. Benzer şekilde bu işletmenin ÖSK değeri 12,25 iken

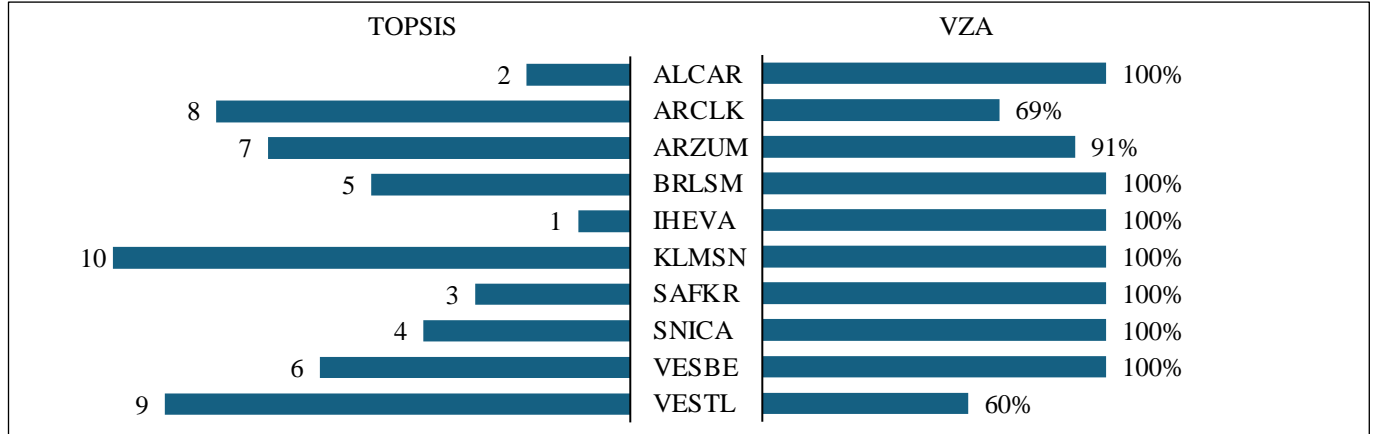
ÖSK’nın ideal değeri 23,46’dır. İşletmenin bu değerinin de ideal değerden oldukça uzak olduğu görülmektedir. Bu nedenle KLMSN işletmesinin %100 etkin çıkması mümkün değildir. Sonuç olarak ölçekli verilerle yapılan VZA’da KLMSN işletmesinin etkinlik değerinin %54 çıkması işletmenin ham verileriyle tutarlıdır.

Grafik 11. VZA ile Elde Edilen Etkinlik Değerleri

TOPSIS yöntemiyle yapılan sıralama ile VZA sonucu elde edilen etkinlik değerlerinin tutarlı olması gerekmektedir. Ham verilerle yapılan TOPSIS ve VZA uygulamalarının sonuçları Grafik 12’de özetlenmiştir. Örneğin grafik 12

incelediğinde, KLMSN işletmesi TOPSIS’e göre 10. sırada yer almaktadır. Bu işletme VZA’ya göre ise %100 etkin çıkmıştır. Son sırada yer alan bir işletmenin %100 etkin olması tutarlı bir sonuç değildir.

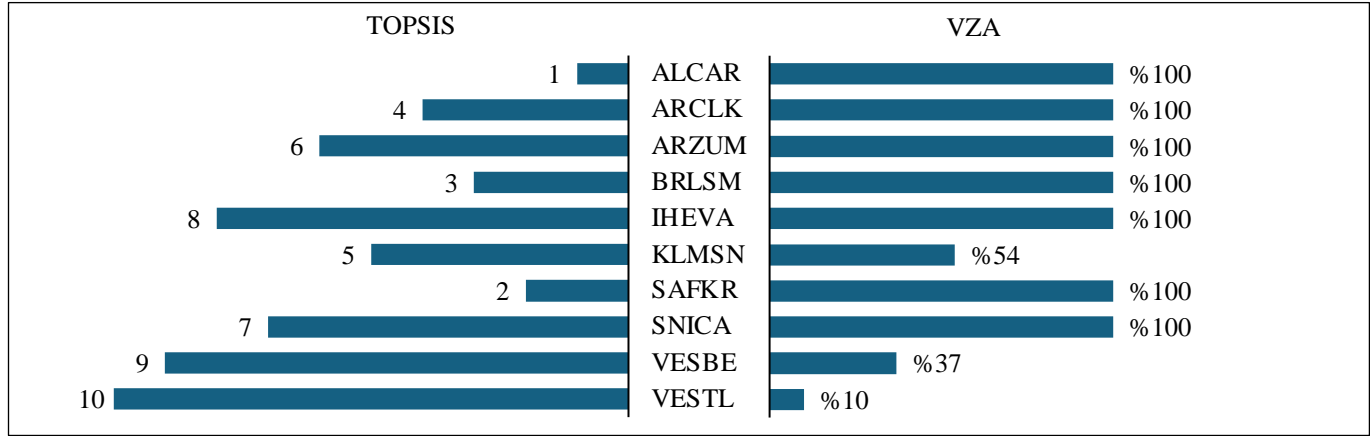

Grafik 12. Ham Verilerle Elde Edilen TOPSIS ve VZA Sonuçları

Ölçekli verilerle yapılan TOPSIS ve VZA uygulamalarının sonuçları Grafik 13’te özetlenmiştir. Grafik 13 incelediğinde TOPSIS ve VZA sonuçlarının birbiriyle örtüşmediği görülmektedir. Örneğin, VESTL işletmesi TOPSIS’e göre 10. sırada yer alırken VZA’da %10 ile en düşük etkinlik değerine sahip işletme olmuştur. Benzer şekilde VESBE işletmesi TOPSIS sonuçlarına göre 9. sırada yer alırken, VZA sonuçlarına göre %37 etkinlik değeri ile ikinci en düşük etkinlik değerine sahip işletme olmuştur. Burada KLMSN işletmesinin sıralama ve etkinlik değerinde tutarsızlık olduğu görülmektedir. Çünkü KLMSN işletmesi 5. sırada yer alırken etkinlik değeri %54 çıkmıştır. Yani KLMSN üçüncü en düşük etkinlik değerine sahip olan işletmedir. Bu nedenle KLMSN’nin 8. sırada çıkması beklenmektedir. Bu işletmenin TOPSIS sıralaması ile VZA etkinlik değerinin tutarsız çıkmasının birinci sebebinin analizde kullanılan işletme sayısı ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Çünkü VZA, girdi ve çıktılara ağırlık verilmesinde serbestlik tanıyan bir sistemdir. Fakat girdi ve çıktılara ağırlık seçmede tanınan bu serbestlik KVB sayısı

sabit kalıp girdi ve çıktı sayısının artması durumunda, VZA’nın ayırım yapma gücünün azalmasına, çok fazla KVB’nin etkin çıkmasına sebep olabilmektedir (Jenkins ve Anderson, 2003: 52). Çünkü KVB’ler etkinlik değerlerini maksimize etmek için, diğer KVB’lere göre en az kullandıkları girdilere ve en çok ürettikleri çıktılara en yüksek ağırlığı verirken, en fazla kullandıkları girdi ve en az ürettikleri çıktılara en az ağırlığı vermektedir. Bu sebeple KVB sayısının az olması, etkinlik değeri hesaplanacak KVB’nin en çok ürettiği çıktı veya en az kullandığı girdiye yakın değerlere sahip başka KVB’lerin olma olasılığının az olması demektir. Bu sebeple KVB sayısı ile girdi-çıktı sayıları arasında genellikle $n+1 > m+s$ (n =KVB sayısı, m =girdi sayısı, s =çıktı sayısı) ilişkisi tercih edilir (Delikdaş, 2002: 251). Bu anlamda, işletme sayısı artırıldığında TOPSIS ile VZA sonuçlarının tam olarak örtüşmesi beklenmektedir. Bu işletmenin TOPSIS sıralaması ile VZA etkinlik değerinin tutarsız çıkmasının ikinci sebebinin analizde kullanılan kriterlere eşit ağırlık verilmesi olduğu

söylenbilir. Farklı nesnel veya öznel ağırlıklandırma yöntemleriyle daha iyi sonuçlar elde edilebilir.

Grafik 13. Ölçekli Verilerle Elde Edilen TOPSIS ve VZA Sonuçları

7. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada literatürde yaygın olarak kullanılan ÇKKV ve VZA yöntemlerinin sektör uygulamalarında yön­süz kriterler veya girdi-çıkıtların ham verilerinin yönlerinin herhangi bir matematiksel işleme tabi tutulmadan fayda (maksimizasyon) veya maliyet (minimizasyon) yönlü olarak kullanıldığının tespit edilmesinden hareketle öncelikle doğru bir analiz için yön tayininin önemine değinilmiştir. Makalede örnek olarak belirlenmiş olan yön­süz 6 adet finansal rasyoya doğru yön tayini için ham verilere uygulanabilir fonksiyonlar tanımlanmış, dayanıklı tüketim malları sektöründeki 10 adet firmanın ham verileri için uygulama yapılmıştır.

Doğru yön tayini belirlenmiş ve ölçek dönüşümü yapılmış verilerin herhangi bir yeni işleme tabi tutulmadan ÇKKV yöntemlerine uygulanabileceği düşünülmektedir.

VZA içinse bu çalışmada önerildiği gibi öncelikle yön­süz ham verilere bir ölçek dönüşümü yapmak mutlaka gereklidir. Ancak VZA ile uygulama yaparken bir rasyo girdi olarak kullanılacaksa (1/ölçek dönüşümü yapılarak elde edilen değer) şeklinde ikinci bir dönüşüm yapılması da mutlaka gereklidir. Çıktı olarak kullanılacaksa ölçek dönüşümü yapılan veriye herhangi bir işlem yapmaya gerek yoktur.

Fakat VZA uygulaması için bu iki aşamanın yeterli olmadığı düşünülmektedir. Klasik VZA modelleri, etkinlik ölçümü yapılacak olan KVB'nin en çok ürettiği çıktıya ve en az kullandığı girdiye en yüksek ağırlığı verecek şekilde tanımlanmış modellerdir. Örneğin, VZA'da cari oran için en ideal değer olan x_j^{ideal} 'e sahip bir firmanın bu ideal değerinin azaltılması gerektiği sonucu çıkması durumunda, bu yanlış bir yorum olacaktır. Çünkü firmanın o rasyosu zaten en ideal noktadadır. O oranı artırmak veya azaltmak yanlış bir işlem olacaktır. VZA için ölçek dönüşümü yapılan verileri ağırlıklandırırken nasıl bir işleme tabi tutulması gerektiğinin başka bir çalışmada ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

Makalede tanımlanan fonksiyonlar doğrusaldır. Fonksiyon tanımlamalarında verinin yapısına göre doğrusal olmayan fonksiyonlar da kullanılabilir.

Yön­süz verilerin sadece burada ele alınan 6 finansal oranla sınırlı olmadığı, bu konuda uygulama yapacak araştırmacıların yapacağı çalışmalarda, değerlendirmeye aldığı tüm finansal oranların doğasını iyi irdelemesi gerekmektedir.

Ayrıca yön­süz verilerin finansal oranlarla sınırlı olmadığı; farklı uygulamalarda kullanılan kriter, girdi-çıkıtların da yön­süz olabileceği de bir gerçektir. Bu nedenle uygulama alanından bağımsız olarak, tüm yön­süz veriler için bu makalede önerilen fonksiyonlara benzer şekilde fonksiyon tanımlamaları yapılabilir.

Kaynakça

- Ağ, A.; Kuloğlu, E. (2020), "İşletmelerin Finansal Performansının Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Tespit Edilmesi: Borsa İstanbul'da İşlem Gören Enerji İşletmelerine Yönelik Bir Uygulama", *OPUS International Journal of Society Researches*, C. 16, S. Özel Sayı: 3756-3772.
- Akbulut, O. Y. (2020), "Finansal Performans ile Pay Senedi Getirisi Arasındaki İlişkinin Bütünleşik CRITIC ve MABAC ÇKKV Teknikleriyle Ölçülmesi: Borsa İstanbul Çimento Sektörü Firmaları Üzerine Ampirik Bir Uygulama", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 40: 471-488.
- Akdoğan, N.; Tenker, N. (2007), *Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri*, 12. Baskı, Gazi Kitabevi.
- Akgüç, Ö. (2011), *Mali Tablolar Analizi*, 14. Baskı, Arayış Basım ve Yayıncılık.
- Akgüç, Ö. (2013), *Finansal Yönetim*, 9. Baskı, Avcıol Basım Yayın.
- Akyüz, K.; Yıldırım, İ.; Balaban, Y. (2015), "Kâğıt Sektöründe Yer Alan Firmaların Veri Zarflama Analizi Yardımıyla Etkinliklerinin Ölçümü", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, S. 14: 23-37.
- Allen, R.; Thanassoulis, E. (2004), "Improving Envelopment in Data Envelopment Analysis", *European Journal of Operational Research*, Vol. 154: 363-379.
- Aydın, N.; Başar, M.; Coşgun, M. (2015), *Finansal Yönetim*, 2. Baskı, Detay Yayıncılık.
- Baležentis, A.; Baležentis, T.; Misiūnas, A. (2012), "An Integrated Assessment of Lithuanian Economic Sectors Based on Financial Ratios and Fuzzy MCDM Methods", *Technological and Economic Development of Economy*, Vol. 18, No. 1: 34-53.
- Banker, R.D.; Charnes, A.; Cooper, W.W. (1984), "Models for Estimating Technical and Scale Efficiencies in DEA", *Management Science*, Vol. 30, No. 9: 1078-1092.
- Banker, R.D.; Cooper, W.W.; Seiford, L.M.; Thrall, R.M.; Zhu, J. (2004), "Returns to Scale in Different DEA Models", *European Journal of Operational Research*, Vol. 154: 345-362.

- Bayazıtlı, E.; Çelik, O. (2004), Muhasebe Eğitiminin Kalitesinin Artırılmasında İlk Adım: Yükseköğretim Kurumlarında Muhasebe Eğitiminin Etkinliğinin Analizi, İstanbul Üniversitesi Sürekli Yayınları, İstanbul.
- Bektöre, S.; Çömlekçi, F.; Sözbilir, H. (2000), Tek Düzen Hesap Planına Göre Mali Tablolar Analizi, Birlik Ofset.
- Brans, J.P.; Vincke, P. (1985) "A Preference Ranking Organization Method: The PROMETHEE Method for MCDM", *Management Science*, Vol. 31, No: 6: 647-656.
- Cables, E.; Lamata, M. T.; Verdegay, J. L. (2016), "RIM-Reference Ideal Method in Multicriteria Decision Making", *Information Sciences*, Vol. 337-338: 1-10.
- Cenger, H. (2011), "İmkb'de İşlem Gören Çimento Şirketlerinin Performanslarının Ölçülmesinde Veri Zarflama Analizi Yaklaşımı", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 25, S. 3-4: 31-44.
- Ceylan, A.; Korkmaz, T. (2021), İşletmelerde Finansal Yönetim, 17. Baskı, Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Charnes, A.; Cooper, W.W.; Rhodes, E. (1978), "Measuring the Efficiency of Decision Making Units", *European Journal of Operational Research*, Vol. 2, No. 6: 429-444.
- Cheng-Min Feng, Wang Rong-Tsu, (2001), "Considering The Financial Ratios On The Performance Evaluation Of Highway Bus Industry", *Transport Reviews*, Vol. 21, No. 4: 449-467.
- Cingi, S.; Tarm, A. (2000), "Türk Banka Sisteminde Performans Ölçümü DEA Malmquist TFP Endeksi Uygulaması", <http://www.tbb.org.tr/turkce/arastirmalar/TBB.doc>, (Erişim: 13.12.2023).
- Çabuk, A.; Lazol, İ. (2014), Mali Tablolar Analizi, 14. Baskı, Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Çanakçıoğlu, M. (2020), "Bist'te İşlem Gören Ana Metal Firmalarının Finansal Performansının Entegre Bir Çok Kriterli Karar Verme Modeli Kullanarak Değerlendirilmesi", *Journal of Management and Economics Research*, C. 18, S. 2: 176-197.
- Çelik, İ.; Ayan, S. (2017), "Veri Zarflama Analizi İle İmalat Sanayi Sektörünün Finansal Performans Etkinliğinin Ölçülmesi: Borsa İstanbul'da Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C. 8, S. 18: 56-74.
- Çolak, Z. (2022), "BIST Teknoloji/Bilişim Endeksi Kapsamında Bulunan Firmaların Veri Zarflama Analizi ve Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi ile Etkinlik Ölçümü", *Sosyal Bilimlerde Nicel Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 2: 128-151.
- Delikdaş, E. (2002), "Türkiye Özel Sektör İmalat Sanayinde Etkinlik ve Toplam Faktör Verimliliği Analizi", *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, C. 29, S. 3-4: 247-284.
- Ercan, M. K.; Ban, Ü. (2008), Değere Dayalı İşletme Finansı Finansal Yönetim, 4. Baskı, Gazi Kitabevi.
- Genç, T. (2013), "PROMETHEE Yöntemi ve GAIA Düzlemi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 1: 133-154.
- Günay, B.; Kaya, İ. (2017), "Borsa İstanbul'da Yer Alan Aracı Kurumların Performansının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Değerlendirilmesi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, N. 2: 141-164.
- Günay, F.; Karadeniz, E.; Dalak, S. (2018), "Türkiye'de En Yüksek Net Satış Gelirine Sahip 20 Şirketin Finansal Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle İncelenmesi", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 2: 51-73.
- Gürkan, S.; Aldoury, N. (2021), "Topsis Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi İle Karşılaştırmalı Finansal Performans Analizi: Teknoloji Şirketleri Üzerine Bir Araştırma", *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 2: 225-239.
- Halkos, G. E.; Tzeremes, N. G. (2012), "Analyzing the Greek Renewable Energy Sector: A Data Envelopment Analysis Approach", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 16, No. 5: 2884-2893.
- <https://malitablolar.com>, (Erişim: 18.12.2023)
- Hwang, C.L., Yoon, K., (1981). Multiple Attributes Decision Making Methods and Applications. Springer, Berlin Heidelberg.
- Jenkins, L., Anderson, M., (2003). "Stochastics and Statistics a Multivariate Statistical Approach to Reducing the Number of Variables in Data Envelopment Analysis", *European Journal of Operational Research*, Vol. 147: 51-61.
- Karaoğlu, S.; Şahin, S. (2018), "BIST XKMYA İşletmelerinin Finansal Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Ölçümü ve Yöntemlerin Karşılaştırılması", *Ege Akademik Bakış*, C. 18, S. 1: 63-80.
- Koçyiğit, M. M. (2016), "Borsa İstanbul'da İşlem Gören Çimento İşletmelerinin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Kullanılarak Ölçülmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 57: 429-439.
- Koçyiğit, M. M. (2023), "Borsa İstanbul'da İşlem Gören Tekstil Şirketlerinin Finansal Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Ölçümü", *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, C. 10, S. 96: 1419-1425.
- Konak, F.; Ayan Civelek, S. (2021), "Veri Zarflama Analizi ve Topsis Yöntemi ile Finansal Performans Değerlendirmesi: BIST Teknoloji Endeksi Uygulaması", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 4: 3110-3131.
- Kula, V.; Özdemir, L. (2007), "Çimento Sektöründe Göreceli Etkinsizlik Alanlarının Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile Tespiti", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1: 55-70.
- Mahmoodzadeh S., J. Shahrabi, M. Pariazar ve M. S. Zaeri (2007), "Project Selection by Using Fuzzy AHP and TOPSIS Technique", *World Academy of Science, Engineering and Technology*, Vol. 30: 333-338.
- Mathews, K.; Ismail, M. (2006), "Efficiency and Productivity Growth of Domestic and Foreign Commercial Banks in Malaysia", *Cardiff Economics Working Papers*, Cardiff, U.K.
- Monjezi, M., Dehghani, H., Singh, T.N., Sayadi, A.R., Gholinejad, A., (2010), Application of TOPSIS method for selecting the most appropriate blast design, *Arabian Journal of Geosciences*, Vol. 5: 95-101.
- Okka, O. (2015), Finansal Yönetim Teori ve Çözümlü Problemler, 6. Baskı, Nobel Yayınları.
- Olson, D.L., (2004), "Comparison of weights in TOPSIS models", *Mathematical and Computer Modelling*, Vol. 40, No. 7-8: 721-727.
- Oruç, K. O.; Demirbaş, K. (2020), "İşletmelerin Finansal Başarısızlığının AHP Temelli ELECTRE TRI ve FLOWSORT Yöntemleri ile Tahmin Edilmesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 3: 975-1000.
- Oruç, K. O.; Güngör, İ.; Demiral, M. F. (2009), "Üniversitelerin Etkinlik Ölçümünde Bulanık Veri Zarflama Analizi Uygulaması", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 22, 279-294.
- Ömürbek, N.; Eren, H. (2016), "Promethee, Moora ve Copras Yöntemleri ile Oran Analizi Sonuçlarının Değerlendirilmesi: Bir Uygulama", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 16: 174-187.
- Özçelik, H.; Kandemir, B. (2017), "Veri Zarflama Analizi ve İmalat Sektöründe Bir Uygulama", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 1: 43-53.
- Pala, F. (2023), "Bist Teknoloji ve Bilişim Sektöründe İşlem Gören Şirketlerin Finansal Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Ölçülmesi ve Yöntemlerin Karşılaştırılması", *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 1: 121-155.
- Pala, O. (2022), "BIST Sigorta Endeksinde CRITIC ve MULTIMOOSRAL Tekniklerine Dayalı Finansal Analiz", *İzmir İktisat Dergisi*, C. 37, S. 1: 218-235.
- Paradi, J. C.; Schaffnit, C. (2004), "Commercial Branch Performance Evaluation and Results Communication in a Canadian Bank – a DEA Application", *European Journal of Operational Research*, Vol. 156, No. 3: 719-735.
- Sahore, A. (2017), "Decision-Making for Investments in Stocks Using Saw and Topsis Methods of Multi-Criteria Decision-Making", *NICE Journal of Business*, Vol. 12, No. 2: 51-64.
- Siew, L. W.; Fai, L. K.; Hoe, L. W. (2018), "An Optimal Control on the Efficiency of Technology Companies in Malaysia with Data Envelopment

Analysis Model”, *Journal of Telecommunication, Electronic and Computer Engineering*, Vol. 10, No. 1: 107-111.

Siew, L. W.; Fai, L. K.; Hoe, L. W. (2021), “Performance Evaluation of Construction Companies in Malaysia with Entropy-VIKOR Model”, *Engineering Journal*, Vol. 25, No. 1: 297-305.

Siew, L. W.; Hoe, L. W.; Bakar, M. A.; Fun, L. P. (2022), “Data Driven Decision Analysis on the Performance of Electronic Companies with TOPSIS Model”, *Journal of Advances in Information Technology*, Vol. 13, No. 1: 61-66.

Soba, M.; Akcanlı, F. (2012), “Veri Zarflama Analizi Yöntemi İle İmkb’de Gıda, İçki Ve Tütün Alanında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Etkinliklerinin Değerlendirilmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 2: 259-274.

Soba, M.; Akcanlı, F.; Erem, I. (2012), “İMKB’ye Kayıtlı Seçilmiş İşletmelere Yönelik Etkinlik Ölçümü ve Performans Değerlendirmesi: Veri Zarflama Analizi ve Topsis Uygulaması”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 27: 229-243.

Sönmez, F.; Baysal, G.; Baysal, I. A.; Bademcioğlu, M. (2023), “Bist100’de İşlem Gören Enerji Şirketlerinin Topsis Yöntemiyle Finansal Performanslarının Belirlenmesi”, *PressAcademia Procedia*, C. 16, S. 1: 149-155.

Şahin, İ. E.; Karacan, K. B. (2019), “BIST’te İşlem Gören İnşaat İşletmelerinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Finansal Performans Ölçümü”, *International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies*, C. 3, S. 2: 162-172.

Tektüfekçi, F. (2010), “İmkb’ye Kayıtlı Halka Açık Teknoloji Şirketlerinde Finansal Etkinliğin Veri Zarflama Analizi (Vza) ile Değerlendirilmesi”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 2, S. 2: 69-77.

Türko, R. M. (1999), *Finansal Yönetim*, Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Vatansever, K.; Aydın, S. (2014), “Finansal Başarısızlığın Öngörülmesinde Çok Kriterli Karar Verme Analizine Dayalı Bir Araştırma”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 41: 163-176.

Yalama, A.; Sayım, M. (2016), “Veri Zarflama Analizi ile İmalat Sektörünün Performans Değerlendirmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 1: 89-107.

Yükçü, S.; Kaplanoğlu, E. (2015), “Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Gözaltı Pazarı Şirketlerinin Finansal Performanslarının Belirlenmesi”, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, C. 17, S. 3: 587-616.

Zhai, L. Y.; Li-Pheng, K.; Zhao-Wei, Z. (2009), “Design Concept Evaluation in Product Development Using Rough Sets and Gray Relation Analysis”, *Expert System with Applications*, Vol. 36, No. 3: 7072-7079

The Securitization of Migration in Hungary through Conspiracy Theories

Macaristan'da Göçün Komplo Teorileri Aracılığıyla Güvenlikleştirilmesi

Umut YUKARUÇ^a

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	1 May 2024
Accepted	28 June 2024
Available Online	9 August 2024
Article Type	Research Article

Keywords

Viktor Orbán,
Populism,
Conspiracy Theories,
Securitization,
Illegal Migration.

ABSTRACT

This study examines the securitization of migration in Hungary and its connection to conspiracy theories and populist rhetoric. The Copenhagen School's concept of securitization suggests that security issues are constructed through discourse, where certain topics are elevated to existential threats, justifying extraordinary measures. In Hungary, the government of Prime Minister Viktor Orbán has framed migration as a significant threat to Hungarian identity, culture, and values. This framing frequently relies on conspiracy theories, such as the Great Replacement and Eurabia, which claim that there is a deliberate plan to alter the demographic and cultural makeup of Europe. The study analyses Orbán's speeches and the policies his government has implemented, demonstrating a pattern where migration is portrayed as a severe danger, legitimizing strict responses such as border fences, anti-migrant legislation, and the targeting of institutions associated with liberal ideals. These securitization processes resonate with populist ideologies that create a dichotomy between "us" and "them," fostering division and fear. To understand these processes the article defines securitization, the interplay between conspiracy theories and populist style of politics and examines the Eurabia and Great Replacement conspiracy theories and the speeches of Orbán.

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	1 Mayıs 2024
Kabul	28 Haziran 2024
Yayın	9 Ağustos 2024
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Viktor Orbán,
Popülizm,
Komplo Teorileri,
Güvenlikleştirme,
Yasadışı Göç.

ÖZ

Bu çalışma Macaristan'da göçün güvenlikleştirilmesini ve bunun komplo teorileri ve popülist retorikle bağlantısını incelemektedir. Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme kavramı, güvenlik sorunlarının söylem yoluyla inşa edildiğini ve belirli konuların olağanüstü önlemleri haklı çıkaracak şekilde varoluşsal tehditlere dönüştürüldüğünü öne sürmektedir. Macaristan'da Başbakan Viktor Orbán hükümeti, göçü, Macar kimliği, kültürü ve değerlerine yönelik önemli bir tehdit olarak çerçevelemiştir. Bu çerçeveleme sıklıkla, Avrupa'nın demografik ve kültürel yapısını değiştirmeye yönelik kasıtlı bir plan olduğunu iddia eden Büyük Yer Değiştirme ve Eurabia gibi komplo teorilerine dayanmaktadır. Çalışma, Orbán hükümetinin uyguladığı politikaları analiz ederek, göçün ciddi bir tehlike olarak tasvir edildiği, sınır tel örgüleri, göçmen karşıtı yasalar ve liberal ideallerle ilişkili kurumların hedef alınması gibi katı tepkileri meşrulaştıran bir model ortaya koymaktadır. Bu güvenlikleştirme süreçleri, "biz" ve "onlar" arasında bir ikilik yaratarak bölünmeyi ve korkuyu besleyen popülist ideolojilerle örtüşmektedir. Bu süreçleri anlamak için makalede güvenlikleştirme, komplo teorileri ve popülist siyaset tarzı arasındaki etkileşim tanımlanmakta ve Eurabia ve Büyük Yer Değiştirme komplo teorileri ile Orbán'ın konuşmaları incelenmektedir.

1. Introduction

There is a discernible link between the terrorist attack perpetrated by Anders Behring Breivik in 2011 on Utøya Island, which targeted Marxist groups and resulted in the deaths of 77 individuals, and the terrorist attack carried out by Brenton Tarrant in 2019 on a mosque and an Islamic center in Christchurch, which resulted in the deaths of 17 individuals. Furthermore, there is a correlation between Breivik and Tarrant's attacks and the terrorist attacks on the Poway Synagogue and a supermarket in El Paso, USA,

which occurred in 2019. The perpetrators of these terrorist attacks referenced the Great Replacement or Eurabia conspiracy theories in their manifestos, which were published before the attacks. While Breivik frequently mentioned Eurabia in his manifesto, which was over 1,500 pages long, Tarrant's manifesto was entitled "Great Replacement." Similarly, terrorists in the United States also reproduced Tarrant's and Breivik's thoughts in their manifestos. These attacks, which can be demonstrated as examples of far-right terrorism, serve as examples of how

^a Asst. Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Nevşehir, E-Posta: umutyukaruc@nevsehir.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9107-5961

they were radicalized by conspiratorial thinking (Yukaruç, 2022). It is evident that conspiracy theories can be associated with radicalization. However, the primary objective of this article is to illustrate how conspiracy theories can evolve into an effective narrative in populist politics and contribute to the securitization of specific issues.

In the field of critical security studies, the Copenhagen School has fundamentally altered traditional approaches to security by demonstrating that security issues are not inherent but are constructed through discourse. With this school of thought, security studies have moved beyond the traditional military and economic security themes and begun to examine the social, political, and environmental dimensions related to security. The securitization approach focuses on the ability of discourses to make certain events relevant to security. As this study demonstrates, migration is one of the securitized issues. In some cases, it may be securitized even when it is not directly related to security.

One of the questions this article seeks to answer is whether anti-immigrant conspiratorial narratives have an impact on securitization processes. The two popular conspiracy theories mentioned above, the Great Replacement and Eurabia conspiracy theories, are directly related to migration and are frequently used in the discourse of politicians in Europe. The Arabization of Europe through migration and the alleged deliberate Arabization of Europe, especially by European institutions, creates a narrative in which the European population is under threat. These theories have also become popular in Hungary and have been used by the populist party Fidesz in its policy-making discourse. For this reason, Hungary has been selected as a case study in this study. Another point that makes Fidesz important for this study is that it is a populist party in a position to apply securitization practices.

In this study, the immigration policies of the Fidesz government in Hungary will be analyzed, with the focus on discourses and narratives. As discourses play a pivotal role in securitization theory, the discourse and narrative constructed by Prime Minister Orbán and Fidesz will be examined. The study will investigate whether the constructed narrative presents migration as an existential threat and whether Fidesz has implemented extraordinary measures to address this. Thus, this study aims to elucidate the role of conspiratorial narratives in securitization processes, with a particular focus on countries where populist governments are in power. To this end, it will first present a conceptual framework for understanding securitization, and then examine the relationship between populism and conspiracy theories, as well as the prevalence of two conspiracy theories popular in Europe: the Great Replacement and Eurabia conspiracy theories. Secondly, the paper will explain how the issue of migration has been politicized and securitized in Hungary through these conspiracy theories, analyzing Orbán's discourses in the last decade. Ultimately, this analysis seeks to illuminate the complex relationship between discourse, securitization, and populism, and how these factors shape the way migration is addressed in contemporary Hungary.

2. Conceptual Framework

2.1. Securitization

The Copenhagen School, a significant contributor to critical security studies, differentiates itself from traditional security studies by claiming that actors construct both security problems and policies to address them (Watson, 2011). The contributors to this school differentiate themselves from traditional security studies by analyzing international security not only in military or economic terms but also in five categories: military, political, economic, social, and environmental (Buzan, Waever and De Wilde, 1998: pp. 22-23). In this section, I will focus on the social category, which refers to collective identities. Buzan, Waever and De Wilde (1998: pp. 22-23) propose that rival identities or migrants can become security issues due to societal changes being perceived as a direct threat to the 'real' identity of the society, which may result in a distraction from the collective identity. Consequently, actors may securitize societal concerns, such as illegal immigration, as evidenced by the Hungarian case.

Security is not limited to the current political situation, as this school argues, in which an issue (illegal migration) is seen as an existential threat to a valued reference object (Hungarian society, which will be analyzed in this section) and is constructed by many different important actors through discourses called speech-acts (Buzan, Waever and De Wilde, 1998: pp. 23-25; Brauch, 2008: p. 5). To combat this existential threat, exceptional measures are necessary and justified. The securitization process reinforces this message through the discourse of the securitizing actor.

According to this approach, meanings related to security are created by actors within discourses. In other words, security meanings are constructed through discourse. Discourses on security inform us about the 'other' that threatens our security and place 'us' in the opposite position of the other. Through these discourses, we can gain insight into the worldview of those in power, their perception of their place in the world, and their approach to security. This helps us to comprehend why they perceive certain issues as vital threats to security and why they believe urgent measures are necessary. Therefore, the discourse of Hungarian politicians can be understood in terms of their perception of Hungary's place in the world, their security concerns, and their views on refugees. In the following sections, I will analyze in detail how refugees are viewed as the 'other' and a threat to Hungarian identity.

The question of securitizing actors in the process of securitization is an important one. Those with power are typically viewed as securitizing actors, while others, such as the media, who assist in disseminating discourses, are seen as functional actors. In the context of migration, securitizing actors are collective identity holders who preserve and reproduce language, traditions, and ethnic purity (Buzan, Waever and De Wilde, 1998: p. 23). The success of a securitization process depends on identifying a threat and mobilizing an 'us' against a threatening 'them' (Karyotis and Patrikios, 2010: p. 44). Therefore, it is important to acknowledge the role of Hungarian politicians in shaping threat discourses and creating an 'us' versus 'them' dynamic. According to the Copenhagen School, anyone in society can be a securitizing actor, but political and military elites have

an advantage due to their easier access to information and social capital. By highlighting their agency in this process, we can better understand the dynamics of exclusion and 'othering' in society. This study focuses on Hungarian politicians as securitizing actors. To understand Victor Orbán's discourses on illegal migration, it is crucial to analyze the policies of populist movements towards 'us' and 'the other'.

The process of securitization suggests that security has become politicized (Bilgin, 2010: p. 83). This is because, according to this perspective, events or objects do not inherently constitute problems, but rather securitizing actors choose to frame them as such through their discourses (Bilgin, 2010: p. 83). By framing events as security issues through an intersubjective process, urgent and exceptional measures can be taken that would not be possible otherwise (Bilgin, 2010: p. 83). In summary, securitization involves three stages: initially, the security issue is not within the policy domain; then, it becomes politicized and enters the social agenda; finally, it is presented as an existential threat and is securitized. To address this existential threat, it is established through discourse that exceptional measures must be taken. These measures are legitimized by the securitizing actor. This study will examine how Orbán, as a populist politician, has politicized and then securitized the issue of immigration through the use of conspiratorial discourses or conspiracy narratives. In order to contextualize this analysis, it will be necessary to first consider the connection between populist politics and conspiracy theories.

2.2. Populism and Conspiracy Theories

In recent years, populism has been defined as a political logic that conceives of a society dominated by antagonism between two groups struggling for hegemony (Laclau, 2005); a particular discourse used by political leaders to express their position (Hawkins, 2010); a style and therefore a particular performance of policy-making (Moffitt, 2016); "unpolitics" (Taggart, 2018) due to its focus on popular sovereignty and its disregard for all other aspects of democracy; a communication phenomenon targeting interactions between political actors, media and ordinary citizens (de Vreese et al., 2018); or an ideology (thin ideology) (Mudde and Kaltwasser, 2017). These various approaches to populism are not mutually exclusive and can even complement each other. They tend to converge in identifying four key elements: 1. the existence of two groups, the society and the elites; 2. the opposition between these two groups; 3. the celebration of popular sovereignty; 4. the moral glorification of the commoners and criticism of the elites (Woods, 2014: p. 11).

Subsequently, populist politicians espouse a simplistic worldview, delineating societal structures into two distinct categories: the elite and the people. This perspective postulates that the general public is frequently unaware of the machinations of malevolent forces that exploit them. Populist leaders are perceived as indispensable in alerting the public to the stark reality of their circumstances. Populism is a moralizing approach to politics that emphasizes the dichotomy between elites and the people, with processes of marginalization being of central importance (Wodak, 2015; Müller, 2016). It is a struggle between the 'good' and the 'evil'.

Populist leaders tend to dramatize and simplify issues to trigger an emotional response. Right-wing populist parties, in particular, use provocative rhetoric to attract attention and encourage polarization (Moffitt, 2016). Today's social media and post-truth politics provide a favorable environment for this communication style. According to Ruth Wodak (2015), right-wing populist parties instill a specific type of fear, particularly regarding immigration. This fear comprises several elements, including the fear of job loss to immigrants, the undermining of the welfare state by immigrants, the increasing powerlessness of the nation-state to protect the intra-national public, and the erosion of values, traditions, and local culture. Conspiracy theories are also part of this rhetoric constructed by right-wing populist parties (Wodak, 2015). Fenster (2008) argues that all conspiracy theories are populist, while Taggart (2018) notes the frequency with which populist parties use them.

Populist discourses, then, often establish antagonistic positions between the people and the other, the weak and the strong. The morally good and oppressed people are placed at the center, while malevolent, powerful, and wealthy actors with secret plans are positioned in opposition. These actors may be elites, the establishment, an ethnic or religious group, or undefined 'external forces'. Populism therefore unites people through discourse around a new identity. Conspiracy theories can indirectly support populist movements by using discourse or narrative to rally people against an imaginary group of malevolent forces, positioning themselves as defenders of 'the people' (Yablokov, 2014: p. 625). This makes them a functional tool in the goal of dividing the public into two groups.

When examining the last few decades, it is evident that populist movements have emerged in several European countries, including Italy, the Netherlands, France, Austria and Germany. These movements share common characteristics, including opposition to the EU, anti-immigration views, Islamophobia, anti-Semitism, and anti-establishment views. Norbert Hofer, a former presidential candidate from the Freedom Party of Austria (FPÖ), frequently uses conspiracy theories. For instance, he accused his opponent in the presidential race of having the support of Freemasons with Jewish influence, which some consider to be a secret organization (Faiola, 2016). In 2015, Jean-Marie Le Pen, the founder of the French far-right populist National Rally (formerly known as the National Front), claimed to a Russian newspaper that Western intelligence was behind the terrorist attacks in Paris (Lichfield, 2015). In a more recent example, conspiracy theories about the coronavirus that emerged in 2019 have been circulating. Matteo Salvini, the leader of the far-right League Party, and Giorgia Meloni, the leader of the Brothers of Italy Party, shared a conspiracy theory on their social media accounts that the virus was produced in a Chinese laboratory in 2015. This claim lacks scientific evidence and has been widely debunked by experts (Nardelli and D'urso, 2020).

However, this study will focus on two specific conspiracy theories: The theories of the Great Replacement and Eurabia are directly related to the phenomenon of immigration and have had an impact on many European countries, including Hungary. Conspiracy theories can create a division between 'us' and 'them' and marginalize perceived threats, similar to

the securitization process. This leads to conspiracy theories being an effective tool in the process of securitization, which leads to the same result. The following section analyses the frequent use of the Great Replacement and Eurabia theories in Hungary's political and social spheres. These theories have become part of political discourse and the securitization processes of the Orbán government. Before discussing their presence in Hungary, the emergence of these theories and their integration into European political discourse will be explored.

2.3. The Great Replacement and Eurabia Theories and Their Examples in European Political Discourses

The theory of Great Replacement gained popularity after Renaud Camus wrote a 40-page article on it in 2012. Camus is a writer, poet, and politician who, after being a socialist in his youth, began advocating far-right ideology after the Cold War. He was a candidate in the 2012 French Presidential Elections but decided to support Marine Le Pen when he failed to reach the required number of votes.

In his article, Camus (2012) argues that non-white immigrants from Africa and the Middle East are replacing the native white European population, which he believes will lead to the disappearance of the white race. Camus (2012: p. 24) highlighted the issue of Muslim immigration to Europe and the perceived higher birth rate of non-white populations compared to the whites. Camus also identified immigrants as an "other", but he also referred to some of them as 'collaborators'. He argued that Jews, women, homosexuals, secularists, advocates of freedom of thought, and politicians were part of this conspiracy of replacement (Camus, 2012: pp. 14-15). During the last French presidential elections, Camus publicly endorsed Eric Zemmour, a far-right candidate. Zemmour's entire campaign was based on the theory of the Great Replacement (Ganley, 2022). Given that Zemmour received only 7% of the votes, it may seem that his theory was not very effective. However, a study conducted by Camus suggests that over 60% of French people believe in this theory (Bullens, 2021).

The Generation Identity (GI) Movement, one of the most prominent far-right movements in Europe, also frequently employed this theory. The organization was founded in France in the last decade and it had branches in several European countries, including Italy, Austria, Germany, and the United Kingdom (Al Jazeera, 2018). With an estimated membership of thousands of activists and tens of thousands of online followers, the group aimed to protect what it perceives as the identity and culture of white Europeans (Al Jazeera, 2018). The organization's objective was to challenge the perceived negative effects of immigration and the 'great replacement', as well as Islamization (Beirich and Via, 2020).

The GI has its roots in the Identitarian movement, which originated in France after the Second World War and is currently experiencing a revival (Beirich and Via, 2020). The movement sees Europe's identity as white and Christian and uses a symbol representing the shields of the Spartans at the Battle of Thermopylae, where the Europeans resisted a Persian army. Its main policy is 'back-migration', which involves the return of non-European immigrants to their home countries or the countries of their ancestors. It is worth

noting that the movement has been influenced by the work of Camus (Beirich and Via, 2020).

Another conspiracy theory that is frequently discussed is the so-called Eurabia Conspiracy Theory. This postulates that the European continent is undergoing a replacement by Muslim immigrants and shares significant similarities with the Great Replacement theory. The term 'Eurabia' was first used in the 1970s. It was further developed in the early 2000s by Gisèle Littman, an Egyptian-British writer who used the pseudonym Bat Ye'or (Daughter of the Nile). Since then, it has gained popularity in Europe. Bat Ye'or defined the term dhimmitude in Islamic civilizations as the subjugation of non-Muslims who accept the restrictive and humiliating subjection of an Islamic power in order to avoid slavery or death (Ye'or, 2005: p. 9). According to Bat Ye'or, this understanding is a result of the 1300-year-old understanding of jihad. According to her, throughout history, Byzantium or other European powers have attempted to counter the Muslim jihad. However, in the 20th century, Europe's response has changed. The European Union (EU) institutions have demonstrated a tendency to abandon independence, particularly in the context of resistance to dhimmitude and the integration of North Africa and the Middle East into the Islamic world. The three most prominent indications of this fundamental shift in European policy are the officially supported anti-Americanism, anti-Semitism/anti-Zionism, and 'Palestinianism'. These increasingly visible aspects of European politics are only parts of an overall vision for the transformation of Europe. The new geopolitical entity has been named Eurabia. According to a newspaper interview, she argued: " We are now heading towards a total change in Europe, which will be more and more Islamicised and will become a political satellite of the Arab and Muslim world" (Brown, 2019).

Theories such as the Great Replacement and Eurabia have not only persisted in the academic literature, but have also served as the foundation for European far-right political parties and social movements which have recently begun to gain electoral success (Hernández Aguilar, 2024). Examples of such parties and movements include the Party of Freedom (PVV) in the Netherlands, *Le Rassemblement National* (RV) in France, *Alternative für Deutschland* (AfD), and Patriotic Europeans Against the Islamization of the Occident (PEGIDA) as a social movement.

In addition to these parties and movements, in 2007, a conference was organized by the Belgian right-wing populist party *Vlaams Belang*. The conference brought together several Eurabia ideologues, including historian and author Bat Ye'or, who was instrumental in popularizing Eurabia Theory. The purpose of the conference was to discuss how the theory could be transformed into a movement (Brown, 2019). In March 2019, Dries Van Langenhove, a Flemish nationalist from the *Vlaams Belang* party, claimed on social media that the Flemish people in Belgium were being replaced, supporting the Great Replacement theory.

The 2010 election manifesto of the PVV in the Netherlands includes the following statement: "the multicultural super state which has Brussels as its capital—the empire that wants to impose even more Islam on us in order to take away every memory of an independent and recognizable Netherlands...Europe is rapidly becoming Eurabia"

(Damhuis, 2019). Geert Wilders' anti-Islamic and accusatory statements against the European Parliament suggest that he is influenced by the Great Displacement Theory (Halhalli, 2023). However, it cannot be concluded that these statements are part of the securitization process, as these parties do not hold decision-making positions in the government. This text examines how the Fidesz Party, led by Viktor Orbán, approaches securitization, particularly in relation to the issue of migration. The party has been in government for many years and is often described as illiberal or right-wing populist. The next section will explore how the party uses these conspiracy theories to securitize the issue of immigration.

3. Fidesz, Conspiracy Theories and Securitization

As previously mentioned, Hungary's significance in the context of the influence of conspiracy theories on securitization lies in its political will to complete the process. While some political actors in other countries have politicized the issue of migration due to conspiracy theories, it is crucial to take extraordinary measures to ensure the securitization process. Fidesz in Hungary is the actor responsible for taking these measures. That's why this section is going to analyze the discourses and policies of the Fidesz Party and how these relate to conspiracy theories.

Examining the political ideology of the Fidesz Party during the 1990s and the first decade of the 2000s, it can be argued that while it implemented some populist policies, its focus was primarily on anti-communist conservatism rather than nationalism (Visnovitz & Jenne, 2021: p. 688). Although it initially adopted this approach to broaden its appeal, it increasingly pursued a more populist agenda, particularly after 2010 (Visnovitz & Jenne, 2021: p. 688). In the 2010 elections, Fidesz enjoyed great success, increasing its number of MPs by 86 and taking the title of the largest party in Parliament from the Hungarian Socialist Party (MSZP), which came closest with 59 MPs (Levy, 2010). After the 2010 election, Orbán, whose power had substantially increased, amended the electoral law, exerting legal control over political parties, and modified the constitution to grant himself emergency powers (Özer et al., 2023: p. 944). In an effort to increase his power, Orbán established the Media Council and attached it directly to himself. This move allowed him to create a media environment in which he can directly influence half of the broadcasting organizations, fine opposition media outlets, and prevent diversity (Özer et al., 2023: p. 944). Thanks to its legal and media power, Fidesz has been able to politicize and securitize certain issues.

Fidesz frequently exploits the issue of illegal immigration in its discourse and has produced policies on it since 2015. Prior to this date, immigration was not a significant concern due to the homogenized Hungarian population. There was only a small number of non-Hungarian immigrants, consisting mainly of those who fled Ceausescu's regime or the wars in the Balkans during the 1990s (Bocskor, 2018: p. 553). In addition, opinion surveys conducted prior to 2015 revealed that Hungarians have xenophobic attitudes towards ethnic groups outside of Hungary and towards Roma within Hungary, and that they reject groups that do not fit their definition of an "ideal Hungarian", e.g. homeless people and LGBTQ+ people (Bocskor, 2018: p. 554). Bocskor (2018: p. 555) explains that migration has become significant for

Hungarians due to two reasons. Firstly, economic inadequacies have caused anxiety. Secondly, the 'framing theory' is employed, which involves selecting only a certain part of reality to support the causal and moral interpretation of the existing problem and the proposed solution. It is also important for a political framework to appeal to emotions, and conspiracy theories are also effective in creating this effect. The conspiracy theories often used by the Fidesz-controlled media politicize the migration issue by spreading fear that an external element (immigrants and people or institutions who want them to integrate into Hungarian society) is in a plot against internal elements (the public, Hungarian identity). Therefore, this section will focus on how the conspiracy theories mentioned above became part of the Hungarian political agenda, how the issue of migration was politicized by them and how they led to securitization through the taking of extraordinary measures.

In 2016, Orbán expressed his strong views on immigration. During his speech, he claimed that certain groups were hindering the free expression of opinions on migrants. He stated the following about migration:

“It is forbidden to say that immigration brings crime and terrorism to our countries. It is forbidden to say that the masses of people coming from different civilisations pose a threat to our way of life, our culture, our customs, and our Christian traditions... It is forbidden to say that in Brussels they are constructing schemes to transport foreigners here as quickly as possible and to settle them here among us. It is forbidden to say that the purpose of settling these people here is to redraw the religious and cultural map of Europe and to reconfigure its ethnic foundations, thereby eliminating nation states, which are the last obstacle to the international movement” (Orbán, 2016).

Analyzing Orbán's speech, it can be concluded that he believes that immigrants are contributing to the rise of crime in Hungary and that they are a threat to European and Christian values. At the same time, it is evident that he asserts that these events are intentionally aligned with the plans of EU institutions to undermine the ethnic and cultural identity of Europe by weakening nation-states. He reiterated this rhetoric in his other speeches. For example, in 2017, he stated:

“People who believe that Europe needs external borders that can be physically protected have been branded as closed-minded. Those who believe that immigration poses a threat to our culture have been branded as racists, and those who have spoken up for the protection of Christianity have been branded as exclusionists. Those who have stood up for the protection of families have been branded as homophobes. Those who believe that Europe is an alliance of nations have been branded as Nazis” (Orbán, 2017a).

Also, this rhetoric can be seen in his 2018 speech as well. Orbán stated that countries that do not control immigration at their borders are at risk of being consumed. External forces and international powers are attempting to impose this upon the Hungarian people, with the assistance of their allies within Hungary (Orbán, 2018a). In recent years, he has continued to use that rhetoric in his speeches, and it continues to have relevance today. For instance, in his 2023

speech, where he mentioned George Soros, a Hungarian philanthropist of Jewish descent whom he had previously criticized, he referred to him as a key figure in the international movement promoting immigration to Hungary:

“If George Soros had not attacked Hungary, if he had not announced his program to resettle millions of illegal immigrants in Europe with the help of his mercenary NGOs, we would never have made it onto the world’s front pages. But Uncle Georgie announced his resettlement program. He mobilized his NGO army and set about implementing his grand plan. They flooded the Balkans with illegal migrants and built a people-smuggling route leading into the heart of Europe” (Orbán, 2023).

Therefore, it can be stated that immigration remains a frequent topic in Orbán's political discourse. Waterbury (2020) notes that in Hungary, such rhetoric has been used to foment fear of a white and non-Christian future, even as migration declines, often combined with conspiracy theories like the Great Replacement. Accordingly, this article will focus not only on immigration but also on how immigration and the two conspiracy theories mentioned earlier play a role in securitization. In Hungary, these theories are often linked to immigration and George Soros. As a result, Soros-related discourses have contributed to the politicization and securitization of the immigration issue.

Both the Great Replacement Theory and the Eurabia Theory are prominent in the Hungarian case. Zack Beauchamp (2022) reports that the Great Replacement Theory is widely accepted in Hungary and has become almost an official state ideology. Indeed, Orbán has frequently referred to both Eurabia and the Great Replacement theories in his discourse over the past decade. Orbán stated that “Part of the picture of the decade of war facing us will be recurring waves of suicidal policy in the Western world. One such suicide attempt that I see is the great European population replacement program, which seeks to replace the missing European Christian children with migrants, with adults arriving from other civilizations” (Beauchamp, 2022). In 2018, Orbán criticized Western leaders for allowing Islamic expansion and the decline of Christian culture, claiming that Hungary was the last bastion in the fight against the Islamization of the European continent (Boffey, 2018).

In an interview with a radio channel in 2017, Orbán mentioned Eurabia Theory by using the term. He said: “Countries now experimenting with the creation of Eurabia – or with the amalgamation of the remnants of Islamic and Christian culture – will now have to recognise that it’s not only the Prime Minister or members of the Hungarian government who don’t want to take part in such experiments, but that the Hungarian people have declared this in every form possible at every opportunity” (Orbán, 2017b).

In 2018, in another radio program, he mentioned again from Eurabia and he claimed that his opponents censor the media, conceal their actions, and cover up for those who act on their behalf, in an attempt to impose on society their hidden agenda for Eurabia, which ordinary people do not want (Orbán, 2018b). In 2019, Orbán spoke at the 3rd Budapest Demographic Summit and said:

“If in the future Europe is to be populated by people other than Europeans, and we accept this as a fact and see it as natural, then we will effectively be consenting to population replacement: to a process in which the European population is replaced. This is not a subject for this conference, but in my view there are some in Europe who see this as the basis for policy: there are political forces which, for a variety of reasons, want to see population replacement” (Orbán, 2019).

These examples demonstrate that, according to Orbán's discourses, the migrant crisis in Hungary is attributed to a European Union-centered, liberal, anti-nation-state group. The group's aim is to alter the demographic structure of both Europe and Hungary, similar to the Eurabia or Great Replacement theories. By intentionally manipulating demographics, the group plans to change the culture, religion, or ethnic structure of Europe. Consequently, it represents a threat to Hungarian and European identity. In the context of the Copenhagen School and securitization, it is essential to consider identity as a pivotal factor. According to this approach, a threat to a society's identity is regarded as an existential problem, potentially leading to the implementation of extraordinary measures. This is evident in the case of Hungary. However, before delving into this topic, it is necessary to address the conspiracy theories surrounding George Soros, a critical figure in Hungary, as they are in connection with the above-mentioned subjects.

George Soros (or Soros György), a figure whose actions have been met with controversy in many countries, has been at the center of the debate on migration in Hungary, especially since 2017. He is a Hungarian Jew who moved first to the United Kingdom and then to the United States after the Second World War. With the Open Society Foundations (OSF), which he founded, he has endeavored to strengthen civil society, especially in Central and Eastern European countries after the Cold War, to democratize these countries and to establish a free-market economy in these countries (Plenta, 2020: p. 514; Langer, 2021: p. 164).

Nevertheless, in numerous post-Communist countries- and even in Türkiye (Küçükgöçmen and Solaker, 2022)-conspiracy theories have been propagated about Soros, and although there are numerous conspiracy theories, one common feature of these theories is the portrayal of George Soros as the epitome of malevolence. The narrative suggests that US-based international financial interests are engaged in a concerted effort to erode national sovereignty by interfering in national economies and politics via Soros's foundations (Pintilescu and Magyari, 2021: p. 208).

Hungary has been no exception. Conspiracy theories about Soros have persisted since the 1990s in Hungary. For example, in 1992, Hungarian far-right politician Istvan Csurka referred to Soros as a symbol of the Jews ruling the world (Langer, 2021: p. 165). The considerable financial resources at the disposal of George Soros have led to him becoming the focus of numerous conspiracy theories. Over the past three decades, he has invested more than \$12 billion in the democratization of Eastern Europe, with Hungary alone receiving over \$400 million in financial support since the 1980s (Pintilescu and Magyari, 2021: p. 212). Additionally, Soros established the Central European University in Budapest in 1991, facilitating the integration

of the academic community in Eastern Europe with the West.

However, particularly in the wake of the 2015 refugee influx, these theories have gained traction. Hungarian politicians have advanced the view that the refugees arriving from the Middle East are the result of a meticulously orchestrated plan, rather than the ordinary consequences of war and conflict (Langer, 2021: p. 165). This belief posits that the instigator of this grand plan was Soros, who, through his foundations, sought to Islamize or de-Christianize Europe (Langer, 2021: p. 165). At this juncture, Soros emerged as a pivotal figure in the conceptualization of the Eurabia theory or the Great Replacement theories, in the context of Hungary.

In 2017, the government of Viktor Orbán spent approximately \$250 million on a campaign targeting George Soros through various forms of media, including billboards, brochures, television advertisements, and mass mailings (Plenta, 2020: p. 522). Additionally, Orbán sent out letters requesting financial contributions from the public to support the fight against Soros's so-called migration plans (Plenta, 2020: p. 522). Right before 2018 elections, government efforts to discredit Soros continued and the Fidesz campaign showed images of Soros with leaders of the opposition parties while they were cutting border fences (Plenta, 2020: p. 522). In 2019, Orbán once again identified Soros as a key figure, stating that he was responsible for organizing illegal migration to Europe and that this was undermining European security and the security of Jewish life on the continent (Sherwood, 2019). Same year, Orbán's campaign in Europe targeted Soros and then-President of the European Commission Jean-Claude Juncker, presenting them in a photograph alongside the caption "You have the right to know what Brussels is cooking up!" (de Gruyter, 2024). This action not only implicated Soros in a perceived crisis, but also the European institutions.

In the final campaign of 2023, the Hungarian government once again utilized billboards, this time allocating spaces to George Soros's son, Alex Soros, and Ursula von der Leyen, President of the European Commission (Spike, 2023). The billboards advised, "Let's not dance to their tune" (Spike, 2023). In 2024, Orbán still continues to use Soros discourse. For instance, recently he said: "We are fighting against an organized group which is called the Soros empire. The Soros empire was paying civil organizations to attack Hungary's legal system and carried out unlawful activities against Hungary. This is against us and about how to change Europe; and how to get rid of Christian, conservative, national political leaders and voters, and how to make them insignificant" (Orbán, 2024).

It can thus be posited that the Orbán regime has linked the conspiracy theories surrounding Eurabia and the Great Replacement to Soros and the European Union, thereby politicizing the matter of migration through a conspiratorial narrative. In this narrative, George Soros and immigration are presented as a threat to Hungarian identity, values, and lifestyle, with the implication that they pose an existential threat. This narrative is disseminated and reproduced by the media to a great extent in the public sphere. The narrative in question has also influenced Hungarian society, as evidenced by the findings of a 2020 study conducted by Political Capital Institute. According to this research, 49%

of the Hungarian people believe that "Jews have too much power and secretly control governments and institutions around the world" and "The anti-government protests in the past years were orchestrated and financially supported by George Soros" (Political Capital Institute, 2020). The percentages are even higher among supporters of Fidesz, with 75% of respondents indicating that they believe the first item mentioned above and more than 90% indicating that they believe the second item.

3.1 Soros Plan and Securitization

As previously stated, in order to securitize an issue, extraordinary measures must be taken. It is therefore necessary to examine how the Orbán government has securitized the issue of migration through conspiratorial rhetoric and what extraordinary measures it has taken. The most significant and pertinent development in the context of securitization, specifically in terms of security, is the erection of a substantial fence on the border with Serbia by Hungary following the 2015 migration crisis. This fence remains in place, even in the absence of the migration crisis, and has since undergone a transformation, becoming taller and equipped with surveillance cameras and electrification (CBC Radio, 2020). Furthermore, the fence has acquired a symbolic significance. As stated by Orbán, the fence symbolizes Hungary's determination against what is perceived as a "Muslim invasion" that threatens the Christian identity in Europe. While numerous countries have constructed similar border barriers, only Hungary appears to have made this a central aspect of its national security strategy (CBC Radio, 2020).

The second most significant indicator that these extraordinary measures have been implemented is the introduction of stringent new legislation on immigration. This new regulation, which is regarded as the strictest in the EU, is informally known as Stop-Soros plan. As a populist leader, Orbán has frequently organized referendums in the name of public consultation. The consultation on Soros was his seventh referendum since coming to power in 2010. In October 2017, a government-sponsored survey was sent to 4 million households. It included seven statements, such as the following: Soros wants to bring one million immigrants into EU countries, including Hungary, every year; Soros wants to open EU borders in favor of immigrants; Soros is working for lighter sentences for crimes committed by immigrants; Soros wants to facilitate the integration of immigrants by eliminating different European languages; or Soros is politically attacking countries that oppose immigration (About Hungary, 2017). The government spokesperson has stated that 2,356,811 people have returned to the consultation, while more than 2.3 million people have rejected the Soros Plan in all seven points. The spokesperson has further indicated that "The Hungarians reject all arguments, plans and attempts aimed at persuading Hungary to become an immigrant country. Accordingly, the government will continue to consistently reject all attempts to blackmail and threaten it into 'giving in' and submitting to Brussels' intentions" (Kovács, 2018).

Subsequently, in 2018, Hungary implemented legislative measures criminalizing assistance to illegal immigrants. The parliament subsequently approved penalties, including imprisonment, for individuals employed in non-governmental organizations (NGOs) and for those aiding

immigrants (Dunai, 2018). In consequence of the enactment of this legislation, the OSF was compelled to transfer its regional office from Hungary to another country, and accordingly, it was relocated to Germany (Pintilescu and Magyari, 2021: p. 215). This legislation subjects NGOs that are involved in the field of immigration to national security controls and imposes a 25% tax on foreign funding that is allocated to these NGOs (Walker, 2018).

Third noteworthy development in the realm of securitization is the forced relocation of the Central European University (CEU), an institution founded and financed by George Soros. Following pressure from the Hungarian government, the CEU was compelled to leave the country and relocate to Vienna. In 2017, the Orbán government enacted amendments to the Hungarian Higher Education Act, which prohibited CEU from issuing both Hungarian and US diplomas and stipulated that it would be unable to enroll new students from 2018 if it did not comply with the 2017 amendments. Despite the Orbán government's assertion that the legislation was not directed at CEU, European institutions and American institutions, such as the US Embassy, believed that Orbán had enacted this law with the intention of targeting CEU because of his opposition to Soros (Bayer, 2017).

Finally, it is worth noting a few other extraordinary measures taken by the Orbán government in relation to illegal migration. For instance, in 2016, Orbán put the EU's migrant relocation plans to a referendum, and subsequently passed new laws that made it almost impossible for anyone in Hungary to claim refugee status legally (Bíró-Nagy, 2022: p. 411). Upon examination of these practices, it can be posited that the issue of migration, previously politicized by Eurabia, the Great Replacement and anti-Soros conspiracy theories, has been securitized by the implementation of extraordinary measures and the enactment of legal arrangements that would not be made under normal conditions. Furthermore, public opinion polls and consultations indicate that the Hungarian public approves of the policies of Fidesz. This suggests that conspiracy theories have been successful in the process of securitization.

4. Conclusion

In Hungary, the topic of immigration continues to be a part of the same narrative with conspiracy theories. Immigration is still one of the most important parts of political discourse. Whereas previously national enemies such as Soros were seen as the cause of this migration wave, now international partners such as the EU have also been added to this plan. Soros, who was previously seen as an internal other, has now acquired a more international meaning.

The Fidesz government has undergone several stages in securitizing the issue of migration. Initially, it constructed a narrative that Hungary is under a migration invasion. To this end, it employed popular conspiracy theories such as Eurabia and the Great Replacement. Consequently, the issue of migration has become more closely associated with security than is actually the case, and it has gained greater visibility both in the social and political spheres. As a result, the issue has become politicized. Bíró-Nagy (2022: pp. 415-416) posits that immigration was not a significant concern for the Hungarian population before 2014. Only 18 per cent

of the population identified it as a significant issue in 2014. However, by 2015, this figure had risen to 68 per cent, 10 points above the EU average. It is noteworthy that while the percentage of the EU average decreased in the following years, the Hungarian average did not decrease accordingly. In 2018, it still remained at 56 per cent, while the EU average dropped to 29 per cent.

In Hungary, anti-Soros conspiracy theories are prevalent and intertwined with Eurabia and Great Replacement theories. In this narrative, Muslims have replaced Jews, who were previously marginalized in anti-Semitic theories and accused of corrupting European values. In Hungary, as in these theories, there was a belief that Christians were replaced by Muslims through some institutions. Indeed, Fidesz, which frequently employed these discourses in its political discourse, emerged triumphant in the 2018 General Elections and the 2019 European Elections, largely due to the efficacy of this narrative (Pintilescu and Magyari, 2021: p. 217).

Furthermore, it is important to acknowledge that the Orbán government has employed the issue of migration and the related conspiracy theories to create a dichotomic discourse, exemplifying a populist style of politics. While migrants and related Soros, the European Union or other international organizations have been demonized and presented as the enemies of the Hungarian people, Orbán has constructed himself as a protector in order to preserve the historical Christian and European identity and values of the innocent Hungarian people. As the Hungarian electorate continued to re-elect him at subsequent elections, he consolidated his authority and effectively neutralized the issue of Muslim immigration, which he perceived as a threat to the Hungarian people, by securitizing it and implementing extraordinary measures.

References

- About Hungary*. (2017, Sep 29). Here's the Questionnaire That Allows the People to Have Their Say on the Soros Plan, <https://abouthungary.hu/news-in-brief/national-consultation-on-the-soros-plan>.
- Al Jazeera. (2018). What is Generation Identity?, <https://www.aljazeera.com/news/2018/12/10/what-is-generation-identity>.
- Bayer, L. (2017, March 29). Hungary threatens Soros-financed university. *Politico*, <https://www.politico.eu/article/hungary-threatens-george-soros-financed-university-independent-institution-crackdown/>.
- Beauchamp, Z. (2022, May 19). The European country where "replacement theory" reigns supreme. *Vox*, <https://www.vox.com/2022/5/19/23123050/hungary-cpac-2022-replacement-theory>.
- Beirich, H. and Via, W. (2020). Generation Identity. International White Nationalist Movement Spreading on Twitter and YouTube. *Global Project Against Hate and Extremism*, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Religion/Islamophobia-AntiMuslim/Civil%20Society%20or%20Individuals/GlobalProjectAgainstHateExtremism-2.pdf>.
- Bilgin, P. (2010). Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları. *Stratejik Araştırmalar*, 8(14), 69-96.
- Bíró-Nagy, A. (2022). Orbán's Political Jackpot: Migration and the Hungarian Electorate. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48(2), 405-424, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1853905>.
- Bocskor, Á. (2018). Anti-Immigration Discourses in Hungary During The 'Crisis' Year: The Orbán Government's 'National Consultation' campaign Of 2015. *Sociology*, 52(3), 551-568. <https://doi.org/10.1177/0038038518762081>.

- Boffey, D. (2018, Feb 18). Orbán claims Hungary is last bastion against 'Islamisation' of Europe. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2018/feb/18/Orban-claims-hungary-is-last-bastion-against-islamisation-of-europe>.
- Brauch, H. G. (2008). Güvenliğin yeniden kavramsallaştırılması: Barış, güvenlik, kalkınma ve çevre kavramsal dörtlüsü. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18), 1-47.
- Brown, A. (2019, Aug 16). The Myth of Eurabia: How A Far-Right Conspiracy Theory Went Mainstream, <https://www.theguardian.com/world/2019/aug/16/the-myth-of-eurabia-how-a-far-right-conspiracy-theory-went-mainstream>.
- Bullens, L. (2021, Nov 8). How France's 'great replacement' theory conquered the global far right. *France 24*, <https://www.france24.com/en/europe/20211108-how-the-french-great-replacement-theory-conquered-the-far-right>.
- Buzan, B., Waeber, O., & De Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.
- Camus, R. (2012). *The great replacement*. Retrieved from https://media.128ducks.com/file_store/d92a5993707de0bea0b3102d4413a84ae61ab68851f0a71939a0878a93ed789e.pdf.
- CBC Radio. (2020, Feb 27). How the Hungarian border fence remains a political symbol, <https://www.cbc.ca/radio/ideas/how-the-hungarian-border-fence-remains-a-political-symbol-1.5476964>.
- Damhuis, K. (2019, Jul 24). "The biggest problem in the Netherlands": Understanding the Party for Freedom's Politicization of Islam. *Brookings*, <https://www.brookings.edu/articles/the-biggest-problem-in-the-netherlands-understanding-the-party-for-freedoms-politicization-of-islam/>.
- de Gruyter, C. (2024, March 27). Orbán Takes His Soros Smear Campaign on the Road, *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2024/03/27/Orban-soros-campaign-europe-parliament-elections/>.
- De Vreese, C. H., Esser, F., Aalberg, T., Reinemann, C., & Stanyer, J. (2018). Populism as an Expression of Political Communication Content and Style: A New Perspective. *The International Journal of Press/Politics*, 23(4), 423-438.
- Dunai, M. (2018, June 21). Hungary approves 'STOP Soros' law, defying EU, rights groups. *Reuters*, [https://www.reuters.com/article/idUSKBN1JG1V0/#:~:text=BUDAPEST%20\(Reuters\)%20%2D%20Hungary's%20parliament,Union%20and%20human%20rights%20groups](https://www.reuters.com/article/idUSKBN1JG1V0/#:~:text=BUDAPEST%20(Reuters)%20%2D%20Hungary's%20parliament,Union%20and%20human%20rights%20groups).
- Faiola, A. (2016, May 19). Austria's right-wing populism reflects anti-Muslim platform of Donald Trump. *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/world/europe/austrias-right-wing-populism-reflects-anti-migrant-anti-muslim-platform-of-donald-trump/2016/05/19/73368bbe-1c26-11e6-82c2-a7dcb313287d_story.html.
- Fenster, M. (2008). *Conspiracy Theories: Secrecy and Power in American Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ganley, E. (2022, Feb 17). Far-right French candidate makes taboo term his mantra. *Associated Press*, <https://apnews.com/article/immigration-france-paris-campaigns-religion-339dc978e924e78da71cdf4c4ca86714>.
- Halhallı, B. (2023, Jan 25). Avrupa Aşırı Sağ ve Büyük İkame Teorisi (Great Replacement). *EUROPolitik*, <https://www.europolitika.com/avrupa-asiri-sagi-ve-buyuk-ikame-teorisi-great-replacement/>.
- Hawkins, K. A. (2010). *Venezuela's Chavismo and Populism in Comparative Perspective*. Cambridge University Press.
- Hernández Aguilar, L. M. (2024). Memeing a conspiracy theory: On the biopolitical compression of the great replacement conspiracy theories. *Ethnography*, 25(1), 76-97. <https://doi.org/10.1177/14661381221146983>.
- Karyotis, G., & Patrikios, S. (2010). Religion, securitization and anti-immigration attitudes: The case of Greece. *Journal of Peace Research*, 47(1), 43-57.
- Kovács, Z. (2018). The Hungarians unanimously reject the Soros Plan. *Kormany.hu*, <https://2015-2019.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/the-hungarians-unanimously-reject-the-soros-plan>.
- Küçüköçmen, A. and Solaker, G. (2018, Nov 26). Soros foundation to close in Turkey after attack by Erdogan. *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/idUSKCN1NV1KL/>.
- Laclau, E. (2005). *On populist reason*. Verso.
- Langer, A. (2021). The Eternal George Soros: The Rise of an Antisemitic and Islamophobic Conspiracy Theory. In Andreas Önerfors and Andre Krouwel (Eds.). *Europe: Contingency of Conspiracies: Conspiracy Theories in and about Europe*, (pp. 163-184). Routledge.
- Levy, H. (2010). The FIDESZ wins the 2/3 majority in the Hungarian Parliament, Fondation Robert Schuman, <https://www.robert-schuman.eu/en/monitor/1011>.
- Moffitt, B. (2016). *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*. Stanford University Press.
- Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2017). *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Müller, J. W. (2016). *What is Populism?*. Penguin UK.
- Nardelli, A. & D'Urso, J. (2020, March 26). Italy's Far-Right And Nationalist Leaders Are Pushing Debunked Conspiracy Theories About The Coronavirus To Millions Of Followers. *BuzzFeed News*, <https://www.buzzfeed.com/albertonardelli/coronavirus-matteo-salvini-giorgia-meloni-conspiracy>.
- Orbán, V. (2016, Mar 15). Speech by Prime Minister Viktor Orbán on 15 March. *Miniszterelnök*, <https://2015-2022.miniszterelnok.hu/speech-by-prime-minister-viktor-Orban-on-15-march/>.
- Orbán, V. (2017a). Prime Minister Viktor Orbán's Speech On The 61st Anniversary of the 1956 Revolution and Freedom Fight. *Embassy of Hungary in Bern*, <https://bern.mfa.gov.hu/eng/news/Orban-viktor-miniszterelnok-uennepi-beszede-az-1956-evi-forradalom-es-szabadsharc-61-evfordulojan>.
- Orbán, V. (2017b). Prime Minister Viktor Orbán on Kossuth Radio's "180 Minutes" programme. *Kormány*, <https://2015-2019.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-Orban-on-kossuth-radio-s-180-minutes-programme-20170617>.
- Orbán, V. (2018a, Mar 21). Orbán Viktor's Ceremonial Speech on the 170th Anniversary of the Hungarian Revolution of 1848. *About Hungary*, <https://abouthungary.hu/speeches-and-remarks/Orban-viktors-ceremonial-speech-on-the-170th-anniversary-of-the-hungarian-revolution-of-1848>.
- Orbán, V. (2018b, Mar 25). Interview with Viktor Orbán on the Hungarian radio programme "Sunday News". *Kormány*, <https://2015-2019.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/interview-with-viktor-Orban-on-the-hungarian-radio-programme-sunday-news>.
- Orbán, V. (2019, Sep 5). Prime Minister Viktor Orbán's speech at the 3rd Budapest Demographic Summit. *About Hungary*, <https://abouthungary.hu/speeches-and-remarks/prime-minister-viktor-Orbans-speech-at-the-3rd-budapest-demographic-summit>.
- Orbán, V. (2023, May 4). Speech by Prime Minister Viktor Orbán at the Opening of the CPAC Hungary Conference. *About Hungary*, <https://abouthungary.hu/speeches-and-remarks/speech-by-prime-minister-viktor-orban-at-the-opening-of-the-cpac-hungary-conference>.
- Orbán, V. (2024, Apr 17). PM Orbán: The Soros Plan is Aimed at Organizing Migration. *About Hungary*, <https://abouthungary.hu/news-in-brief/pm-Orban-the-soros-plan-is-aimed-at-organizing-migration>.
- Özer, S., Güneş Güllal, A. G., & Polat, Y. K. (2023). The Rule of Law in the Grip of Populist Authoritarianism: Hungary And Poland. *Politics & Policy*, 51(5), 936-959, <https://doi.org/10.1111/polp.12554>.
- Pintilescu, C. & Magyari, A. K. (2021). Soros Conspiracy Theories and the Rise of Populism in Post-Socialist Hungary and Romania. In Anastasiya Astapova et al. (Eds.) *Conspiracy Theories in Eastern Europe: Tropes and Trends*, (pp. 207-231). Routledge.
- Plenta, P. (2020). Conspiracy Theories as a Political Instrument: Utilization of Anti-Soros Narratives in Central Europe. *Contemporary Politics*, 26(5), 512-530, <https://doi.org/10.1080/13569775.2020.1781332>.
- Political Capital Institute*. (2020). Voices of Central and Eastern Europe: Hungarian Country Report, <https://www.globsec.org/sites/default/files/2020-12/Voices-of-Central-and-Eastern-Europe-Country-report-Hungary.pdf>.
- Sherwood, H. (2019, Feb 13). Hungary tells UK Jewish group to 'mind its own business' over antisemitism. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/news/2019/feb/13/hungary-tells-uk-jewish-group-to-mind-its-own-business-over-antisemitism>.

- Spike, J. (2023, Nov 23). An anti-European Union billboard campaign in Hungary turns up tensions with the Orbán government. *Associated Press News*, <https://apnews.com/article/hungary-anti-eu-campaign-Orbán-tensions-4e5c5d0cbc7628916e3821977cee147a>.
- Taggart, P. (2018). Populism and 'Unpolitics' in Fitzi, G., Mackert, J., & Turner, B. (Eds.). *Populism and the Crisis of Democracy: Vol 1: Concepts and Theory* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315108070>.
- Visnovitz, P., & Jenne, E. K. (2021). Populist Argumentation in Foreign Policy: The Case of Hungary Under Viktor Orbán, 2010–2020. *Comparative European Politics*, 19, 683-702. <https://doi.org/10.1057/s41295-021-00256-3>.
- Walker, S. (2018). Hungary to criminalise migrant helpers with 'Stop Soros' legislation. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2018/may/29/hungary-criminalises-migrant-helpers-stop-george-soros-legislation>.
- Waterbury, M. A. (2020). Populist Nationalism and the Challenges of Divided Nationhood: The Politics of Migration, Mobility, and Demography in Post-2010 Hungary. *East European Politics and Societies*, 34(4), 962-983.
- Watson, S. D. (2012). 'Framing' the Copenhagen School: Integrating the literature on threat construction. *Millennium*, 40(2), 279-301.
- Wodak, R. (2015). *The politics of fear: What right-wing populist discourses mean*. Sage.
- Woods, D. (2014). The Many Faces of Populism: Diverse but not Disparate, in Dwayne Woods and Barbara Wejnert (Eds.). *The Many Faces of Populism: Current Perspectives: Volume 22*, pp. 1-25, Emerald Group Publishing Limited.
- Yablokov, I. (2014). Pussy Riot as Agent Provocateur: Conspiracy Theories and The Media Construction of Nation Putin's Russia. *Nationalities Papers*, 42(4), <https://doi.org/10.1080/00905992.2014.923390>.
- Ye'or, B. (2005). *Eurabia: The Euro-Arab Axis*. Fairleigh Dickinson University Press.
- Yukarıç, U. (2022). Aşırı-sağ terör, Komplo Teorileri ve Yeni Medya Üzerine İnceleme. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 527-546, <https://doi.org/10.30784/epfad.1082092>.

Hastanelerde Kaynak Tüketim Muhasebesi ve Hedef Maliyetleme Yöntemlerinin Birlikte Uygulanması[☆]

Joint Application of Resource Consumption Accounting and Target Costing Methods in Hospitals

Emine ARSLAN^a, M. Kemalettin ÇONKAR^b

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	19 Mart 2024
Kabul	3 Haziran 2024
Yayın	26 Ağustos 2024
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Kaynak Tüketim Muhasebesi,
Hedef Maliyetleme Yöntemi,
Hastane.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	19 March 2024
Accepted	3 June 2024
Available Online	26 August 2024
Article Type	Research Article

Keywords

Resource Consumption Accounting,
Target Costing Method,
Hospital.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, hastanelerde kaynak tüketim muhasebesi ve hedef maliyetleme yöntemlerinin birlikte kullanılmasıyla hastane yöneticilerine kaynakları etkin ve verimli bir şekilde kullanma, maliyetleri azaltma ve kâr artırma konusunda yeni bir bakış açısı sunmaktır. Bu iki yöntemin bir arada kullanılması, hastane yöneticilerine karar verme süreçlerinde önemli bir destek sağlayabilir. Çalışmada bir hastanenin nöroşirürji bölümünde 10 farklı tedavinin maliyetleri belirlenmiş ve hasta beklentileri doğrultusunda maliyet azaltma konusuna odaklanılmıştır.

ABSTRACT

This study offers hospital managers a new perspective on using resources effectively and efficiently, reducing costs, and increasing profits using resource consumption accounting and target costing methods together in hospitals. Using these two methods together can support hospital managers in their decision-making processes. In the study, the costs of 10 different treatments in the neurosurgery department of a hospital were determined and focused on issues such as cost reduction and quality improvement in line with patient expectations.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

This study aims to give hospital managers a new perspective on using resources effectively and efficiently, reducing costs, and increasing profits using resource consumption accounting and target costing methods.

Research Questions

In this study, answers were sought to how hospital managers can use resource consumption accounting and target costing methods, which are modern costing methods, to use their existing resources effectively and efficiently and how to implement these methods.

Literature Review

Studies on the Resource Consumption Accounting (RCA) method can be evaluated in three groups. The first are studies aimed at understanding the technique, and some also include applications. (Webber and Clinton, 2004; Wang et al., 2009; White, 2009; Ahmed and Moosa, 2011; Zhang et al., 2011; Cengiz, 2012; Inanlou et al., 2014; Elshahat, 2016; Kurtlu, 2016; Tanış and Demircioğlu, 2017; Gerekan, 2021). In the second group of studies, the RCA method was compared with costing methods such as traditional costing, activity based costing (ABC), and Time Driven Activity Based Costing (TDABC) (Perkins and Stovall, 2011; Balakrishnan et al., 2012; Özyapıcı, 2012; Aktaş, 2013;

[☆] Bu makale, Emine ARSLAN'ın, Prof.Dr. M. Kemalettin ÇONKAR danışmanlığında gerçekleştirilen "Hastanelerde Yönetime Yardımcı Bir Araç Olarak Kaynak Tüketim Muhasebesi ve Hedef Maliyetleme Yöntemlerinin Birlikte Kullanılması: Bir Hastane Örneği" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Öğr.Gör.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon MYO, Afyon, E-Posta: earslan@aku.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2213-0493

^b Prof.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Afyon, E-Posta: conkar@aku.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5378-3801

Erkuş et al., 2014; Elmacı and Tutkavul, 2015; Dönmez and Başçıl, 2017; Karaca and Küçük, 2017; Baltacıoğulları, 2018; Köse and Ağdeniz, 2018; Ögünç and Tekşen, 2018; Şener, 2018; Al-Nafaa and Amarah, 2019; Altınbay and Seylan, 2019). Tse and Gong (2009) stated that the common point of TDABC and RCA methods is determining idle resources. White (2009) emphasized that the management accounting method focuses on the manager, not the external financial statement. Studies also compare RCA, ABC, TDABC and the traditional costing approach (Perkins ve Stovall, 2011; Balakrishnan vd., 2012; Özyapıcı, 2012; Aktaş, 2013; Erkuş et al., 2014; Elmacı ve Tutkavul, 2015; Dönmez ve Başçıl, 2017; Karaca ve Küçük, 2017; Baltacıoğlu, 2018; Köse and Ağdeniz, 2018; Ögünç and Tekşen, 2018; Şener, 2018; Al-Nafaa and Amarah, 2019; Altınbay and Seylan, 2019).

Another group of studies investigates other methods that can be used with the RCA method. Al-Qady and El-Helbawy (2016) applied RCA and Target Costing (TC) methods in the washing machine production process. In the healthcare sector, applying the RCA method has recently gained momentum. Özyapıcı (2012) applied the RCA method for open gallbladder and laparoscopic gallbladder surgeries performed in the general surgery service, and Şener (2018) used it for 19 different surgeries performed in the available surgery service. These two studies compared the method with ABC and traditional costing methods. Al-Nafaa and Amarah (2019) applied RCA and traditional costing method in a hospital in Saudi Arabia.

Toyota company is the first company to apply the TC method. For this reason, the technique has been primarily used in automobile companies (Monden and Hamada, 1991; Cooper and Slagmulder, 1997; Albright, 1998; Bonzamba and Okano, 1998; Swenson et al, 2003; Okano, 2005; Altınbay, 2006; Baharudin and Jusoh, 2015; Stadtherr and Wouters, 2021). However, a study conducted by Dekker and Smidt (2003) in the Netherlands revealed that although the TC method is not stated as the name, the technique is applied in the Netherlands. The application of the TC method in the health sector is rare. TC method was applied by De Lima et al. (2010) in an organ transplantation hospital in Portugal and by Ceran and Özdemir (2013) in a dialysis center in Turkey.

Some studies on the TC method are on how the technique can be used with other methods. For example, Köse and İrak (2015) have applied the interoperability of ABC and TC methods with their shipyard study. There are also studies aimed at obtaining the opinions of cost accounting practitioners about the methods by conducting surveys rather than in the form of applications. In the studies conducted by Bekçi and Özal (2010) and Çil Koçyiğit et al. (2019) in different provinces, it was concluded that hospital managers generally use financial statements in decision-making processes and have a favorable view of modern costing methods. Another study conducted in Turkey was conducted by Çarıkçı and Acar (2017). In the study conducted in public hospitals across Turkey, it was concluded that some of the hospital managers consider modern costing methods as applicable.

Methodology

This is an implementation study conducted in the Neurosurgery Department of a public hospital in Turkey. The application is based on three months covering July-September 2021. All data obtained from the hospital was obtained with an official letter, and the hospital management supported this process. Within the scope of the study, resource consumption accounting and TC methods, which are among the modern costing methods, were applied.

In the three months covering July-September 2021, the treatment costs of patients admitted to the hospital's neurosurgery department for treatment were calculated according to the resource consumption accounting method. First, we started by listing the patients who applied to the department for treatment. Since naming the treatments is a specialized task, help was sought from the doctors working in the department. Thus, ten types of treatment names were determined. The treatment costs were calculated according to the resource consumption accounting method.

Then, the TC method was applied to reduce costs and increase quality in line with patient expectations by determining the quality of the service provided. Five qualities of the services provided in the department were identified to determine patient expectations and preferences, and the questionnaire form was filled out through face-to-face interviews with 66 participants. The survey was analyzed using the Gray Relational Analysis method, one of the multi-criteria decision-making methods. Thus, considering patient expectations, it was tried to determine whether attention should be paid to cost reduction or quality improvement in patient activities.

Conclusions

This is the first study in Turkey in which RCA and TC methods are applied together. The study was conducted in the neurosurgery department of a public hospital. When the literature is examined, it is seen that cost and management accounting practices in hospitals are generally carried out in departments such as general surgery and intensive care. In this respect, the study is essential. The study has two phases: the first is focused on calculating unit costs, and the second is focused on reducing costs and improving service quality by considering patient expectations. It is aimed that the applications will contribute to the decision-making processes of hospital managers.

In the three months between July and September 2021, the treatment costs of patients in the neurosurgery department were calculated. With the help of the expert staff working in the hospital, ten types of treatments were identified, and their unit costs were calculated according to the RCA method.

RCA method focuses on resources and has adopted the philosophy that if there were no resources, there would be no costs, so resources should be focused on to reduce costs. To apply the method, activities need to be identified. For this reason, five activities were determined for the applied department. These are F1 outpatient services, F2 laboratory, F3 radiology, F4 ward services and F5 surgical activities. The unit cost of each of the ten types of treatment

determined was calculated based on activities. In addition, the costs per idle capacity were also calculated.

In the second stage, the application of the TC method started. Five service characteristics were identified to determine patient expectations and preferences regarding the services provided in the department. For this purpose, a questionnaire was prepared, and face-to-face interviews were conducted. The survey was analyzed using the Gray Relational Analysis method, one of the multi-criteria decision-making methods. It was observed that the participants gave the most importance to the quality of the doctor's desirability, which includes trust in the doctor and being recommended by patients.

According to the results of the Target Costing Index, created to interpret patient expectations and activity costs together, it was concluded that the costs of F4 ward services and F5 surgery activities were higher. In contrast, F1 outpatient services, F2 laboratory, and F3 radiology activities were lower. Material sourcing has a significant impact on costs. Personnel resources should also be addressed. Costs need to be reduced by prioritizing both resources. Considering patient expectations, it has been observed that the doctor's desirability, cleanliness, and fast service are essential factors in hospital preference.

The International Federation of Accountants (IFAC) stated in July 2009 that the RCA method is more advanced than the ABC and TDABC methods. The method is the newest of the existing cost calculation methods (Tutkavul, 2016: 108-113). Using the RCA and TC methods together can contribute to more effective management of hospitals.

In this study, the RCA method was applied together with the TC method. Future studies can investigate the usability of the RCA method with different costing methods, such as kaizen costing and value engineering. The method's applicability in different surgical branches of hospitals can also be investigated.

1. Giriş

Rekabetin yoğun olduğu sağlık sektöründe, hastane yöneticileri doğru kararlar alabilmek ve kaynakları etkili bir şekilde kullanabilmek için maliyet verilerine önem vermelidir. Hastane yöneticileri, hastaların memnuniyet düzeyini artırmak için öncelikle ihtiyaç ve beklentilerini titizlikle değerlendirmeli ve bu doğrultuda hareket etmelidir. Ancak, hastaneler sürdürülebilir bir sağlık hizmeti sunabilmek için hasta tedavi sürecini etkin bir şekilde yönetirken maliyetleri de göz ardı etmemelidir. Hastanelerin en önemli hizmet alıcısı olarak kabul edilen sosyal güvenlik kurumunun, tedavi fiyatlarını kendi belirlediği göz önüne alındığında, hastanelerin gelirlerini artırmak ve kâr elde etmek zorlu bir süreç haline gelebilir. Böyle bir durumda, hastanelerin gelirlerini artırmak için başka seçenekleri olmadığından, maliyetlerin etkin bir şekilde kontrol altına alınması zorunlu hale gelir. Dolayısıyla, hasta beklentilerinin gözetilmesiyle birlikte maliyetlerin azaltılması ve kâr planlamalarının yapılması büyük bir öneme sahiptir.

Geleneksel maliyetleme yönteminde maliyetlerin, maliyet objesini üretmek amacıyla yapıldığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla mamul maliyetleri ile nihai ürün olan mamuller ilişkilendirilmektedir. Ancak bu ilişkilendirme sırasında

mamul ile direkt bağlantı kurulan giderler olduğu gibi direkt bağlantı kurulamayan giderler de vardır. Bu giderler, genel üretim giderleridir ve iş ölçüsü yardımıyla maliyet objelerine aktarılmaktadır (Erkol ve Ağırbaş, 2011: 64). İş ölçüsü kavramı, genel üretim giderlerinden maliyet objelerinin yararlanma derecesidir (Büyükmirza, 2011: 288). Ancak genel üretim giderleri, içinde hem sabit hem de değişken giderleri barındırmaktadır. Sabit giderlerin üretim miktarı ile herhangi bir bağlantısı olmazken değişken giderler üretim miktarından etkilenmektedir. Direkt ilk madde malzeme, direkt personel gideri gibi giderlerin maliyet objeleri ile ilişkisi kolay kurulur. Ancak endirekt giderler ile maliyet objeleri arasındaki ilişkinin açıklanması daha zordur. Bu nedenle genel üretim giderleri maliyet objelerine çeşitli dağıtım anahtarları ya da yöntemler dikkate alınarak yüklenmektedir (Özçelik, 2019: 614). Bu noktadan değerlendirildiğinde sorun, direkt giderlerin maliyet objelerine dağıtımını değil, endirekt gider olarak değerlendirdiğimiz genel üretim giderlerinin maliyet objelerine en doğru şekilde aktarılmasıdır.

Üretimde teknolojiyen yararlanma derecesi arttıkça toplam üretim maliyeti içerisinde iş ölçüsü ile dağıtılan genel üretim giderlerinin payı da yükselmektedir. Maliyetlerin daha doğru hesaplanması için genel üretim giderlerinin mamullere dağıtımını işletme bazında değil, gider yeri bazında yapılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla genel üretim giderlerinin, tüm işletme bazında tek bir iş ölçüsü kullanılarak mamullere yüklenmesi yerine maliyetleri daha doğru hesaplamak adına giderler öncelikle gider yerlerine aktarılmıştır. Esas üretim gider yerlerinde toplanan giderler, maliyet sürücüsü yardımıyla maliyet objelerine yani mal ya da hizmetlere aktarılmıştır (Büyükmirza, 2011: 289).

Genel üretim giderlerinin maliyet objelerine gider yeri bazında yüklenmesi, mamul maliyetlerinin doğru hesaplandığı hususuna olan güveni artırsa da tam manasıyla yeterli olamamıştır. Yeni ve farklı yöntem arayışları sonucunda, "faaliyet bazında" maliyetlendirme yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Büyükmirza, 2011: 290). Yöntem Cooper ve Kaplan tarafından geliştirilmiş ve öncelikle üretim işletmelerinde kullanılmaya başlanmıştır. Yöntemin çıkış noktası geleneksel maliyet muhasebesinin, mal ve hizmet üretimi sırasında faaliyet maliyetlerini inceleme ve doğru birim fiyat tespiti konusundaki yetersizlikleridir (Fidan ve Akpınar, 2019: 3). Faaliyet bazında maliyetlendirme (FTM), geleneksel maliyetleme yöntemlerinin eksikliklerini gidermek amacıyla oluşturulan bir yöntemdir (Altınbay ve Seylan, 2019: 299).

FTM yönteminde geleneksel yöntemden farklı olarak giderler üretilen maliyet objeleri için değil, faaliyetlerin yürütülebilmesi için yapılır. Maliyet objeleri bu faaliyetlerden faydalanır. Bu nedenle giderler ilk olarak faaliyetlere daha sonra faaliyetten yararlanma derecesine göre maliyet objelerine aktarılır (Büyükmirza, 2011: 291). FTM yöntemine göre işletmeler, mal ya da hizmet üretebilmek için çeşitli faaliyetler yaparlar. Faaliyetler olmasaydı kaynaklar tüketilmezdi. Kaynakları tüketenler faaliyetlerdir. Ancak yöntem atıl kapasite maliyetlerini de ürün maliyetlerine yüklemektedir. Bu durum ise ürünün gerçek maliyetinin tespit edilmesini zorlaştırmaktadır (Tanış ve Demircioğlu, 2017:176-177)

FTM yönteminin temel amacı, kaynak kullanımını en iyi temsil eden sistemi oluşturmaktır. Bunun için maliyet

sürücüsü (iş ölçüsü) çeşitleri ve sayıları artırılmış ve maliyetler faaliyetler üzerinden maliyet objelerine aktarılmıştır. Bu yöntemde oluşturulan kaynak havuzlarından direkt maliyetler maliyet objelerine doğrudan aktarılır. Endirekt maliyetler olarak ifade ettiğimiz genel üretim giderleri ise ilk olarak faaliyetlere daha sonra maliyet sürücüleri aracılığı ile maliyet objelerine aktarılır (Kaçak, 2017: 13-14). Ancak zamanla yöntemi geliştiren ve uygulayan araştırmacılar, atıl kapasitenin dikkate alınmadığını ve uygulamada çeşitli zorlukların olduğunu ifade etmişlerdir (Tutkavul, 2016: 134-135).

Diğer yöntemlerin eksiklerini gidermek ve en doğru maliyetleri hesaplamak amacıyla yapılan araştırmalar sonucunda, FTM ve alman yönetim muhasebesinin avantajları birleştiren Kaynak Tüketim Muhasebesi (KTM) yöntemi oluşturulmuştur (Webber ve Clinton, 2004: 1). KTM, maliyetlerin oluşmasına kaynakların neden olduğunu ve üretilen maliyet bilgilerinin yöneticilerin karar alma süreçlerine yol gösterdiğini ifade eden bir yöntemdir (Kurtlu, 2016: 2). Yöntemin güvenilir bilgi üretmesi, yöneticilere stratejik karar alma konusunda önemli katkılar sağlamaktadır. Yöntem sadece birim maliyetleri hesaplayan bir maliyet muhasebesi sistemi değil aynı zamanda yöneticilere doğru bilgi sağlayan, raporlama ve planlama sistemidir (Tanış ve Demircioğlu, 2017:177-178).

Hedef Maliyetleme (HM) yöntemi piyasa fiyatına dayalı bir maliyetleme yöntemi olup, geleneksel maliyet artı yönteminden farklı bir yöntemdir (Cokins, 2002: 15). İşletmeler, geniş ürün ve seçenek yelpazesi içindeki müşterileri için ürünlerini daha iyi, hızlı, yenilikçi ve uygun maliyetli hale getirmek zorundadır. Bu, etkili bir tasarımın maliyet ve işlevselliği dengeleyerek gerçekleştirilmesini gerektirir. HM, işletmelerin çabalarını belirli özelliklere odaklamalarına ve maliyetlerini azaltmalarına yardımcı olan bir planlama aracıdır (Amara, 1998: 2). İşletmelerin rekabetçi piyasa koşullarında başarılı olabilmesi için doğru ürünleri doğru fiyatlarla pazara sunmaları ve maliyet-kâr ilişkisini etkili bir şekilde yönetmeleri gerekmektedir. Japon şirketleri, 1970'lerden bu yana yöntemi kullanarak ürün tasarım aşamasında maliyetleri kontrol etmekte ve müşteri ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflemektedir. HM, sadece bir maliyetleme yöntemi değil, aynı zamanda ürünlerin planlanması ve geliştirilmesi aşamasında fiyat, kalite, güvenilirlik gibi müşteri beklentilerine yönelik hedeflerin belirlendiği bir kâr yönetimi faaliyetidir (Baharudin ve Jusoh, 2015: 525-526). Yöntem, maliyetleri düşürürken kaliteyi korumayı veya iyileştirmeyi amaçlamıştır (Alagöz, 2006: 64).

Bu çalışmada, hastanelerde sunulan sağlık hizmetlerinin birim maliyetlerini doğru bir şekilde hesaplayabilmek amacıyla, modern maliyetleme yöntemlerinden KTM yöntemi kullanılmıştır. Ardından, hasta beklentileri de göz önüne alınarak maliyet azaltma ve kâr planlaması sürecinde HM yöntemi uygulanmıştır. Nöroşirürji (beyin ve sinir cerrahisi) bölümünde gerçekleştirilen 10 farklı tedavinin maliyetleri detaylı bir şekilde hesaplanmış ve bu maliyetler, hasta beklentileri doğrultusunda değerlendirilerek maliyet hesaplama ve maliyet azaltımı konularına odaklanılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

Maliyetleme yöntemleri, maliyet objelerinin doğru hesaplanmasını amaçlayarak işletme yönetimlerine karar

alma sürecinde önemli destek sağlar. Gerçekçi maliyet bilgileri, stratejik hedeflere ulaşmada kritik bir rol oynar ve yanlış bilgiler yanlış kararlara yol açabilir. Bu nedenle, doğru maliyetleme yönteminin seçilmesi ve kullanılması büyük önem taşır. 1980'lerden bu yana, işletme yöneticileri için yeni yönetim ve maliyet muhasebesi teknikleri geliştirilmiştir (Aktaş, 2013: 57-58). Bu yöntemlerden bir tanesi FTM yöntemidir. FTM yöntemi, işletmelerin üretim yapabildiğini faaliyetlere bağlamıştır. Eğer işletmelerin bu faaliyetleri olmasaydı kaynakları tüketmesine gerek kalmazdı anlayışına sahiptir. Ancak yöntem atıl kapasite maliyetlerini de ürün maliyetlerine yüklemektedir. Bu durum ise ürünün gerçek maliyetinin tespit edilmesini zorlaştırmaktadır (Tanış ve Demircioğlu, 2017:176-177). Bu yöntemi geliştiren ve uygulayan araştırmacılar, zamanla atıl kapasitenin göz ardı edildiğini ve uygulamada çeşitli zorlukların yaşandığını ifade etmişlerdir (Tutkavul, 2016: 134-135).

Diğer yöntemlerin eksiklerini gidermek ve en doğru maliyetleri hesaplamak amacıyla yapılan araştırmalar sonucunda, FTM ve alman maliyet muhasebesinin avantajlarını birleştiren KTM yöntemi ortaya çıkmıştır (Webber ve Clinton, 2004:1). Alman maliyet muhasebesi (Grenzplankostenrechnung-GPK), tam maliyet yerine marjinal maliyetlendirmeye, faaliyetler ile süreçler yerine maliyet merkezlerine önem veren bir yöntemdir. Ürün satış fiyatlarının belirlenmesi, üretim planlaması, satın alma kararları gibi birçok alanda yönetimin daha rahat karar almasına olanak tanır (Friedl vd., 2005: 56-59).

KTM, maliyetlerin oluşmasına kaynakların neden olduğunu ve üretilen maliyet bilgilerinin yöneticilerin kararalma süreçlerine yol gösterdiğini ifade eden bir yöntemdir (Kurtlu, 2016: 2). Bu yöntem, güvenilir bilgi üretmesi sayesinde yöneticilere stratejik karar alma konusunda önemli katkılar sağlamaktadır. Sadece birim maliyetleri hesaplayan bir maliyet muhasebesi sistemi olmanın ötesinde, aynı zamanda yöneticilere doğru bilgi sağlayan bir raporlama ve planlama sistemidir (Tanış ve Demircioğlu, 2017:177-178). KTM, kaynaklara odaklanan bir yöntemdir ve atıl kapasiteyi, FTM gibi maliyet objelerine yüklemeyi; bunun yerine dönem gideri olarak kabul eder. Bu şekilde, işletmenin etkin ve verimli çalışmasına katkı sağlar ve atıl kapasitenin tekrar üretime aktarılmasına odaklanır (Aktaş, 2013: 60-62; Tse ve Gong, 2009: 42). Giderlerin en önemli nedeni kaynaklardır felsefesini benimseyen bu yöntemde göre, eğer giderler azaltılmak isteniyorsa, gidere neden olan faaliyeti durdurmak yerine o faaliyete tahsis edilen kaynağın ortadan kaldırılması veya başka bir faaliyetlere aktarılması gerekmektedir (White, 2009:65).

GPK, kaynakların nasıl tüketildiğine odaklanan bir yöntem olup KTM yöntemi de GPK'nın bu yaklaşımını benimsemiş, kaynakların kullanımının ve tüketiminin neden-sonuç ilişkilerini belirlemeye çalışmıştır (Öğünç, 2017: 65). Bu nedenle KTM'nin ilk ilkesi nedenselliklidir. Nedensellik ilkesine göre "faaliyetler kaynakları tüketir, ürünler de faaliyetleri tüketir". Giderler, maliyet objelerine kaynak tüketimi dikkate alınarak aktarılır (Aktaş, 2013: 63). Böylece kaynakların maliyet objelerine aktarılması sırasında keyfi aktarmalar ortadan kalkmış olur (White, 2009: 67, Köse ve Ağdeniz, 2015: 53). KTM yönteminin ikinci ilkesi ise cevap verilebilirlik ilkesidir. Bu ilke kaynak havuzları arasındaki sabit ve orantısal ilişkiyi

değerlendirmek için kullanılır (White, 2009: 67-68, Köse ve Ağdeniz, 2015: 53). İşletmedeki atıl kapasiteye düşen kaynaklar, maliyet objesine yüklenmez ve dönem gideri kabul edilir (Tse ve Gong, 2009: 43; Kayıhan ve Tepeli, 2016: 435). Bir diğer ilke ise iş/faaliyet ilkesidir. Kaynakların tüketilmesinde yapılan hangi iş ya da faaliyetin etkili olduğunu belirlemek bu ilke gereğidir (White, 2009: 70).

KTM, Avrupa ve ABD'deki en iyi gelişmelerden yararlanan kapsamlı bir maliyet yönetim sistemidir. Yöntem üç temel üzerine yapılandırılmıştır: kaynaklara bakış, maliyetin doğasına bakış ve miktar temelli maliyet modellemesi (Van Der Merwe ve Keys, 2002: 31). İşletmeler gelir elde etmeden önce maliyetlere katlanırlar. İşletmenin elde ettiği gelirlerin ve yaptığı giderlerin nedeni aslında kaynaklardır. Bu nedenle işletmede doğru kararların alınabilmesi adına kaynakların doğasının iyi anlaşılması gerekir (White, 2009: 64-66). Bir diğer unsur maliyetin doğasına bakıştır. KTM yönteminde kaynaklar belirlendikten sonra birbirine benzeyen yani homojen olarak gruplandırılabilen kaynaklar bir kaynak havuzunda toplanır (White, 2009: 65; Elmacı ve Tutkavul, 2015: 125). Kaynak havuzlarında toplanan kaynaklar sabit ve orantısız olarak ayrılırlar. Üretim sonucunda oluşan çıktı, o çıktı için ihtiyaç duyulan girdi miktarından etkilenmiyorsa o kaynağın sabit, etkileniyorsa orantısız olduğu ifade edilebilir (Al-Qady ve El-Helbawy, 2016: 44). Şöyle ki; üretimde kullanılan bir makinenin amortisman tutarı o makinenin ürettiği ürün miktarından etkilenmez, dolayısıyla sabittir. O makinenin üretim sırasında kullandığı elektrik, o makinenin çalışmasıyla orantısaldır (Aktaş, 2013: 64). Kaynak havuzlarında toplanan sabit maliyetler teorik kapasiteye, orantısız maliyetler ise fiili kapasiteye göre yüklenmektedir. Bu yüklem yapılırken sabit maliyetlerin atıl kapasiteye düşen kısmı maliyet objesine yüklenmez (Köse ve Ağdeniz, 2015: 61-62). Miktar temelli yaklaşıma göre ise maliyetler miktar temelinde tutarsal olarak belirtilir (Weber ve Clinton, 2004: 4; White, 2009: 72:).

HM yöntemi piyasa fiyatına dayalı bir maliyetleme yöntemi olup, geleneksel maliyet artı yönteminden farklı bir yöntemdir (Cokins, 2002: 15). İşletmeler, geniş ürün ve seçenek yelpazesi içindeki müşterileri için ürünlerini daha iyi, hızlı, yenilikçi ve uygun maliyetli hale getirmek zorundadır. Bu, etkili bir tasarımın maliyet ve işlevselliği dengeleyerek gerçekleştirilmesini gerektirir. HM, işletmelerin çabalarını belirli özelliklere odaklamalarına ve maliyetlerini azaltmalarına yardımcı olan bir planlama aracıdır (Amara, 1998: 2). İşletmelerin rekabetçi piyasa koşullarında başarılı olabilmesi için doğru ürünleri doğru fiyatlarla pazara sunmaları ve maliyet-kâr ilişkisini etkili bir şekilde yönetmeleri gerekmektedir. Japon şirketleri, 1970'lerden bu yana HM yöntemini kullanarak ürün tasarım aşamasında maliyetleri kontrol etmekte ve müşteri ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflemektedir. HM, sadece bir maliyetleme yöntemi olmanın ötesinde, aynı zamanda ürünlerin planlanması ve geliştirilmesi aşamasında fiyat, kalite, güvenilirlik gibi müşteri beklentilerine yönelik hedeflerin belirlendiği bir kâr yönetimi faaliyetidir. (Baharudin ve Jusoh, 2015: 525-526). Yöntem, maliyetleri düşürürken kaliteyi korumayı veya iyileştirmeyi amaçlamıştır (Alagöz, 2006: 64).

3. Literatür

KTM yöntemi ile ilgili çalışmalar üç grupta değerlendirilebilir. Bunlardan ilki yöntemi anlamaya yönelik çalışmalar olup çalışmaların bazılarında uygulamalar da mevcuttur (Webber ve Clinton, 2004; Wang vd., 2009; White, 2009; Ahmed ve Moosa, 2011; Zhang vd., 2011; Cengiz, 2012; Inanlou vd., 2014; Elshahat, 2016; Kurtlu, 2016; Tanış ve Demircioğlu, 2017; Gerekan, 2021). İkinci grup çalışmalarda ise KTM yöntemi; geleneksel, FTM ve zamana dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme (ZDFTM) gibi maliyetleme yöntemleri ile karşılaştırılmıştır. Tse ve Gong (2009) ZDFTM ve KTM yöntemlerinin ortak noktasının atıl kaynakların belirlenmesi olduğu belirtilmiştir. White (2009) yöntemin harici mali tabloya değil, yöneticiye odaklanan bir yönetim muhasebesi yöntemi olduğu vurgulanmıştır. KTM, FTM, ZDFTM ve geleneksel maliyetleme yaklaşımını karşılaştıran çalışmalar da mevcuttur (Perkins ve Stovall, 2011; Balakrishnan vd., 2012; Özyapıcı, 2012; Aktaş, 2013; Erkuş vd., 2014; Elmacı ve Tutkavul, 2015; Dönmez ve Başçıl, 2017; Karaca ve Küçük, 2017; Baltacıoğlu, 2018; Köse ve Ağdeniz, 2018; Ögünç ve Tekşen, 2018; Şener, 2018; Al-Nafaa ve Amarah, 2019; Altınbay ve Seylan, 2019). Bir diğer çalışma grubu ise KTM yöntemi ile birlikte kullanılacak yöntemlerin araştırıldığı çalışmalardır. Al-Qady ve El-Helbawy (2016) çamaşır makinesi üretim sürecinde KTM ve HM yöntemini birlikte uygulanmıştır. Bu entegrasyon sayesinde farklı ürün tasarımlarına ait kaynakların belirlenmesi ve her alternatif tasarım için maliyet yapısının ortaya konulması sağlanmıştır.

Sağlık sektöründe ise KTM yönteminin uygulanması son zamanlarda ivme kazanmıştır. Özyapıcı (2012) KTM yöntemini Kıbrıs Mağusa Yasam Hastanesinde yapılan açık safra kesesi ve laparoskopik safra kesesi ameliyatları için uygulamıştır. Uygulamada yöntem ZDFTM yöntemi ile de karşılaştırılmıştır. Araştırma sonuçları, KTM yönteminin FTM'ye alternatif olarak kullanılabilirliğini ve atıl kapasiteyi gösterme yeteneğine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma, Kıbrıs ve Türkiye'de KTM ile ilgili ilk çalışma olması nedeniyle önemlidir. Şener (2018), benzer bir çalışmayı bir üniversite hastanesinin genel cerrahi servisinde yapmıştır. 19 farklı ameliyatın birim maliyetleri hesaplanarak KTM, FTM ve geleneksel maliyetleme yöntemleri karşılaştırılmıştır. Al-Nafaa ve Amarah (2019), Suudi Arabistan'daki bir hastanede KTM ve geleneksel maliyetleme yöntemini uygulamışlardır. Çalışmanın odak noktasını geleneksel maliyetleme yöntemindeki eksiklikleri ortaya koymak oluşturmuştur. Çalışmada, geleneksel maliyetleme yönteminin kısıtlamaları gösterilerek KTM'nin avantajları vurgulanmaya çalışılmıştır.

HM yöntemini uygulayan ilk firma Toyota firmasıdır. Bu nedenle yöntem çoğunlukla otomobil firmalarında uygulanmıştır (Monden ve Hamada, 1991; Cooper ve Slagmulder, 1997; Albright, 1998; Bonzamba ve Okano, 1998; Swenson vd, 2003; Okano, 2005; Altınbay, 2006; Baharudin ve Jusoh, 2015; Stadtherr ve Wouters, 2021). Ancak Hollanda'da Dekker ve Smidt (2003) tarafından yapılan bir çalışma var ki, isim olarak HM yöntemi kullanıldığı ifade edilmese bile aslında yöntemin Hollanda'da uygulandığını ortaya koymuştur. Sağlık sektöründe ise HM yönteminin uygulanmasına az

rastlanılmıştır. HM yöntemi Protekiz'de organ nakli yapan bir hastanede De Lima vd. (2010) tarafından, Türkiye'de bir diyaliz merkezinde ise Ceran ve Özdemir (2013) tarafından uygulanmıştır. HM yöntemi ile ilgili yapılan çalışmaların bir kısmında yöntemin başka yöntemlerle nasıl kullanılabileceği konusundadır. Örneğin Köse ve İrak (2015) FTM ve HM yöntemlerini bir tersanede yaptıkları çalışma ile uygulamışlardır. Birde uygulama şeklinde değil de anket yaparak maliyet muhasebesi uygulayıcılarının yöntemler hakkındaki görüşlerini almaya yönelik çalışmalar mevcuttur. Bekçi ve Özal (2010) ile Çil Koçyiğit ve ark. (2019) tarafından farklı illerde gerçekleştirilen çalışmalarda, genel olarak hastane yöneticilerinin kararalma süreçlerinde mali tabloları kullandığı, modern maliyetleme yöntemlerine ise olumlu baktığı sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye genelinde gerçekleştirilen bir diğer çalışma, Çarıkçı ve Acar (2017) tarafından yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında Türkiye genelindeki kamu hastanelerine ulaşılmış ve elde edilen sonuçlara göre, hastane yöneticilerinin bir kısmının modern maliyetleme yöntemlerini uygulanabilir olarak gördüğü sonucuna ulaşılmıştır. Arslan ve Çonkar (2022) tarafından yapılan çalışmada Afyonkarahisar'da faaliyet gösteren kamu ve özel hastanelere ulaşılmıştır. Hastanelerin modern maliyetleme yöntemlerinden KTM ve HM yöntemine olan bakışının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Sonuç olarak bu iki yöntemin az bilinir olduğu ancak hastanelerde bu yöntemin uygulanabileceği belirlenmiştir. Ancak hastane yönetimi bu yöntemleri uygulayabilecek sayı ve niteliğe sahip personelinin bulunmadığını ifade etmiştir. Çalışmada dikkati çeken önemli sonuçlardan biri ise yönetimin sunulan hizmetin maliyetini bilmenin yönetimin başarısını artıracak konusuna olan inancıdır.

4. Araştırma

4.1. Araştırmanın Amacı

Hastaneler, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) gibi önemli hizmet alıcılarına bağımlıdır. Türkiye'de SGK aynı zamanda hizmet satış fiyatını da belirler. Böyle bir ortamda, hastanelerin hedeflediği kâr marjına ulaşabilmesi için işletme kaynaklarını etkili bir şekilde değerlendirmesi ve atıl kalan kaynaklarını hizmet üretimine nasıl aktaracağını bilmesi gerekir. Ayrıca hastalar tarafından talep edilen hizmetin sürekli iyileştirilmesi beklentisi, yöneticilere en iyi hizmeti en uygun fiyatla sunma baskısı yaratmaktadır. Hastane yöneticileri, maliyetleri azaltma çabalarını hastaların beklentilerini göz önünde bulundurarak yönetmelidir. Bu bağlamda, hastane yöneticilerine KTM ve HM yöntemlerini kullanmaları tavsiye edilebilir. Bu iki yöntemin kullanımı ile hem hasta taleplerinin en iyi şekilde karşılanması hem de hastanenin hedef kârını sağlayacak seviyede hizmet maliyetlerinin azaltılması amaçlanmaktadır.

Bu çalışma, işletmelerin kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanabilmesi, diğer işletmelerle rekabet edebilmesi, maliyetlerini azaltıp kârını artırabilmesi, ürünlerini müşteri beklentilerini de dikkate alarak piyasaya sunabilmesi için KTM ve HM gibi etkili maliyet ve yönetim muhasebesi yöntemlerinin bir kamu hastanesinde uygulanmasını amaçlanmaktadır. Bu uygulama ile hastane yöneticilerinin karar verme süreçlerinin desteklenmesi hedeflenmektedir.

4.2. Araştırmanın Kapsamı, Yöntemi ve Kısıtları

İşletmelerin mevcut piyasa koşullarında gelirlerini artırması kolay değildir. Bu nedenle işletmeler giderlerine odaklanmalıdır. İşte bu noktada maliyet ve yönetim muhasebesi, yöneticilere giderlerini azaltma konusunda rehberlik etmektedir. Bu çalışmada yönetime verecekleri kararlarda yardımcı olacağı düşünülen iki ayrı maliyet muhasebesi yöntemi uygulanmıştır. İlk önce KTM yöntemi uygulanarak tedavi maliyetleri hesaplanmış daha sonra HM yöntemi kullanılmıştır. HM yönteminin uygulanmasında 66 kişiyle anket yapılmıştır. Analiz yöntemi olarak az sayıda veri için en uygun analiz yöntemlerinden biri (Kabak ve Çınar; 2023: 233) olan Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemi uygulanmıştır. Çalışma bir kamu hastanesinin nöroşirürji bölümünde 3 aylık veri döneminde tedavi gören hastaları kapsamaktadır. Uygulama yapılan hastanede maliyet muhasebesi sisteminin olmaması çalışmayı zorlaştırmıştır. Ayrıca zaman ve verilere ulaşma zorluğu nedeniyle hastanenin sadece bir bölümünde uygulama yapılabilmektedir. Bu çalışma için Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 25/06/2021 tarihli ve 2021/291 nolu kararınca etik kurul onayı alınmıştır. Tüm veriler kurumun 05.08.2021 tarih ve 31061 sayılı, 03.11.2021 tarih ve 45975 sayılı izin yazısı kapsamında hastanenin ilgili birimlerinden resmî yazı ile elde edilmiştir.

4.3. Uygulama

4.3.a. Verilerin Toplanması ve Uygulama Alanının Tanıtılması

Uygulama yapılan hastane 115.892 metrekare kapalı alanda 663 yatak kapasitesi ile hizmet veren bir hastane olup hastanenin nöroşirürji bölümüne ait tedavi maliyetleri hesaplanmıştır. Tüm veriler hastaneden resmî yazı ile alınmıştır. Temel veri kaynağı, hastanenin muhasebe sistemi olup personellere ait maliyetler hesaplanırken maaş ve ek ödeme bordroları dikkate alınmıştır. 30 yatak kapasitesi olan bölümde 40 personel (4 uzman doktor, 7 asistan doktor, 19 hemşire ve 10 destek personeli) görev yapmaktadır.

4.3.b. Maliyet Objelerinin ve Faaliyetlerin Belirlenmesi

Bu çalışmada, nöroşirürji bölümüne Temmuz-Eylül 2021 döneminde başvuran hastaların tedavi maliyeti, maliyet objesi olarak belirlenmiştir. Maliyet objelerinin belirlenmesinde hastanedeki uzman doktorlardan yardım alınmıştır. Maliyet objeleri; beyin tümörleri, hidrosefali, beyin vasküler, enfeksiyöz hastalıkları, kafa travması, spinal dejenerasyon ve travma hastalıkları, spinal tümör cerrahisi, spinal konjenital, periferik sinir cerrahisi, spinal enfeksiyon ve basit cerrahi müdahale gerektiren hastalıklar şeklinde belirlenmiştir.

Faaliyetlerin belirlenmesi için Karadeniz Teknik Üniversitesi Hastanesi Başhekimliği tarafından web sitesinde yayımlanan "Beyin Cerrahi Servisi Klinik Süreci İş Akış Şeması" incelenmiş bunun yanı sıra Özyapıcı (2012), Kaçak(2017) ve Şener (2018)'in çalışmalarında belirledikleri faaliyetler de dikkate alınmıştır. Faaliyetler, kaynakların azalmasına sebep olan unsurlardır ve hastanelerde yapılan faaliyetler açısından düşünüldüğünde her türlü tahlil, tetkik, cerrahi müdahale gibi eylemler faaliyettir (Çil Koçyiğit, 2006: 35). Bölümde yapılan

tedaviler beş faaliyette değerlendirilmiştir. Hastaneye başvuru yapan bir hasta, ilk olarak poliklinik hizmeti alır. Bu nedenle ilk faaliyet “Faaliyet 1 Poliklinik Hizmetleri (F1)” olarak adlandırılmıştır. Hasta, poliklinikte görevli doktor tarafından muayene edilir ve teşhisin konulması için gerekli olan işlemlerin yapılması amacıyla bir sonraki sürece yönlendirilir. Teşhisi konulan hastalar ise ya ayakta tedavi edilmek üzere gerekli işlemleri yapılır ya da yatarak tedavisi yapılmak üzere kliniğe yönlendirilir. Bir sonraki adım, hastaya teşhisin konulabilmesi için gerekli olan tahlil, tetkikin yapılması veya bilgisayarlı tomografi gibi görüntüleme işlemidir. Bu nedenle “Faaliyet 2 Laboratuvar Hizmetleri (F2)” ve Faaliyet 3 Radyoloji (Görüntüleme) Hizmetleri (F3) olarak belirlenmiştir. Eğer hastanın yatışına karar verilmişse hasta gerekli tedavi ve takibi yapılmak üzere kliniğe yönlendirilir. Bu nedenle bir sonraki adım “Faaliyet 4 Servis (Klinik) Hizmetleri (F4)” olarak belirlenmiştir. Bu faaliyette hasta klinikte yatarak tedavi alır, gerekli takipleri yapılır ve ameliyat öncesi hazırlıkları tamamlanır. Ayrıca ameliyatı yapılan hastalar ameliyat sonrası takip için yine klinikte tedavi edilirler. Bu faaliyet hastanın taburcu edilmesine kadar sürer. Son faaliyet ise

“Faaliyet 5 Ameliyat (F5)” şeklinde belirlenmiştir. Bu faaliyet hastanın ameliyat salonuna alınması, ameliyatının yapılmasından odasına veya yoğun bakıma alınmasına kadar olan süreci içerir.

4.3.c. Veri Dönemine Ait Giderlerinin Belirlenmesi ve Gider Yerlerine Dağıtılması

Direkt Personel Giderlerinin (DPG) belirlenmesi amacıyla bölümde görev yapan personellerin maaş ve diğer ek gelirleri dâhil olmak üzere kadro bazında hesaplamaları yapılmış ve gelirlerinin ortalamaları alınmıştır. Poliklinikte tedavi sürecine katkı sağlayanlar, ameliyat ekipleri ve ameliyat süreleri tespit edilmiştir. Ameliyat süreleri de yine ortalama üzerinden hesaplanmıştır. Örneğin 3 aylık dönemde hastaneye başvuran ve ameliyat olan tüm beyin tümörü hastalarının, ameliyatlarının süresi dakika üzerinden hesaplanmış ve aritmetik ortalaması alınmıştır. Tüm veriler elde edildikten sonra poliklinik süreci de dâhil olmak üzere, her bir tedavi için DPG hesaplanmış, direkt ilk madde ve malzeme (DİMM) giderleri ise hastaneden resmî yazı ile alınmış ve giderlere ait veriler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri ve Direkt Personel Giderleri

Maliyet Objesi	Birim DİMMG (TL)	DİMM Tutarı (3 aylık)	Birim DPG (TL)	DPG Tutarı (3 aylık)
1. Beyin tümörleri	12.440,53	99.524,24	1.601,38	12.811,04
2. Hidrosefali	5.709,39	97.059,63	614,54	10.447,18
3. Beyin vasküler, enfeksiyöz hastalıkları	3.134,74	21.943,18	1.007,98	7.055,86
4. Kafa travması	7.491,02	112.365,30	872,53	13.087,95
5. Spinal dejenerasyon, travma hastalıkları	7.407,40	792.591,80	1.078,93	115.445,51
6. Spinal tümör cerrahisi	17.925,57	412.288,11	1.124,08	25.853,84
7. Spinal konjenital	4.486,80	8.973,60	1.188,58	2.377,16
8. Periferik sinir cerrahisi	41,44	207,2	698,38	3.491,90
9. Spinal enfeksiyon	1.134,97	6.809,82	769,33	4.615,98
10. Basit cerrahi müdahale gerektiren hastalıklar	2,81	16,86	317,84	1.907,04
Toplam		1.551.779,74		197.093,46

Direkt giderler Tablo 1’de gösterildiği gibidir. Daha sonra endirekt giderlerin dağıtım aşamasına geçilmiştir. Öncelikle giderlerin gider yerlerine dağıtılması amacıyla maliyet merkezleri ve gider yerleri belirlenmiştir. Esas üretim maliyet merkezi olan nöroşirürji bölümünün içerisine hastanede bölüme ait poliklinik birimleri, yatarak tedavi olan hastaların tedavisi için ayrılan servis alanları ve

ameliyat olacak hastalar için ayrılan bölüme ait ameliyat salonları dâhil edilmiştir. Yardımcı hizmet üretim maliyet merkezi; eczane, radyoloj, laboratuvar, çamaşırhane, teknik servis, yemekhane ve idari birimler gider yerleri şeklinde belirlenmiştir. Terzihaneye ait giderler çamaşırhanenin, biyomedikale ait giderler ise teknik servisin içine dâhil edilmiştir.

Tablo 2. Giderlerin Gider Yerlerine Dağıtım

Maliyet Merkezleri	Gider Yerleri	Tutar
Esas Hizmet Üretim Maliyet Merkezi	Nöroşirürji	1.058.338,95
	Eczane	1.552.592,81
Yardımcı Hizmet Üretim Maliyet Merkezi	Radyoloji	3.750.350,70
	Laboratuvar	1.931.062,27
	Çamaşırhane	682.640,63
	Teknik Servis	204.968,08
	Yemekhane	2.177.454,23
	İdari Birimler	3.171.004,59
	Toplam	

Geleneksel maliyetleme yönteminde olduğu gibi giderler maliyet sürücüleri aracılığıyla gider yerlerine dağıtılmıştır.

Örneğin hastanenin veri dönemine ait enerji gideri tespit edilmiştir. Bu gider m² ler dikkate alınarak gider yerlerine

dağıtılmıştır. Yapılan hesaplamada m2 başına 28,76 TL enerji gideri düştüğü tespit edilmiştir. Nöroşürüji bölümü poliklinik, servis ve ameliyat salonları dâhil olmak üzere 1.198, eczane 146, radyoloji 544, laboratuvarlar 2.445, çamaşırhane 254, teknik servis 546, yemekhane 597, idari birimler ise 1.449 m2 dir. Yemekhane ihalesi kapsamında yemekhane girişine süzme saat takıldığı ve bu alana ait gider yüklenici firma tarafından karşılandığı için yemekhaneye pay verilmemiştir. Böylece enerji gideri

nöroşürüji bölümüne 34.359,66 TL, eczane 4.199,59 TL, radyoloji 15.647,79 TL, laboratuvar 70.328,77 TL, çamaşırhane 7.306, 14 TL, teknik servis 15.705,32 TL ve idari birimler olmak üzere 41.679,51 TL olarak dağıtılmıştır. Tüm giderler gider yerlerine Tablo 2'de görüldüğü gibi dağıtılmıştır.

Gider yerlerine dağıtılan indirekt giderler özet olarak Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Gider Çeşitlerinin Gider Yerlerine Dağıtılması (Özet)

Maliyet Merkezleri		
Esas Hizmet Üretim Maliyet Merkezi (Nöroşürüji)	Yardımcı Hizmet Üretim Maliyet Merkezi	Toplam (TL)
1.058.338,95	13.470.073,31	14.528.412,26

Bir sonraki aşamada, yardımcı hizmet üretim maliyet merkezinde (YHÜMM) toplanan 13.470.073,31 TL tutarındaki giderin, esas hizmet üretim maliyet merkezine

(EHÜMM) dağıtılması amaçlanmıştır. Bu dağıtımın yapılması için her bir gider yerine ait kaynak sürücülere ve dağıtıma esas birim fiyat tespit edilmiştir.

Tablo 4. Kaynak Sürücülere ve Yardımcı Hizmet Üretim Maliyet Merkezindeki Giderlerin, Esas Hizmet Üretim Maliyet Merkezine Aktarılması

Maliyet Merkezi	Gider Yeri	Tutar (TL)	Kaynak Sürücüsü (Hastane Genel)		Dağıtım Birim Fiyat (TL)	Esas Sürücüsünün Sayısı (Nöroşürüji Bölümü)	Esas Hizmet Üretim Maliyet Merkezine Aktarılacak Tutar (TL)
			Türü	Sayısı			
Yardımcı Hizmet Üretim Merkezi	Eczane	1.552.592,81	Yatan Hasta Sayısı	12.357	125,64	196	24.626,38
	Radyoloji	3.750.350,70	Tetkik Sayısı	78.512	47,77	3.540	169.098,25
	Laboratuvar	1.931.062,27	Test Sayısı	1.617.164	1,19	21.840	26.079,23
	Çamaşırhane	682.640,63	Yatan Hasta Sayısı	12.357	55,24	196	10.827,67
	Teknik Servis	204.968,08	Metrekare	104.018	1,97	1.198	2.360,67
	Yemekhane	2.177.454,23	Öğün Sayısı	343.530	6,34	9.878	62.611,40
	İdari Birimler	3.171.004,59	Personel Sayısı	1.703	1.862,01	40	74.480,44
Toplam		13.470.073,31					370.084,04

Toplanan giderlerin esas hizmetin üretildiği maliyet merkezine aktarılması amacıyla kaynak sürücülere tespit edilmiştir. Eczane gider yeri bölümü sadece yatan hastalara hizmet vermesi nedeniyle kaynak sürücüsü olarak yatan hasta sayısı dikkate alınmıştır. Gider yerine ait tutar, hastane genelinde veri döneminde yatan hasta sayısına bölünerek dağıtıma esas birim fiyat olan 125,64 TL bulunmuştur. Bulunan rakam bölümde yatan hasta sayısı ile çarpılarak esas üretim maliyet merkezine düşen pay hesaplanmıştır. Aynı şekilde radyoloji gider yerinde yapılan tetkiklerin sayısı, laboratuvar gider yerinde yapılan test sayısı, çamaşırhane gider yerinde yatan hasta sayısı, teknik serviste metrekareler, yemekhanede öğün sayısı ve idari birimlerde ise personel sayısı dikkate alınmıştır. Böylece, YHÜMM'nde toplanan 13.470.073,31 TL tutarındaki giderin 370.084,04 TL tutarındaki kısmı, yapılan dağıtım neticesinde EHÜMM'ne aktarılmıştır. Böylece EHÜMM'nde toplam 1.428.422,99 TL tutarında gider oluşmuştur. Nöroşürüji bölümünde toplanan genel üretim giderleri, bundan sonra kaynak olarak isimlendirilmiş ve kaynaklar, kaynak havuzlarında homojen bir şekilde gruplandırılmıştır.

4.3.d. Kaynak Havuzlarının Oluşturulması

KTM yönteminde kaynak havuzlarında toplanan maliyetler, birbirine benzeyen niteliklerine göre gruplandırılır. Böylece benzer nitelikteki maliyetler tek bir kaynak havuzunda toplanmış olur. Örneğin makine ile ilişkilendirilebilecek nitelikteki maliyetler makine kaynak havuzunda toplanır. Uygulama yapılan hastanedeki giderler de benzer şekilde gruplandırılmış ve 7 kaynak havuzunda toplanmıştır.

İlk kaynak havuzu, indirekt personel kaynak havuzu olup fiilen tedavi hizmetini yapan personel haricindeki personel kaynağı, bu kaynak havuzunu oluşturmaktadır. Hastanenin kendisi tarafından yürütülmemek üzere hizmet alımı şeklinde firmalardan temin ettiği bilgisayar hizmet alımları, kemoterapi hizmet alımları gibi hizmetleri ise hizmet alımları kaynak havuzunda toplanmıştır. Eczane, Radyoloji ve Laboratuvar gibi tedavi sürecine katkı sağlayan birimlerde yürütülen hizmetler ise yardımcı hizmet kaynak havuzunda toplanmıştır. Tedavi hizmetinin yürütülmesine yardımcı olan yemekhane, çamaşırhane, teknik servis birimlerine ait giderler destek hizmetleri kaynak havuzunu oluşturmaktadır. Hastanede verilen hizmetlerin devamlılığının sağlanması için gerekli olan kırtasiye gideri

gibi giderler genel giderler kaynak havuzunda toplanmıştır. Kamu hastanelerinin devlete ödediği hazine ve fon payı ise ödenecek vergi ve fonlar kaynak havuzunda toplanmıştır. Son olarak hastanede yapılan bakım onarım faaliyetleri,

bakım onarım kaynak havuzunda toplanmıştır. Böylece 1.428.422,99 TL tutarında genel üretim gideri, kaynak havuzlarında toplanmış ve özet hali Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Kaynak Havuzlarındaki Giderler

Kaynak Havuzu	Tutar (TL)
Endirekt Personel	683.832,87
Hizmet Alımları	31.843,92
Yardımcı Hizmet	219.803,86
Destek Hizmet	112.174,33
Genel Giderler	277.457,60
Ödenecek Vergi ve Fonlar	76.508,34
Bakım Onarım	26.802,07
Toplam	1.428.422,99

Kesintisiz hizmet veren uygulama hastanesi aynı zamanda intörn ve asistan eğitimi de vermektedir. Bu durumda dikkate alındığında personel giderlerinin yüksek olması beklenir. Fakat kaynakların etkin, ekonomik ve verimli kullanılması gerekliliği düşünüldüğünde yönetimin bu

kaynağı detaylı incelemesi personel yönetimini daha etkin yapması önemlidir. Kaynak havuzları içinde payı en az olan kaynak bakım-onarım giderlerine ait kaynaktır. Bunda hem uygulama yapılan hastanenin, hem de cihaz ve ekipmanların yeni olmasının rolü büyüktür.

Tablo 6. Kaynakların Sabit ve Orantısal Ayrımı ve Kaynak Sürücülere

Kaynak Havuzu	Kaynak	Tutar (TL)	Sabit (TL)	Orantısal (TL)	Kaynak Sürücüsü
Endirekt Personel Kaynak Havuzu	Endirekt Personel Giderleri	598.397,64	598.397,64		Fiili kapasite
	Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortası	942,3	942,3		İlgili faaliyetlere eşit
Hizmet Alımları Kaynak Havuzu	Nöbet Ücretleri	84.492,93	84.492,93		Hasta sayısı ¹
	Bilgisayar Hizmeti Alımları	3.357,38	3.357,38		İlgili faaliyetlere eşit
	Tıbbi Atık İmha ve Taşıma Hizmeti Alım Giderleri	13.619,60		13.619,60	Atık miktarı (kg)
	Lisans, Belge Düzenleme ve İzleme Hizmeti	45,09	45,09		İlgili faaliyetlere eşit
	Çevre Düzenleme Hizmeti Alım Giderleri	75,86	75,86		İlgili faaliyetlere eşit
	İlaçlama Dezenfeksiyon ve Yüzey Temizleme Hizmeti Alım Gideri	104,88	104,88		Metrekare
	Taşıma Giderleri	4.935,38	4.935,38		İlgili faaliyetlere eşit
	Kemoterapi Hizmeti	8.768,64		8.768,64	Hasta sayısı
Yardımcı Hizmet Kaynak Havuzu	Dışarıdan Sağlanan Fayda ve Hizmetler	937,09		937,09	Hasta sayısı
	Eczane	24.626,38		24.626,38	Hasta sayısı
	Radyoloji	169.098,25		169.098,25	İlgili faaliyete direkt
Destek Hizmet Kaynak Havuzu	Laboratuvar	26.079,23		26.079,23	İlgili faaliyete direkt
	Haberleşme Giderleri	1.011,41	1.011,41		İlgili faaliyetlere eşit
	Su ve Temizlik Malzemesi Alım Gideri	903,52		903,52	Metrekare
	Enerji Alımları Gideri	34.459,66		34.459,66	Metrekare
	Çamaşırhane	10.827,67		10.827,67	Hasta sayısı
	Teknik Servis	2.360,67	2.360,67		Metrekare
Genel Giderler Kaynak Havuzu	Yemekhane	62.611,40		62.611,40	Öğün Sayısı
	Tarifeye Bağlı Ödemeler	591,08	591,08		İlgili faaliyetlere eşit
	Kırtasiye ve Büro Malzemesi Gideri	7.336,90		7.336,90	Hasta sayısı
	Biyokimyasallar ve Gaz Maddeleri İçeren Kimyevi Malzeme Alımları Gideri	10.414,29		10.414,29	Hasta sayısı
	Kızılai Kan Gideri	116.275,69		116.275,69	Hasta sayısı
	Laboratuvar Malzemesi ile Kimyevi ve Temrinlik Malzeme Alımları Gideri	68.359,20		68.359,20	Hasta sayısı
Ödenecek Vergi ve Fonlar Kaynak Havuzu	Genel Yönetim Giderleri	74.480,44	74.480,44		Hasta sayısı
	Hazine ve BAP Payı	76.508,34		76.508,34	İlgili faaliyetlere eşit
Bakım Onarım Kaynak Havuzu	Bakım ve Onarım Giderleri	26.802,07	26.802,07		Metrekare
	Toplam	1.428.422,99	797.597,13	630.825,86	

4.3.e. Kaynak Havuzlarındaki Giderlerin Sabit ve Orantısal Olarak Ayrılması

KTM yönteminde giderler, sabit ve orantısal olarak ayrılır. Tüketilen girdi miktarı, maliyet unsurunun tükettiği çıktı

miktarına göre değişmiyorsa bu gider sabit, eğer değişiyorsa orantısaldır (Köse ve Ağdeniz, 2015: 54). Örneğin işçilik giderleri genel olarak orantısaldır. Ancak işçilere eğitim verilmesi için yapılan bir gider varsa bu gider sabittir

¹ Hasta sayısı kaynak sürücüsü; ilgisine göre ayaktan başvuru sayısı, yatan hasta sayısı ve ameliyat sayılarını içermektedir.

(Perkins ve Stovall, 2011: 47). Geleneksel maliyetleme yönteminde üretim hacmi ile ilişkisine göre maliyetler, sabit ve değişken maliyetler şeklinde takip edilmektedir. Yani faaliyet hacmindeki değişikliklerden bir maliyet etkileniyorsa o maliyet değişkendir. KTM yönteminde ise değişken maliyet yerine orantısal ifadesinin kullanılması aslında bir maliyetin maliyet nesnesine göre değil kaynak havuzunun çıktısına göre değişken olduğunu vurgulamak içindir (Webber ve Clinton, 2004: 14). Belirlenen kaynaklar bu çerçevede sabit ve orantısal olarak ayrılmış, Tablo 6'da gösterilmiştir.

Maliyet dağıtımında öncelik doğrudan yüklemedir, ancak bu her zaman mümkün olmayabilir. Bu durumda, uygun dağıtım ölçütleri kullanılır. KTM yönteminde de kaynakların kaynak havuzlarına dağıtımında çeşitli kaynak

sürücüleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada da metrekare, hasta sayısı, yatan hasta sayısı, öğün sayısı gibi çeşitli kaynak sürücüleri tespit edilmiştir.

4.3.f. Kaynak Havuzlarında Toplanan Maliyetlerin Faaliyetlere Dağıtılması

Maliyetler, kaynak sürücüleri aracılığıyla faaliyetlere aktarılmıştır. Dağıtım ilk olarak orantısal giderlerden başlanmış daha sonra sabit giderlerin dağıtımı yapılmıştır.

Orantısal giderlerin dağıtılması: Kaynak havuzlarında toplanan orantısal giderler, kaynak sürücüleri dikkate alınarak faaliyetlere dağıtılmıştır. Örnek olarak², hizmet alımları kaynak havuzunda toplanan orantısal giderlerin dağıtımı Tablo 7'de gösterildiği gibi yapılmıştır.

Tablo 7. Hizmet Alımları Kaynak Havuzunda Toplanan Orantısal Giderler

Kaynak	Tutar (TL)	Kaynak Sürücüsü
Tıbbi Atık İmha ve Taşıma Hizmeti Alım Giderleri	13.619,60	Atık miktarı (kg)
Kemoterapi Hizmeti	8.768,64	Hasta sayısı
Dışarıdan Sağlanan Fayda ve Hizmetler	937,09	Hasta sayısı

Atık Kg (3 aylık)	Kg	Yükleme Oranı (%)
Servis	1.580	57,14
Ameliyathane	1.185	42,86
Toplam	2.765	100

Nöroşirürji bölümüne ait tıbbi atık imha ve taşıma hizmet alım giderlerinin tutarı 13.619,60 TL'dir. Bu atık toplam 2.765 kg'dır. Bunun 1.580 kg'ı servise, 1.185 kg'ı

ameliyathaneye aittir. Poliklinikteki tıbbi atık miktarı hesaplamaları etkilemeyecek düzeyde azdır. Bu nedenle dikkate alınmamıştır.

Tıbbi atık hizmeti, ilgili mevzuat gereğince kilogram(kg) üzerinden fiyatlandırılmaktadır. Yüklem oranı üzerinden yapılan dağıtımdan sonra F4 ve F5 faaliyetlerine yapılan dağıtım Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Tıbbi Atık Hizmet Alım Giderlerinin Faaliyetlere Dağıtımı

Kaynak	Tutar (TL)	F4	F5
Tıbbi Atık Hizmet Alım Giderleri	13.619,60	7.782,63	5.836,97

Kemoterapi hizmeti 8.768,64 TL'dir. Bu tutarın faaliyetlere dağıtılmasında yatan ve ameliyat olan hasta sayıları dikkate alınmıştır.

Hasta Sayısı	Adet	Yüklem Oranı (%)
Yatan Hasta Sayısı	196	32,89
Ameliyat Sayısı	400	67,11
Toplam	596	100,00

Hastane personeli ile yapılan görüşme neticesinde, kemoterapi hizmet gideri ilgili faaliyetlere dağıtılmıştır. F4

ve F5 faaliyetlerine yukarıda gösterilen yüklem oranlarına göre dağıtım yapılmış, poliklinik hizmeti alan hastalara kemoterapi hizmeti verilmediği için F1 faaliyetine dağıtım yapılmamıştır. Yapılan dağıtımdan sonra faaliyet bazında kemoterapi gideri Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Kemoterapi Hizmeti Alım Giderlerinin Faaliyetlere Dağıtımı

Kaynak	Tutar (TL)	F4	F5
Kemoterapi Hizmeti	8.768,64	2.883,65	5.884,99

Hasta Sayısı	Adet	Yüklem Oranı (%)
Ayaktan Başvuru Sayısı	3.650	85,96
Yatan Hasta Sayısı	196	4,62
Ameliyat Sayısı	400	9,42
Toplam	4.341	100,00

Dışarıdan sağlanan fayda ve hizmetlerin dağıtımında hasta sayıları dikkate alınmıştır. Hastaneden bu kalemin içeriği ile

ilgili bilgi istenilmiş ve hastalara hastanede yapılamayan testlerin hizmet alımı yöntemi ile dışarıdan yaptırılması nedeniyle oluşan bir gider olduğu öğrenilmiştir. Bu nedenle bu giderin dağıtımında hasta sayıları dikkate alınmıştır.

Gider tutarı olan 937,09 TL yüklem oranı dikkate alınarak F1 faaliyetine 805,55, F4 faaliyetine 43,26 ve F5 faaliyetine ise 88,28 TL olarak dağıtılmıştır.

² Tüm giderlerin dağıtımının gösterilmesi uzun olacağı için, sadece örnek dağıtım yapılmıştır.

Tablo 10. Dışarıdan Sağlanan Fayda ve Hizmetlerin Faaliyetlere Dağıtımı

Kaynak	Tutar (TL)	F1	F4	F5
Dışarıdan Sağlanan Fayda ve Hizmetler	937,09	805,55	43,26	88,28

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, kaynak sürücüleri dikkate alınarak kaynak havuzlarında toplanan tüm orantısal giderlerin faaliyetlere dağıtımı yapılmıştır.

Sabit giderlerin dağıtılması: Orantısal giderlerin dağıtımının ardından kaynak havuzlarında toplanan sabit giderler dağıtılmıştır. KTM yöntemini diğer yöntemlerden

ayıran en önemli özellik, atıl kapasiteye önem vermesidir. Bu nedenle sabit giderlerin dağıtımı sırasında kapasiteye dikkat edilmiştir.

Sabit giderlerin dağıtımına personel kaynak havuzundan başlanmıştır. Personel kaynak havuzunda toplanan giderler ve tutarları Tablo 11'de gösterildiği gibidir.

Tablo 11. Personel Kaynak Havuzunda Toplanan Sabit Giderler

Kaynak	Tutar (TL)	Kaynak Sürücüsü
Endirekt Personel Giderleri	598.397,64	Fiili kapasite
Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortası	942,3	İlgili faaliyetlere eşit
Nöbet Ücretleri	84.492,93	Hasta sayısı

Sağlık kurumlarında kapasite genellikle yatak sayısı ile ifade edilmektedir (Sözbilir: 1986: 55; Ağırbaş, 1993: 16). Bu nedenle hastaneden yatak doluluk oranları istenmiştir. Hastanenin yatak doluluk oranı %78'dir. Kalan kısmı ise atıl kapasitedir. Genellikle hastanelerin doluluk oranları yüksektir. Veri dönemi pandemi sürecindeki kısıtlamaların kaldırıldığı ve normalleşmeye geçildiği bir süreci kapsamaktadır. Her ne kadar veri dönemi normalleşme sürecini kapsasa da, bu oranlarda pandeminin etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Daha önce DPG'ni hesaplamıştık. Sonrasında da üretim işletmelerinde genel üretim gideri olarak kabul edilen endirekt personel giderlerine ait tutar hesaplanmıştır. Yatak kapasitesinin atıl olması personel kaynağının atıl kullanılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle atıl kapasite tutarı, endirekt personel giderleri dikkate alınarak hesaplanmıştır.

Tablo 12. Personel Kaynak Havuzunda Toplanan Sabit Giderler

Kaynak	Tutar (TL)	Fiili Kapasite	Atıl Kapasite	Faaliyetlere Dağıtılacak Tutar	Atıl Kapasite Tutarı
Endirekt Personel Giderleri	598.397,64	% 78	% 22	466.750,16	131.647,48

Tablo 12'de görüldüğü gibi faaliyetlere dağıtılacak tutar 466.750,16 TL olup atıl kapasite tutarı hastanenin dönem gideridir. KTM yönteminde atıl kapasiteye düşen giderler maliyetlere yüklenmez.

Atıl kapasite tutarı ve faaliyetlere yüklenecek tutar belirlendiğine göre bu aşamada endirekt personel giderleri, ilgili faaliyetlere dağıtılmalıdır. İlgili bölüm 11 tanesi hekim olmak üzere toplam 40 personel ile hizmet vermektedir. 11 hekime ait giderler daha önce DPG içinde hesaplanmıştır.

Kalan 29 personelin 1 (%2,42) tanesi F1 de, görev yapmaktadır. Kalan 28 personel F4 ve F5 faaliyetinde ihtiyaca göre görev yapmaktadır. Yani bir personel ihtiyaç anında ameliyathanede görev yapabileceği gibi, serviste de hizmet vermektedir. Bu iki faaliyet için net bir ayırım yapılamamaktadır. Sağlık sektörü gibi karmaşık organizasyon yapısına sahip işletmelerde bu ayırımı yapmak oldukça zordur. Bu nedenle giderin %97,58'i F4 ve F5 faaliyetine eşit olarak dağıtılmış ve Tablo 13'de gösterilmiştir.

Tablo 13. Endirekt Personel Giderlerinin Faaliyetlere Dağıtımı

Kaynak	Tutar (TL)	F1	F4	F5
Endirekt Personel Giderleri	466.750,16	11.295,36	227.727,40	227.727,40

Tablo 13'de görüldüğü üzere atıl kapasite faaliyetlere dağıtılmayıp dönem gideri olarak kabul edilmiştir.

Zorunlu mali sorumluluk sigortası, hekimlerin çalışmış olduğu bölümdeki risk gruplarına göre belirlenen oranda yaptırdıkları sigortadır. 2010 tarihinde mevzuatımıza girmiştir ve o tarihten sonra hekimlerin yaptırmış oldukları bu kapsamdaki sigorta bedellerinin yarısı kurum tarafından hekime geri ödenmektedir. Bu kapsamda bölümde çalışan

hekimlerin kuruma 3 aylık maliyeti 942,30 TL'dir. Bu maliyet F1, F4 ve F5 faaliyetlerine eşit olarak (314,10 TL) dağıtılmıştır.

Hasta Sayısı	Adet	Yükleme Oranı (%)
Yatan Hasta Sayısı	196	32,89
Ameliyat Sayısı	400	67,11
Toplam	596	100,00

Tablo 14. Nöbet Giderlerinin Faaliyetlere Dağıtımı

Kaynak	Tutar (TL)	F4	F5
Nöbet Ücretleri	84.492,93	27.786,27	56.706,66

Benzer şekilde kaynak havuzlarında toplanan tüm sabit giderler kaynak sürücülerini aracılığıyla faaliyetlere dağıtılmıştır.

Bölüme ait nöbet ücret gideri 84.492,93 TL'dir. Haftalık çalışma saatini doldurup, ilgili mevzuat kapsamında nöbet tutan sağlık personeline izin verilmemesi halinde nöbet ücreti ödenir. Mesai saatleri dışında ilgili bölüm poliklinik hizmeti vermemektedir. Bu nedenle F1 faaliyetine dağıtım yapılmamıştır. F4 ve F5 faaliyetlerine ise gider tutarı hasta sayısı kaynak sürücüsüne göre dağıtılmıştır.

84.492,93 TL olan nöbet ücret giderinin %32,89'u F4 , %67,11'i ise F5 faaliyetine dağıtılmıştır.

4.3.g. Faaliyet ve Tedavi Maliyetlerinin Hesaplanması

Yapılan hesaplamalar ile sabit ve orantısal giderler faaliyetlere aktarılmıştır. Sabit ve orantısal giderlere ait toplam Tablo 15'de özetlenmiştir.

Tablo 15. Faaliyetlere Dağıtılan Tutarlar ve Atıl Kapasite

Faaliyetler	Toplam Dağıtılan (TL)	Orantısal (Dağıtılan)	Sabit (Dağıtılan)	Atıl Kapasite Tutarı
Faaliyet 1: Poliklinik Hizmetleri	172.603,89	94.674,78	77.929,11	3.185,86
Faaliyet 2: Laboratuvar	66.012,09	46.729,57	19.282,52	
Faaliyet 3: Radyoloji	179.687,17	173.692,84	5.994,33	
Faaliyet 4: Servis Hizmetleri	407.948,36	131.428,55	276.519,81	64.230,81
Faaliyet 5: Ameliyat	470.524,00	184.300,12	286.223,88	64.230,81
Toplam	1.296.775,51	630.825,86	665.949,65	131.647,48

Toplam 1.428.422,99 TL olan bölüm giderlerinin 1.296.422,99 TL'lik kısmı faaliyetlere dağıtılmış, 131.647,48 TL (Tablo 9) tutarındaki kısmı ise atıl kapasite olduğu için maliyetlere yüklenmeyip, dönem gideri olarak

kabul edilmiştir. Birim maliyetler hesaplanmadan önce birim başına düşen faaliyet giderleri hesaplanmıştır. Bu hesaplama için kaynak sürücülerine ihtiyaç vardır.

Tablo 16. Faaliyet Maliyetleri ve Kaynak Sürücülerini

Faaliyetler	Toplam Maliyet (TL)	Kaynak Sürücüsü	Faaliyet Sayıları	Birim Faaliyet Maliyeti (TL)
Faaliyet 1: Poliklinik	172.603,89	Ayaktan başvuru sayısı	3.650	46,89
Faaliyet 2: Laboratuvar	66.012,09	Tahlil, tetkik sayısı	21.840	3,02
Faaliyet 3: Radyoloji	179.687,17	Görüntüleme sayısı	3.541	50,74
Faaliyet 4: Servis Hizmetleri	407.948,36	Yatış Gün Sayısı	1.330	325,24
Faaliyet 5: Ameliyat	470.524,00	Ameliyat süresi (dk)	29.596	15,7

Faaliyetlerde topladığımız maliyetlerin maliyet objelerine doğru bir şekilde aktarılması için doğru kaynak sürücüsü kullanarak öncelikle birim faaliyetin maliyeti tespit edilmiştir. F1 faaliyeti 172.603,89 TL olup, kaynak sürücüsü ayaktan başvuru sayısıdır. Çalışmanın yapıldığı dönemde bölüme 3.650 ayaktan başvuru yapılmıştır. Bir ayaktan başvuru hizmetinin maliyeti 46,89 TL'dir. F2 faaliyeti 66.012,09 TL olup, kaynak sürücüsü tahlil, tetkik sayısıdır. Bölüme başvuran hastaların teşhis ve tedavisi için 21.840 tahlil, tetkik yapılmıştır. Dolayısıyla 1 tahlil, tetkik hizmeti 3,02 TL'dir. Benzer şekilde hesaplamalar yapıldığında F3 faaliyeti için yapılan bir görüntüleme hizmetinin maliyeti 50,74 TL, F4 faaliyeti için bir yatış gününün maliyeti 325,24 TL ve F5 faaliyeti için bir dakikalık ameliyat süresinin maliyeti 15,70 TL'dir. Maliyet objeleri ile ilgili veri dönemindeki hasta bilgileri ve bölüm tarafından verilen bilgiler doğrultusunda yapılan hesaplamalardan sonra tedavi maliyetleri hesaplanmıştır.

Tablo 17'deki veriler veri döneminde nöroşirürji bölümünde tedavi gören hastalardan elde edilen verilerdir. Veriler incelendiğinde bir beyin tümörünün tedavi edilmesi için 115 tahlil, tetkik yapılması gerekir. Tedavi sürecinde hastaya 2 kez görüntüleme yapılmakta, hasta 6 gün hastanede yatarak tedavi görmekte ve ameliyatı 244 dakika

sürmektedir. Faaliyet maliyetleri ve kaynak sürücülerine ait tabloda (Tablo 16) her bir faaliyete ait birim maliyetler tespit edilmiştir. Hastanın tedavi sürecindeki faaliyet adımları dikkate alınarak her bir tedavinin tedavi maliyeti hesaplanmıştır. Buna göre;

- Hasta öncelikle hastalığın teşhisi için polikliniğe başvurur ve bu süreçte kendisi hekim tarafından muayene edilir. Ayaktan tedavi edilmesi uygunsa ilaçları yazılır veya takibi yapılır. Eğer yatarak tedavisi yapılacaksa yatış işlemleri için kliniğe yönlendirilir. Hasta bu süreçte poliklinikten bir defa hizmet alır. F1 faaliyetinin birim maliyeti 46,89 TL'dir.

- Hasta gerek poliklinik sürecinde gerekse kliniğe tedavi için yatırıldığında hastalığının teşhisi, takibi ve ameliyat öncesi ve sonrası takibi için kan, idrar örneklerinden tahlilleri yapılır. Bir tahlilin birim maliyeti 3,02 TL ise her bir tedavi sürecindeki tahlil sayısı ile birim maliyetin çarpılması ile o tedaviye ait tahlil maliyeti bulunur.

- Hastanın hastalığının teşhisi, ameliyat öncesi veya sonrası ihtiyaç durumunda radyolojik görüntüleme yapılır. Görüntüleme hizmetinin birim maliyeti 50,74 TL'dir. Her bir tedavi sürecindeki görüntüleme sayısı ile birim maliyetin çarpılması ile o tedaviye ait görüntüleme maliyeti bulunur.

- Hastalar yatarak aldıkları tedavi süresince hekim gözetiminde olurlar. Bu nedenle hastalığın durumuna göre klinikte yatarlar. Bir günlük yatarak tedavinin birim maliyeti 325,24 TL'dir. Her bir tedavi sürecinde ki yatarak tedavi gün sayısı ile birim maliyetin çarpılması ile o tedaviye ait yatarak tedavi maliyeti bulunur.

- Hastanın ameliyat olması halinde bir dakikalık ameliyat maliyeti 15,70 TL olarak hesaplanmıştır. O tedavi için

gereken ameliyat süresi ile birim maliyetin çarpılması halinde o tedaviye ait ameliyat maliyeti bulunur. Tüm bu hesaplamalardan sonra Tablo 18 oluşturulmuştur.

Tablo 18'de hesapladığımız maliyetler indirekt giderlere ait maliyetlerdir. Bu maliyetlere daha önce hesapladığımız DİMM maliyetleri ile direkt personel maliyetlerini de eklediğimizde tedaviye ait maliyeti tespit edebiliriz.

Tablo 17. Maliyet Objelerine Ait Bilgiler

Maliyet Objesi	Tahlil Sayısı ³	Görüntüleme Sayısı	Yatış Gün Sayısı	Ameliyat Süresi (dk)
1. Beyin tümörleri	115	2	6	244
2. Hidrosefali	47	4	10	91
3. Beyin vasküler, enfeksiyöz hastalıkları	101	7	12	152
4. Kafa travması	526	4	11	131
5. Spinal dejenerasyon, travma hastalıkları	23	2	6	163
6. Spinal tümör cerrahisi	24	2	6	170
7. Spinal konjenital	40	7	8	180
8. Periferik sinir cerrahisi	0	0	1	104
9. Spinal enfeksiyon	88	4	12	115
10. Basit cerrahi müdahale gerektiren hastalıklar	0	0	2	45

Tablo 18. Faaliyetler Bazında Maliyet Objelerinin Maliyetlerinin Hesaplanması

Maliyet Objesi	F1 Poliklinik Hizmetleri	F2 Laboratuvar	F3 Radyoloji	F4 Servis Hizmetleri	F5 Ameliyat	Tutar
1. Beyin tümörleri	46,89	347,3	101,48	1.788,82	3.830,80	6.115,29
2. Hidrosefali	46,89	141,94	202,96	3.252,40	1.428,70	5.072,89
3. Beyin vasküler, enfeksiyöz hastalıkları	46,89	305,02	355,18	3.740,26	2.386,40	6.833,75
4. Kafa travması	46,89	1.588,52	202,96	3.577,64	2.056,70	7.472,71
5. Spinal dejenerasyon, travma hastalıkları	46,89	69,46	101,48	1.788,82	2.559,10	4.565,75
6. Spinal tümör cerrahisi	46,89	72,48	101,48	1.951,44	2.669,00	4.841,29
7. Spinal konjenital	46,89	120,8	355,18	2.601,92	2.826,00	5.950,79
8. Periferik sinir cerrahisi	46,89			325,24	1.632,80	2.004,93
9. Spinal enfeksiyon	46,89	265,76	202,96	3.902,88	1.805,50	6.223,99
10. Basit cerrahi müdahale gerektiren hastalıklar	46,89			487,86	706,5	1.241,25

Tablo 19. Maliyet Objelerinin Maliyeti

Maliyet Objesi	DİMM Giderleri (TL)	DPG (TL)	Endirekt Giderler (TL)	Birim Maliyet (TL)
1. Beyin tümörleri	12.440,53	1.601,38	6.115,29	20.157,20
2. Hidrosefali	5.709,39	614,54	5.072,89	11.396,82
3. Beyin vasküler, enfeksiyöz hastalıkları	3.134,74	1.007,98	6.833,75	10.976,47
4. Kafa travması	7.491,02	872,53	7.472,71	15.836,26
5. Spinal dejenerasyon, travma hastalıkları	7.407,40	1.078,93	4.565,75	13.052,08
6. Spinal tümör cerrahisi	17.925,57	1.124,08	4.841,29	23.890,94
7. Spinal konjenital	4.486,80	1.188,58	5.950,79	11.626,17
8. Periferik sinir cerrahisi	41,44	698,38	2.004,93	2.744,75
9. Spinal enfeksiyon	1.134,97	769,33	6.223,99	8.128,29
10. Basit cerrahi müdahale gerektiren hastalıklar	2,81	317,84	1.241,25	1.561,90

Tablo 19 incelendiğinde veri döneminde bir beyin tümörü tedavisinin maliyetinin 20.157,20 TL olduğu görülmektedir. Bunun 12.440,53 TL'si DİMM gideri, 1.601,38 TL'si DPG, 6.115,29 TL'si ise genel üretim gideri olarak da ifade edebileceğimiz indirekt giderlerdir.

Birim maliyetlerin hesaplanmasından sonra HM yöntemi uygulanacaktır. HM yöntemi, hasta beklentilerini dikkate alarak hedeflenen maliyete ulaşmayı amaçlayan bir

yöntemdir. Bu çalışmada kaynakların kullanımında hasta ihtiyaç ve beklentilerinin dikkate alınması amaçlanmıştır, bu nedenle HM yöntemi uygulanmıştır. Yapılan faaliyetler kaynak bazında incelenmiş ve yorumlanmıştır. Hasta beklentilerini belirlemek amacıyla, Çok kriterli karar verme yöntemlerinden GİA yöntemi kullanılmıştır. Anket soruları hazırlanırken Atasagun (2017) ve Şenol (2011) un çalışmalarından yararlanılmıştır. Anket, herhangi bir

³ Hesaplamalar için kullanılan tahlil, tetkik, yatış gün sayısı ve ameliyat süreleri ortalama olarak alınmıştır.

hastanenin nöroşirürji bölümünden hizmet alan 66 kişiyle yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

4.3.h. Direkt Giderlerin Kaynak Havuzunun Oluşturulması

KTM yönteminin uygulanması sırasında birim maliyetler hesaplanırken, direkt giderler zaten birim bazında olduğu

için sadece endirekt giderler dağıtım tabii tutulmuştur. Tablo 1'de görüldüğü gibi 1.551.779,74 TL tutarında DİMM, 197.093,46 TL tutarında DPG kaynağı HM yönteminin faaliyetlere dağıtılmıştır. Kaynakların faaliyetlere dağılımı ve faaliyetlerin maliyet içindeki payı Tablo 20'de gösterilmiştir.

Tablo 20. Kaynak Havuzlarının Faaliyetlere Dağılımı ve Faaliyetlerin Maliyet İçindeki Payı

Kaynak Havuzları	F1 Poliklinik hizmetleri	F2 Laboratuvar	F3 Radyoloji	F4 Servis	F5 Ameliyathane	Tutar (TL)
DİMM	310.355,95	0	0	310.355,95	931.067,84	1.551.779,74
DPG	39.418,69	0	0	39.418,69	118.256,08	197.093,46
Endirekt Personel	11.483,82	188,46	188,46	263.498,27	276.826,38	552.185,39
Hizmet Alımları	2.494,78	1.743,98	1.696,38	12.413,88	13.494,90	31.843,92
Yardımcı Hizmet	0	26.079,23	169.098,25	8.098,61	16.527,77	219.803,86
Destek Hizmet	2.988,52	22.231,13	5.103,58	42.613,32	39.237,77	112.174,33
Genel Giderler	128.469,66	118,21	118,22	50.303,61	98.447,90	277.457,60
Ödenecek Vergi ve Fonlar	25.502,78	0	0	25.502,78	25.502,78	76.508,34
Bakım Onarım	1.664,33	15.651,08	3.482,28	5.517,88	486,50	26.802,07
Maliyet Tutarı (TL)	522.378,53	66.012,09	179.687,17	757.723,00	1519847,90	3.045.648,71
Maliyet İçindeki Pay (%)	17,15	2,17	5,90	24,88	49,90	100

4.3.1. Hizmetin Niteliklerinin Belirlenmesi

Hastaların ilgili bölümden aldıkları hizmeti değerlendirebilmek adına 5 tane hizmet niteliği belirlenmiştir. Bu niteliklerin belirlenmesinde hasta görüşmeleri, hastane yöneticilerinin ve personelinin görüşleri dikkate alınmıştır. Belirlenen 5 kriter, hastaların hastaneyi ve bölümü tercih etmelerindeki faktörlerdir. GİA yöntemi ile bu faktörlerin önem derecelerine göre sıralanması amaçlanmıştır.

Tercih 1- Sunulan hizmetin hızı (T1); hastanın hizmet almak için hastaneye başvurmasından hastaneden ayrılışına kadar olan süreyi kapsamaktadır. Bu kriter, hastanın sağlık hizmetine daha hızlı ulaşmasının tercihlerine olan etkisini ortaya koymaktadır.

Tercih 2- Doktorun istenilirliliği (T2); doktorların ismen bilinmesi ve özellikle hastalar tarafından tercih edilmesini

ifade etmektedir. Bu kriter, hastanın sağlık hizmeti alırken ismen doktor tercihine verdiği önemi ve doktor isminin tercihlere olan etkisini ortaya koymaktadır.

Tercih 3- Temizlik ve hijyen (T3); hastaların hastane tercihlerinde temizlik ve hijyenin etkisini ortaya koymak amacıyla bu kriter koyulmuştur. Hastaların tıbbi tedavi alırken, özellikle de bağışıklıklarının düştüğü dönemlerde temizlik ve hijyen çok önemlidir.

Tercih 4- Otelcilik hizmeti (T4); hastaların hastane tercihlerinde otel rahatlığına ve konforuna dikkat etmesinin tercihlerini ne derece etkilediğini ölçmek amacıyla bu kriter koyulmuştur.

Tercih 5- Personelin ilgisi ve güler yüzlü oluşu (T5), hastaların hastanede personelle olan etkileşiminin tercihlerine olan etkisini ölçmek amacıyla bu kriter koyulmuştur.

Tablo 21. GİA Sıralama Tablosu ve Göreceli Önem Derecesi

Kodu	Hizmetin Nitelikleri	GİA Puanı	GİA Sıralaması	Göreceli Önem Derecesi (%)
T1	Sunulan hizmetin hızı	0,685	3	22,13
T2	Doktorun istenilirliliği	0,832	1	26,89
T3	Temizlik ve hijyen	0,692	2	22,36
T4	Otelcilik hizmeti	0,408	5	13,2
T5	Personelin ilgisi ve güler yüzlü oluşu	0,477	4	15,41

4.3.i. Hizmetin Niteliklerinin Ağırlıklarının (Göreceli Önem Derecesinin) Belirlenmesi

Hizmetin göreceli önem derecesinin belirlenmesi için Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemi kullanılmıştır. Yöntem "siyah" olan bilgiyi "gri" bilgiye dönüştürmeyi amaçlar. Yöntem Julong Deng adındaki bir akademisyen tarafından geliştirilmiştir (Peker ve Birdoğan, 2011: 6-7). GİA yönteminin ankete uygulanabilmesi amacıyla iki aşamalı anket formu hazırlanmıştır. İlk aşamada belirlenen hizmet niteliklerine puan verilmesi istenilmiştir. İkinci aşamada ise

katılımcılara o hizmet niteliğinin hangi faaliyette ne derece önemli olduğu sorulmuş 1-5 puan (daha yüksek, daha iyi) arasında puanlandırmaları istenmiştir. 66 katılımcı ile yüz yüze görüşülmüş, veriler karar matrisine yerleştirilmiş, referans serileri hesaplanmıştır. Hazırlanan matris daha sonra normalize edilmiştir. Normalize matrisin hesaplanmasının ardından mutlak değer tablosu ve gri ilişkiler katsayı tablosu hazırlanmıştır. GİA katsayı tablosunun hazırlanmasında ise her bir katılımcının cevabının eşit önem düzeyine sahip olduğu varsayılmıştır. (Ç) katsayısı literatür incelenerek 0,5 olarak alınmıştır

(bkz. Özdemir ve Deste. 2009: 149; Peker ve Baki, 2011: 9). Yapılan tüm çalışmalardan sonra GİA sıralama tablosu (Tablo 21) oluşturulmuştur. Elde edilen GİA puanları, yüzdeler sisteme çevrilerek göreceli önem dereceleri hesaplanmıştır.

Katılımcılar, en çok doktorun istenilirliğine en az ise otelcilik hizmetlerine önem vermişlerdir.

4.3.j. Ağırlıklandırılan Hizmet Niteliklerinin Faaliyetlere Dağılımı

Anketin ikinci aşamasında katılımcılardan her bir faaliyet için hizmet niteliklerini puanlandırması istenilmiştir. Elde edilen tüm veriler GİA yöntemine göre analiz edilerek faaliyet içindeki önemleri sıralanmıştır. Elde edilen GİA puanları yüzdeler sisteme çevrilmiş ve Tablo 22'de gösterilmiştir.

Tablo 22. Katılımcılar Tarafından Ağırlıklandırılan Hizmet Niteliklerinin Faaliyetlere Dağılımı

Hizmet Nitelikleri	Sunulan hizmetin hızı (%)	Doktorun istenilirliği (%)	Temizlik ve hijyen (%)	Otelcilik hizmeti (%)	Personelin ilgisi ve güler yüzlü oluşu (%)
Poliklinik Hizmetleri	22,66	21,93	21,04	17,88	27,78
Laboratuvar	19,58	15,45	16,74	15,85	15,42
Radyoloji	23,97	16,2	13,9	15,65	14,79
Servis Hizmetleri	15,68	17,49	21,42	28,99	21,28
Ameliyat	18,11	28,94	26,91	21,64	20,74
Toplam	100	100	100	100	100

GİA sıralaması göreceli önem derecesi ile (Tablo 18), katılımcılar tarafından ağırlıklandırılan hizmet niteliklerinin faaliyetlere dağılımı (Tablo 19)'da belirlenen

yüzdeler dağılımların çarpılmasıyla hizmet bileşenlerinin göreceli önem dereceleri tespit edilmiş ve Tablo 23'de gösterilmiştir.

Tablo 23. Hizmet Bileşenlerinin Göreceli Önem Derecesi

Hizmet Nitelikleri	Sunulan hizmetin hızı (%)	Doktorun istenilirliği (%)	Temizlik ve hijyen (%)	Otelcilik hizmeti (%)	Personelin ilgisi ve güler yüzlü oluşu (%)	Göreceli Önem Derecesi (%)
Poliklinik Hizmetleri (F1)	5,02	5,9	4,7	2,36	4,28	22,26
Laboratuvar (F2)	4,33	4,15	3,74	2,09	2,38	16,7
Radyoloji (F3)	5,31	4,36	3,11	2,07	2,28	17,11
Servis Hizmetleri (F4)	3,47	4,7	4,79	3,83	3,28	20,07
Ameliyat (F5)	4,01	7,78	6,02	2,86	3,2	23,86
Toplam	22,13	26,89	22,36	13,2	15,41	100

Katılımcılar en çok ameliyat hizmetlerine önem vermektedir. Bunu poliklinik hizmetleri ve servis hizmetleri takip etmiştir.

4.3.k. Hedef Maliyetleme Endeksinin Oluşturulması

HME, bölüme ait faaliyetlerin yürütülmesinde verilen hizmetin maliyetinin hasta beklentilerini karşılayıp karşılamadığını anlamamızı sağlayan bir hesaplamadır.

Endeksin ideal değeri 1'dir. Endeksin 1 olması çalışma kapsamında belirlenen faaliyetinin göreceli önem derecesi ile o faaliyetin maliyet içindeki payının birbirine eşit olduğunu ifade etmektedir. Endeks bire eşit ise ideal, birden küçükse faaliyet pahalı ve birden büyük ise faaliyetin ucuz olduğu söylenilebilir. Endeks hesaplanırken ana faaliyetin ağırlığı, ana faaliyetin maliyet payına bölünür.

Tablo 24. Hedef Maliyetleme Endeksinin Oluşturulması

Faaliyetler	Hizmet Bileşenlerinin Göreceli Önem Derecesi (%)	Faaliyetlerin Maliyet İçindeki Payı (%)	Hedef Maliyet Endeksi (HME)
F1 Poliklinik Hizmetleri	22,26	17,15	1,3
F2 Laboratuvar	16,7	2,17	7,69
F3 Radyoloji	17,11	5,9	2,9
F4 Servis Hizmetleri	20,07	24,88	0,81
F5 Ameliyat	23,86	49,9	0,48
Toplam	100	100	1

F1, F2 ve F3 faaliyetlerinde endeks 1'den büyüktür. Bu üç faaliyete ait maliyet, hasta beklentileri dikkate alındığında kabul edilebilir düzeydedir. Ancak F4 ve F5 faaliyetlerinde endeks 1'den küçüktür. Bu faaliyetlerde maliyet azaltılması için gerekli çalışmaların yapılması gerekir.

4.3.l. Hedef Maliyetleme Endeksinin Optimizasyonu

HME, faaliyet maliyetleri ile hastaların faaliyetler için atfettiği göreceli önem düzeyinin birbirine uyumlu olup olmadığını göstergesidir. Böylece yöneticiler hangi faaliyetin maliyetinin beklentinin üzerinde olup olmadığını,

hangi faaliyete odaklanması gerektiğini daha iyi anlamış olur. Örneğin, poliklinik hizmetlerinin maliyet içindeki payı %20, yapılan anket neticesinde hastaların bu faaliyete verdiği göreceli önem düzeyi %5 olsun. Bu durumda endeks 1 den küçük olur, bu ise verilen hizmetin hastaların göreceli önem düzeyi dikkate alındığında pahalı olduğu anlamına gelir. Endeksin ideal oranı 1 olduğuna göre, bu faaliyetin toplam maliyet içindeki payının da %5 olması gerektiğini söyleyebiliriz. Yöneticilerin poliklinik faaliyetlerinin maliyetini azaltmak için tedbir alması gerekir.

Bu kapsamda bir hastanın tedavisi için gerekli tüm faaliyetler içinde, F1 poliklinik faaliyetine katılımcılar %22,26 oranında önem vermişlerdir. Bu faaliyete ait maliyetin toplam maliyet içindeki payı ise %17,15'dir. Endeks ideal değeri olan birin üstündedir. Bu faaliyetin hasta beklentileri dikkate alındığında ucuz olduğunu söyleyebiliriz. Bu faaliyetin kalitesinin artırılmasına odaklanılmalıdır. Faaliyetin yürütülmesinde en çok harcanan kaynak %59,41 ile ilk madde ve malzemedir. Hasta beklentileri incelendiğinde en çok doktorun istenilirliği ve hizmetin hızlı olmasına önem verildiği görülmüştür. Hizmet kalitesinin artırılması için doktor tercihi konusuna, işlemlerin hızlı yürütülmesi için personel organizasyonuna odaklanılmalıdır. Ayrıca, muayene sırasında ekipmanın hazır olması, sterilizasyon ve temizlik konuları da yeniden gözden geçirilmelidir.

F2 laboratuvar faaliyetine katılımcılar %16,70 oranında önem vermişlerdir. Bu faaliyete ait maliyetin toplam maliyet içindeki payı ise %2,17'dir. Endeks ideal değeri olan birin üstündedir. Bu faaliyetin hasta beklentileri dikkate alındığında ucuz olduğunu söyleyebiliriz. Faaliyetin yürütülmesinde en çok harcanan yardımcı hizmet kaynak havuzundan (%39,51) kaynak aktarılmıştır. Hasta beklentileri incelendiğinde en çok hizmetin hızlı olmasına önem verildiği görülmüştür. Laboratuvar hizmetlerinde hastalar kan alma gibi tıbbi birimlerde zaman kaybetmeden işlerinin yapılmasını, temizliğe dikkat edilmesini gibi çok basit bir şekilde karşılanabilecek beklentileri vardır. Benzer şekilde F3 faaliyetinde de endeks ideal değeri olan birin üstündedir. Hastalar hizmetin hızlı olmasını beklemektedirler. Katılımcılar, yapılan görüşmelerde özellikle MR ve ultrason gibi çekimlerde yaşanan sıkıntıları çokça dile getirmişlerdir. Hastanenin, hastalara daha iyi hizmet vermek adına radyoloji uzman doktoru sayısını talebi karşılayacak şekilde artırması, mesai saatleri dışında verilen hizmete odaklanması bu konuda daha etkin çözümler üzerinde düşünülmesi gerekmektedir.

F4 servis hizmetleri ve F5 ameliyat hizmetlerinde endeks ideal değeri olan birin altındadır. Bu faaliyetin hasta beklentileri dikkate alındığında pahalı olduğunu söyleyebiliriz. Hastanenin maliyet azaltma konusuna odaklanması gerekir. Maliyet içindeki toplam pay dikkate alındığında, F4 faaliyetinde %40,96, F5 faaliyetinde ise %61,26 oranı ile ilk madde ve malzeme giderleri yer almaktadır. Yani her iki faaliyette de malzeme maliyetlerinin çok önemli bir payı vardır. Hasta beklentileri incelendiğinde ise F4 faaliyetinde hastalar en çok temizlik ve hijyene, F5 faaliyetinde ise doktora önem vermişlerdir. Dikkat edilecek olursa, bu iki faaliyette de maliyetin azaltılması için malzeme maliyetlerine odaklanması gerektiği görülecektir. Enflasyonist ortamlarda maliyetlerin azaltılması zordur. Ancak yöneticiler başka çözüm yolları

bulabilirler. Örneğin Devlet Malzeme Ofisi Medikal Market'in aktif şekilde kullanılması güzel bir çözüm olabilir. Beyin cerrahi ameliyatlarında kullanılan malzemeler özellikli malzemelerdir. Her hasta için farklı farklı numaralarda malzeme kullanılmaktadır. Bu nedenle önceden hangi numarada malzemenin kullanılacağı belli olmaz. Malzemenin alımına karar verilen medikal firma ameliyat sırasında tüm set ile hazır bulunur. Hekim hasta için hangi malzeme uygunsu onu kullanır. Dolayısıyla hasta başı satın alma işlemi yapılmaktadır. Bu da işleri zorlaştırmaktadır. Malzeme temini ile ilgili yöneticiler varsa farklı alternatifler gözden geçirilebilir.

6. Sonuç

Bu çalışma bir kamu hastanesinin nöroşirürji bölümünde yapılmıştır. 2021 yılı Temmuz-Eylül ayları arasındaki 3 aylık sürece ait veriler kullanılmıştır. Çalışma iki aşamalı olup ilk aşamada belirlenen 10 çeşit tedavinin birim maliyetlerinin hesaplanmasına, ikinci aşamada ise hasta beklentileri de dikkate alınarak maliyetlerin azaltılmasına odaklanılmıştır. Yapılan uygulamaların hastane yöneticilerine karar alma süreçlerinde katkı sağlaması hedeflenmiştir.

KTM yöntemi kaynaklara odaklanan bir yöntemdir. Kaynaklar olmasaydı maliyetler de olmazdı, o halde maliyetleri azaltmak için kaynaklara odaklanılmalı felsefesini benimsemiştir. Yöntemin uygulanabilmesi için faaliyetlerin de belirlenmesi gerekir. Böylece, her faaliyet için ayrılan kaynak miktarı belirlenmiş ve her bir faaliyetin maliyeti hesaplanmıştır. Faaliyet maliyetleri toplandığında, her tedavinin maliyeti ortaya çıkmıştır. Ayrıca atıl kapasiteye düşen maliyetler de hesaplanmıştır.

İkinci aşamada HM yönteminin uygulanmasına geçilmiştir. Bölümde verilen hizmetlerle ilgili hasta beklentilerini ve tercihlerini belirlemek amacıyla hizmete ait 5 nitelik tespit edilmiştir. Bu amaçla anket hazırlanmış ve yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Anket, çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan GİA yöntemine göre analiz edilmiştir. Katılımcıların en çok doktora güven ve hastalar tarafından tavsiye edilmeyi içeren doktorun istenilirliği niteliğine önem verdiği görülmüştür. Hasta beklentilerini ve faaliyet maliyetlerini bir arada yorumlamak amacıyla oluşturulan HME endeksi sonuçlarına göre, F4 servis hizmetleri ve F5 ameliyat faaliyetinin maliyetleri yüksek, F1 poliklinik hizmetleri, F2 laboratuvar ve F3 Radyoloji faaliyetlerinin ise daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Malzeme kaynağının maliyetler üzerinde önemli bir etkisi vardır. Personel kaynağı da göz ardı edilmemelidir. Her iki kaynağa öncelik verilerek maliyetlerin azaltılması gerekmektedir. Hasta beklentileri de göz önüne alındığında, doktorun istenilirliği, temizlik ve hızlı hizmetin hastane tercihinde önemli etkenler olduğu görülmüştür.

Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC), Temmuz 2009'da KTM yönteminin FTM ve ZDFTM yöntemlerinden daha gelişmiş bir yöntem olduğunu belirtmiştir. Yöntem, mevcut maliyet hesaplama yöntemlerinin en yenisidir (Tutkavul, 2016: 108-113). Bu yöntemin HM yöntemi ile birlikte kullanılması, hastanelerin daha etkili bir şekilde yönetilmesine katkı sağlayabilir.

Bu çalışma, Türkiye'de KTM ve HM yöntemlerinin birlikte uygulandığı ilk çalışmadır. Gelecekteki araştırmalarda KTM yönteminin kaizen maliyetleme, değer mühendisliği

gibi farklı maliyetleme yöntemleriyle birlikte kullanılabilirliği üzerine daha detaylı incelemeler yapılabilir. Ayrıca çocuk cerrahisi, plastik cerrahi gibi farklı cerrahi branşlarda da yöntemin uygulanabilirliği araştırılabilir.

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Akdeniz İİBF Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Tarih: 25/06/2021

No: 2021/291

Kaynakça

Ağırbaş, İ. (1993). Hastanelerde Maliyet-Performans Analizi ve T.C.D.D. Ankara Hastanesi'nde Bir Uygulama.(Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

Ahmed, S. A., and Moosa, M. (2011). Application of Resource Consumption Accounting (RCA) In An Educational Institute. *Pakistan Business Review*, 12(4), 755-775. https://www.researchgate.net/publication/343760753_Application_Of_Resource_Consumption_Accounting_in_Educational_Institute

Aktaş, R. (2013). Yeni Bir Maliyet ve Yönetim Muhasebesi Yöntemi Olarak Kaynak Tüketim Muhasebesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (58), 55-76. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/35643/396413>

Alagöz, A. (2006). Stratejik Maliyet ve Kar Planlama Aracı Olarak Hedef Maliyet Yönetimi (Target Cost Management). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 61-83. <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TmpnMU5qVTE/stratejik-maliyet-ve-kar-planlama-araci-olarak-hedef-maliyet-yonetimi-target-cost-management>

Albright, T. (1998). The Use of Target Costing in Developing the Mercedes-Benz M-Class. *International Journal Of Strategic Cost Management*, 13. <https://www.uakron.edu/cba/docs/inscen/igb/scm/UseOfTCInBenzMClass.pdf>

Al-Nafaa, F. S. M., and Amarah, M. M. J. I. A. (2019). A Proposed Model for Analyzing the Cost Deviations, Using RCA (Resource Consumption Accounting) Approach with Application on a Saudi Hospital. *Online Review*, 19(3). <https://platform.almanhal.com/Files/2/137461>

Al-Qady, M., and El-Helbawy, S. (2016). Integrating Target Costing and Resource Consumption Accounting. *Journal of Applied Management Accounting Research*, 14(1), 39-54. <https://eds.s.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=dc03990f-3a66-4e58-97dd-97371feac1f%40redis>

Altınbay, A. (2006). Etkin Bir Maliyet Yönetim Sistemi Olarak Hedef Maliyetleme Sistemi ve TMMT Uygulaması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,

Altınbay, A., ve Seylan, B. (2019). Modern Maliyet Muhasebesinin Son Safhası: Kaynak Tüketim Muhasebesi Modeli. *Alanya Akademik Bakış*, 3(3), 295-320. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.597446>

Amara, V. (1998). Target Costing For Product Design. *Virginia: Virginia Institute Blacksburg*. <http://hdl.handle.net/10919/37071>

Arslan, E., ve Çonkar, K. (2023). Hastanelerde Modern Maliyetleme Yöntemlerinin Uygulanabilirliğine Yönelik Bir Araştırma: Afyonkarahisar Örneği. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 6(1), 51-68. <https://doi.org/10.32951/mufider.1174309>

Atasagun, F. D. (2017). Hastanelerde Hedef Maliyetleme Yönetimiyle Maliyet Düşürme ve Konya'da Özel Bir Hastanede Uygulaması. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Baharudin, N., and Jusoh, R. (2015). Target Cost Management (TCM). A Case Study Of An Automotive Company. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 172, 525-532. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.398>

Balakrishnan, R., Labro, E., and Sivaramakrishnan, K. (2012). Product Costs As Decision Aids. An Analysis Of Alternative Approaches (Part 1). *Accounting Horizons*, 26(1), 1-20. <https://doi.org/10.2308/acch-50086>

Baltacıoğulları, H. (2018). Kaynak Tüketim Muhasebesi Modelinin Bir Özel Sağlık İşletmesinde Uygulanması. (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Bekçi, İ., ve Özal, H. (2010). Stratejik Maliyet Yönetiminin Sağlık Sektöründe Uygulanabilirliğine Yönelik Bir Araştırma, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (Akad)*, 2(3), 78-97. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kilisiibfakademik/issue/19251/204511>

Bonzemba, E. L., and Okano, H. (1998). The Effects of Target Costing Implementation on an Organizational Culture in France. *Osaka: Osaka City University*, <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.196.3459&rep=rep1&type=pdf>

Büyükmirza, K. (2011). Maliyet ve Yönetim Muhasebesi (16. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

Cengiz, E., (2012). Gelişmiş Bir Maliyetleme Yaşlaşımı Olarak Kaynak Tüketim Muhasebesi. *World of Accounting Science*, 14(1), 215-233. <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&AN=74630640&site=ehost-live>

Ceran, Y., ve Özdemir, Ş. (2013). Sağlık İşletmelerinde Paket İşlem Fiyat Uygulamasının Hedef Maliyetleme Yöntemi ve Stratejik Pazarlama Muhasebesi Açısından Değerlendirilmesi ve Özel X Diyaliz Merkezinde Bir Uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(26), 450-478.

Cokins, G. (2002). Integrating target costing and ABC. *Journal of Cost Management*, 16(4), 13-22.

Cooper, R., and Slagmulder, R. (1997). Factors Influencing The Target Costing Process: Lessons From Japanese Practice.

Çarıkcı, O., ve Acar, D. (2017). Hastane Yöneticilerinin İleri Maliyet Yönetimi Yaklaşımlarına ve Hastane Maliyetlerini Etkileyen Faktörlere İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20(3), 275-298.

Çil Koçyiğit, S. (2006). Faaliyete Dayalı Maliyet Yöntemi ve Hastane Uygulaması. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çil Koçyiğit, S., Doğan, E., ve Sula, H. H. (2019). Hastane İşletmelerinde Stratejik Maliyet Yönetiminin Uygulanabilirliğini Tespit Etmeye Yönelik Bir Araştırma: Ankara İli Özel Hastaneler Örneği, *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 18(56), 63-85. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mdbakis/issue/63889/967140>

De Lima, M. A. B., Peter, M. D. G. A., Machado, M. V. V., Catrib, A. M. F., and de Meneses, A. F. (2010). O Custeio Alvo em Serviços Hospitalares Públicos: Estudo no Serviço de Transplante Hepático do Hospital Universitário Walter Cantídio da Universidade Federal do Ceará (HUWC/UFC). In *Anais do Congresso Brasileiro de Custos-ABC*. <https://anaiscbc.abcustos.org.br/anais/article/view/875/875>

Dekker, H., and Smidt, P. (2003). A Survey Of The Adoption And Use Of Target Costing In Dutch Firms. *International Journal Of Production Economics*, 84(3), 293-305. [https://doi.org/10.1016/S0925-5273\(02\)00450-4](https://doi.org/10.1016/S0925-5273(02)00450-4)

Dönmez, A., ve Başçıl, G. (2017). Kaynak Tüketim Muhasebesi: Bir Mobilya Üretim İşletmesinde Uygulama. *Mali Çözüm Dergisi*,

Elmacı, O., ve Tutkavul, K. (2015). Mamul Maliyetlerinin Hesaplanmasında Geleneksel Ve Çağdaş Maliyetleme Sistemlerinin Yeterliliklerinin Karşılaştırılmasına Yönelik Betimsel Bir Çalışma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 17(2), 261-304.

Elshahat, M. F. (2016). Resource Consumption Accounting (RCA): The Challenges and Application Obstacles in the Egyptian Automotive Industry. *Journal Of Accounting and Auditing, Faculty of Commerce, Beni Suef University*, 4(1).

Erkol, Ü., ve Ağırbaş, İ. (2011). Hastanelerde Maliyet Analizi ve Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemine Dayalı Bir Uygulama. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 64(2), 87-95. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/38657>

Erkuş, H., Aksu, İ., ve Turan, E. (2014). Kaynak Tüketim Muhasebesinin Diğer Maliyet Sistemleri ile Karşılaştırılması. *Muhasebe ve Vergi*

- Uygulamaları Dergisi, 7(2), 15-36.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1521912>
- Fidan, C. ve Akpınar, S. (2019). Sağlık İşletmelerinde Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yönteminin Uygulanmasını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. Hacettepe Journal of Health Administration, 22(1), 1-18.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/670493>
- Friedl, G., Küpper, H. U., and Pedell, B. (2005). Relevance added: Combining ABC with German cost accounting. Strategic Finance, 86(12), 56.
- Gerekan, B. (2021). Kaynak Tüketim Muhasebesi Kapsamında Ürün Maliyetlerinin Tespiti: Dijital Baskı İşletmesinde Bir Uygulama. Muhasebe ve Denetime Bakış, 21(63), 289-308.
https://www.ktu.edu.tr/dosyalar/farabikalite_122d2.pdf
- Inanlou, I., Hassanzadeh, M., and Khodabakhshi, N. (2014). Evaluating the Cost of Resources Consumed in the main Activity of Iran Khodro. Singaporean Journal of Business, Economics and Management Studies, 51(1449), 1-6. <https://platform.almanhal.com/Files/2/54370>
- Kabak, M. ve Çınar, Y. (2023). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri: Ms Excel Çözümlü Uygulamalar (2. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Kaçak, H. (2017). Hastanelerde Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemlerinin Kurulması ve Yönetim Kararlarında Yararlanılması – Bir Yoğun Bakım Ünitesi Uygulaması. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karaca, N., ve Küçük, H. (2017). Kaynak Tüketim Muhasebesi Temelinde Ürün Maliyetlerinin Hesaplanması- Karşılaştırmalı Bir Uygulama, İşletme Araştırmaları Dergisi. <http://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/makale/kaynak-tuketim-muhasebesi-temelinde-urun-maliyetlerinin-hesaplanmas-kars-last-rmal-bir-uygulama/54063>
- Kayhan, B., ve Tepeli, Y. (2016). Yeni Bir Maliyetleme Tekniği Olarak Kaynak Tüketim Muhasebesi ve Bir Örnek Uygulama. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 12(12), 431-443.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1125586>
- Köse, T. ve Ağdeniz, Ş. (2018). Yönetim Muhasebesinin Yeni Paradigması: Bütünleştirme. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20, 518-541.
- Köse, Y., ve İrak, G. (2015). Proje Maliyet Yönetiminde Faaliyet Tabanlı Maliyetlemeye Dayalı Hedef Maliyetleme Süreci: Örnek Uygulama. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 11(24).
- Kurtlu, A.E. (2016). Kaynak Tüketim Muhasebesi: Silah Fabrikası Örneği. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 7; 9(3)- 1-14.
- Monden, Y., and Hamada, K. (1991). Target Costing and Kaizen Costing in Japanese Automobile Companies. Journal of Management Accounting Research, 3(1), 16-34.
- Okano, H. (2005). Japanese management accounting and recent changes of target costing at Toyota. In Proceeding of International Conference on Management Accounting (Vol. 219, p. 248). Xiamen University.
- Öğünç, H. (2017). Kaynak Tüketim Muhasebesi Yaklaşımının Karşılaştırmalı Analizi ve Bir Uygulama. (Doktora Tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur.
- Öğünç, H., ve Tekşen, Ö. (2018). Kaynak Tüketim Muhasebesi Yaklaşımının Tuğla Üretim İşletmesinde Uygulanması ve Karşılaştırmalı Analizi, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20(2), 389-417.
<https://doi.org/10.31460/mbdd.348444>
- Özçelik, F. (2019). Maliyet Yöntemlerinin Değerlendirilmesi ve Seçimi, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(4), 607-622.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/ohuiibf/issue/49547/574537>
- Özdemir, A. İ., ve Deste, M. (2009). Gri İlişkisel Analiz İle Çok Kriterli Tedarikçi Seçimi: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 38(2), 147-156.
- Özyapıcı, H. (2012). Resource Consumption Accounting And Its Application In A Healthcare Institution. (Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Peker, İ., ve Baki, B. (2011). Gri ilişkisel analiz yöntemiyle Türk sigortacılık sektöründe performans ölçümü. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (7).
- Peker, İ., ve Birdoğan, B. (2011). Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Türk Sigortacılık Sektöründe Performans Ölçümü. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (7).
- Perkins, D., and Stovall, O. S. (2011). Resource Consumption Accounting Where Does It Fit?. Journal of Applied Business Research (JABR), 27(5), 41-52. <https://doi.org/10.19030/jabr.v27i5.5591>
- Sözbilir, H.(1986) Hastanelerde Etkenliği Artırmada Yönetime Yardımcı Bir Araç Olarak Maliyet Bilgilerinin Kullanılması ve Afyon'da Bir Örnek Olay Çalışması. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 135, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, No:33. Eskişehir.
- Stadtherr, F., and Wouters, M. (2021). Extending Target Costing To Include Targets For R and D Costs And Production Investments For a Modular Product Portfolio-A Case Study, International Journal of Production Economics.
- Swenson, D., Ansari, S., Bell, J., and Kim, I. W. (2003). Best Practices İn Target Costing. Management Accounting Quarterly, 4(2), 12-17.
- Şener, Z. (2018). Sağlık İşletmeciliğinde Maliyet ve Yönetim Muhasebesi Sisteminin Oluşturulması: Bir Hastane Uygulaması.(Doktora Tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Şenol, H. (2011). Konaklama İşletmelerinde Herşey Dahil Sisteminin Hedef Maliyetleme Bağlamında Analizi. (Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Tanış, İ.F. ve Demircioğlu, E. N. (2017). Kaynak Tüketim Muhasebesi ve Önemi, Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(2), 175-187.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/cuiibfd/issue/34827/387728?publisher=cu;>
- Tse, M., and Gong, M. (2009). Recognition Of Idle Resources İn Time-Driven Activity-Based Costing And Resource Consumption Accounting Models. Journal Of Applied Management Accounting Research, 7(2), 41-54.
- Tutkavul, K. (2016). İşletmelerin Sürdürülebilir Rekabet Gücü ve Rekabet Üstünlüğü Sağlamada Verecekleri Stratejik Kararların Kaynak Tüketim Muhasebesi Modeliyle Doğrulanmasına Yönelik Ampirik Bir Çalışma. (Doktora Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Van Der Merwe, A., and Keys, D. E. (2002). The Case for Resource Consumption Accounting. Strategic Finance, 83(10), 30.f
- Wang, Y., Zhuang, Y., Hao, Z., and Li, J. (2009). Study on The Application of RCA in College Education Cost Accounting, International Journal of Business and Management, 4(5), 84-88.
- Webber, S., and Clinton, B. D. (2004). Resource Consumption Accounting Applied: The Clopay Case, Management Accounting Quarterly, 6(1), 1.
- White, L. (2009). Resource Consumption Accounting. Manager-Focused Management Accounting, Journal of Corporate Accounting and Finance, 20(4), 63-77. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/jcaf.20501>
- Zhang, Q., Dong, X., and Huang, R. (2011). The Application of Resources Consumption Accounting in An Enterprise, In 2011 2nd International Conference on Artificial Intelligence, Management Science and Electronic Commerce (AIMSEC) (2481-2484).

1891 Tütün İsyanı'nda Ulemanın Rolünün Şerif Mardin'in Yumuşak İdeoloji Olarak Din Kavramı Üzerinden Analizi

An Analysis of The Role of Ulema in the 1891 Tobacco Revolt Through Şerif Mardin's Concept of Religion as a Soft Ideology

Mehdi SOSAR^a

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	31 Mart 2024
Kabul	2 Temmuz 2024
Yayın	16 Eylül 2024
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Tütün İsyanı,
İran,
Şerif Mardin,
Din,
Yumuşak İdeoloji.

ARTICLE INFO

Article History	
Received	31 March 2024
Accepted	2 July 2024
Available Online	16 September 2024
Article Type	Research Article

Keywords

Tobacco Protests,
İran,
Şerif Mardin,
Religion,
Soft Ideology.

ÖZ

1891'de İran'da gerçekleşen Tütün İsyanı, dönemin önde gelen Usuli Şii alimi Mirza Hasan Şirazi'nin İran'da tütün satışı ve ihracı tekelinin bir İngiliz tacire verilmesine yönelik resmi karara itiraz kapsamında, tütün içmeyi yasaklayan fetvası üzerine çıkan ve söz konusu kararın kaldırılmasıyla sona eren bir halk isyanıdır. Kaçar Hanedanı'nın yönetimi altında patrimonial ve katı bir otoriter düzene sahip İran toplumunda bir Şii fıkıh ekolünün, bireylerin siyasal tutumlarını devlete karşı topyekün bir isyan gerçekleştirecek derecede nasıl etkileyebildiği sorusu siyaset bilimi açısından araştırılmaya değer bir konudur. Bu soruyu cevaplandırmaya yardımcı olacak anahtar kavramlar; siyaset bilimi araştırmalarında din, ideoloji ve kültür gibi kavramları öne çıkaran görüşleriyle tanınan ve Türkiye'de siyaset bilimi ve sosyoloji alanında önemli isimlerden biri olan Şerif Mardin'in, başta Din ve İdeoloji kitabı olmak üzere din sosyolojisi üzerine yazdığı eserlerde aranabilir. Yorumsamacı bir yaklaşımla doküman analizi yöntemi kullanılarak hazırlanmış bu çalışmada, Tütün İsyanı'nda ulemanın rolü ve etkisi, Mardin'in Din ve İdeoloji kitabında çerçevesini çizdiği, dinin İslam toplumlarında yumuşak ideoloji olarak işlevi ve bireysel-toplumsal kimlik inşasındaki etkisi üzerinden incelenmiştir. Çalışmanın amacı, Mardin'in ortaya koyduğu bu çerçevenin Tütün İsyanı olayını konu alan literatürde, ulemanın sosyo-politik rolü ve etkisini açıklamadaki eksikliği dolduracak en işlevsel modellerden biri olduğunu ortaya koymaktır.

ABSTRACT

The Iranian Tobacco Protests of 1891 could be considered as a milestone in modern Iranian history precisely because it paved the way for the critical events both in its period and the following years. These protests were ignited by the fatwa of the most important Usuli religious leader of the time, Mirza Hasan Shirazi, ordering Shia believers to stop consuming any tobacco-made product to protest the decision made by Qajar rulers to concede the Talbot Tobacco Concession. The fatwa was welcomed by Iranians and after enormous civil disobedience to the government's decision, Qajars announced the withdrawal from the concession. The question of how a Shia religious school managed to affect the political behavior of the Iranian people to oppose and openly protest an absolute authoritarian Qajar Shah in a fundamentally patrimonial regime in the XIX century deserves to be studied. The key concepts necessary for addressing this inquiry can be found in the works of Şerif Mardin, a prominent figure in political science and sociology in Turkey, known for his views emphasizing concepts such as religion, ideology, and culture in political science research. Utilizing an interpretivist approach and employing document analysis methodology, this study investigates the role and impact of the Ulema in the Tobacco Revolt within the framework outlined by Mardin, focusing on the function of religion as a soft ideology in Islamic societies and its influence on individual and societal identity construction. The objective of this study is to demonstrate that Mardin's conceptual framework constitutes one of the most functional models in the literature concerning the Tobacco Revolt, explaining the socio-political role and impact of the Ulema, thereby addressing a gap in the existing scholarship.

^a Arş. Gör., Antalya Bilim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Antalya, **E-Posta:** mehdi.sosar@antalya.edu.tr, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0002-5203-6350

EXTENDED SUMMARY

The Tobacco Revolt of 1891 is not just an ordinary unrest aiming to change an administrative decision in the Qajar era. What put this revolt at an exceptional level is its pivotal effect on Iranian politics, as it was the first attempt of *ulema*, religious leaders, to organize and lead Iranians against the government. The success of this move encouraged the *ulema* to assert more political power in the coming years and made them one of the key elements of the constitutionalist movement at the beginning of the 20th century. The power of *ulema* in shaping the political atmosphere of Iran has enhanced ever since and it finally led to an Islamic revolution in the late 20th century. But the question of how the process of *ulema* becoming a very effective political actor in shaping the political behavior of Iranian people against the ruling governments begs a proper answer.

There are two main explanation models in the literature focusing on the role of the *ulema* and the origin of their power in Iranian society. The first model examines the role of the *ulema* in Iranian society in parallel with the modernization process, whereas the second one explores the ideologic structure of the *ulema* class and the changes within this theo-political buddy from a historical perspective. Both models, although not in contrast to each other, shed light on the historical and social aspects of where the *ulema*'s power in Iranian society stems from. However, these models lack to explain how the *ulema* class, and specifically *Usuli ulema* has changed the political behavior of the whole nation in a certain direction during the Tobacco Revolt. This study aims to examine this phenomenon using the theoretical framework introduced by Şerif Mardin, a prominent Turkish political sociologist.

In his book *Religion and Ideology*, Şerif Mardin discusses how the soft ideology function of religion developed in a unique way in Islamic societies due to some characteristic features of religion. According to him, these characteristic features include elements such as the *ummah* structure in the absence of secondary structures, the development of Sufism and sects in the face of a rigid state religion, the exceptional role of Islam in the identity construction of individuals, and the Islamic society being a society of norms. Mardin states that in the case of Turkish history, these features were inherited by Ottoman society and became important components in the formation of the Ottoman political order. Particularly, Mardin emphasizes the soft ideological function of the "religion of the people" in shaping individuals' political behaviors, which constitutes a key point in our study. The Tobacco Revolt that took place in Iran in 1891 serves as an accurate example, explaining the "religion as soft ideology" and the impact of religion on politics, conceptually put forward by Şerif Mardin in his book *Religion and Ideology*. It is possible to assert that what Mardin discusses regarding the ideological function of religion in Ottoman society is applicable in the Iranian/Qajar context, irrespective of sectarian differences.

Utilizing an interpretivist social science method, the theoretical framework proposed by Şerif Mardin, and drawing on historical documents, such as journals of bureaucrats and government officials from the time, this study seeks to demonstrate the emergence of the *Usuli ulema* as 'an ideal' intermediary between rulers and the ruled

in Qajar Iran. It explores how the theological background of this class, combined with historical conditions, granted them significant independence and power, enabling them to influence the political behavior of the public in a specific direction. It is shown in this study that the rise of the *Usuli* tradition in Shia Islam coincided with the rise of the Qajars in Iranian politics. During this period, for the Qajars, who had very weak religious legitimacy and needed a structure that could serve as a bridge between them and the people they governed, securing the support of the *ulema* representing the *Usuli* understanding became an unavoidable necessity. The rise of the *Usuli ulema* to a dominant position within the Shia sect, the adherence of the Shia believers to the *ijtihad*s of the *Usuli ulema* on daily life matters, and the shaping of their lives accordingly facilitated the spread of the institution of *taqlid*. In this way, the *Usuli ulema* rose to a highly significant position in the eyes of the public, becoming one of the most crucial components of the political order. The *Usuli ulema*'s view of themselves as the deputies of the Imam and the protectors of Shia Muslims during the Imam's occultation led to increased political intervention by Shia madrasas from this period onward. As the great *ulema* in these madrasas, recognized as *marja' al-taqlid*, gained influence and prestige over the public, the role of religious commandments in shaping individuals' political attitudes became more pronounced. In 1891, the *ulema*'s reaction to the concession on tobacco sales and exports significantly influenced the political stance of the public through the ideological function of religion and the fatwa banning the smoking of tobacco led to what became known as the Tobacco Revolt.

1. Giriş

1891'de İran'da gerçekleşen Tütün İsyanı, Meşrutiyet Devrimi'nden [1905] İslam Devrimi'ne [1979] kadar uzanan 20. yüzyıl İran tarihinin en önemli siyasi olaylarına zemin hazırlayan mühim hadiselerinden biridir. Şii inancı içinde Usuli anlayışın yükselişi ve bu anlayışın öteden beri "masum imamların velayet hakkı" iddiası çerçevesinde Şii'liğe içkin olan siyasi görüşü "taklit mercii" diye adlandırılan büyük ulema nezdinde kurumsallaştırma çabası Kaçar Hanedanı döneminde meyvelerini vermeye başlamış ve mezkûr isyan ile ulemanın bireylerin siyasi tutumlarına yön vermeleri ve toplumsal düzeni etkilemeyi başarılarıyla ilk defa somut bir hal almıştır. Modern İran tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil eden bu olay hakkında yapılan çalışmalar arasında en önemlileri Kasravi (1984), Adamiyat (1985), Ajoudani (2003), Algar (2007), Abrahamian (2008) ve Keddie (2012) gibi isimlerin eserleri olarak sıralanabilir. Bu çalışmaların tümü Tütün İsyanı olayında ulemanın öncü rolünü ve isyanın başarısındaki etkisini doğrulamaktadır. Esasen Tütün İsyanı ve sonrasında gelişen İran Meşrutiyet Devrimlerini ele alan araştırmacıların en çok üzerinde durduğu mesele ulemanın İran toplumu ve siyasetindeki yeri olmuştur. Mansoor Moadel, bu alanda yapılan çalışmaların iki ana açıklama modeline dayandığını iddia etmektedir; Ona göre bunlardan ilki Nikki R. Keddie'nin öncüsü olduğu ve ulemanın 19. yüzyıl İran toplumundaki etkisini ve ulema sınıfının sergilediği tutumları modernleşme süreci ve bu sürece olan tepkileri bağlamında ele alan açıklama modeli, ikincisi ise Algar'ın öncüsü olduğu ve ulemanın eylemlerini onların ideolojik tutumları çerçevesinde ele alan modeldir (Moadel,

1986: 519-56). Moadel, yaptığı çalışmada Marksist bir metodoloji ile ulemanın rolünü sınıfsal çatışmalar bağlamında ele alarak alternatif bir açıklama modeli geliştirmeye çalışmıştır (Moadel, 1986).

Yukarıda zikredilen açıklama modelleri arasında sadece Algar (1980), Şii inanç sistemi ve onun sürdürücüsü olan ulema sınıfının ideolojik tutumlarına, yani hayatı anlama biçimlerine odaklanmış ve onların ideolojik değişimlerinin izini sürmeye çalışmıştır. Ancak yine de Şii inancındaki kırılmalar ve değişikliklerle bağlantılı olarak Şii ulemanın ve temsil ettikleri inancın bireylerin siyasal tutumlarını etkileyerek toplumsal ve siyasal bir eylemi nasıl tetikledikleri konusu yeterince ortaya konulamamıştır. Bundan hareketle bu çalışma, yorumsamacı bir metotla Tütün İsyanı olayını yeni bir okumaya tabi tutarak, Türkiye tarihindeki benzer olay ve olguları oldukça net ve özgün bir biçimde ele alarak açıklayan yazarlardan biri olan Şerif Mardin'in eserlerinde ortaya koyduğu çerçeve ve özellikle dinin yumuşak ideoloji olarak işlevi gibi anahtar kavramları üzerinden değerlendirmeyi hedeflemiştir. Mardin'in 19. yüzyıl Türkiye siyasi tarihini değerlendiren ortaya koyduğu çerçeve, hem ulema-toplum-devlet ilişkilerinde dinin yumuşak bir ideoloji olarak işlevi hem de genel anlamıyla İslam dininin bireysel ve toplumsal kimliğin oluşmasındaki etkisini Weberci bir metotla ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın temel iddiası da Mardin'in ortaya koyduğu çerçevenin Tütün İsyanı olayını konu alan literatürde ulemanın toplumsal-siyasal etkisini açıklamaktaki eksikliği dolduracak en işlevsel modellerden biri olduğudur.

Şerif Mardin, din ve ideoloji hakkındaki fikirlerini Türkiye'de siyaset bilimi araştırmalarının Marksist ve Davranışçı ekollerin hâkimiyeti altında olduğu yıllarda ortaya koymuştur. Dönemin aydınlarının Türk modernleşmesini Cumhuriyet devrimlerinin eski düzenden radikal bir kopuşu şeklinde sunan söyleminden farklı olarak Mardin'in Türkiye'deki siyasal değişimlerin tahlilinde ortaya koyduğu fikirler, 19. yüzyılın başından itibaren siyasal ve toplumsal alanda devamlılık göstererek gelişen bir değişimin izini süren niteliktedir (Arlı, 2008: 638). Bu anlamda Mardin, "dönemin modasını takip etme eğiliminde olmamış ve geniş anlamda Tarihselci / Yorumsamacı yaklaşımın en önemli temsilcisi olmuştur" (Demirel, 2019: 147). Yorumsamacı sosyal bilim yaklaşımı, incelediği toplumsal olaylarda insanların yaşamlarını anlamlandıran değerler ve onu yorumlama biçimlerini mercek altına alarak bu bireylerin toplumsal gerçekliğini anlamlandırmaya çalışır (Neuman, 2014: 136). Hiç şüphesiz bu değerleri oluşturan önemli parçalardan biri de bireylerin dini inançları ve kültürleridir. Nitekim Mardin'e göre din, bir sosyal kurum olması ve insan davranışlarını etkilemesi yönüyle sosyal bilimlerde incelenmeye değer bir unsurdur (Mardin, 2017a: 237-42).

Mardin'in düşünce dünyasında Alman düşünür Max Weber'in etkisini görmek mümkündür. Öyle ki Mardin'in akademik hayatı boyunca yaptığı çalışmalarda Weberci bir metoda bağlı kaldığı söylenebilir (Arlı, 2012: 127). Weber'e göre "kültürel düşünceler ve değerler hem toplumun hem de bizim bireysel eylemlerimizin biçimlenmesine yardımcı olurlar" (Giddens, 2012: 53). Başka bir deyişle Weber toplumsal değişimlerde düşünce ve inançların da ekonomik koşullar kadar etkili olduğunu iddia

etmektedir. Örneğin Weber, kaleme aldığı en ünlü eserlerinden biri olan Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu kitabında Protestan ahlakının bazı yönlerini Luther'in meslek kavramına yüklediği anlam ve bu anlamı daha ileriye taşıyan Püritenlerin Kalvinist Asketizmi, yani çalışma ve meslek icra etmenin yaşamın kendi içinde bir amacı ve kendi içinde ahlaki bir değer olduğu inancı üzerinden inceleyerek bu inancın kapitalizmin ortaya çıkışında nasıl bir etkisi olduğunu araştırmıştır (Weber, 1999). Toplum araştırmalarında Weberyen bir metot izleyen Mardin de her zaman ve her toplum için uygulanabilirlik iddiası olan "evrensel" pozitivist ölçüm yöntemleriyle iktifa etmenin doğru bir tutum olmadığı kanaatini taşıyarak toplumsal eylemlerin oluşmasında etkili olan "yerel" değerlerin, yani kültür ve ideoloji gibi kavramların dikkate alınması gerektiğini iddia etmiştir (Mardin, 2010: 183-4).

Mardin ilk baskısı 1969 yılında yayınlanan *Din ve İdeoloji* kitabında, ideoloji kavramının siyaset bilimi alanında yapılan araştırmaların normatif mahiyetinden dolayı uzun yıllar boyunca yeterince araştırma konusu olmadığını ifade etmiştir (Mardin, 2018: 17). Kitapta siyaset biliminin bu "ilk döneminde" ideoloji hakkında ciddi çalışmalar yapan nadir isimlerden olan Marks'ın ideolojiyi ele alış biçimi eleştirilmiştir. Marks'ın ideolojiyi ele alış biçimi, Genç Hegelcilerle girdiği tartışmada ideolojiyi *camera obscura*'ya benzetmesi ve onun toplumsal gerçekliği baş aşağı gösterdiği fikrinde aranabilir. Yani Marks'a göre, ideoloji kavramının gerçekliği çarpıtması sebebiyle olumsuz bir anlam taşıdığı söylenebilir (Atılğan & Aytekin, 2018: 290). Buna karşılık, Mardin'in eserlerinde ideolojinin olumlu veya olumsuz bir anlam içermediğini söylemek mümkündür. Ona göre ideoloji "idare edilenlerin arasında, yaygın, yönlü, sınırlı ve belirsiz fikir kümelerini" ifade etmektedir (Mardin, 2018: 16). Mardin, William James'in "sert" ve "yumuşak" fikirler kavramından ilhamla sert ve yumuşak ideolojiler ayrımına gitmektedir. Ona göre sert ideolojiler "sistematik bir şekilde işlenmiş, temel eslere dayanan, genelde seçkinlerin kültürüyle sınırlanmış ve muhtevası kuvvetli" yapılar iken, yumuşak ideolojiler "kitlelerin çok daha şekilsiz ve bilişsel sistemleri" olarak ele alınabilir (Mardin, 2018: 14). Mardin, bahsi geçen eserinin devamında bu ayrımı kullanarak Türkiye örneği üzerinden dinin bazı kavrayış biçimlerinin yumuşak bir ideoloji işlevini görebek nasıl belirli bir toplumsal eylemin ortaya çıkışında etkili olabileceğini incelemiştir.

Mardin'in Türkiye için ortaya koyduğu çerçevenin tarihsel, toplumsal ve siyasal olarak Türkiye ile benzerlikler taşıyan komşusu İran için de geçerli olabileceği düşüncesi ile 1891 Tütün İsyanı'nda Usuli Şii Medreseleri özelinde dinin yumuşak ideoloji etkisinin incelendiği bu çalışmada ilk önce Şerif Mardin'in Türkiye'de dinin yumuşak ideoloji işlevi hakkındaki görüşleri ve bu bağlamda ortaya koyduğu kavramsal çerçeve ele alınacak, daha sonra bahse konu olay tartışılmaya ve analiz edilmeye çalışılacaktır.

2. Şerif Mardin'e Göre Din ve İdeoloji

2.1. Yumuşak İdeoloji Olarak Din

Mardin'e göre din bir yumuşak ideoloji olarak bireylerin siyasal tutumlarında ciddi etkiler yaratmaktadır. Mardin, *Din ve İdeoloji* kitabında müşahhas bir örnek olarak halk İslam'ının Türkiye'de tarihi gelişmeler sonucunda nasıl bir

yumuşak ideoloji haline geldiğini ve halkın dünya görüşünü şekillendirdiğini tahlil etmiştir. Şerif Mardin nezdinde “halk İslam’ı”, kültürün belki de en önemli parçalarından biridir ve yukarıda yumuşak ideoloji için verilen tanıma uygun bir biçimde “devlet İslam’ının” katı ve tutarlı din anlayışının aksine şekilsiz, bilişsel ve bu örnek [Türkiye] özelinde mistiktir. Devlet veya resmi İslam ile halk İslam’ının toplumsal düzeydeki etkisinin farkını anlamak için öncelikle Şerif Mardin’in bu iki kavramı nasıl tanımladığını incelemek gerekir.

Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji* kitabında Marks, Freud ve Durkheim’in din tanımları üzerine durmaktadır. İlk ikisini yetersiz bulmakta ve eleştirilerini dile getirmektedir. Mardin, Durkheim’in dine olan işlevsel bakışına yakın durmakla birlikte İşlevselciliğin yapı ve kültür [din kültürün bir alt sistemi olarak işlev görmekte] arasında kurduğu sıkı ve birebir ilişkiye eleştirel bir bakış sergilemektedir. Buradaki temel eleştirisi şudur: İşlevselcilik, yapıların, zamanın koşullarına ve ihtiyaçlarına göre değişmesine rağmen kültürün kendini muhafaza etme eğiliminde oluşunu ıskalamaktadır. Bu noktada Melford Spiro’nun kültür ve kültürün tevarüsü hakkında ortaya koyduğu fikirlere atıf yapan Mardin, Türkiye’de din tanımının ne olması gerektiği sonucuna varır. Mardin’e göre Türkiye’de dinsel davranış ve inançları Diyanet İşleri Başkanlığı gibi resmi kurumların yayınlarına bakarak tanımlamak son derece hatalıdır zira Türkiye’de din, ailelerin çocuklarına anlattıkları dindir (Mardin, 2018: 62). Mardin’in buradaki ifadelerinden ona göre “devlet dairesi” ve “ailenin” din anlayışları arasında bir fark olduğunu anlamak mümkündür. Onun düşüncesinde İslam dininin kavrayış ve yaşanış biçimi resmi din [Ortodoks anlayış] ve halk dini [Heterodoks anlayışlar] olarak ikiye ayrılır. Özellikle İslam’ın geniş coğrafyalara yayılmasıyla beraber “dinin muhtelif şekillerine uyum sağlayamayanlar Ortodoks İslam dışında kişinin ve grupların yorumuna açık olan gizemcilik ve onun örgütlenmiş hali olan sufiliğe yönelmişlerdir” (Mardin, 2018: 92). Anlaşılabileceği üzere Mardin, Ortodoks din anlayışından İslam devletlerinin benimsediği geleneksel katı Sünni yorumu, Heterodoks din anlayışından ise sufilik ve onun kurumlaşmış hali olan tarikatları kastetmektedir.

Mardin’e göre iki din anlayışı arasındaki farklar Osmanlı İmparatorluğu’na da tevarüs etmiş ve Osmanlı siyasi-iktisadi düzeninin şekillenmesinde etkili olmuştur. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşundan sonra geçen yıllar, İslam’ın Ortodoks ve Heterodoks anlayışları arasında bir uzlaşımın ve ikisinin kurumları arasındaki karmaşık ilişkinin toplum üzerine etkili olduğu bir dönem olmuştur. Bu noktada Mardin, Osmanlı’da tarikatlar ve onların toplumsal alandaki işlevi üzerine dikkat çekici yorumlar yapmaktadır. Örneğin Mardin’e göre Heterodoks İslam’ın öncülleri olarak tarikatlar, alt sınıflarla seçkinler arasında bir bağlantı, alt sınıflardakiler için dini eğitimi sağlayan kurumlar, imparatorluğun merkezinden uzak bölgelerindeki halkın faydalandığı hayır kurumları ve son olarak kültürel faaliyetleriyle bir toplumsal hareketlilik kanalı olmuşlardır (Mardin, 2017c: 145-67).

Tarikatlar sufiliğin kurumsallaşmış hali olarak İslam’ın daha mistik ve cazip yorumlarını ihtiva ettiğinden bu yorumların halk nezdinde devletin benimsediği değişmez ve katı yorumlara göre daha anlaşılır ve kabullenebilir olduğu söylenebilir. Dini inançların kültürün oluşumundaki etki ve

rolü dikkate alındığında Osmanlı’da halk ve devlet dini olmak üzere iki farklı din yorumunun benimsenmesinin zamanla toplumda iki farklı kültürün oluşmasına sebep olduğu gözlemlenebilir. Bu iki farklı kültürden biri Heterodoks din yorumu bağlamında gelişen ve halkın benimsediği mistik ilahiler ve menkıbelerle dolu ve sade bir dili olan sufi meşrep kültür, diğeri ise devlet erkânı ve elitlerin benimsediği dini bakımdan resmi ve daha rasyonel, edebi ve İranlılaşmış bir dile sahip şeyhülislam ve halifenin kültürüydü. Mardin, eserlerinde bu iki kültürden ilkinin “küçük kültür”, ikincisini ise “büyük kültür” olarak adlandırır. Mardin, kaleme aldığı diğer eserlerinde de küçük ve büyük kültür arasındaki etkileşim ve özellikle 19. yüzyılda değişen unsurlar ve sabit kalarak Cumhuriyet’e tevarüs eden unsurlar hakkında ilgi çekici analizler sunmaktadır (bkz. Mardin, 2009a, 2009b, 2017b).

2.2. İslam Dininin Bireysel ve Toplumsal Kimlik İnşasındaki Yeri ve Etkisi

Tütün İsyanı konusunu incelemeye önce Şerif Mardin’in *Din ve İdeoloji* kitabında belirttiği dinin bireysel ve toplumsal kimlik inşasındaki rolüne değinmek gerekir. Mardin, kitabının *Din sosyolojisi açısından İslam* başlığı altında İslam dininin bazı karakteristik özelliklerinden dolayı İslam toplumlarında Durkheim’in ikincil yapılar dediği kurumların oluşmadığını ifade etmiştir (Mardin, 2018: 71). Bu ikincil yapılar esasında ortaçağda feodal beyler, daha sonra şehirler ve belediyeler gibi devlet otoritesi haricinde belli özerklik haklarına sahip olabilen kurumlardır. Mardin’e göre İslam toplumunda toplumsal önemi devlet ve bireyi yüz yüze gelmekten koruyan ikincil yapıların yokluğunu ümmet yapısı doldurmaktadır ve bu yapıların yokluğu toplumsal eylemin oluşmasını etkileyen rollerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur, bunun yerine ümmetin sunduğu şey kapsayıcı talimatlar olmuştur. Bu anlamda Mardin’e göre İslam toplumunda Batı’daki “değerler” yerine “normlar” geçerli olmaktadır (Mardin, 2018: 77-8).

Mardin, dinin bireysel kimliğin oluşumundaki etkisini incelemek için E. Erikson’un kişiliğin oluşumu hakkında ürettiği fikirleri çerçeve olarak alır. Erikson, insan hayatında ardı ardına gelen sekiz bunalımdan söz eder. Kişinin bu bunalımları sağlıklı bir şekilde aşması, iç sorunlarını çözmüş bir şekilde topluma adapte olmasını sağlar. İnsanların çocukluk evresinde karşılaştığı buhranlardan biri utanç ve şüphe hislerinden uzak tutulma meselesidir. Erikson’a göre her çocuk da tıpkı bir yetişkin gibi kendisi, arzuları ve bedeninin pis ve kötü yani utanılacak bir halde olduğu söylemleri karşısında belli bir ölçüye kadar tahammül edebilir ve o sınır aşıldığında kendisine bu utanç hissini yaşatanlarla olan etkileşimini kesme eğilimi gösterir. Bu da “utancın kardeşi” sayılabilecek şüphe hissini besler (Erikson, 1987: 228). Mardin’e göre kişilik bunalımlarının çözümünde İslam toplumunu diğerlerinden ayıran önemli evrelerden biri bu evredir. İslam toplumu normlar toplumu olmasından dolayı utanç hissi çok özel bir şekilde ortaya çıkar. “Burada utanç, insanın kendi yaptıklarından utanması değil, toplumun beğenmediği bir davranışı sergilemekten kaynaklı toplumun gazabına uğrayacağı korkusu şeklinde bir utançtır” (Mardin, 2018: 82). Mardin’in ortaya koyduğu İslam toplumlarında bireysel ve toplumsal kimlik inşasında utanç hissini kendine has hali ve ikincil yapıların

yokluğunda ümmetin yapısının bir “norm” koyucu olarak işlevi araştırma konumuz açısından son derece önemlidir. Zira bu iki unsur patrimonial bir düzene sahip ve devlete başkaldırı insiyakı son derece zayıf olan İran toplumunda Tütün İsyanı'nın nasıl başarılı olduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır.

3. 1891 Tütün İsyanı

3.1. Tarihsel Arka Plan

1726'da son Safevi Şahı Sultan Hüseyin'in Afgan isyancılar tarafından öldürülmesiyle birlikte Safevi Hanedanı resmen sona erdi ve on yıllık bir dönemin ardından Nadir Şah, Afgan isyancıları merkezden uzaklaştırarak kendi hanedanı olan Afşar Hükümlerini tesis etti. Nadir Şah'ın oluşturduğu istikrar ortamı ölümüyle birlikte yerini tekrar bir iktidar boşluğuna bıraktı. Aynı durum Afşarlar'dan sonra kurulan Zend Hanedanı döneminde de yaşandı. Zend Hanedanı'nın kurucusu Kerim Han Zend'in güçlü iktidar döneminin ardından ölmesi, kaos ortamı ve siyasi istikrarsızlığın yeniden İran'a hâkim olmasına neden oldu. Bu şartlar altında 1792 yılında Ağa Muhammed Han'ın Zend Hanedanı'nın başkentini ele geçirerek, Kaçar Hanedanı'nı İran'a hâkim kılmasıyla neredeyse bir asır süren siyasi ve askeri iktidar mücadelesi sona ermiş oldu (Amanat, 2017: 140-79).

Bir Türk hanedanı olan Kaçarlar, Moğollar döneminde İran'a yerleşmiş ve Safevi imparatorluğu döneminde nüfuz elde etmeyi ve yönetim işlerine dahil olmayı başarabilmişlerdi. Kaçarlar her ne kadar iktidarı ele geçirdikten sonra şehirleşmiş göçsümler de göçebe aşiret kültürüne olan bağlılıkları İran'ı yönetirken sergiledikleri siyasi tutumu ciddi şekilde etkiledi (Pezeshki vd., 2000: 28). Kaçarlar, İran coğrafyasındaki iktidar mücadelelerinden galip çıkmış ve istikrarı sağlayabilmişlerdi ancak dış tehditlere karşı son derece zayıf ve kırılğan bir portre çizmişlerdi. Bu dönemde yaşanan siyasi, askeri ve ekonomik birçok başarısızlık, Kaçarlar döneminin, İran tarihinde en kifayetsiz hükümdarların hüküm sürdüğü dönem şeklinde nitelendirilmesine sebebiyet vermiştir. Kaçarların hüküm sürdüğü 19. yüzyıl boyunca İran, topraklarının büyük bir bölümünü kaybetmiştir. Rus İmparatorluğu karşısında alınan peş peşe yenilgiler ardından imzalanan Gülistan Antlaşması [1813] ve Türkmençay Antlaşması ile [1828] İran günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarını oluşturan Doğu Kafkaslardaki bütün topraklarını kaybetmiş, 1856 yılında Paris'te İngilizlerle yapılan antlaşmayla da Herat üzerindeki iddiasından vazgeçmiş ve Afganistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştı. Kaçarların askeri başarısızlığın sebebi son derece düzensiz bir orduya sahip olmalarıydı. Hanedan, devleti hem iç hem de dış tehditlere karşı koruyabilecek modern bir ordu oluşturmaya son derece az bir ilgi göstermişti. Bu ilgisizliğin sebepleri kabaca Mısır ve Osmanlı kadar Batı'yla yüz yüze gelmemeleri, mevcut siyasi ve sosyal düzenden faydalanan eşraf ve ulemanın reformist hareketleri engellemeleri ve Şii itikadının siyasi iktidarın meşruiyetini zayıflatacak bir yapıya sahip olması şeklinde sıralanabilir (Keddie, 2007: 174-213).

Kaçarlar dönemi, siyasi ve askeri alandaki başarısızlıkların yanında iktisadi alanda da büyük hezimetlerin yaşandığı bir dönemdir. 19. yüzyılda İran, iktisadi olarak hala prekapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olduğu tarım

yoğunluklu bir iktisadi düzene sahipti. Batılı anlamda aristokratik sınıfın varlığı, unvanların babadan oğula geçmesi yerine satın alınması ile gerçekleşiyor ve bu sınıf toprak mülkiyeti üzerinden statü ve güç devşirmesiyle önem kazanıyordu. Bu şekilde yerel aşiret liderleri ve yüksek bürokrasi memurları büyük toprak sahipleri haline geliyor ve ellerinde bulundurdukları toprakları çiftçilere kiralarak gelir elde ediyorlardı. Bununla birlikte en büyük yükü çiftçilere binen keyfi ve olağanüstü vergiler toplumun büyük bir kısmını oluşturan bu kesimi fakirleştiriyordu. Ayrıca ticaret konusunda Kaçar ekonomi politikası, İran'ı ciddi bir biçimde Batı'ya bağımlı kılıyordu. Devlet, yerel tüccarları destekleyecek herhangi bir adım atmıyor, yabancı tüccarların gümrük vergisinden muaf olmalarına rağmen henüz doğuş aşamasındaki yerel endüstri ve manifaktür üretim teşebbüsleri zorunlu gümrük vergilerinden dolayı tutunamıyordu (Keddie, 1972: 58-78). Günden güne artan ithalat hacmi İran'ın parasal krizini derinleştiriyordu. Safevi döneminden beri süregelen gümüş ve altın rezervlerindeki azalmaya artık ticaret açığından kaynaklanan ödemeler de ekleniyordu (Amanat, 2017: 319). Devletin vergi geliri elde etmekteki başarısızlıkları bütçe açığını daha da derinleştiriyordu. Kaçarlar bütün bu ekonomik sorunları gidermek adına yabancı tüccarlara kapitülasyon hakları vermeyi tercih etmişlerdi. Örneğin, Kaçarlar döneminin en uzun süre hüküm sürmüş Şahı olan Nasırriddin Şah [1831-1896] bu kapitülasyonlarla hem devlete gelir sağlamak hem de tren yolları gibi gerekli altyapıları oluşturmaya çalışıyordu. Ancak Kaçar bürokrasisindeki yolsuzluklar sebebiyle bu antlaşmaların her biri İran için büyük kayıpları beraberinde getiriyordu. Örneğin 1872 yılında İran'da maden işletme, demiryolları, köprü, baraj ve büyük endüstri fabrika açma haklarının tamamı Baron Julius de Reuter adına bir İngiliz tacire verildi. Böyle bir hak devri öylesine görülmemiş büyüklükte bir kapitülasyondu ki Lord Curzon bu antlaşmayı “tarihte az başarılı olmuş şekilde, bir krallığın tüm kaynaklarının hayal edilen şekilde yabancı ellere eksiksiz teslimi” olarak tanımlamıştı (Abrahamian, 2008: 38). Bu antlaşma imzalandıktan kısa bir süre sonra, Rusların ciddi hoşnutsuzluğu, antlaşmanın imzalanmasında öncü olan Mirza Hüseyin'e karşı diğer bürokratların hasmane tavrı ve Molla Ali Keni gibi ulemanın karşıtlığı sebebiyle iptal edildi. Böylece ulema ilk kez Kaçar Hanedanı'na karşı politik bir tutum sergilemiş oldu. Bu karşıtlığın belirginleşmesi ve bir güç mücadelesine dönüşmesi ise Tütün İsyanı adıyla bilinen olayla gerçekleşti.

Reuter kapitülasyonunun başarısızlığından sonra bu kez 1891 yılında Talbot adına bir İngiliz tacire tütün satışı ve ihracı tekel hakkı verildi. Bu tekel hakkı, Reuter kapitülasyonu kadar geniş çaplı imtiyazların devrini içermese de Kaçarlar açısından kötü sayılabilecek bir antlaşmaydı. Yapılan antlaşmaya göre Talbot, tüm İran tütününün satış ve ihraç tekel hakkına karşılık Kaçar hazinesine yıllık £ 15,000 ve toplam karın dörtte birini ödemeyi taahhüt ediyordu (Pezeshki vd., 2000: 32). Bir karşılaştırma yapmak gerekirse Osmanlı İmparatorluğu benzer bir imtiyazı tütün konusunda ihracatı tekel olmamak kaydıyla yıllık £ 630,000 ve elde edilecek karın beşte biri devlete ait olacak şekilde vermişti ve ayrıca Osmanlı, kendi tebaasından tütün ihraç etmek isteyenlerden vergi almıyordu (Pezeshki vd., 2000: 32). Ulemanın tütün kapitülasyonuna verdiği tepki Reuter meselesinde verdikleri tepkiden daha cüretkâr oldu. Önce İran içinde,

Şiraz'da Seyit Ali Ekber Falesiri, Tahran'da Mirza Hasan Aştıyani gibi önemli Şii müçtehitler tütün tekeline açıkça karşı çıktı. O dönemde başkent Tahran'la birlikte İran'ın en önemli ticari merkezi sayılan Tebriz'de tüccar ve ulema öncülüğünde en büyük isyanlar ve toplu gösteriler yaşandı. Keddie'nin aktarımıyla o dönemde Tebriz'de bulunan bir İngiliz temsilcinin raporunda ulemanın tepkisinden şöyle bahsedilmiştir:

“Hac Mirza Yusuf Aga Müctehid, Reji şirketi hakkında çok sert bir vaaz vererek kafirlerin, Müslümanların tütün işine müdahale etmek istediğini ve onlara yardım eden her Müslümanın da kafir olduğunu ve katlinin vacip olduğunu söyledi. Ayrıca baş müctehidin Şah'a yazdığı mektupta, halkın tütün imtiyazından son derece rahatsız olduğunu yazdığı söyleniyor. Müctehidin “işler bu şekilde giderse bir cihat öngördüğü” söylentileri de duyulmakta (...) buradaki Müctehitler, imtiyazın Şah'ın lehine ama halkın aleyhine olduğunu düşünmekte. Ayrıca Tebriz'deki başkaldırının ateşini harlayan unsurlardan biri de başkent ve ülkenin güneyindeki müctehitlerin sürekli olarak Reji'yi ülkeden kovma umutlarının tamamen Tebriz'e bağlı olduğuna dair gönderdikleri mektuplardır.” (Keddie, 2012; Alıntılanmış arşiv belgesi: *Paton to Kennedy*, 1891)

Aynı raporda tütün imtiyazına olan itirazların Tebriz'deki etkisinin iki muhtemel sebebi şehirdeki dini hassasiyet yüksekliği ya da merkezi hükümetin isyanı bastırmasındaki yetersizliği olarak sıralanmakta ancak “eminim ki bu iki sebepten ... din meselesi daha önemlidir” ifadesi yer almaktadır (Keddie, 2012: 76). Bu dönemde Tebriz sokaklarında sık sık Reji personelini ve yabancıları ölümlerle tehdit eden bildiriler yayınlanmaya devam etti. Özellikle Ağustos 1891'de Şiiler için son derece önemli olan Muharrem ayının gelişle Tebriz'de tansiyon iyice artmış oldu. Peygamberin torunu ve Şii inancına göre 12 masum imamdan üçüncüsü olan Hazreti Hüseyin'in şehadet yıl dönümü münasebetiyle Muharrem ayının ilk 10 günü, çeşitli dini etkinliklerin yapıldığı bir dönem olduğundan camiler ve tekkeler her zamankinden daha doluydu ve 1981 yazında minberlerde en çok dillendirilen vaaz Hac Mirza Yusuf Aga'nın vaazı gibi olanlardı. Sardariniya (1998: 60-61), Tebriz'in o günlerdeki durumunu bir dönem Şah'ın tercümanı olarak görev yapan ve daha sonra o dönemin matbuat bakanı olan Etemad-ol Saltane'nin hatıratındaki şu ifadeleri aktararak ortaya koymaktadır:

“Muharrem ayının 7. günü Tebriz'deki İngiliz, Rus ve Osmanlı sefaretlere “biz Tebriz halkı Aşura'da¹ tüm yabancı ve Ermenileri öldüreceğiz ve bunun sebebi de ülkenin Şahı'nın tütün imtiyazıyla kendini ecnebilere satmasıdır.” Şeklinde tehdit telgrafları geldi. (...) Tebriz valisi Amir Nizam şehri kontrol edemiyorum diyerek istifa edince Şah gece apar topar uykusundan uyandırıldı ve kendileri Tebriz'in en büyük müctehidi Mirza Cevat Müctehit'e ahaliyi sakinleştirmesini istediği bir telgraf yolladı (...) ertesi günü Mirza evinde düzenlediği taziye merasiminde rüyasında Peygamberi gördüğünü ve fahr-i kainatın Tebriz halkının binlerce masum insanı öldürme planlarından rahatsız olduğunu söyledi.”

Bu yaşananlar halkın tepkisini dindirmede ve başta Tebriz olmak üzere büyük şehirlerin pazar yerlerinde Reji Şirketi

ve imtiyaz aleyhinde çoğu zaman tehdit içerikli bildiriler yayınlanmaya devam etti. Kasım ayına gelindiğinde İsfahan, Tahran ve Meşhed şehirleri de Tebriz gibi ulemanın ateşli bildirimleri, halkın şirkete yönelik tehditleri ve devletin Reji ile yaptığı anlaşmayı tanımayan ve şirketle iş birliği yapmayan tüccarın öfkesiyle gittikçe geriliyordu. Kasım 1891'de Reji'nin, İran devletiyle yaptığı antlaşma gereği altı aylık geçiş sürecinin tamamlandığını ve imtiyaz haklarının, yani tütün satma ve ihraç tekelinin yürürlüğe gireceğini açıklaması bardağı taşıran son damla oldu. İmtiyaza karşı yerel itirazları ulusal bir isyana çeviren olay ise Irak'ta yaşayan ve dönemin en önemli Şii âlim ve müctehidi olan Mirza Hasan Şirazi'nin 3 Aralık 1891'de meşhur tütün içme yasağı fetvası oldu. “Bugün her şekilde tütün satmak ve kullanmak mutlak olarak haramdır ve İmam Mehdi'ye savaş açmak demektir” ifadesiyle tüm İran'da yayınlanan bu fetvadan sonra İran'da tütün kullanımı tabir yerindeyse bıçak gibi kesildi. Tüm büyük şehirlerde kahvehaneler kapandı, nargileler toplandı ve tütüncü esnaf kepenklerini kapattı. Bu fetva yukarıda bahsi geçen yerel itirazları birleştirip ulusal bir boykot haline getirmekte o denli etkiliydi ki dönemin posta ve hazine sorumlusu bakanı olan ve daha sonraları kısa bir süreliğine Sadr-ı âzamlık görevini de üstlenecek olan Amin-ol Dovle'nin ifadelerine şu şekilde yansımaktadır:

“Mirza Şirazi'ye nispet edilen, tütün içmeyi hazreti Mehdi ile savaş ve mutlak haram olarak ilan eden bir fetva yayımlandı. Bu fetva zaten yıllardır devlete kırgın olan insanlar için farz-ı ayn gibi algılandı. Birdenbire Tahran ve diğer tüm vilayetlerde tütün içme terkedildi. Dini vecibelerini yerine getirmeyen batı hayranı gençler bile dindarlara uyararak sigara içmeyi bıraktılar (...)” (Amin-ol Dovle, 1991: 147).

O dönemde Nasıreddin Şah'ın özel doktoru olarak sarayda bulunan Fransız hekim Dr. Feuvrier de anılarında Aralık 1891'in ilk günlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Tütün imtiyazı meselesinin ortadan kalkması için Irak'tan “tütün içmek yasaktır” diye bir fetva geldi. Bu fetvaya tam bir şekilde itaat edildi. Tüm tütüncüler dükkanlarını kapattı, nargileler ortadan kalktı ve şehirde Şah'ın harem ve hizmetkarları dâhil hiç kimse ağzına tütün değdirmiş oldu. İran halkı muteber bir âlimden fetva geldi mi muntazam bir şekilde itaat ederler. Bugün görünen o ki, tüm irade ediyordu diye Kazvin'e sürdüler ama işe yaramadı ve herkes biliyor ki asıl sebep ortadan kalkmadan bu mesele çözülmeyecek.” (Feuvrier, 2000: 323).

Aylardır ulemanın ateşini harladığı yabancılara ve onları koruyacak devlet memurlarına karşı ölüm tehditlerine bir de ulusal çapta bir boykot eklenince Şah Reji'nin yurt içindeki tütün tekeli kaldırdığını ama ihraç tekelinin süreceğini ilan etmek zorunda kaldı. Buna rağmen tütün boykotu kesintisiz bir şekilde devam etti. Bu noktada Feuvrier'in de anılarında aktardığı ve tütün isyanı tarihinde önemli bir aşama olan Aştıyani'nin sürgün olayından da bahsetmek gerekir. Bu olayda Şah, katı bir İngiliz yanlısı ve imtiyazın mimarı olan Sadr-ı azam Amin-ol Soltan'ın telkiniyle Aştıyani'ye temsilcilerini göndererek “ya fetvayı çiğneyip halkın önünde tütün içmesi ya da İran'ı terk etmesi

¹ Muharrem'in onuncu günü ve hazreti Hüseyin'in şehit edildiği gün.

² Tahran'daki medresenin en meşhur müctehitlerden biri olan Mirza Hasan Aştıyani (1831-1901) kastedilmektedir.

gerektiğini” emretmiş, müçtehit ise yasağı kat’i bir şekilde çiğnemeyeceği cevabını vererek şehri terk edeceğini söylemiş; bunun üzerine mollalar, talebeler ve Tahran halkından oluşan büyük bir kalabalık evinin önünde toplanmıştır. O döneme canlı bir şekilde yerinde tanıklık eden İranlı yazar Nezem-ol Eslam Kermani o gün şu şekilde aktarmaktadır:

“Mirza Aştiyani, Şah’ın emrettiği ikinci seçeneği tercih edip şehri terk etmek üzere yola koyulmaya yeltenince kadın-erkek, tanıdık-yabancı, siyah-beyaz, şehirlî-kasabalı, özgür-köle, küçükten büyüğe tüm Tahranlılar Mirza’nın evinin önünde toplandı. Şah’ın gönderdiği temsilcilerden Abdullah Vali’nin, Mirza’ya zorla tütün içmesi yönündeki sözü ve Mirza’nın arkadaşı Seyyid Tabatabai’nin, Vali ve diğer temsilci Moced-ol Dovle’ye “defolup gidin buradan ey melunlar!” diye bağırması üzerine halk galeyana gelerek oradan uzaklaşmaya çalışan temsilcilerin etrafını sardı. Az kalsın onları öldüreceklerdi (...) Hacı Ekber Burucerdî halkı sakinleştirerek Şah’ın sarayına gideceğini ve sorunu suhuletle çözeceğini söyleyerek duruma el koydu (...) halkın bir kısmı da Hacı Ekber ve temsilcilerle birlikte saray yolunu tuttu. Burucerdî ve beraberindeki kalabalığı saray önünde gören Şah’ın oğlu ve Tahran valisi olan Nayib-ol Saltane saray kapılarını kapattı. Bunun üzerine halk kapıyı zorlayıp içeri girmeye çalışınca saraydaki panik arttı ve askerler kalabalığın üstüne ateş açtı. Birkaç kişi oracıkta öldü (...) saraydaki hizmetkârların ve haremdeki kadınların da o esnada bağırıp çağırarak feryat ettiği söylendi ama bu feryat can korkusundan mı yoksa milli bir şuurdan mı bilinmez (...)” (Kermani, 1979: 20).

Bu olaydan sonra Şah hem Irak’taki Mirza Şirazi hem de Kazvin’e doğru hareket eden Mirza Aştiyani’ye yazdığı telgraflarda imtiyazın yurt içinde iptal edildiğini ve fetvanın derhal iptal edilmesi gerektiğini söylese de bu ancak imtiyazın tamamıyla kaldırılmasından sonra mümkün oldu. Böylece Kaçarlar ulema karşısında taviz vermek zorunda kalarak Tütün İmtiyazı hakkını lağvetti ve ulema, devletle giriştiği bu mücadeleden başarılı bir şekilde ayrılmış oldu. Burada konumuz açısından önemli olan husus, Şii ulemanın toplumsal düzeni değiştirmedeki gücünün nereden kaynaklandığıdır. Şerif Mardin’in çerçevesini çizdiği halk dini - devlet dini ayrımı ve dinin yumuşak ideoloji olarak işlevi kavramları, ulemanın Şii tebaa üzerindeki hâkimiyetini ve toplumsal eylemin oluşumunda nasıl bir rolleri olduğunu anlamlandırmamızı sağlayacaktır.

3.2. Kaçar Toplumundaki Usuli Geleneğin Halk Dini Olarak Yükselişi ve Yumuşak İdeoloji Etkisi

Hatırlanacağı üzere Şerif Mardin, yumuşak ideolojiyi insanların tabii olduğu daha şekilsiz ve bilişsel sistemler olarak tanımlamıştı. Ayrıca Mardin’e göre din tanımı Osmanlı özelinde devletin benimsediği Ortodoks anlayış ile halkın benimsediği Heterodoks din anlayışı olarak ikiye ayrılıyordu. Yani Sünnî İslam özelinde rasyonel ve Ortodoks din anlayışı devletle özdeşleşmişken daha mistik ve Heterodoks din anlayışı ise halk/tebaa ile özdeşleşmişti. Osmanlı’da yönetilen çoğunluğun din anlayışı da “devletin dini” değil, aileden tevarüs eden dindi. Dinin toplumsal ve siyasal düzenin belirlenmesinde yumuşak ideoloji etkisi daha çok halk dini yani Heterodoks anlayış üzerinden gerçekleşiyordu. Kaçarlar dönemi İran toplumunda da farklı din anlayışları mevcuttu ancak bu ikisi arasındaki ayrım yöneten – yönetilen ayrımına bağlı değil, Şii mezhebinin iç

dinamiklerine bağlı bir ayrımdı. Kaçar toplumunda da “fıkıhçı” ve Ortodoks sayılabilecek akılcı Usuli ve nakilci Ahbari geleneklerinin yanı sıra Nimetullahiye, Zehebiyye, Hâksar, Şeyhiyye ve Babiyye gibi tarikatlarla bağlı [19. yüzyıl Kaçar toplumunda tarikatlar için bkz. (Lewisohn, 1998; Momen, 2003; Öz, 2010; Ridgeon, 2019)] daha mistik ve Heterodoks sufi gelenekler mevcuttu. Ancak, İran toplumundaki her iki din anlayışı da Mardin’in kavramıyla “halk dini”ydi ve Şii mezhebi, en temel inançlarından biri olan peygamberden sonra onun soyundan gelen 12 İmam’ın yönetimi dışında bütün devletlerin zalim ve gayri meşru olduğu inancı gereği herhangi bir devlete meşruiyet sağlayacak şekilde “devlet dini” olamazdı. Sünnî ulemanın aksine Şii ulema ve medreseleri İslam tarihi boyunca hilafet merkezinden ve himayesinden uzak kalmıştı ve bu durum onları bir yönüyle zayıflatmaktayken diğer yandan da teorik olarak devletlerin egemenliğini meşru görmemelerine imkân vermişti (Keddie, 1969: 32-4). Şiiliğin, en azından Kaçarlar döneminde tohumları atılan ve 20. yüzyılda İran İslam Devrimi’yle yönetim modeli haline gelecek olan “Velayet-i Fakih” teorisinin gelişmesinden önce Mardin’in devlet dini kavramı için işaret ettiği işlevi yerine getirmesi mümkün değildi. Yine Mardin’e göre “devlet dini” sadece ideoloji katında devlete meşruiyet katma işlevi görmüyor, aynı zamanda sosyal statüye dayalı farklı bir kültür de oluşturuyordu. Tarih boyunca siyasi korumadan uzak ve “merkezden dışlanmış bir mezhep” olan Şiilik tabii olarak bir “büyük kültür” olamazdı ve varlığını inananlarıyla bütünleştiği ölçüde sürdürebilirdi. Yani Mardin’in kavramlarını kullanmak gerekirse Şiilik bir bütün olarak halk diniydi ve içinde olduğu toplumlarda “küçük kültürün” bir parçasıydı.

Şiilik için yukarıda sunulan tanıma bir itiraz olarak, genellikle Ortodoks Şii ulemanın Safevi döneminde devlet nezdindeki üstün konumları bir istisna olarak gösterilmektedir. Ancak, bu istisna bile tartışmaya açıktır. Safeviler çoğunlukla Türkmen olan bir Kızılbaş tarikat ağı sayesinde iktidara gelmişti ve bu ağın benimsediği Şiilik sonraları Irak’tan İran’a getirilen Ortodoks fıkıhçı Şii ulemaya göre çok farklıydı (Keddie, 1969: 37-40). Ayrıca Safeviler dönemi boyunca, yukarıda bahsi geçen farklı Şii din anlayışlarının değeri devlet nezdinde zaman zaman değişiyordu. Örneğin Şah İsmail Şii Türkmen tarikatlar üzerinde kişisel bir karizmaya sahipti ve onun döneminde Şii ulemanın ehemmiyeti görece azdı. İsmail’in oğlu Tahmasp döneminde ise, ulemanın en büyüğü olan Şeyh Ali Kereki Şah tarafından o döneme kadar hiçbir Şii alimin görmediği saygı ve itibarı görüyor ve geniş yetkilere sahip oluyordu (M. Ajoudani, 2003: 62). Şah Safi ve İkinci Abbas dönemlerinin ilk yıllarında İsfahan Cuma İmamı olan ve Safeviler döneminin en önemli ulema ailesi olan Meclisiler’in ilki olan Muhammet Taki Meclisi, metodolojik bir Ahbariliği benimsemişti ve Sufilere sempatiyle bakıyordu (Gleave, 2017). Ondan daha ünlü ve etkili olarak I. Süleyman ve Hüseyin devrinde şeyhülislamlık yapan oğlu Muhammet Bakır Meclisi ise babasının aksine katı bir Usuli idi ve sufilerin azılı düşmanıydı (Cole, 1985: 6-8). Sonuç olarak Safeviler dönemi için bile belirli bir Şii din anlayışının devlet nezdinde diğerlerine nazaran daha muteber olduğunu veya devleti meşrulaştırıcı bir ideoloji işlevi gördüğünü söylemek güçtür. Bunun aksine ister Usuli ve Ahbari ulema ister tarikatlar, halk dininin farklı parçaları olarak İran

toplumu üzerinde etkinliğini ve değerini her zaman muhafaza ediyordu ve buyruklarıyla onların günlük hayatlarını ve değer sistemlerini tanzim ediyordu. O halde bu farklı din anlayışlarının tamamı halk nezdinde belli yönleriyle Mardin'in bahsettiği dinin "yumuşak ideoloji" işlevini görüyordu.

Şii mezhebi içindeki farklı gelenekler arasında Safeviler döneminin sonunda başlayan ve Kaçarlar döneminde son bulan iç çekişmeler nihayetinde bunlardan biri diğerlerini tasfiye ederek Müslüman İranlılar üzerindeki etkisini tescillemiş oldu. Tütün İsyanı'nı başlatacak olan ulemanın da mensubu olduğu bu gelenek Usuli ulemanın din anlayışıydı. Usuli anlayışı benimseyen ulema, din eğitimi görmüş bazı kişilerin dini metinler dışında akıl yoluyla da dini bilgiye ulaşabileceği ve bunu halka aktarabileceğini savunuyordu. Basit bir anlatımla bu insanlar [müçtehitler] din adına edindikleri fikirlerini [içtihatlarını] din tahsili görmeyen sıradan insanlara aktarabilirdi ve bu insanlar müçtehitlerin içtihatları ile amel ederek dinini yaşayabilirdi. Muhammed Emin Astarabadi'nin kurucusu olduğu Ahbari ekolü ise, dini bilginin yegâne kaynağını Nas ve onun yorumu olan imamların hadisleri ve rivayetlerinde [Ahbar] görüyordu. Ahbariler, Kıyas ve İcma gibi akılcı yöntemleri reddediyor ve içtihatı karşı çıkararak ulema ve halk arasında "taklit" düsturu etrafında kurumsallaşabilecek müçtehit-mukallit ayırımı reddediyorlardı (Gleave, 2007: 1-30). Birbirine taban tabana zıt bu iki yorum arasındaki tartışma ve rekabet 18. yüzyıl boyunca en şiddetli halini almıştı. Safevi İmparatorluğu'nun yıkılışından Kaçar Hanedanlığı'nın tesisine kadar bir nevi "fetret dönemi" diyebileceğimiz bu dönemde Ahbarilik, Şii medreselerinde hâkim anlayışı temsil ediyordu. Bu hakimiyet o denli kuvvetliydi ki Şii medreselerinde Usuli âlimlere ait kitaplar ancak korkuyla ve üstü örtülerek taşınabiliyordu (Algar, 2007: 712). Bu durum 18. yüzyılın ikinci yarısında değişmeye başladı ve Muhammed Bakır Behbahani önderliğindeki Usuli gelenek Ahbarilerin gücünü kırabildi. Bu dönemde Behbahani önderliğinde Usuli ekol sadece Ahbarileri değil aynı zamanda sufi tarikatların gücünü de önemli ölçüde kırdı (Algar, 1980: 30-9).

Kaçarlar dönemine gelindiğinde, Usuli ulema hem Şii medreselerinde hem de Şii toplumunda rakiplerini elemişti. Usuli ulemanın fıkıh anlayışı onların omuzlarına bir "yük" yükliyordu. Kendilerini halkın dini işlerinden sorumlu, yani bir bakıma masum İmam'ın gaybetinde onların "velisi" olarak görmeleri, içtihatları doğrultusunda verecekleri fetvalar ile sıradan Şii halkın günlük yaşamlarına daha fazla yön vermelerine imkân sağlıyordu. İşte Mardin'in dinin yumuşak ideoloji işlevi dediği şey Kaçar toplumunda burada devreye giriyordu. 19. yüzyıl boyunca Usuli ulemanın güç kazanması taklit merciliği kurumunu yaygınlaştırıyordu. Ayetullahlar arasından ilmi olarak en üst düzeyde olanlar taklit mercii konumuna yükseliyor ve Şii tebaanın günlük yaşamı bu mercilerin fetvalarına göre şekilleniyordu. Taklit mercii kurumu güçlendikçe masum İmam'ın gaybet döneminde niyabet vazifesi daha da belirginleşiyor ve ulemanın buyrukları inananlar açısından daha da kutsal bir hal alıyordu. Somut olarak bir İranlı'nın ilmihal bilgisinden kelam tartışmalarındaki tutumuna kadar tüm "doğruları" belirleyen müçtehitlerdi. Neyin helal neyin haram, neyin temiz neyin necis, neyin kötü neyin iyi olduğuna karar verenler yine bu Usuli müçtehitleriydi. İran'da modern tıbbın gelişmesinde büyük katkısı olan

Jacob Eduard Polak'ın *İran ve İranlılar* adlı eserinde 19. Yüzyılda İran'da bulunduğu süre zarfında yaşadığı tecrübeleri aktarırken "Mollalar, özellikle fakir halk arasında çok sevilir, ancak devlet onlardan pek hazzetmez ve her an isyan çıkarabilme güçlerinden çekinir" (Polak, 1982: 255) ifadelerini kullanması da ulemanın halkın hayatını şekillendirmedeki gücünü göstermektedir. Nitekim 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde bu "mollalardan" halk arasında en büyük nüfuza sahip olan taklit mercii Mirza Hasan Şirazi verdiği fetvayla siyasal düzeni değiştirecek Tütün İsyanı'nı başlatmış oluyordu. Burada Şii tebaanın davranışlarını etkileyerek siyasal düzeni değiştirme gücü bakımından yumuşak bir ideoloji işlevi gören Usuli ulemanın din anlayışını ve taklit mercii makamını daha iyi anlamak adına Tütün İsyanı'nda devlet-medrese ve birey-medrese ilişkilerine değinmek faydalı olacaktır.

3.3. Kaçar Toplumunda Devlet-Birey-Medrese İlişkisi

Sünni İslam'ın yaygın olduğu coğrafyalarda en güçlü hükümdar, gücünü Müslümanlar üzerindeki hilafet makamı ile meşrulaştırıyordu. Şiiliği devletin resmi dini olarak benimseyen Safeviler Şii İslam'ı Sünnilere karşı koruma iddia ve misyonuyla bir bakıma dini meşruiyeti sağlamış bulunuyordu ancak Kaçarlar için böyle bir durum söz konusu değildi. Kaçarların iktidara gelişinde kendi meşruluklarını pekiştirecek bir dini mitolojileri yoktu. Söz gelimi Osmanlı sultanı, Halife-i Müslimin olarak emirlerini din adına meşrulaştırıp güçlendirebilirdi ama Kaçar şahının böyle bir makamı yoktu. Mardin'in ifade ettiği şekilde İslam dininin bireysel ve toplumsal kimlik inşasındaki rolü göz önünde bulundurulduğunda; Kaçarlar açısından hem dini meşruiyet eksikliğini giderecek hem de yönettikleri tebaa ile iletişime geçmekte bir kanal işlevi yaparak yönetilenler üzerindeki etkilerini artıracak en ideal yapı 19. yüzyıl itibarıyla Usuli geleneğin hâkimiyeti altındaki Şii medreseleriydi. Unutulmamalı ki bu durum Kaçarlar için bir tercihten ziyade zorunlu bir ihtiyaç gibi gözükmekteydi zira 19. yüzyıl İran'ında Kaçarların tebaalarını yönetmelerinde hedefledikleri işlevi yerine getirebilecek başka bir yapı yoktu. Kaçarların Şii medreselere olan ihtiyacı ilk olarak İran-Rus savaşlarında belirginleşti (L. Ajoudani, 2011: 17). Şii tebaayı savaşa katılmaya ikna edebilecek en önemli araç ulemanın cihat fetvalarıydı.

Ulemanın bahsi geçen güçlü konumu toplumdaki birey-medrese ilişkisi bakımından incelendiğinde daha ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Tütün İsyanı'nın tarihsel arka planına değinilen bölümde, isyanın sadece halk tabakaları ile sınırlı kalmadığı ortaya konulmuştu. Mirza Şirazi'nin meşhur fetvasından sonra Kaçar Şahı Nasıreddin Şah, Talbot'a verilen imtiyazı korumak adına fetvaya uymayı yasaklamış ve tütün içmeyi açıkça protesto edenlerin cezalandırılmasını emretmişti. İlginç bir biçimde Şah'ın haremdeki kadınlar dahi Şirazi'nin fetvasına uyararak Şah'ın emrine karşı gelmiş ve isyana destek için saraydaki nargileleri toplayarak sarayın içinde Şah'ın özel konağı önünde kırıp ateşe vermişti (Teymuri, 1982: 107-8). Bu örnek ve olayın tarihsel arka planı bölümünde aktarılan hatıratlardaki örneklerle bakıldığında, Tütün İsyanı ile birlikte Şii ulemanın, sosyal statüsü fark etmeksizin toplum efradının tamamı üzerindeki gücünü kullanarak onların siyasi tutumlarına yön verdiği gözükmektedir. Ulemanın, Amin-ol Dovle'nin "batı hayranı ve dindar olmayan gençler" dediği insanlar dahil Şii tebaa üzerindeki bu denli

yoğun etkisinin nasıl gerçekleştiğini açıklamak bir hayli zor olsa da Mardin'in İslam toplumlarında dinin kişilik özelliklerinin oluşmasındaki etkisi üzerine yazdıkları ve İslam toplumlarını normlar toplumu olarak tanımlaması, ulemanın Tütün İsyanı'nda halk nezdindeki etkisini anlamada bize yardımcı olacak bir çerçeve sunmaktadır.

Mardin'e göre ümmet yapısı, toplumsal eylemlerin oluşumunda son derece etkiliydi ve normlar toplumu olan İslam toplumunda iyinin ve kötünün ne olduğunu belirleyen, dini kaynaklarla şekillenen ümmet yapısıydı. Ayrıca bireyi devlete karşı koruma vazifesini üstelenebilecek bu "otantik ikincil" yapıya mensup olmak bireyler için ona sınırlanacak koruyucu bir zırh ve aynı zamanda içinde kalınması gereken sınırları belirliyordu. Mardin'e göre bu olgu Müslümanların kişilik gelişimi sürecinde ve yetişkin hayatlarında günlük pratiklerini en çok etkileyen hususlardan biridir. Yani İslam toplumunda insanların tercihleri içsel muhasebeden ziyade toplum normlarında ve kabaca "cemaat ne der?" algısı etrafında şekillenir. Mardin din ve ideoloji kitabında bu duruma, Kore Savaşı'nda esir düşen Türk askerlerinin bir cemaat halinde kaldıkları sürece esir kampları koşullarına diğer askerlere nazaran çok daha dayanıklıyken tek başlarına kaldıkları ve gruptan ayrıldıklarında diğerlerine göre son derece zayıf ve telkine açık hale geldiklerine dair yazılmış raporları örnek gösterir (Mardin, 2018: 78). Mardin'in sunduğu bu çerçeve neden Şah'ın haremdeki kadınların veya batı hayranı seküler gençlerin bile Tütün İsyanı'nda ulema ve fetvaya uyduklarını açıklamamıza yardımcı olmaktadır. Kendilerini ümmetin felaha ermesi hususunda sorumlu gören Usuli medreseleri ve uleması Kaçarlar döneminde yöneten ve yönetilenler arasında etkili bir kanal olması bakımından gittikçe güç kazanıyor ve Şii mezhebinin tarihsel koşullar içinde gelişen kendine has özellikleri, yani taklit merciliği kurumu, bu gücü devletten bağımsız bir şekilde korumasına yardımcı oluyordu. Usuli ulemanın fihhi anlamda alâmet-i farikası olan taklit inancı gereği bireyler ve devlet arasında tek aracı kurum olan ümmet yapısının neyi hoş görüp neyi kötü göreceğini de fiilen taklit mercileri belirliyordu. Onlara tabi olan İran halkı, ümmet yapısının çizdiği çerçevenin dışına çıkamıyordu. Çünkü ümmet yapısının sınırlarını çizdiği alanın dışına çıkmak, onun sunduğu koruyuculuktan mahrum kalmaktı ve İslam'ın, inananlarının kimlik inşası sürecindeki etkisi, yani Müslümanların davranışlarının yönünü belirlemekteki dışa dönüklüğü göz önünde bulundurulunca, ümmetin sınırları dışında kalmak toplumsal normların çiğnenmesi anlamında utanç verici bir eylemdi. Şii toplum özelinde ve Tütün İsyanı olayında ümmetin emrettiği iyilik, fetvaya uymak; utanç duyulacak büyük kötülük ise fetvayı çiğnemektir. Bu yüzden Şah'ın haremdeki eşleri ve dindar olmayan gençler dâhil neredeyse tüm İran halkı Şah'ın buyruklarına karşı fetvaya uymayı tercih etmişti.

4. Sonuç

Bu çalışma, modern İran tarihi ve siyasetinin önemli dönüm noktalarından biri olan Tütün İsyanı'nda ulemanın rolünü ve söz konusu olay ekseninde bireylerin siyasal tutumlarını etkileme gücünün nasıl şekillendiğini Şerif Mardin'in dinin yumuşak ideoloji olarak işleviyle ilgili ortaya koyduğu kavramsal çerçeve ile çözümlemeyi hedeflemiştir. Çalışmada Tütün İsyanı olayında, İsyan'a karşı olan Kaçar bürokratları, İsyanı destekleyen dönemin bazı

entelektüelleri ve olayları dışarıdan gözlemleyen yabancı diplomat ve temsilcilerin hatıratları gibi tarihi belgeler ışığında Mardin'in bahsettiği dinin yumuşak ideoloji etkisinin bu olayda nasıl gerçekleştiği ortaya koyulmaya ve literatüre sosyolojik bir bakış açısı ile kavramsal bir analiz anlamında katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Söz konusu kavramsal çerçeve, Mardin'in özellikle dinin yumuşak ideoloji işlevinin, İslam toplumlarında dinin bazı karakteristik özelliklerinden dolayı nasıl kendine has bir şekilde geliştiğini ele aldığı *Din ve İdeoloji* kitabında karşımıza çıkmaktadır. Mardin'in bahsettiği bu karakteristik özellikler ikincil yapıların yokluğunda ümmet yapısı, katı devlet dini karşısında sufilik ve tarikatların gelişmesi, İslam'ın bireylerin kimlik inşasındaki müstesna rolü ve İslam toplumunun normlar toplumu olması gibi unsurları ihtiva etmektedir. Mardin'in, halk dininin, bireylerin siyasal davranışlarını belirlemedeki rolü bakımından yumuşak bir ideoloji işlevi gördüğü tespiti, çalışmamız açısından en kilit noktayı teşkil etmektedir. Şii inanç sistemi ve tarihsel koşullar içinde bu inancın müşahhas bir yansıması olarak gelişen Usuli geleneğin taklit merciliği anlayışı, Kaçar Hanedanı döneminde Mardin'in işaret ettiği yumuşak ideoloji işlevini yerine getirecek karakteristik özelliklere sahip olduğundan Tütün İsyanı olayında halkın siyasal tutumlarını yönlendirerek İsyan'a katılmaya sevk etmeyi başarabilmiştir. Devlet ve birey arasında bireyi koruyacak ikincil bir yapının yokluğunda ümmet yapısı, kapsayıcı ve mensubu olan efradı koruyucu bir şemsiye halini almış; bu yapının sınırlarını, yani din adına neyin makbul görüleceğini taklit merciliği kurumu üzerinden tayin eden Usuli ulema ise bireylerin siyasal davranışlarının yönünü tayin etmede en etkili aktör haline gelmiştir.

Tütün İsyanı'nı konu alan literatürdeki tarih yazımı incelendiğinde de Şii İslam tarihinde Usuli geleneğin yükselişinin Kaçarların İran siyasetindeki yükselişi ile aynı dönemde gerçekleştiği tespit edilebilir. Bu dönemde dini meşruiyeti çok zayıf olan ve yönettiği tebaa ile arasında köprü vazifesi görebilecek bir yapıya ihtiyaç duyan Kaçarlar için, Usuli anlayışı temsil eden ulemanın desteğini almak kaçınılmaz bir zaruret hükmünü almıştır. Usuli ulemanın Şii mezhebi içinde hâkim konuma yükselmesi, Şii tebaanın fihhi meselelerde Usuli ulemanın içtihatlarına uyması ve hayatını buna göre şekillendirmesi, taklit kurumunun yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu haliyle Usuli ulema halk nezdinde oldukça mühim ve muhterem bir konuma yükselerek siyasal düzenin en önemli bileşeni haline gelmiştir. Usuli geleneği benimseyen ulemanın kendilerini masum imamın gaybeti döneminde imamın vekili ve Şii Müslümanların velisi ve sorumlusu olarak görmeleri bu dönemden itibaren Şii medreselerin siyasete daha çok müdahale etmelerini beraberinde getirmiş; bu medreselerde bulunan büyük ulemanın taklit mercileri olarak halk üzerinde etki ve itibarları güçlendikçe, din buyruklarının bireylerin siyasal tutumlarını etkileme durumu da belirginleşmiştir. 1891 yılına gelindiğinde ulemanın tütün satışı ve ihracı kapitülasyonuna verdiği tepki, dinin ideolojik işlevi açısından halkın siyasi tutumunu etkilemiş ve tütün içme yasağı fetvası bu anlamda bir Tütün İsyanı'na yol açmıştır.

Usuli medreselerin etkinliğinin artması ile Şii inançlarının toplumsal eylemi şekillendirecek siyasal tutumlarını

etkileme durumu, Tütün İsyanı'ndan sonra Meşrutiyet Devrimi ve İran petrolünün millileştirilmesi sürecinde de aynı işlevi gördü. Ancak, bütün bu süre içerisinde Usuli ulemanın “velayet” anlayışı, Şii tebaanın dini anlamda sorumluluğunu üstlenme üzerine kurulu olduğundan ve bireylerin siyasi tutumlarını dolaylı yollarla, yani onların günlük rutinlerini belirleyerek ve dünyayı kavrama biçimlerini şekillendirerek etkilediğinden, yumuşak bir ideoloji tanımına uygun kaldı. Buna karşın, 20.yüzyılın ikinci yarısında Humeyni önderliğinde “velayet-i fakih” kavramı dini bir önderlik tanımını aşarak siyasi bir anlam kazandı ve İran'da birey-devlet-toplum ilişkisi içerisinde dinin, daha doğrusu dini medreselerin, üstlendiği “şekilsiz ve daha ziyade bilişsel düzeydeki” yumuşak ideoloji işlevi “sistematik bir şekilde işlenmiş, teorik temel eserleri olan ve siyasi bir program sunan” sert bir ideoloji halini aldı ve 1979 İran İslam Devrimiyle birlikte devletin temel yönetim ilkesi haline geldi. Usuli medreseleri ve ulemanın İran toplumunda 19. yüzyıl başlarından 20. yüzyıl ortalarına kadar sürdürdüğü toplumsal işlevinin nasıl bir değişim geçirdiği ve Şii İslam'ın “yumuşak ideoloji” olmaktan “sert ideoloji” olmaya doğru nasıl evrildiği sorusu ise sonraki çalışmalar için bir araştırma önerisi olabilir.

Kaynakça

- Abrahamian, E. (2008). *A History of Modern Iran*. Cambridge University Press.
- Adamiyat, F. (1985). *ایستواری نیضت مشروطیت ایران (İran Meşrutiyet Hareketinin İdeolojisi)* (2. bs). Entesharat-e Payam.
- Ajoudani, L. (2011). *علماء و انقلاب مشروطه ایران (Ulema ve İran Meşrutiyet Devrimi)*. Ketab-e Ame.
- Ajoudani, M. (2003). *مشروطه ایرانی (İran Usulü Meşrutiyet)* (8. bs). Ahteran.
- Algar, H. (1980). *Religion and State in Iran 1785-1906 The Role of the Ulema in the Qajar Period*. University of California Press.
- Algar, H. (2007). Religious Forces In Eighteenth- And Nineteenth Century Iran. *İçinde Cambridge History of Iran volume 7* (ss. 705-732). Cambridge University Press.
- Amanat, A. (2017). *Iran: A Modern History*. Yale University Press.
- Amin-ol Dovle, M. A. H. (1991). *خاطرات سیاسی امین الدوله (Emin-ol Dovle'nin Siyasi Hatıratı)*. Entesharat-e Amir Kabir.
- Arılı, A. (2008). Türkiye'de Sosyolojinin Eleştirel Kapasitesi: Şerif Mardin Üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(11), Article 11.
- Arılı, A. (2012). Weberci Bir Düşünürün Başlangıç Temrinleri: 1950'li Yıllarda Şerif Mardin. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(12), Article 12.
- Atılğan, G., & Aytakin, E. A. (2018). *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. Yordam.
- Cole, J. (1985). Shi'i clerics in Iraq and Iran, 1722–1780: The Akhbari-Usuli conflict reconsidered. *Iranian Studies*, 18(1), 3-34. <http://dx.doi.org/10.1080/00210868508701645>
- Demirel, T. (2019). *Türk Siyasetini Anlamak: Yaklaşımlar Hakkında Bir Deneme*. Liberte.
- Erikson, E. H. (1987). *Childhood and Society*. Paladin Grafton Books.
- Feuvrier, J.-B. (2000). *سه سال در دربار ایران (İran Sarayında Üç yıl)* (A. E. Ashtiyani, Çev.). Donyaye Ketab.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji* (C. Güzel, Çev.). Kırmızı Yayınları.
- Gleave, R. (2007). *Scripturalist Islam: The History and Doctrines of the Akhbâri Shii School*. Brill.
- Gleave, R. (2017). Muhammad Taqi al-Majlisi and Safavid Shi'ism: Akhbarism and Anti sunni Polemic During the Reigns of Shah 'Abbas the Great and Shah Safi. *Iran Journal of the British Institute of Persian Studies*, 55(1), 24-34. <http://dx.doi.org/10.1080/05786967.2016.1277100>
- Kasravi Tabrizi, A. (1984). *تاریخ مشروطه ایران (İran Meşrutiyet Tarihi)*. Entesharat-e Amir Kabir.
- Keddie, N. R. (1969). The Roots of the Ulama's Power in Modern Iran. *Studia Islamica*, 29, 31-53. JSTOR. <https://doi.org/10.2307/1595086>
- Keddie, N. R. (1972). The Economic History of Iran, 1800-1914, and Its Political Impact an Overview. *Iranian Studies*, 5(2/3), 58-78.
- Keddie, N. R. (2007). İran Under the Later Qajars. *İçinde P. Avery, G. Hambly, & C. Melville (Ed.), Cambridge History of Iran volume 7* (ss. 174-213). Cambridge University Press.
- Keddie, N. R. (2012). *Religion and Rebellion in Iran Tobacco Protests of 1891-1892*. Routledge.
- Kermani, N. E. (1979). *تاریخ بیداری ایرانیان (İranlıların Uyanış Tarihi)* (C. 1). Entesharat-e Nobahar.
- Lewisohn, L. (1998). An introduction to the history of modern Persian Sufism, Part I: The Ni'matullāhī order: Persecution, revival and schism. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 61(3), 437-464. <https://doi.org/10.1017/S0041977X00019285>
- Mardin, Ş. (2009a). Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma. *İçinde Türk Modernleşmesi – Makaleler 4* (ss. 21-81). İletişim.
- Mardin, Ş. (2009b). Türkiye'de Muhalefet ve Kontrol. *İçinde M. Özden (Çev.), Türk Modernleşmesi—Makaleler 4*. İletişim.
- Mardin, Ş. (2010). *İdeoloji Toplu Eserleri 3* (14. bs). İletişim.
- Mardin, Ş. (2017a). Din Sorunu Yeni Bir Düzeye Ulaşırken. *İçinde Türkiye'de Din ve Siyaset – Makaleler 3* (ss. 237-242). İletişim.
- Mardin, Ş. (2017b). Modern Türkiye'de Din ve Siyaset. *İçinde M. Erdoğan (Çev.), Türkiye'de Din ve Siyaset – Makaleler 3* (ss. 113-143). İletişim.
- Mardin, Ş. (2017c). Türk Devriminde İdeoloji ve Din. *İçinde G. A. Tosun (Çev.), Türkiye'de Din ve Siyaset—Makaleler 3* (ss. 145-167). İletişim.
- Mardin, Ş. (2018). *Din ve İdeoloji*. İletişim.
- Moadel, M. (1986). The Shi'i Ulema and the State in Iran. *Theory and Society*, 15(4), 519-556.
- Momen, M. (2003). Usuli, Akhbari, Shaykhi, Babi: The tribulations of a Qazvin family. *Iranian Studies*, 36(3), 317-337.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar: C. 1. Cilt* (S. Özge, Çev.). Yayınodası.
- Öz, M. (2010). TDV İslam Ansiklopedisi. *İçinde Şeyhiyye* (C. 39, ss. 84-86). İslam Araştırmaları Merkezi.
- Paton to Kennedy* (60/553). (1891, Ağustos 15). enclosed in F.O.
- Pezeshki, M., Hoseinzade, S. M. A., Hakiket, S. S., Farati, A., & Malakutiyani, M. (2000). *انقلاب اسلامی و چرایی و چگونگی رخداد آن (İslam Devrimi, Nedenleri ve Nasıllığı)*. Maaref.
- Polak, J. E. (1982). *سفرنامه پولاک: ایران و ایرانیان (Polak Seyahatnamesi: İran ve İranlılar)* (K. Cihandari, Çev.). Entesharat-e Harezmi.
- Ridgeon, L. (2019). Ajam Sufis and Shi'i spirituality in 19th century Iran. *İçinde D. Hermann & M. Terrier (Ed.), Shi'i Islam and Sufism: Classical Views and Modern Perspectives. Series: Shi'i heritage series* (ss. 305-324). I.B. Tauris.
- Sardariniya, S. (1998). *تبریز در نهضت تنباکو (Tütün İsyanı'nda Tebriz)*. Entesharat-e Ashina.
- Teymuri, İ. (1982). *تحریم تنباکو یا اولین مقاومت منفی در ایران (Tütün Ambargosu ya da İran'da İlk Negatif Direniş)*. Ketabhaye Cibi.
- Weber, M. (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu* (Z. Gürata, Çev.). Ayraç Yayınevi.

Discrepancies in the European Union's Responses: Syrian versus Ukrainian Refugee Crises *Avrupa Birliği'nin Tepkilerindeki Tutarsızlıklar: Suriyeli Mülteci Krizine Kıyasla Ukraynalı Mülteci Kriz*

İrem AŞKAR KARAKIR^a, Fulya AKGÜL DURAKÇAY^b

ARTICLE INFO

Article History	
Received	7 July 2024
Accepted	20 September 2024
Available Online	26 September 2024
Article Type	Research Article

Keywords

European Union,
Refugee Crisis,
Syrian Refugees,
Ukrainian Refugees.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	7 Temmuz 2024
Kabul	20 Eylül 2024
Yayın	26 Eylül 2024
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Avrupa Birliği,
Mülteci Krizi,
Suriyeli Mülteciler,
Ukraynalı Mülteciler.

ABSTRACT

Irregular refugee flows have always constituted a serious concern for the European Union (EU). Thirteen years have passed since the starting of the Syrian Civil War and the number of displaced Syrians reached over 14 million (UNHCR 2024). While the Syrian refugee crisis was unfolding, Russian invasion of Ukraine in February 2022 has led to the emergence of an additional refugee crisis: the Ukrainian refugee crisis. The number of displaced Ukrainians reached nearly 6.5 million (UNHCR 2024). In the case of Syrian refugees, the EU have preferred to deliver humanitarian aid to those states hosting the largest number of Syrian refugees and to control irregular Syrian refugee flows rather than providing legal grants. In contrast to the case of Syrian refugees, member states largely provided Ukrainian refugees legal protection in the form of temporary protection. In this regard, while the EU has demonstrated its full commitment to 1951 Refugee Convention (Geneva Convention) regarding Ukrainian refugees, similar adherence cannot be observed in terms of Syrian refugees. The purpose of this study is to identify the responses of the EU institutions and EU member states to Syrian and Ukrainian refugee crises. Through a comparative analysis, this study spotlights the EU's contrasting policies and the geopolitical, social, and economic considerations influencing the divergent responses towards these two refugee populations.

ÖZ

Düzensiz mülteci akınları Avrupa Birliği (AB) için her zaman ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. Suriye İç Savaşı'nın başlamasından bu yana on üç yıl geçmiş ve yerinden edilen Suriyelilerin sayısı 14 milyonu aşmıştır (UNHCR 2024). Suriye mülteci krizi devam ederken, Rusya'nın Şubat 2022'de Ukrayna'yı işgal etmesi yeni bir mülteci krizinin ortaya çıkmasına neden olmuştur: Ukraynalı mülteci krizi. Yerinden edilen Ukraynalıların sayısı yaklaşık 6,5 milyona ulaşmıştır (UNHCR 2024). Suriyeli mülteciler söz konusu olduğunda AB, yasal hibe sağlamak yerine Suriyeli mültecilere ev sahipliği yapan ülkelere insani yardım sağlamayı ve düzensiz Suriyeli mülteci akışını kontrol etmeyi tercih etmiştir. Suriyeli mültecilerin durumunun aksine, AB üye devletleri Ukraynalı mültecilere büyük ölçüde geçici koruma şeklinde yasal koruma sağlamıştır. Bu bağlamda; AB, Ukraynalı mülteciler söz konusu olduğunda 1951 Mülteci Sözleşmesi'ne (Cenevre Sözleşmesi) tam bağlılığını ortaya koyarken, benzer bir bağlılık Suriyeli mülteciler açısından gözlemlenememektedir. Bu çalışmanın amacı, AB kurumlarının ve AB üye devletlerinin Suriyeli ve Ukraynalı mülteci krizlerine verdikleri tepkileri tespit etmektir. Karşılaştırmalı bir analiz yoluyla bu çalışma, AB'nin zıt politikalarına ve bu iki mülteci nüfusuna yönelik farklı tepkileri etkileyen jeopolitik, sosyal ve ekonomik hususlara ışık tutmaktadır.

1. Introduction

The two concepts; 'asylum seeker' and 'refugee' actually have different meanings. The 'UN Refugee Convention' (UN, 1951) defines refugee as a person who is "outside his or her country of nationality and who is unable or unwilling

to return to his or her country of origin owing to a well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion" and whose application for legal asylum is accepted. On the other hand, the 'UN High Commissioner for Refugees' (The UN Refugee Agency)

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Assoc. Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Business Administration, Department of Political Science and International Relations, İzmir, E-Posta: irem.askar@deu.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8723-4939

^b Assoc. Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Business Administration, Department of Political Science and International Relations, İzmir, E-Posta: fulya.akgul@deu.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0200-7911

△ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

defines asylum-seeker as a person who has fled their country for similar reasons and sought asylum in another country but has not yet been officially recognized as a refugee. In other words, although refugees are initially asylum-seekers, asylum-seekers are only recognized as refugees once they obtain legal authorization. While some of the people who fled the Syrian civil war and sought asylum in European countries have been granted refugee status after the application process, the application process of some asylum seekers is still ongoing. Apart from these, there is a noticeable number of Syrian people, who have entered European Union (EU) member states illegally. In this study, all these categories are considered, while analyzing the EU's handling of this issue. However, for practical reasons, the term 'refugee' will be used to refer to both those who seek asylum and those who are awarded refugee status because of this action.

The EU experienced the greatest refugee flow since the Second World War with the influx of the Syrian refugees due to the Syrian civil war which started in March 2011. The irregular flow of Syrian asylum seekers to EU member states caused deep concerns both among the EU institutions and the member states' governments. The situation turned into a critical crisis by the summer of 2015. The EU's attitudes to Syrian refugee crisis clearly demonstrated divisions among EU members states' approaches with respect to how to address the issue. The EU experienced the crisis, when it was already facing other political and economic challenges. The terrorist attacks to Paris and Brussels, consequently in 2015 and 2016, further complicated the situation and led to greater securitization of the Syrian refugee crisis. There were mainly four different responses of the EU in managing the Syrian refugee crisis including support for political transition process in Syria, collaboration with refugee-hosting states, granting asylum to a limited number of Syrians and increasing border security to prevent undocumented refugee flows. Among these responses, cooperation with neighboring states of Syria stands out as the most favorable policy of the Union. Through contributing to the migration management capacities of Türkiye, Lebanon and Jordan, the EU has sought to externalize administration of the Syrian refugee crisis.

Eleven years after the starting of the uncontrolled influx of Syrian masses to European borders, this time Ukrainian masses began to seek asylum in the EU member states responding Ukraine's invasion by Russia in February 2022. When compared with the Syrian refugees, Ukrainian refugees received a more favorable and a uniform treatment by the EU institutions and the member states. For the first time, the EU activated the 'Temporary Protection Directive' and showed full respect to international law and human rights principles. Mobilization of all existing instruments to protect Ukrainian refugees through their sincere embracement by the EU occurred. The EU preferred to simplify border controls and conditions of entry for Ukrainian refugees. The divergences and discrepancies in EU's management of two different refugee crises have led to questioning of EU's actorness as a normative power committed to humanitarian norms. In addition, coherency and consistency among member states in their commitment to a 'Common European Asylum System' (CEAS) is questioned.

This study seeks to identify the responses of the EU institutions and EU member states to Syrian and Ukrainian refugee crises. By analyzing the EU's strategic choices - providing humanitarian aid and controlling irregular flows in the Syrian context, versus granting legal protection to Ukrainian refugees- this research aims to find out the underlying factors driving these divergent responses. The methodology employs a comprehensive review of EU policy documents, and selected discourses of the key political figures in EU member states. Through a comparative analysis, this study sheds light on the EU's contrasting policies and the geopolitical, social, and economic considerations influencing the divergent responses towards these two refugee populations. The scientific contribution of this study lies in its critical analysis of the EU's response mechanisms to refugee crises, offering insights into the complex interplay of international obligations, domestic pressures, and foreign policy objectives. Firstly, the focus will be on EU's migration policies and their evolution through time. Then the EU's attitudes to the Syrian and Ukrainian refugee crises will be examined consequently in the two following sections. Lastly, EU's policies towards the Syrian and Ukrainian refugees will be compared in a detailed way.

2. The European Union's Migration Management: The External Dimension

Since the early 1990s, exacerbated by increased migration from former communist countries and the former Yugoslavia (Boswell, 2003, p. 619-21), public and political discourses in Europe have predominantly revolved around controlling migration due to the presence of serious number of asylum seekers and irregular migrants (Finotelli & Ponzio, p. 1). In addition, the rise in irregular migration, particularly from Africa to countries such as France, the Netherlands, Belgium, Germany, Italy, and Spain, prompted a shift toward implementing measures to restrict immigration policies and enhancing border controls during the 1990s. Subsequently, the European states began exploring the externalization of border controls beyond their national boundaries (De Haas, 2008, p. 1307-9). This control-oriented approach necessitated collaborating with sending and transit countries of migration. Correspondingly, at the EU level, the practice of externalization evolved, focusing on the incorporation of migration and asylum objectives into its foreign policy (Boswell, 2003, p. 619). Externalization represents the EU's objective of delegating surveillance and control mechanisms to countries situated at its external borders through formal agreements and cooperative arrangements (Geddes & Scholten, 2016, p. 67-9). This approach is perceived as a manifestation of securitization, aimed at preemptively addressing irregular and illegal migration before it escalates into an internal challenge (Alkan, 2019, p. 563).

The EU began establishing its migration policy in the 'Treaty on the European Union' (1992), which recognized immigration and asylum as common interests. With the 'Treaty of Amsterdam' (1997), the EU assumed responsibility for managing migration. This marked the beginning of the evolution of the EU's external migration management dimension (Delcour, 2013, p. 261-2). Subsequently, a number of European Council meetings

played a critical role in outlining the EU's approach to external migration management. Notably, the 'Tampere European Council' in 1999 marked a significant milestone by adopting a program aimed at establishing an 'area of freedom, security, and justice' (AFSJ) within the EU. This initiative necessitated close cooperation with countries of origin and transit to effectively direct migration flows, combat illegal migration, and address human trafficking. Additionally, the 'Tampere European Council' emphasized the importance of promoting voluntary return and enhancing these countries' capacity to address these challenges by introducing the external dimension of the EU's AFSJ (European Council, 1999).

During the European Council meeting which took place in Laeken by 2001, there appeared a strong emphasis on adopting a balanced approach within the common asylum and immigration policy. This approach aimed to safeguard refugees in accordance with the principles outlined in the '1951 Geneva Convention' while also considering the reception capacities of the Union. Additionally, the European Council advocated for the integration of the EU's migration policy into its foreign policy, highlighting the importance of establishing readmission agreements with third countries (European Council, 2001). In line with these aims, the European Council meeting in Seville in 2002 emphasized the utilization of suitable mechanisms to integrate the EU's immigration policy into its foreign relations. Notably, this summit reinforced the EU's novel strategy for addressing the underlying factors of illegal immigration. Within this framework, it proposed measures such as enhanced economic cooperation, increased development assistance, trade, and conflict prevention to enhance economic conditions in countries of origin, thereby mitigating the likelihood of migratory movements to the EU (European Council, 2002).

Herewith, the external dimension of the EU's migration management has introduced an alternative approach alongside its previous control-oriented strategy. The control-oriented approach relies on third countries to enhance their border controls, combat illegal entry, address human trafficking, and facilitate migrants' return whose entry into the EU was unauthorized. Conversely, the EU's novel preventive approach centers on addressing the underlying root causes that lead people to migrate to the Union. By targeting these causes, the EU seeks to improve the likelihood of retaining potential refugees and migrants in their original countries (Boswell, 2003, p. 619-20). While the EU has employed a combination of both strategies, Boswell (2003, p. 620) highlights the prevalence of externalization tools for migration control over preventive measures at the time of the composition of these strategies. This dominance is attributed to institutional structures and electoral pressures. The politicization of migration issues, coupled with promises of restrictions by political parties, has accentuated this trend. Furthermore, Vollmer (2011, p. 320) highlights the portrayal of immigration as a security challenge among the member states dating back to the 1980s.

The anticipated inclusion of the 'Central and Eastern European Countries' (CEEC) in 2004 brought to light new migration-related risks for the EU (Delcour, 2013, p. 262). The EU formally recognized the external aspect of its

domestic security through the adoption of the 'European Security Strategy' in 2003. This strategy highlighted challenges such as terrorism, organized crime, cross-border trafficking of humans and drugs, and illegal migration originating from state failures and violent conflicts in neighboring regions. Consequently, well-governed states in the Union's neighborhood were identified as a priority for European interests. As the interplay between internal and external security dimensions has become increasingly intertwined, the EU has embraced more of a preventive approach to addressing migration. This approach centers on the advancement of good governance, active support for social and political reforms, anti-corruption efforts, ensuring the respect for rule of law and human rights (Council of the European Union, 2003). In this way, the EU extended its security approach to third states via the 'European Neighborhood Policy' (ENP) agenda (Hernández i Sagraera, 2010, p. 571).

Within the ENP framework, migration has emerged as a key area of cooperation, aligning with the EU's objectives in the realm of 'Justice and Home Affairs' (JHA). The EU's ENP 'Strategy Paper' reflects a control-oriented approach by prioritizing border management in the formulation of 'Action Plans'. However, to avoid hindering people-to-people interactions, the 'Strategy Paper' also acknowledges the potential facilitation. This facilitation is positioned as a precursor of the conditionality mechanism, contingent upon the ENP partner countries' willingness and effective efforts to address irregular migration (Commission of the European Communities, 2004). In pursuit of preventing adverse external effects stemming from the EU's new neighbors, the ENP prioritizes migration-related aspects within its 'Action Plans'. These plans predominantly emphasized border control measures, capacity-building initiatives, and alignment with international conventions (Trauner & Cassarino, 2017, p. 394-5).

Since 2005, the EU has engaged in collaboration with third states, with a specific focus on the 'Middle East and North Africa'. Notably, Morocco, Algeria, and Libya have been prioritized within the context of the 'Global Approach to Migration' (GAM). Under this approach, the EU emphasized not only capacity-building for border management but also recognized the interconnectedness between migration and development (The Council of the European Union, 2005). In 2011, following by the Arab Spring, the EU introduced the term "mobility" into its lexicon and launched the 'Global Approach to Migration and Mobility' (GAMM). Under the GAMM, the EU emphasized the integration of development cooperation and a migrant-centered approach within its external migration policy. The scope of the GAMM was expended to prioritize the EU neighborhood as a key region. Migration and mobility dialogues, aligned with the EU's 'Common Foreign and Security Policy', were positioned as central to the GAMM. Additionally, the GAMM prioritized mobility partnerships, employing a "more for more" approach that linked visa simplification to readmission agreements (European Commission, 2011a). The EU has updated its framework for mobility partnerships by emphasizing the importance of demonstrating both willingness and capacity to collaborate in addressing irregular migration. This has formed the foundation for extending the benefits of mobility (European Commission, 2011b).

In addressing irregular migration at its external borders, the EU has strategically employed a range of mechanisms. These include migration dialogues, mobility partnerships, visa liberalization dialogues, visa facilitation agreements, and readmission agreements (Delcour, 2013, p. 262). Through political dialogues and partnerships with third countries, the EU has sought to reduce irregular migration. This endeavor necessitated collaborative efforts focused on the return and readmission of irregular migrants (European Parliament, 2019). Within the framework of the ENP review, the EU's prevailing restrictive stance became evident from 2015 onward, emphasizing the primacy of readmission. Specifically, the EU committed to leveraging all available tools to enhance collaboration on return and readmission, thereby positioning readmission at the core of discussions with countries of origin and transit concerning irregular migrants (European Commission, 2015). The linkage between the conclusion of a visa-facilitation agreement, and a readmission agreement has emerged as a pivotal element in the EU's external migration policies as a result of its preference of control-oriented approach over preventive approach especially in its neighborhood (Hernández i Sagrera, 2010).

Collaboration with third countries as a fundamental component of the EU's migration management reflects the prioritization of the EU's interests. This is evident in its efforts to mitigate pressure on its external borders and reception capacities, prevent irregular arrivals, facilitate returns, and share the burden of responsibility for protection (Vara, Andrade & Molnar, 2023, p. 902). Several policy instruments of migration management such as return and readmission agreements and development aid programs are used both for control-oriented purposes and as preventive measures targeted at alleviating the root causes of irregular migration to the EU (Niemann & Zaun, 2023, p. 2965-9). With the 'European Agenda on Migration' (European Commission, 2015) following the refugee crisis of 2015-2016 in Europe, the EU has brought its securitization approach forward where it emphasized the threats associated with the root causes of irregular migration to the EU with a view to prevent them. As an innovative approach, it introduced a negative conditionality to third countries' cooperation on readmission and visa facilitation as the ultimate carrot in a way under the 'any measure' to ensure the cooperation of third countries on readmission (Andrade, n.d.).

In 2020, the European Commission (2020) introduced its 'New Pact on Migration and Asylum'. Notably, the European Commission (2020) characterizes its approach as "humane", emphasizing solidarity among the EU member states and prioritizing the relocation of vulnerable groups through "a pool of projected solidarity measures". Yet, in alignment with the EU's tendency of addressing the root causes of irregular migration to the EU, the 'New Pact on Migration and Asylum' advances collaboration with third countries, reinforcing the already existing toolbox such as development assistance to host countries and readmission agreements to externalize irregular migration. The European Council (2023) reaffirmed in its conclusions the call for heightened EU involvement in the external dimension of migration. This engagement aims to reinforce the capacity of third countries for effective border management, curbing irregular migration flows and

improving the return rates. The European Commission's recently endorsed 'Pact on Migration and Asylum' received approval from the European Parliament in April 2024 and acceptance from the Council of the EU in May 2024, focuses on strategic integration of migration within international partnerships (European Commission, 2024a). The essential objective remains constant to mitigate irregular migration by aligning it with the broader tendency to externalizing migration.

3. The European Union's Responses to Syrian Refugee Crisis

In March 2011, more than thirteen years ago, widespread popular uprisings began in the Syrian Arab Republic governed by Bashar al-Assad regime parallel to mass demonstrations in other Arab countries widely known as the Arab Spring. Syrian demonstrators expressed their discontent with authoritarianism of the Assad regime demanding democratic reforms and freedoms. Syrian government responded to protests with hard power employing police, military and paramilitary forces. This harsh response had triggered the formation of armed resistance groups and involvement of external actors which in return dragged the country into a devastating civil war. The worsening security and economic conditions caused by the war had led millions of Syrian civilians either to seek asylum in relatively safer regions within their country or to flee neighboring states including Türkiye, Jordan and Lebanon. Dissatisfied with the living conditions in the neighboring states, approximately one million Syrians continued to seek refuge in Europe between 2014 and 2016 (Hudson, 2018, p.1). The reaching of growing number of Syrian refugees to European borders constituted a significant challenge to normative commitments of the Union and solidarity among its member states. The drama particularly tested EU's commitment to the '1951 Geneva Convention on Refugees'. The test occurred when the EU was already coping with a number of other crises such as financial problems, Brexit and the rise of right-wing political parties.

There were four leading responses of the EU regarding the Syrian refugee crisis. Despite the plurality of the responses, it would be fair to suggest that the EU prioritized containment of the crisis in its external boundaries namely within the Middle East region. First of all, the EU backed the political transition process in Syria from authoritarianism to democracy, sponsoring the legitimate demands of Syrians. To encourage political transformation in the country, the EU put pressure on the Assad regime through imposing severe economic sanctions against it. The Union has committed itself to a negotiated political solution in Syria and support for Syrian refugees through organizing annual Brussels conference from 2017 onwards. The VIII Brussels Conference was held on 30 April 2024, where the Union reaffirmed its standing with the Syrian people and dedication for them "to live in dignity and peace" (EEAS, 2024). On the international front, the Union backed United Nations (UN) initiatives such as UN resolutions and statements condemning actions of the regime and calling for a ceasefire, participated Geneva meetings led by the UN to achieve a political solution and contributed to the UN Syrian Observer Missions (Biondi, 2016, p.217). The EU also participated in gatherings of 'Friends of Syria Group'

calling for inquiry of human rights violations by the Syrian government. In addition, the Union cooperated with the 'League of Arab States' (LAS) through endorsing the Arab Plan of Action and appreciating both the LAS observer mission to Syria and LAS sanctions against the Syrian regime (Fargues and Fandrich, 2012).

The second and the most favored response by the EU was addressing the humanitarian crisis both within Syria and across the region mostly through the mobilization of aid for resilience-building. It has been the leading donor in responding to needs of Syrians both inside Syria and in neighboring states. The Union and the member states donated the largest amount, €1.1 billion, for the Syrian crisis in the 'Third International Pledging Conference', which convened in Kuwait by 31 March 2015 (Karageorgiou, 2016, p.208). The Union collaborated with refugee-hosting states neighboring Syria including Türkiye, Jordan and Lebanon, and allocated financial and technical assistance to advance the conditions of refugees within these states. Since starting of the Syrian civil war, the Union along with the member states delivered more than €33 billion to support Syrian people both within Syria and in the refugee-hosting states in the region (European Commission, 2024b). Offering tailor-made partnerships to refugee-hosting regional states, the Union aimed to stabilizing these states and developing their capacities to cope with refugee flows (Fakhoury, 2022, p.2913). While the financial assistance to refugee-hosting states by the EU seemed to be generous, overall, it has remained insufficient to present a permanent solution for the needs of Syrian refugees. According to Petillo (2023), European assistance mainly covered temporary humanitarian needs of the Syrians without offering durable answers in respect to their "access to economic livelihoods and rights or legal and human rights protections" (Petillo, 2023). Ayaz and Wadood (2020, p.4) argue that EU's financial support for Syrian refugees in these neighboring states in fact aimed at stopping the refugee flow to Europe and reinforcing the European borders.

Among refugee-hosting states in the Syria's neighborhood, Türkiye has hosted the greatest number of Syrian refugees. As of 2 May 2024, Türkiye hosts 3.6 million registered Syrian refugees (UNHCR, 2024a). Many Syrian refugees have viewed Türkiye as the gateway to Europe. In the meantime, being aware of Türkiye's role as the key transit country for Syrian refugees, the EU has sought to relocate the cost and the risk related with refugees to Türkiye offering the reactivation of bilateral relations via accession talks and Europeanization (Bilgin and Arıkan, 2021, p.833). Externalization of the crisis by the EU particularly increased after 2013. The EU and Türkiye concluded the 'Readmission Agreement' on December 16, 2013. (Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, 2013). With this deal, Türkiye agreed to accept undocumented migrants (both Turkish citizens and citizens belonging to third countries) in the EU if there is proof that they came from Türkiye. In return, EU authorities accepted to start dialogue with Türkiye on visa liberalization for Turkish nationals traveling Europe. Further externalization of the refugee crisis occurred in summer 2015 when the number of Syrian refugees aiming to reach European countries

reached to a peak. By November 2015, intensified dialogue between European and Turkish authorities led to the drafting of 'Joint Action Plan' to address the refugee crisis. According to the plan, Türkiye would offer employment opportunities to Syrians in the labor market, increase the security of its borders and share greater information, and in exchange the EU would grant three billion Euros of additional assistance to Türkiye through the Facility for Refugees (Van Genugten & Lubbe, 2016 p.356).

The next arrangement between the Union and Türkiye came on March 18, 2016, as the two sides agreed on a refugee agreement aimed at putting an end to smuggling routes and preventing the influx of illegal migrants to Europe. Agreement included Türkiye's taking back undocumented migrants who reached Greek islands from Türkiye through the Aegean Sea (Fisseha, 2017, p.48). The agreement included 'one-for-one deal'¹ which required the return of one Syrian refugee in a Greek island to Türkiye and in return a Syrian refugee in a camp in Türkiye would be settled in the EU (Dahlman, 2016, p.8; Das and Sharma, 2023, p.216). The deal provided 6 billion Euros of refugee fund from the Union to Türkiye, relaxation of visa requirements for Turkish citizens by the end of 2016 and revival of accession talks among the two sides (Muftuler-Bac, 2022, p.304; Goalwin, 2018, p.130). The agreement is widely criticized by the international community due to its controversial legal, moral and practical dimensions. It has been found incompatible with "the non-refoulement principle of the Geneva Refugee Convention, Universal Declaration of Human Rights and the EU Fundamental Rights Charter" (Fisseha, 2017, p.48). As Menendez (2016, p.411) rightfully points out, the agreement demonstrated not only the Union's acting in an irresponsible way, but also its limit for an effective asylum system for a large group of Syrian people. In its cooperation with Türkiye on the refugee issue, the Union utilized three leading instruments including 'Facility for Refugees in Türkiye', 'the Conditional Cash Transfer for Education program' and 'Emergency Social Safety Net program'. Through these instruments, the EU sought to positively contribute to the living conditions of Syrian refugees third countries (Muftuler-Bac, 2022, p.305).

Other than Türkiye, the EU sought to externalize its migration regime regarding Syrian refugees through cooperation with Lebanon. While Türkiye is the state to accommodate the largest number of Syrian refugees, Lebanon has hosted the greatest number of Syrian refugees in terms of its population. As of 31 April 2024, Lebanon hosts 779,645 registered Syrian refugees (UNHCR, 2024b). Through presenting positive incentives to Lebanon such as employment of financial tools to support Lebanese economy and strengthening bilateral trade relations, the Union has sought to strengthen resilience of the country regarding hosting of the refugees (Fakhoury, 2022, p.2914). In this respect, the 'Lebanon Compact' is the most relevant framework adopted by the EU and Lebanon on November 11, 2016. Through the Compact, the Union would provide initially around 400 million Euros for the 2016-2017 period and additional funds to Lebanon "to improve the living conditions of both Syrian refugees in Lebanon and vulnerable host communities". (European Commission,

¹ The deal is also known as 'refugee-swap-deal' or 'one in, one out deal'.

2017b). To assist Syrian refugees, the EU aimed at supporting Lebanon's economy along with investing in infrastructure and other developmental projects in the country (Republic of Lebanon, Ministry of Economy & Trade, n.d.). In exchange, Lebanon would simplify documental procedures for refugees and offer them employment opportunities in specific sectors, for instance agriculture (Fakhoury, 2022, p.2915).

Besides Türkiye and Lebanon, the EU has cooperated with Jordan contributing to its capacity to respond Syrian refugees. As of 30 April 2024, Jordan hosts 634,728 registered Syrian refugees (UNHCR, 2024c). Seeberg (2022, p.199) mentions that the EU has closely followed the daily circumstances of Syrian refugees in Jordan within the framework of its ENP and the Union has been the largest donor to support Jordan's migration regime. Through its financial aid to Jordan, the Union has sought to limit the Syrian refugee flow to Europe. By February 2016, the EU and Jordan concluded the 'Jordan Compact'. Through the Compact, the Union pledged to deliver Jordan around 747 million Euros for 2016-2017 period, to be used as humanitarian aid and macro-financial assistance (European Commission, 2017a). The compact sought to encourage trade ties between the Union and Jordan in return for greater integration of Syrian refugees to Jordanian society (Petillo, 2023). Specifically, Jordanian export sector was offered favorable entrance to the EU markets in return for Jordanian Government to offer jobs to 200,000 Syrian refugees in the country (Almasri, 2024, p.1).

The third response of the EU to Syrian refugees is granting asylum to a limited number of people. During the initial phase of the crisis, from 2012 to spring 2015, there had been relatively more positive responses to the Syrian refugees. Some member states such as Sweden and Germany welcomed Syrian refugees, provided them considerable humanitarian support and took their asylum requests under consideration (Fisseha, 2017, pp.44-45). Yet, as underlined by Ayaz and Wadood (2020, p.4) the overall number of Syrian refugees admitted into the EU member states remained low when the total number of refugees hosted by the neighboring countries of Syria is considered. In fact, EU member states had remained short of demonstrating a uniform approach with respect to Syrian refugees. The situation took a more complicated shape when Syrian refugees' entry to Europe reached to its peak by spring 2015. At that time, as an alternative to the Mediterranean route, the Aegean direction from Türkiye's western shore to east Aegean Greek islands became very popular among the refugees to reach Europe. (Hudson, 2018, p.2). The Syrian refugee crisis soon became the worst humanitarian crisis for Europe after the Second World War. Tragic boat accidents had increased pressures on the EU to adopt an effective strategy to address this critical issue. In particular, the heartbreaking picture of "three-year old Syrian boy Aylan Kurdi" whose body washed ashore while trying to reach "the Greek island of Kos with his family" shocked the international community (The Guardian, 2015).

The total number of asylum submissions to member states reached around one million leading the EU policymakers to formulate a "ten-point action plan on migration" on 20 April 2015 including measures to control migration flows and proposals on relocation and resettlement of migrants in

Europe which constituted the backbone of the 'European Agenda on Migration' which the European Commission offered by May 2015 (Saatçioğlu, 2021, p.811). Basically, the proposal aimed at achieving "solidarity and responsibility-sharing among EU member states" through reducing the burden of frontline countries, Greece and Italy, that had been subject to extraordinary number of refugee arrivals (Saatçioğlu, 2021, p.808). However, though time, the ongoing refugee influx caused divisions among member states about how to cope with the crisis. The divergences did not only occur among the member states, but also within these states. Some states and groups within states viewed the issue from a humanitarian perspective welcoming refugees and helping them, whereas some others approached the issue from a different angle expressing their security, economic, cultural concerns and supporting anti-immigrant policies (Ayaz and Wadood 2020, pp.1-2).

Disparities had their mark on states' willingness to fulfill their responsibilities towards the refugee-seeking Syrian people. As Thielemann (2018, p.63) states; during the acute stage of the crisis in 2015, the EU just admitted roughly matching number of Syrian refugees compared with that of Lebanon and almost half the number in comparison with Türkiye. Among the EU member states, being more willing and welcoming, Germany accepted the largest number of Syrian refugees. In 2015, Germany accepted "more than one third of all asylum applications lodged by Syrians in the EU" (Thielemann, 2018, p.63). Announcing its "Welcome Politics" through Chancellor Angela Merkel's "We Can Do It" motto, Germany opened its doors to Syrian refugees and adopted policies to integrate Syrian refugees socially and economically to German society (Karci, Dogan, & Berument, 2022, p.202). According to Momin (2017), Germany's adoption of a welcoming, human rights-based approach towards Syrian refugees was primarily driven by moral imperatives. This approach was influenced by a combination of Germany's historical political responsibilities, its social role and status, and its capacity to assume a leadership position within the EU, thereby resulting in its actions to fulfil its duty to protect refugees (Momin, 2017, p. 78). As pointed out by Açıkalın (2020, p.253), another reason behind Germany's humanitarian response to Syrian refugee crisis was undeniably related with the impact of Angela Merkel's vision and values, shaped by her leadership and personal background, on Germany's foreign policy as a "solution-seeker that focus humanitarian, political and social aspects of solution". Here, it would also be fair to suggest that Germany's liberal approach to Syrian refugees in 2015 has not always exhibited a fully consistent tone. Ayoub (2023) underlines that this initial welcoming response in 2015 was followed by more restrictive asylum legislation by Germany. Ayoub (2023, p.590) argues that this noticeable change in Germany's initial response and following policy could be attributed to an external force that is "Germany's obligation to adhere to the CEAS" and an internal force that is "the influence of the different policy actors involved in the asylum legislation".

Following Germany's footsteps, Sweden received the second highest number of Syrian refugees. But, in terms of population size, smaller countries including "Sweden (8.4 applicants per 1,000 of population), Austria (3.3) and Malta (3.2)" hosted relatively larger number of Syrian refugees

(Thielemann, 2018, p.66). Breaking ranks with the above-mentioned states, France initially rejected the European Commission's request to accept minimum 40,000 refugees, but as the crisis unfolded, Francois Holland government agreed to accept 30,000 refugees (Ayaz and Wadood 2020, p.4).

In the meantime, not all EU member states adopted a welcoming approach to Syrian refugees. For instance, Italy, the first state of entry in the Mediterranean Sea for many refugees because of its geo-strategic position, is known with its appalling attitude towards Syrian refugees and is widely criticized by the international community (Ayaz and Wadood 2020, p.4). Likewise, Greece and Bulgaria have not adopted a friendly approach to Syrian refugees with their dysfunctional asylum systems (Ayaz and Wadood 2020, p.4). This resulted in limited asylum of Syrian refugees by these states. In the case of Italy, 58% of asylum applications were rejected in the third quarter of 2016 (Panebianco & Fontana, 2018, p.9). Greece received 63,010 asylum applications by Syrians among which "the number of positive asylum decisions was only 15,990" (Karci, Dogan, & Berument, 2022, 202).

The fourth and the last response by the Union towards the Syrian refugees is increasing border security to prevent undocumented refugee flows. Unexpected increase in the number of unauthorized immigrants led not only the EU policymakers, but also member states' governments to adopt various measures to safeguard their borders (Das and Sharma, 2023, p.215). The terrorist attacks by ISIS (Daesh) to European cities such as Paris (2015), Nice (2016) and Brussels (2016) also largely contributed to concerns with respect to whether terrorists infiltrated into Europe through refugee camps. These terrorist attacks caused erosion in the European public opinion regarding refugees and made some EU states to become more cautious in receiving refugees (Hudson, 2018, p.7; Fisseha, 2017, p.50). On October 6, 2016, European Commission introduced "the European Border and Coast Guard Agency (EBCGA–Frontex)" which was based on the foundations of Frontex² with the aim of monitoring external borders of the EU, improving the internal security of member states and managing migration in a more efficient way (European Commission, 2016). Through the EBCGA–Frontex, the Union has undertaken joint border control operations and maritime operations such as Poseidon and Triton in the eastern and central Mediterranean to avoid additional loss of lives at sea (Thielemann, 2018, p.73; Panebianco & Fontana, 2018, p.7).

Besides the launch of specific agencies by the EU, some member states have sought to intensify border controls and to strengthen their borders. Faced with massive wave of Syrian refugees in 2015-2016, several member states began to implement internal border controls and restrictions which constituted a serious challenge to Schengen system (Topping, 2016, pp.331, 339, 368). As Panebianco & Fontana (2018, p.9) rightfully suggest "the promised 'uniform-protection-no-matter-where' is hostage of variable geometries of protection and of divisions among member states, with an evident failure of the duty of protection entailed by the notion of sovereignty". Some

member states even enclosed the borders with barbed wire and deployed border guards. For instance, by the fall of 2015, Hungary built a fence between Serbia and its border to deter refugees from entering which in return led refugees to shift their route to the border between Serbia and Croatia (Hudson, 2018, p.7). Bulgaria also constructed fences in its border with Türkiye to discourage massive arrivals from its neighbor (Panebianco & Fontana, 2018, p.9). Greece chose to further deploy 1,800 border guards to its border with Türkiye though the Evros/Meriç river and "placed 26 floating barriers along the river" to prevent additional Syrian refugee flow (Fargues and Fandrich, 2012).

Having analyzed the Union's above-mentioned responses regarding the Syrian refugee outbreak, it would be fair to suggest that the Syrian refugee crisis has underlined the failure of the CEAS. Despite institutional efforts to adopt a uniform policy, divergences among EU member states' perceptions as well as management of asylum-seekers have prevented the Union to have a common asylum policy particularly in practical terms. Yet, a common preference can be observed among the member states on the externalization of the migration regime through signing deals with Syrian-refugee hosting states, delivering aid to these states for the support of the Syrian refugees and transferring relevant risks to Syria's neighbors. The increasing reluctance of the EU member states to admit Syrian asylum-seekers and growing tendency to securitize their policies towards refugees have also led to questioning of Union's commitment to humanitarian values.

4. The European Union's Responses to Ukrainian Refugee Crisis

With Russia's attack on Ukraine by late February 2022, the EU encountered with an additional refugee crisis at its borders. In the aftermath of the invasion, Poland, Slovakia, Hungary and Romania -the EU member states bordering Ukraine- witnessed the influx of over half a million displaced persons from Ukraine. The EU was very quick to provide prompt and efficacious support to individuals escaping the war in Ukraine. The European Council (2022) convened on the same day of the Russia's assault, showing solidarity with the people of Ukraine and calling for the European Commission to propose contingency measures. In consideration of holders' of Ukrainian biometric passports visa-free entry into the EU for 90 days, and its proximity to the Union coupled with the EU's eagerness to manage the conflict by respecting basic rights and international agreements, the Commission on 2 March 2022 proposed the recognition of "a mass influx of displaced Ukrainians and other third-country nationals and stateless persons legally residing in Ukraine at the time of the conflict, based on the 'Temporary Protection Directive 2001/55/EC' of 20 July 2001" (European Commission, 2022b). Border controls and conditions of entry for people fleeing Ukraine were immediately simplified (European Commission, 2022a). The Council unanimously accepted the Decision 2022/382 by 4 March 2022, actuating the 'Temporary Protection Directive' once since its adoption in 2001.

With this decision, the EU provided Ukrainian nationals who were forcibly displaced after 24 February 2022 due to

² Frontex is a European agency, established by the EU in 2004 to coordinate and support external border enforcement among the member states.

the military incursion initiated by Russia with legal protection in the form of temporary protection. Furthermore, this temporary protection is meant to extend to third-country nationals who have been displaced from Ukraine following 24 February 2022, and who were recipients of refugee status or equivalent protection prior to that date (Official Journal of the European Union, 2022). Temporary protection is an exceptional measure implemented for at least one year with the option for extension up to three years -a period which has recently been extended from 4 March 2024 to 4 March 2025. Although each EU Member State has some sort of flexibility to implement the framework, the fundamental objective is to adopt an immediate and humane approach exemplifying unity at the Union level. Temporary protection grants essential rights such as, access to housing, education, labor market, medical and social services across the EU (EU Solidarity with Ukraine, n.d.). Furthermore, the EU consolidates its rights-based approach to the Ukrainian refugee crisis with the 'Temporary Protection Directive' since it authorizes the Member States to enact their national temporary protection arrangements if they provide more advantageous provision than the Directive itself (Official Journal of the European Union, 2022).

Temporary protection status confers upon Ukrainian refugees' certain rights that are not extended to other asylum seekers within the EU. Notably, Ukrainian refugees possess the autonomy to choose their preferred city or country of residence as opposed to being obligated to seek asylum in the "first safe country" they arrive at (Kirby, 2022). This approach departs from the 'Dublin Regulation' and the EU's traditional migration management policies that were in practice during the 2015 refugee crisis. Besides, the 'Temporary Protection Directive' does not mandate Ukrainian refugees to remain within a single state, permitting Ukrainian refugees to travel within the EU following their admission into EU territory (Luyten, 2022), leaving the consideration of refugee quotas for national reception systems out of account. The rationale behind this approach stems from the need to lessen the pressure on the national asylum systems of the member states and solve the solidarity-responsibility crisis given the burden on the first arrival countries. In the case of the Ukrainian refugees, Germany, Poland, Czech Republic, Italy and Spain act as "traditional destination countries" by hosting the highest record of Ukrainian refugees under temporary protection in the Union whose number exceeded 4 million in 2023 (EU Monitor, 2023). The EU has also established the 'Solidarity Platform' to coordinate the implementation of the 'Temporary Protection Directive' in collaboration with all parties, namely the EU member states, Schengen Associated States, EU Agencies, Ukrainian authorities, and international and other partners including civil society organizations. One key objective of the 'Solidarity Platform' is to pursue the solidarity-responsibility balance by coordinating on the reception and accommodation capacities of the member states (Migration and Home Affairs, n.d.).

The EU's right-based approach to the Ukrainian refugee emergency with the adoption of the 'Temporary Protection Directive' has been enhanced with some measures for readying the Member States both financially and technically to serve the needs of Ukrainians fleeing war. In order to ease

the burden associated with the reception of the Ukrainian refugees at the Member States, the EU demonstrated solidarity at the Union level. The EU has taken measures to facilitate the disbursement of funds to bolster the capacity of member states accommodating refugees, ensuring they have adequate resources to address the growing demands for accommodation, educational services, and medical care. In this regard, the EU has implemented policies to enhance the flexibility in the allocation of EU cohesion policy funds, and to broaden their scope to offer member states immediate fiscal support for their actions in accommodating Ukrainian refugees (Council of the European Union, 2022a). Also, with the initiative of the 'Cohesion's Action for Refugees in Europe' (CARE), it is aimed to facilitate the Member States in delivering urgent assistance such as temporary housing or healthcare to meet the fundamental needs of persons fleeing Ukraine due to the Russian invasion. Additionally, CARE may be used to bolster the administrative capabilities of the Member States to address refugees' needs and to implement long-term strategies for their integration (European Commission, n.d.). In response to Poland accommodating the most substantial number of Ukrainian refugees, approximately at around 1.5 million just within the first eight months of the Russian invasion, the EU has committed around 145 million Euros within the context of the 'Asylum, Migration and Integration Fund' (AMIF) to assist Poland in delivering extensive and immediate relief (Lesinska, 2022).

In addition to the rights associated with the temporary protection status and the freedom to move within the Union, other measures were taken to provide support to the Ukrainian refugees across the EU. The Council of the European Union (2022b) agreed on a recommendation regarding the exchange of Ukrainian national currency into EU currencies free of charges at the Member States, aiming to support persons fleeing the war in Ukraine. Additionally, a voluntary agreement between the EU and Ukrainian telecommunications has been established to permit Ukrainian refugees to contact Ukraine for free or at nominal charges (Council of the European Union, 2022b). The EU signed agreements with Ukraine for cooperation on health to enhance the availability of healthcare services, and on education to improve educational support for Ukrainians under temporary protection in 2023 (European Commission, 2022c).

The Ukrainian refugee crisis has shown the EU's normative approach, political will as well as capacity as an actor to deal with such an influx. The EU's approach to the Ukrainian refugee crisis mainly aimed to protect the refugees within the EU with a very humane attitude, calling it "the largest humanitarian crisis that Europe has witnessed in man years." (France24, 2022). The President of the European Commission, Ursula von der Leyen's remarks that "Europe stands by those in need of protection. All those fleeing Putin's bombs are welcome in Europe" (European Commission, 2022a) revealed the EU's welcoming approach from the onset of Russia's invasion. The EU's and the Member States' welcoming approach to the Ukrainian refugees have been shaped by several factors. One factor stems from the conclusion of the 'EU-Ukraine Association Agreement' in 2014 as part of the ENP, and the setting of visa-free travel to Schengen Area in 2017 which have prepared the ground for an unexpected inflow of Ukrainians

with the war easing Europe to embrace the Ukrainian refugees (Aslund, 2022, p. 4-6).

Some member states who have refused to admit non-European refugees since the 2015 refugee crisis and are known for their brutal treatment of these refugees at their borders exemplified double standards in their responses to show solidarity with the Ukrainian refugees (Reilly & Flynn, 2022). One significant factor to do with these member states' welcoming approach towards Ukrainian refugees' is Ukrainian's proximity to Europeanness. In this regard, Poland has set an example for welcoming the Ukrainian refugees based on their religious, historical and cultural commonalities. On the same day of the onset of Russia's invasion, Poland's immediate response was to manifest solidarity with "our Ukrainian brothers" through the announcement of the launch of reception centers at the border with Ukraine, which had been prearranged in anticipation of an influx of refugees (Ministry of the Interior and Administration Republic of Poland, 2022). Physical proximity was another theme that was prominent in the statements of hardliners against the reception of non-European and non-Christian refugees. For instance, Austrian Chancellor Karl Nehammer – a hardliner against the reception of Afghan refugees in Austria- stated that they would accommodate Ukrainian refugees "if necessary" since "it's different in Ukraine than in countries like Afghanistan", grounding his stance on "neighborhood help" (Bayoumi, 2022). Some member states' welcoming responses reflected the perceptions and discourses of refugees as a security threat. Discriminatory statements were also explicit in their welcoming of the Ukrainian refugees. An example for this kind of discourse is set by Bulgaria's Prime Minister Kiril Petkov in his following statements: "These are not the refugees we are used to... These people are Europeans... These people are intelligent. They are educated people. ... This is not the refugee wave we have been used to, people we were not sure about their identity, people with unclear pasts, who could have been even terrorist." (Faiola, Noack & Adam, 2022). Another example is set by Hungary's Prime Minister Viktor Orban, who is well-known for his stance against the Syrian refugees, in his acknowledgement of support for Ukrainian refugees based on "elementary human, Christian instinct" by claiming that the Muslims leaving their countries arrive at Europe "in hope of a better life" while "Ukrainian refugees who have come to Hungary because of the war." (Hungary Today, 2022).

5. Comparison of EU's Responses to Two Refugee Crises

In this section, the initial focus will be on the differences between EU's attitudes towards Syrian and Ukrainian refugee crises. Then the factors behind the disparity in EU's handling of Syrian and Ukrainian refugees will be examined. The first difference between the EU's addressing of Syrian and Ukrainian refugee crises is the reluctance of the EU institutions and the member states to view the Syrian refugee crisis purely as a humanitarian issue, whereas general tendency towards the Ukrainian refugee crisis is shaped by the prioritization of the humanitarian aspect. Hesitancy to offer settlement to Syrian refugees has been nourished by the economic and security concerns and related doubts, whereas Ukrainian refugee crisis has been

perceived as an urgent humanitarian disaster to be addressed. Following Russia's incursion of Ukraine, both the EU institutions and the member states hurried to provide humanitarian backing to Ukrainian refugees in a highly organized manner, while this has never been the case when it comes to Syrian refugees. As Hierro and Maza (2024, p.1) rightfully point out; "the climate of widespread support" in the Ukrainian refugee crisis "contrasts sharply with the majority 'look the other way' attitude" seen in the Syrian refugee crisis.

The second difference between the EU's responses to above-mentioned two refugee crises is EU organs' and member states' full commitment to international law and humanitarian norms in the Ukrainian case, whereas there has been incoherent and inconsistent commitment to international law in the Syrian case. The EU fulfilled its responsibilities as a normative actor regarding Ukrainian refugees, while there has been a visible "gap between EU's norms and actions" in the Syrian case (Gürkan & Coman, 2021, 277). While member states refrained from fulfilling their obligations to protect Syrian refugees harmonizing with the 'Geneva Convention' and its 1967 Protocol, the European Council's actuation of the 'Temporary Protection Directive' (2001) occurred by March 2022 with respect to Ukrainian refugees. In addition to the activation of 'Temporary Protection Directive', the EU extended "Ukrainian refugees' stay visas up to 1 year" in the aftermath of the Russian invasion (Okten Sipahioglu, 2023, p.194). In contrast to the rights granted to Ukrainian refugees, Syrian refugees have been denied such rights by the EU. In this regard, it would be fair to maintain that the EU performed as a normative player in responding to Ukrainian refugees through sincere commitment to humanitarian principles and values, even bending the rules and making special arrangements. Unlike its adherence to humanitarian norms in the case of Ukrainian refugees, EU's normative power is widely debated in the case of Syrian refugees.

The third difference among EU's responses to these two refugee crises is EU's adoption of a burden-sharing approach towards Ukrainian refugees, whereas the EU adopted a burden-shifting attitude towards Syrian refugees. The EU authorities and governments of the member states are willing to share responsibilities among themselves in handling the Ukrainian refugee crisis within the boundaries of the EU. In hosting Ukrainian refugees, member states of the Union have shown unprecedented hospitality and generosity from which Syrian refugees have largely been deprived. In sharp contrast to the will to solve the Ukrainian refugee crisis within the EU through responsibility sharing, EU authorities preferred to externalize the Syrian refugee crisis through shifting responsibility to Syria's neighboring states. Rather than preferring to directly host the Syrian refugees, member states chose to accomplish international agreements with host states such as Türkiye, Lebanon and Jordan to shift the costs to third states (Panebianco & Fontana, 2018, p.9). The EU pursued to reinforce the adaptive capacities of these host states through providing humanitarian assistance to them so that these host states can keep Syrian refugees. In contrast, the member states themselves offered resettlement opportunities to Ukrainian refugees.

The fourth difference between EU's responses to these two refugee crises is EU bodies' and member states' tendency to securitize the Syrian refugee crisis, whereas this has not been the case regarding Ukrainian refugees. When the Syrian refugee flow reached to its peak by spring 2015, many member states tended to secure their borders from refugees' entry. Furthermore, there was tightening of border security across EU member states though strengthening their borders by constructing walls and fences. Securitization has not been observed in EU's response to Ukrainian refugees. Despite tightening border checks with respect to Syrian refugees, relaxation of border checks occurred regarding Ukrainian refugees.

The fifth difference is, despite exceptions, Syrian refugees have largely faced discrimination across European societies mostly due to their race and ethnicity, whereas embracement has been the dominant attitude towards Ukrainian refugees across the same context. The EU members states which refused to host Syrian refugees welcomed Ukrainian refugees by open arms. Positive perceptions of Ukrainian refugees are reflected in generous greetings by societies within the EU which clearly contrasted with negative perceptions of the Syrian refugees reflected in their unfavorable treatment by the European societies (Alsabeti, 2023, p.73).

The last difference can be observed with respect to member states' willingness to open their doors to Syrian and Ukrainian refugees. In terms of the Syrian refugee crisis, they are mainly the high-income EU member states to accommodate the largest number of Syrian refugees. Specifically, Germany is the leading state within the Union to host the greatest number of Syrian refugees. As a relatively higher income member state, Germany has also received a noticeable number of Ukrainian refugees. Yet, even more than Germany, they are the eastern EU countries including Poland, Czech Republic, Estonia, Lithuania, Bulgaria and Latvia to accept quite high number of Ukrainian refugees notwithstanding their limited asylum capacities (Hiero & Maza, 2024, p.4, 8). On the contrary, Syrian refugees have rarely been accepted by the eastern European states within the Union.

Having examined the differences among EU's attitudes to Syrian and Ukrainian refugees, now the concentration will be on the factors behind the differential treatment of Syrian and Ukrainian refugees. The first factor is related with the geographical proximity to EU borders of the two countries, from where the refugees are coming. None of the Union's member states is severely subject to Syrian refugee influx or shares a common border with Syria. When compared with Syria, Ukraine is geographically closer to the EU as it shares common borders with four member states including Slovakia, Romania, Poland, and Hungary. Thus, the Ukrainian refugee crisis has taken place in the immediate neighborhood of the EU and Ukrainian refugees fleeing from Russia's invasion have straightforwardly entered the EU.

The second factor behind disparity in EU's policies towards Syrian and Ukrainian refugees is correlated with divergences in EU's diplomatic relations towards the countries, where the refugees are coming from. Prior to

starting of the Syrian uprising in March 2011, relations between the Union and Syria were shaped by 'Euro-Mediterranean Partnership' (EMP) introduced in the 1995 'Barcelona Summit'. However, an Association Agreement has not yet been signed between Syria and the Union. On the other hand, affairs between Ukraine and the Union have been shaped as part of the 'Eastern Partnership'. The entrance of the Association Agreement between the Union and Ukraine into force dated back to September 2017 approximately five years before the Russian invasion. In June 2022, four months after Russia's occupation, Ukraine was awarded candidate status for membership to the Union. Lastly, accession talks started between the EU and Ukraine by December 2023. When compared with its ties with Syria, the EU has clearly established closer diplomatic ties with Ukraine including it within its enlargement agenda.

The third factor behind divergence in EU's policies towards Syrian and Ukrainian refugees is related with cultural, religious and racial issues. Ukrainian refugees are viewed as Europeans as they share similar cultural, religious and racial characteristics with those European societies hosting them. Unlike the Ukrainian refugees, Syrian refugees are viewed as the 'other': Muslim versus Christian, Middle Eastern versus European, white versus darker skin (Abbas, 2019, p.2456). Widespread suspicion about the "Europeanness" of Syrian refugees has given rise to serious concerns about their integration to European societies. As opposed to favorable treatment of Ukrainian refugees by European societies, Syrian refugees have mostly faced discrimination based on prejudices by the European public. Syrian refugees even have to cope with xenophobic public attitudes shaped by negative public media coverage. For instance, Bulgarian media has presented coverages of Syrian refugees associated with epidemic diseases and radical Islam (Nancheva, 2015, p. 447).

The fourth factor behind variance in Union's dealing with Syrian and Ukrainian refugees is related with the relevancy of the incident which led to the refugee flow. The Syrian refugee flow is the result of an ongoing civil war fought by various armed factions with the involvement of some external actors. Unlike the Syrian refugees, Ukrainian refugees have fled their country due to extensive attacks initiated by another country, Russia. Russian invasion of Ukraine is viewed as a significant security challenge not only against Ukrainians, but also against European citizens as a whole.

Lastly, the negative impact of 2015 and 2016 terrorist attacks to European capitals can be regarded as a factor behind Union's differential treatment of Syrian and Ukrainian refugees. Following the terrorist attacks to Paris and Brussels, whose responsibility were claimed by the 'Islamic State (IS)'³ there was a rise in fears that Islamist terrorists were "exploiting refugee channels to enter Europe" which are also used by Syrian refugees (Abbas, 2019, p.2450). This has led to an unhealthy tendency across European societies to associate Muslim refugees including Syrian refugees with terrorism (Nail, 2016, p.164). Such an association has never been the case in terms of Ukrainian refugees.

³ The 'Islamic State (IS)' is also called as 'Daesh', 'ISIS', 'ISIL'.

6. Conclusion

The world history had witnessed various instances, when the number of asylum seekers fleeing violence and armed conflict increased all of a sudden. The Syrian and the Ukrainian refugee crises which began respectively in 2011 and 2022, almost a decade in between, are two such cases. Despite differences in the occurrence of the conflictual situation that led to the massive refugee flow and socio-cultural traits of the asylum seekers, both groups of refugees have viewed EU member states as safe zones to take shelter. Yet, these two different refugee groups have rarely received a common treatment and implementation of migration policies by the EU authorities and governments of the member states. The Union has demonstrated solidarity and dedication to address the Ukrainian refugee crisis with all its potential means, whereas the Syrian refugee crisis is able to achieve neither the same extent of mobilization nor the same extent of sincere welcome. While each refugee crisis has its own distinct characteristics, the sharp divergence between EU's responses to Syrian and Ukrainian refugees has presented a display of double standards. Through comparison of the EU's attitudes towards these two refugee crises, this study has found out the Union's selective application of international law. EU bodies' and member states' half-hearted commitment to human rights norms and international obligations in terms of the Syrian refugee crisis has clearly contrasted with full respect for international human rights and European regulations on refugees in the terms of the Ukrainian refugee crisis.

Even though the Union officially adopted a CEAS, this system in practice has never been employed in a consistent and coherent manner towards all refugee groups in a uniform manner. Syrian refugees have faced many difficulties in seeking refuge within the EU borders and they seldom received favorable treatment and standard protection, both of which are granted to most of the Ukrainian refugees. Ukrainian refugees have benefited from simplification of border controls and conditions of entry to EU member states, whereas the Union prioritized cooperation with neighboring states including Türkiye, Lebanon and Jordan in addressing the Syrian refugee crisis. In other words, while the EU institutions and the member states embraced the Ukrainian refugee crisis through sharing the costs in a willing way, they have sought to shift the relevant costs to regional states hosting Syrian refugees through signing various deals with them and contributing their capacities to deal with the refugees. As opposed to internalizing management of the Ukrainian refugee crisis, there has been externalization of the Syrian refugee crisis by the EU authorities.

Besides putting forward the differences between EU's policies to two refugee crises, this study also questions the functionalism and fairness of the CEAS. The EU's management of the Syrian refugee crisis uncovered controversies within the Union which jeopardized the achievement of a common European response. In addition, there were divergences among EU member states not only in responding to two different refugee crises, but also to a single refugee crisis. For instance, while Germany and Sweden have been willing to host Syrian refugees, countries including Greece, Bulgaria and Hungary have largely opposed to hosting them. Therefore, EU member states have

followed different migration policies towards the same group of refugees. It would be fair to argue that CEAS remains to be dysfunctional due to hesitancy of the member states to implement it in the same way. Selective application of it by the member states seriously harms the necessary uniformity with the regulation, absence of which in return threatens its legitimacy. Here, the EU must encourage a compromise among its member states on the internal sharing of responsibilities in managing refugee crises. Fair allocation of asylum responsibility within the Union and punishment of its violation is the only way to ensure collective EU policies in managing migration. Lastly, to repair its credibility in terms of a normative actor, the EU needs to make sure that all refugee groups, independent of their culture, religion and race, are treated in an equal and fair way.

References

- Abbas, M. S. (2019). "Conflating the Muslim refugee and the terror suspect: responses to the Syrian refugee "crisis" in Brexit Britain," *Ethnic and Racial Studies*, 42(14): 2450-2469, DOI: 10.1080/01419870.2019.1588339
- Açıkalın, Ş. N. (2020). *Foreign Policy and Political Leadership: Recep Tayyip Erdoğan and Angela Merkel*. Ph.D. Thesis, Graduate School of Social Sciences, International Relations. Middle East Technical University. <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/45507>
- Alkan, Y. S. (2019). AB'nin normatif güç kimliği ve Suriye mülteci krizi arasındaki ilişki üzerine Ian Manners'ın teorik yaklaşımı çerçevesinde politik bir analiz. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(37): 545-581. <https://doi.org/10.21550/sosbilder.502634>
- Almasri, S. (2024). "How humanitarian-development responses may discriminate by nationality: Refugee and migrant inclusion following the 2016 Jordan Compact," *Development Policy Review*, 42(1): 1-17, DOI: 10.1111/dpr.12734
- Alsabeti, D. (2023). "A Double Standard in Refugee Response: Contrasting the Treatment of Syrian Refugees with Ukrainian Refugees," *Human Rights Brief* 26(2): 72-76.
- Andrea, P. G. (n.d.). EU cooperation on migration with partner countries within the New Pact: new instruments for a new paradigm? *EU Migration Law Blog*. <https://eumigrationlawblog.eu/eu-cooperation-on-migration-with-partner-countries-within-the-new-pact-new-instruments-for-a-new-paradigm/?print=print>
- Aslund, A. (2022). A new perspective on the Ukrainian refugee crisis. *CESifo Forum*, 23(4): 3-7. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/263858/1/CESifo-Forum-2022-04-p03-07.pdf>
- Ayaz, A. and Wadood, A. (2020). "An Analysis of European Union Policy towards Syrian Refugees," *Journal of Political Studies* 27(2):1-19.
- Ayoub, M.A. (2023), "Understanding Germany's Response to the 2015 Refugee crisis," *Review of Economic and Political Science*, 8(6): 577-604, DOI: 10.1108/REPS-03-2019-0024
- Bayoumi, M. (2022, March 2). They are 'civilised' and 'look like us': the racist coverage of Ukraine. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/mar/02/civilised-european-look-like-us-racist-coverage-ukraine>
- Bilgin, A. and Arkan, H. (2021). "The CEAS and the Europeanization of Turkey's Asylum Policy after the Syrian Crisis," *European Review* 29(6): 828-841, DOI: 10.1017/S1062798720001064
- Biondi, P. (2016). "Human security and external burden-sharing: the European approach to refugee protection between past and present," *The International Journal of Human Rights*, 20(2): 208-222, DOI: 10.1080/13642987.2015.1103522
- Boswell, C. (2003). The 'external dimension' of EU immigration and asylum policy. *International Affairs*, 79(3): 619-638. <https://www.jstor.org/stable/3569366>

- Commission of the European Communities. (2004). *European Neighbourhood Policy Strategy Paper, COM(2004) 373 final, May 12, Brussels*, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/2004_communication_from_the_commission_-_european_neighbourhood_policy_-_strategy_paper.pdf
- Council of the European Union. (2003). *A secure Europe in a better world, European Security Strategy*, https://www.cvce.eu/en/obj/european_security_strategy_a_secure_europe_in_a_better_world_brussels_12_december_2003-en-1df262f2-260c-486f-b414-dbf8dc112b6b.html
- Council of the European Union. (2005). *Global approach to migration: priority actions focusing on Africa and the Mediterranean, December 13, Brussels*, <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2015744%202005%20INIT>
- Council of the European Union. (2022a, October 13). *Council gives the final go-ahead to further flexibility in the use of cohesion policy funds in response to Russia's war in Ukraine* [Press release]. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/10/13/council-gives-the-final-go-ahead-to-further-flexibility-in-the-use-of-cohesion-policy-funds-in-response-to-russia-s-war-in-ukraine/>
- Council of the European Union. (2022b, April 13). *Council agrees recommendation on the exchange of Ukrainian hryvnia banknotes into EU currencies to support people escaping the war in Ukraine* [Press release]. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/04/13/council-paves-the-way-for-enabling-ukrainians-to-exchange-their-currency-hryvnia-in-all-eu-countries-at-a-fair-exchange-rate/>
- Dahlman, C. T. (2016). Unity Amid Barbed Wire: Asylum Restrictions, European Integration and the Migration Crisis, *Journal of Peacebuilding & Development*, 11(3): 8-22, DOI: 10.1080/15423166.2016.1222594
- Das, R. and Sharma, K. (2023). "Security Predicament of Syrian Refugees Through Gender Lens in Line with EU-Turkey Joint Action Plan 2015," *International Studies* 60(2): 209-230, DOI: 10.1177/0020881723115840
- De Haas, H. (2008). The myth of invasion: the inconvenient realities of African migration to Europe. *Third World Quarterly*, 29(7): 1307-1309. <https://doi.org/10.1080/01436590802386435>
- Delcour, L. (2013). The EU: shaping migration patterns in its neighbourhood and beyond. In F. Amtenbrink and D. Kochenov (Eds.), *The European Union's shaping of the international legal order* (pp. 261-282). Cambridge University Press.
- European Commission (2015). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – A European Agenda on Migration, COM(2015) 240 final, Brussels, May 13*, eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0240&from=EN
- European Commission. (2011a). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – The Global Approach to Migration and Mobility, SEC(2011) 1353 final, Brussels, November 18, COM(2011) 743 final*, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0743:FIN:EN:PDF>
- European Commission. (2011b). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – A Dialogue for Migration, Mobility and Security with the Southern Mediterranean Countries, Brussels, May 24, COM(2011) 292 final*, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0292:FIN:EN:PDF>
- European Commission. (2015). *Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Review of the European Neighbourhood Policy, SWD(2015) 500 final, Brussels November 18, JOIN(2015) 50 final*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:52015JC0050>
- European Commission. (2016). *Securing Europe's external borders: Launch of the European Border and Coast Guard Agency*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_16_3281
- European Commission. (2017a). *Jordan Compact*. <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2018-12/jordan-compact.pdf>
- European Commission. (2017b). *Lebanon Compact*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/lebanon-compact_en
- European Commission (2020). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – on a New Pact on Migration and Asylum, COM(2020) 609 final, Brussels, September 23*, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:85ff8b4f-ff13-11ea-b44f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_3&format=PDF
- European Commission. (2022a, March 2). *Ukraine: Commission proposes temporary protection for people fleeing war in Ukraine and guidelines for border checks* [Press release]. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1469
- European Commission. (2022b, March 2). *Proposal for a Council implementing decision establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001, and having the effect of introducing temporary protection. COM(2022) 91 final 2022/0069(NLE)*. Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022PC0091>
- European Commission. (2022c). *Key documents: EU solidarity with Ukraine*. https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/key-documents-eu-solidarity-ukraine_en
- European Commission. (n.d.). *CARE – Cohesion's Action for Refugees in Europe*. https://ec.europa.eu/regional_policy/funding/care_en#:~:text=The%20Cohesion's%20Action%20for%20Refugees,from%20Russia's%20invasion%20of%20Ukraine
- European Commission (2024a). *Pact on Migration and Asylum – A common EU system to manage migration*. May 21, https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/pact-migration-and-asylum_en
- European Commission (2024b). *European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations: Syria*. https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/where/middle-east-and-northern-africa/syria_en
- European Council. (1999). *Presidency conclusions, Tampere European Council October 15-16*, http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm#
- European Council. (2001). *Presidency conclusions, Laeken European Council December 14-15*, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_01_18
- European Council. (2002). *Presidency conclusions, Seville European Council June 21-22*, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_02_13
- European Council. (2022, February 24). *Special meeting of the European Council*. <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2022/02/24/#:~:text=Main%20results,with%20Ukraine%20and%20its%20people>
- European Council (2023). *Special meeting of the European Council (9 February 2023) – Conclusions, Brussels, EUCO 1/23*, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-1-2023-INIT/en/pdf>
- European Parliament. (2019). *Briefing EU policies – delivering for citizens: the migration issue*, [http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI\(2019\)635542](http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI(2019)635542)
- European Union External Action (EEAS). (2024). *Syria: Brussels VIII Conference: Supporting the Future of Syria and the Region*. https://www.eeas.europa.eu/eeas/syria-brussels-viii-conference-2024_en
- EU Monitor. (2023, September 19). *Explanatory Memorandum to COM(2023)546 – Extension of temporary protection as introduced by Implementing Decision (EU) 2022/382*. https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvhd3hyd3q_j9vvik7m1c3gyx/p/vm6mha0g78wg#:~:text=On%204%20March%202022%2C%20the,that%20begin%20on%20that%20date
- EU Solidarity with Ukraine. (n.d.). *Fleeing Ukraine: Your rights in the EU*. https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/information-people-fleeing-war-ukraine/fleeing-ukraine-your-rights-eu_en

- Faiola, A., Noack, R. and Adam, K. (2022, March 1). Suddenly welcoming, Europe opens the door to refugees fleeing Ukraine. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/world/2022/02/28/ukraine-refugees-europe/>
- Fakhoury, T. (2022). "The external dimension of EU migration policy as region-building? Refugee cooperation as contentious politics," *Journal of Ethnic and Migration Studies* 48(12): 2908-2926, DOI: 10.1080/1369183X.2021.1972568
- Fargues, P. and Fandrich, C. (2012). "The European response to the Syrian refugee crisis: what next?," *Migration Policy Centre Research Report*, no.14. Accessed: <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/24836>
- Finotelli, C., and Ponzio, I. (2023). From models of migration control to migration control regimes. In C. Finotelli and I. Ponzio (Eds.), *Migration control logics and strategies in Europe: a north-south comparison* (pp. 1-17). Springer.
- Fisseha, M. (2017). "Syrian refugee crisis, from Turkey to European Union - methods and challenges," *Journal of Community Positive Practices* 17(3): 34-57.
- Geddes, A. and Scholten, P. (2016). *The politics of migration and immigration in Europe*. SAGE Publications.
- Goalwin, G. J. (2018). Population exchange and the politics of ethno-religious fear: the EU-Turkey agreement on Syrian refugees in historical perspective, *Patterns of Prejudice*, 52(2-3): 121-134, DOI: 10.1080/0031322X.2018.1433011
- Gürkan, S. and Coman, R. (2021). The EU-Turkey deal in the 2015 'refugee crisis': when intergovernmentalism cast a shadow on the EU's normative power. *Acta Politica* 56: 276-305 DOI: <https://doi.org/10.1057/s41269-021-00196-6>
- Hernández i Sagrera, R. (2010). The EU-Russia readmission-visa facilitation nexus: an exportable migration model for Eastern Europe? *European Security*, 19(4): 569-584. <https://doi.org/10.1080/09662839.2010.526934>
- Hierro, M. and Maza, A. (2024). A Capacity-Based Approach for Assessing Changes in Responsibility Sharing in the EU: Comparing the Syrian and Ukrainian Refugee Crises. *Journal of Common Market Studies (JCMS)*: 1-13. DOI: 10.1111/jcms.13586
- Hudson, L. (2018). Syrian Refugees in Europe: Migration Dynamics and Political Challenges, *New England Journal of Public Policy* 30(2): 1-10.
- Karageorgiou, E. (2016). Solidarity and sharing in the Common European Asylum System: the case of Syrian refugees. *European Politics and Society* 17(2): 196-214. <https://doi.org/10.1080/23745118.2016.1121007>
- Karci, R., Dogan, N., and Berument, M. H. (2022). Syrian refugees to Europe: are they different from the non-Syrians? *Middle East Development Journal* 14(2): 199-218. <https://doi.org/10.1080/17938120.2022.2138614>
- Kirby, J. (2022, December 16). Europe's unprecedented response to Ukrainian refugees faces new challenges. *Vox*. <https://www.vox.com/world/23482665/europe-ukraine-refugees-war>
- Lesinska, M. (2022, October 28). Poland: Funding from the EC to support those arriving from Ukraine. *European Commission - European Website on Integration*. https://migrant-integration.ec.europa.eu/news/poland-funding-ec-support-those-arriving-ukraine_en
- Luyten, K. (2022). Temporary Protection Directive. *European Parliamentary Research Service*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/729331/EPRS_BRI\(2022\)729331_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/729331/EPRS_BRI(2022)729331_EN.pdf)
- Menendez, A. J. (2016). The Refugee Crisis: Between Human Tragedy and Symptom of the Structural Crisis of European Integration. *European Law Journal*, 22(4): 388-416. <https://doi.org/10.1111/eulj.12192>
- Migration and Home Affairs. (n.d.). *Migration management: Welcoming refugees from Ukraine*. https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/migration-management-welcoming-refugees-ukraine_en
- Ministry of the Interior and Administration Republic of Poland. (2022, February 24). *Minister Kaminski: We will show solidarity and support to all our Ukrainian brothers*. <https://www.gov.pl/web/mswia-en/minister-kaminski-we-will-show-solidarity-and-support-to-all-our-ukrainian-brothers>
- Momin, S. (2017). A Human Rights Based Approach to Refugees: A Look at the Syrian Refugee Crisis and the Responses from Germany and the United States, *Duke Forum for Law & Social Change* 9(1):55-79, <https://scholarship.law.duke.edu/dflsc/vol9/iss1/3/>
- Muftuler-Bac, M. (2022). Externalization of migration governance, Turkey's migration regime, and the protection of the European Union's external borders, *Turkish Studies*, 23(2): 290-316, DOI: 10.1080/14683849.2021.1943661
- Nail, T. (2016). A Tale of Two Crises: Migration and Terrorism after the Paris Attacks: Migration and Terrorism after the Paris Attacks. *Studies in Ethnicity and Nationalism* 16(1):158-167. DOI: 10.1111/sena.12168
- Nancheva N. (2015). The Common European Asylum System and the failure to protect: Bulgaria's Syrian refugee crisis, *Southeast European and Black Sea Studies* 15(4): 439-455, DOI: 10.1080/14683857.2015.1093372
- Niemann, A. and Zaun, N. (2023). Introduction: EU external migration policy and EU migration governance: introduction. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 49(12): 2965-2985. Doi: 10.1080/1369183X.2023.2193710
- Official Journal of the European Union. (2022, March 4). *Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection*. L 71/1. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022D0382>
- Okten Sipahioglu, B. (2023). A review of discrimination and labeling of refugees using the example of Syrian and Ukrainian refugees, *Journal of Social Policy Conferences* 84: 191-198, DOI: 10.26650/jspc.2023.84.1172157
- Orban: "Whatever sanctions EU member states agree on, we'll back them". (2022, February 27). *Hungary Today*. <https://hungarytoday.hu/orban-sanctions-russia-eu-weapons-ukraine/>
- Panbianco, S. and Fontana, I. (2018). When responsibility to protect 'hits home': the refugee crisis and the EU response, *Third World Quarterly*, 39(1): 1-17, DOI: 10.1080/01436597.2017.1369035
- Petillo, K. (2023). From aid to inclusion: A better way to help Syrian refugees in Turkey, Lebanon, and Jordan, *European Council on Foreign Relations Policy Brief*. <https://ecfr.eu/publication/from-aid-to-inclusion-a-better-way-to-help-syrian-refugees-in-turkey-lebanon-and-jordan/>
- Reilly, R. and Flynn, M. (2022, March 2). The Ukraine crisis double standards: Has Europe's response to refugees changed? *Global Detention Project*. <https://www.globaldetentionproject.org/the-ukraine-crisis-double-standards-has-europes-response-to-refugees-changed>
- Republic of Lebanon, Ministry of Economy & Trade. (n.d.). *Lebanon-EU Partnership Priorities*. <https://www.economy.gov.lb/en/services/trade/international-agreements/eu-partners/lebanon-eu-partnership-priorities>
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs. (2013). *Turkey and the European Union have launched a dialogue on visa liberalisation and signed the Readmission Agreement*. <https://www.mfa.gov.tr/turkey-and-the-european-union-have-launched-a-dialogue-on-visa-liberalisation-and-signed-the-readmission-agreement.en.mfa>
- Russian invasion risks displacing more than 7 million Ukrainians, says EU crisis commissioner. (2022, February 27). *France24*. <https://www.france24.com/en/europe/20220227-europe-must-prepare-for-millions-of-ukrainian-refugees-eu-commissioner-says>
- Saatçioğlu, B. (2021). The EU's response to the Syrian refugee crisis: a battleground among many Europes, *European Politics and Society* 22(5): 808-823, DOI: 10.1080/23745118.2020.1842693
- Seeberg, P. (2022). Syrian refugees in Jordan and their integration in the labour market: Jordanian migration diplomacy and EU incentives, *Mediterranean Politics*, 27(2): 192-211, DOI: 10.1080/13629395.2020.1758452
- The Guardian. (02.09.2015). *Shocking images of drowned Syrian boy show tragic plight of refugees*. <https://www.theguardian.com/world/2015/sep/02/shocking-image-of-drowned-syrian-boy-shows-tragic-plight-of-refugees>
- Thielemann, E. (2018). Why refugee burden-sharing initiatives fail: public goods, free-riding and symbolic solidarity in the EU. *Journal of Common Market Studies*, 56(1): 63-82, DOI: 10.1111/jcms.12662

Topping, S. M. (2016). Defying Schengen through internal border controls: acts of national risk-taking or violations of international law at the heart of Europe. *Georgetown Journal of International Law* 48(1): 331-369.

Trauner, F. and Cassarino, J. (2017). Migration: moving to the centre of the European Neighbourhood Policy. In T. Schumacher, A. Marchetti and T. Demmelhuber (Eds.), *The Routledge handbook on the European Neighbourhood Policy* (pp. 393-404). Routledge.

United Nations (1951). Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees, <http://www.unhcr.org/3b66c2aa10>, 1-52.

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2024a). *Türkiye: Operational Data Portal*. <https://data.unhcr.org/en/situations/syria/location/113>

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2024b). *Lebanon: Operational Data Portal*. <https://data.unhcr.org/en/situations/syria/location/71>

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2024c). *Jordan: Operational Data Portal*. <https://data.unhcr.org/en/country/jor>

Van Genugten, WJM and Lubbe, HJ. (2016). “Upholding international migration law in difficult political circumstances: the case of Syrian refugees under the EU-Turkey agreement,” *Comparative and International Law Journal of Southern Africa*, 49(2): 352-368.

Vara, J. S., Andrade, P. G. and Molnar, T. (2023). The externalization of EU migration policies in light of EU constitutional principles and values. *European Papers*, 8(2): 901-904. DOI: 10.15166/2499-8249/693

Vollmer, B. A. (2011). Policy discourses on irregular migration in the EU – ‘number games’ and ‘political games’. *European Journal of Migration and Law*, 13(3): 317-339. DOI: 10.1163/157181611X587874

Liberalizmde Hobbes: Gerilim ve İkilikler

Hobbes in Liberalism: Tensions and Dualities

Rezzan AYHAN TÜRKBAĞ^a

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	8 Temmuz 2024
Kabul	5 Ekim 2024
Yayın	16 Ekim 2024
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Hobbes,
Liberalizm,
Birey,
Özgürlük,
Toplum Sözleşmesi,
Tarafsızlık.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	8 July 2024
Accepted	5 October 2024
Available Online	16 October 2024
Article Type	Research Article

Keywords

Hobbes,
Liberalism,
Individual,
Liberty,
Social Contract,
Neutrality.

ÖZ

Liberalizm, modern bir ideoloji olarak ortaya çıktığı dönemden itibaren çeşitli koşullara uyarlanarak varlığını sürdürmektedir. Liberalizmin, temel argümanları sabit kalmakla birlikte, günümüze dek birçok düşünce ve ideolojiye eklenmesi onu türdeş olmayan bir teori haline getirmiştir. Çeşitli ölçütler çerçevesinde yapılan tartışmalarda liberalizm, farklı iyi hayat anlayışlarına ilişkin olarak genellikle iki ana eksen içinde değerlendirilmiştir. Bir tarafta, içeriği değişen yorumlara maruz kalabilen belli bir iyi hayat anlayışını liberalizmin zorunlu koşulu olarak kabul eden kapsamlı liberalizm ekolü; diğer tarafta ise farklı iyi hayat anlayışlarının bir arada yaşayabileceği çerçeve arayışı içinde olan siyasal liberalizm ekolü yer almaktadır. Modern dünyada farklılıkların belirginleşmesiyle liberalizmin meşruluğunun sorgulanması ve liberalizme yönelik eleştirilerin artması iki eksen arasında gerilim ve çelişkileri artırmıştır. Thomas Hobbes liberal düşüncenin henüz doğmadığı ama tarihsel olarak öncüllerinin olduğu bir dönemde eserlerini vermiş olmasına rağmen liberalizmin meşruluk arayışlarındaki kritik meseleler açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada, Hobbes ve liberalizm arasındaki ilişkinin ele alınma amacı, Hobbes'un liberalliği ve liberalizmin iki ana eksenindeki konumu tartışmalarının, liberalizmin kendi gerilim ve ikiliklerinin analizine imkân sağlamasıdır. Bu analiz, metodoloji, bireycilik, güvenlik-özgürlük denklemi, sözleşme düşüncesi ve tarafsızlık temaları üzerinden yapılmıştır.

ABSTRACT

Since its emergence as a modern ideology, liberalism has been adapted to different conditions. Although its basic arguments have remained constant, its articulation with many ideas and ideologies has made it an inconsistent theory. In discussions based on various criteria, liberalism has generally been evaluated along two main axes in relation to different conceptions of the good life. On the one hand, there is the comprehensive school of liberalism, which accepts a certain conception of the good life, the content of which may be subject to different interpretations, as a necessary condition of liberalism; on the other hand, there is the school of political liberalism, which seeks the framework within which different conceptions of the good life can coexist. In the modern world, the questioning of the legitimacy of liberalism and the increasing criticism of liberalism as differences become more apparent have increased the tensions and contradictions between the two axes. Although Thomas Hobbes wrote his works in a period when liberal thought had not yet been born, but its historical antecedents had been formed, he is very important in terms of critical issues in the search for the legitimacy of liberalism. In this study, the main purpose of discussing the relationship between Hobbes and liberalism is that discussions of Hobbes's liberality and his position within the two main axes of liberalism enable the analysis of liberalism's own tensions and dualities. This analysis is based on the themes of methodology, individualism, the security-liberty equation, contractarianism, and neutrality.

EXTENDED SUMMARY

Liberalism is one of the ideologies that establishes the relationship between the modernization process experienced in the West since the seventeenth century and the social-political order. Liberalism has reflected periodic

tensions while attempting to explain the process in question. In the contemporary world, it continues its existence by articulating many ideas and traditions. This diversity has prepared the ground for criticism of liberalism and made liberalism a non-uniform theory. Therefore, it is common to analyze liberalism at least categorically on two main axes

^a Dr. Öğretim Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Denizli, E-Posta: rayhan@pau.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6578-4609

within the framework of different variables (Simpson, 2001). Although the classification of liberalism within itself has been made with many criteria, the distinction regarding the interpretation of the concept of 'the good' and the position of the state at this point is widely accepted. This distinction, which is generally conceptualized as political and comprehensive liberalism and can be traced back to contemporary liberalism, is associated with many variables. For example, dichotomies such as empiricism/rationalism, security/freedom, negative liberty/positive liberty, and just/good are reflections at different levels of evaluating liberalism around two main traditions (Öztürk, 2010; Gray, 2003; Berten et al. 2006a). Hobbes constitutes a critical position in terms of the outlines or pursuits of liberal thought. In Hobbes' theory of the state, the emphasis on security and order based on this has been decisive. The legitimacy of order derives its source from the will of individuals. The emphasis on security and order, which is an important tension line of liberal thought, and the search for the coexistence of individuals with different conceptions of the good have placed Hobbes in this critical position. The internal tension that liberal thought experiences between universalist principles and the different values that emerge in a pluralistic society has led to the revival of Hobbes' arguments on how Hobbes paved the ground for an absolute state based on the individual.

Hobbes' understanding of the absolute state in *Leviathan*, the most fundamental and famous text of his political theory, is the main reason for this interpretation. In terms of liberalism's understanding of the state, however, the limited-state tradition that began with Locke is considered a milestone, and the limitation of the state is considered a necessary condition for freedom. Leo Strauss (1995), who is considered to be the most important Hobbes interpreter of the twentieth century, considered Hobbes the founder of liberalism, even though he typically reflected the understanding of the absolute state. There are many interpretations and texts on Hobbes in the literature of Western political thought and our country as well. Although texts on his liberalism have been encountered more recently, they are limited in Turkish literature. For this reason, it is expected that emphasizing the parts of Hobbes' basic tendencies and thoughts that open the door to liberal political thought will create productive areas of discussion. Hobbes' place in liberal thought will provide an opportunity to analyze the dualities or tensions that emerge especially at the point of overcoming the legitimacy crisis of liberal thought. This analysis is limited to Hobbes's methodology and individualist approach, with an emphasis on security and freedom, contractualism, and state neutrality.

It is possible to establish a relationship between Hobbes' methodology and liberal thought at various levels. Different interpretations of Hobbes' epistemology as empirical or rationalist are meaningful in terms of reflecting the dichotomy within the liberal tradition itself. In contemporary liberalism, debates on rationality are particularly evident in the justification of different conceptions of the good. Methodologically, the division within liberalism is based on empiricism and rationalism. While the schools and approaches referred to as comprehensive liberalism accept the existence of an ethical and political principle (a priori) with a rationalist attitude, on the other hand, there is a liberal understanding based on

modus vivendi as the coexistence of all differences (Gray, 2003). The conceptions of state and society of these two tendencies are also determined in this respect. Namely, the axis, which is considered a comprehensive doctrine, has argued that rationality underlies the reasonableness of a conception of the good. In other words, it is based on a rationalist epistemology since differences based on a universally accepted principle are included within the boundaries of reasonableness. Political liberalism, on the other hand, opens the door to a categorically relative understanding of knowledge in the sense that neutrality towards differences is possible. Therefore, it is not restricted to ways of life approved by a universal rational principle. The reason why it is methodologically grounded in empiricism is that it endorses ways of life that arise from different experiences. In other words, it is linked to empiricism because it recognizes that knowledge based on experience, not a universal principle based on reason, reflects practical and concrete reality. Liberalism's oscillation between a political science approach based on a positivist paradigm and the analysis of existing institutions and phenomena and a political philosophy that questions concepts such as rights, freedom, and equality is the cause of this epistemological duality. This dichotomy or division is reflected in practice as the coexistence of the private sphere, which ensures coexistence in which different conceptions of the good are protected, and the public sphere or rational basis, which ensures minimum coexistence. In this respect, Hobbes' position has been seen as equivalent to modus vivendi liberalism, which is placed under the heading of political liberalism within the theoretical framework and searches that make it possible for different conceptions of the good to coexist.

Political liberalism or modus vivendi liberalism opened the door to negative liberty by arguing that laws should guarantee the individual's freedom from state interference. The fact that comprehensive liberalism encourages a certain rationalism in terms of the conception of the good life brings it closer to positive liberty. Although Hobbes is seen as a negative libertarian, the fact that he has an understanding of absolute state rather than limited state is one of the points that reveals both the order-freedom contradiction of liberalism and Hobbes' controversial position within liberalism. In this sense, Pettit's statement (1998) that freedom in the sense of non-interference first appeared in the works of pro-authoritarians such as Hobbes and Filmer and that it was soon articulated by the proponents of democracy and freedom points to the aforementioned contradiction. One of the most important emphases on the contradictions of liberalism is that the individualization created by negative freedom distances the individual from political and social freedom and that the individual cannot intervene in decisions concerning himself and society. Individuality and freedom remain formal, and the individual can only be free to the extent of the decisions of those who represent him. This tension, which can be traced back to Hobbes, has reinforced the debates on the participatory dimension of liberalism, as it has also been subjected to criticism from liberal thinkers themselves.

The instrumentality of the state, its historicity, and its artificial creation by the will of abstract individuals are the main elements of the link between the liberal state and Hobbes. However, the main argument on which the idea that

a link between Hobbes and liberal thought cannot be established is based on his conception of the state, which he characterizes as a mortal god. Therefore, the relationship between his conception of the state and the arguments of liberal thought is subject to important debates. One of the important points of debate within liberalism that determines the position of the state, especially in late modern times, is the issue of neutrality. Because the levels of differentiation have increased in late modern societies. In terms of the two main traditions that divide liberalism, the theme of neutrality has been the source of different arguments, some of which are mentioned above. On the one hand, the absolute neutrality of liberalism in the sense that it is at an equal distance to all conceptions of the good life, and on the other hand, the claims that the adoption of a liberal conception of the good is inevitable for the state reflect the tensions within liberalism itself. Hobbes' view of peaceful coexistence as the fundamental justification of the state has drawn him into the neutrality debates and he has been frequently referred to in terms of neutrality arguments.

In sum, the intersection of these dichotomies encountered at various levels in liberal thought can be summarized as the possibility of individuals living together despite the existence of different ideals and conceptions of the good. The inclusiveness of Hobbes' theory, which includes the categories taken as the basis for the division of liberalism into two main axes, in other words, the discussions on the internal tensions of liberalism, causes his theory to be frequently referred to in contemporary liberalism.

1. Giriş

Liberal teori, temellerinin atıldığı on yedinci yüzyıldan bu yana farklı düşünsel gelenekler ile temas içinde kalarak ve değişime uğrayarak varlığını sürdürmektedir. Genel olarak modernite adı altında tanımlanabilecek bu süreç, ontolojik ve epistemolojik düzeyde rasyonelleşmenin siyasal alana da sirayet ettiği bir dönemdir. Liberalizm, modernliğin bilinç alanındaki ve toplumsal düzeydeki sorgulamaları ve hakikat arayışlarını, gerilim ve bölünmelerini bünyesinde barındırmaktadır. Aşkın bir ilkeye dayalı meşruluk anlayışından uzaklaşması modern devletin meşruluğunu açıklama çabalarında özne-birey temelli yaklaşımları doğurmuştur. Bireyi temel alan bir yaklaşım, siyasal alanda farklılıkların bir arada yaşaması sorusunu beraberinde getirmiştir. Buna ilişkin arayış liberal düşünce içinde birbirinden farklı metodolojilere ve devlet anlayışlarına yol açabilmiştir.

Liberal düşünce çeşitli siyasal eğilimlere kucak açan yapısı ile geniş bir literatür oluşturmuştur. Bu durumu, liberalizmin farklı koşullara uyarlanabilme kabiliyeti olarak değerlendirenler olduğu gibi, liberalizmin çelişkili yapısının sonucu olarak görüp eleştirenler de olmuştur. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, siyasal yapının mevcut liberal gelenek ile açıklanıp açıklanamayacağına odaklanan liberal düşünce içinde, meşruluğa dair tartışmalar bazı noktalarda çözümlenmesi güç kavram ve ilişkiler ağına dönüşmüştür. Bu çeşitliliğe rağmen, liberalizmin farklı

değişkenler çerçevesinde en azından kategorik olarak iki ana eksen üzerinden incelenmesi mümkündür (Simpson, 2001). Liberalizmin kendi içinde sınıflandırılması birçok ölçüt ile yapılmış olsa da daha ziyade 'iyi' kavramının yorumlanmasına ve devletin bu noktadaki konumuna dair ayırım yaygın kabul görmektedir. Genel olarak siyasal ve kapsamlı liberalizm olarak kavramsallaştırılan, Hobbes ve Locke'tan başlayarak çağdaş liberalizme dek izi sürülebilecek bu ayırım pek çok değişkenle birlikte anılmaktadır. Örneğin, ampirizm/rasyonalizm, güvenlik/özgürlük, negatif özgürlük/pozitif özgürlük, adil/iyi gibi ikilikler liberalizmi iki ana gelenek etrafında değerlendirmenin farklı düzeylerdeki yansımalarıdır (Öztürk, 2010; Gray, 2003; Berten vd., 2006a).

Liberal düşüncenin ana hatları ya da arayışları açısından Hobbes kritik bir konum teşkil etmektedir. İngiliz İç Savaşı ortamında düşünceleri şekillenen¹ Hobbes'un devlet kuramında, güvenlik ve buna dayalı düzen vurgusu belirleyici olmuştur. Düzenin meşruluğu, kaynağını bireylerin iradesinden almaktadır. Liberal düşüncenin önemli bir gerilim hattı olan güvenlik ve düzen vurgusu ile farklı iyi anlayışlarına sahip bireylerin bir arada yaşayabilme arayışı Hobbes'u bu kritik konumlanışa yerleştirmiştir. Hobbes'un siyaset kuramına dair analizler genellikle liberalizm-totalitarizm (Kraynak, 1982) ve buna dayalı olarak güvenlik-özgürlük ekseninde yürümektedir. Tartışmaların bir ucunda Hobbes'un totaliterliği ve mutlaklığı vurgusu; diğer ucunda ise liberalizmin Hobbes'un kuramı ile temellendirilebileceği düşüncesi yer almaktadır. Liberal düşüncenin, evrenselci ilkeler ile çoğulcu toplumda oluşan farklı değerler arasında yaşadığı içsel gerilim, Hobbes'un, bireyden yola çıkarak mutlak bir devlete giden zemini nasıl döşediğine dair argümanlarının yeniden canlanmasına neden olmuştur. Bu esnada Hobbes, liberalizmin farklı yorumlarına da maruz kalmıştır. Örneğin, bir yandan faydacılık ve toplum sözleşmesi anlayışları üzerinden değerlendirilmiş (Hardin, 1991); diğer yandan liberalizmin *modus vivendi* (Gray, 2003) anlayışı içinde görülmüştür. Aynı şekilde Kant'ta belirginleşen adilin iyi üzerine önceliğini (Berten vd., 2006b) temel aldığı da iddia edilmiştir. Özgürlük ve tarafsızlık tartışmalarında durduğu yer farklı yorumlara tabi tutulmuştur. Bununla birlikte yirminci yüzyıla gelene değin klasik Hobbes yorumunun mutlak düzeni sağlamaya çalışan totaliter boyutu ağır basmıştır (Sartori, 1996; Dumont, 2013).² Hobbes'un siyaset kuramının en temel ve meşhur metni *Leviathan*'ın mutlak devlet anlayışı bu yorumun başlıca sebebidir. Oysa liberalizmin devlet anlayışı açısından, Locke ile başlayan sınırlı devlet geleneği genel olarak milat sayılmış ve devletin sınırlandırılması özgürlüğün zorunlu koşulu kabul edilmiştir. Yirminci yüzyılın en önemli Hobbes yorumcusu olarak kabul edilen Leo Strauss, tipik olarak mutlak devlet anlayışını yansıtmaya rağmen, Hobbes'u liberalizmin kurucusu olarak görmüştür (Strauss, 1995). Benzer şekilde Kraynak (1982) mutlakiyetçiliğin totalitarizmden farkını vurgulayarak, Hobbes'u totalitarizmin karşıtı ve liberalizmin kurucusu olarak

¹ Hobbes (2020), son eseri olan *Behemot*'ta İngiliz İç Savaşı'ndan söz ederken 1640 ve 1660 yılları arasında İngiltere'de "dünyanın tahammül edebileceği her türden haksızlığı ve her türden aptallığı" görebilmenin mümkün olduğunu işaret etmiştir (Hobbes, 2020). Dolayısıyla siyaset kuramına dair görüşlerinin dayandığı tarihsel temeli ortaya koymaya çalışmıştır. Bu konudaki tartışmalar için bkz. (Kraynak, 1982).

² Örneğin Schmitt için Hobbes, birey özgürlüğünü öne çıkarması sebebi ile liberal düşünce ile sıklıkla anılsa da kötümser antropolojisi ve egemeni hukuk dışında konumlandırması ile otoriter devlet kuramının baş temsilcisidir (Esgün, 2018).

nitelemiştir. Literatürde *Strauss tezi* olarak bilinen Strauss'un Hobbes yorumu (Günsoy & Turowski, 2020), liberalizmin zaman zaman çelişkili olabilen farklı siyasal ve entelektüel gelenekler arasında bölünmesinin de ifadesi olduğu (Keedus, 2012) için liberal düşüncenin meşruluğuna dair güncel tartışmalara atıf yapmaktadır. Çalışmanın ana argümanı, liberalizmin meşruluk açısından yaşadığı gerilim ve ikilikleri, Hobbes ile ilgili tartışmaların izini sürerek açığa çıkarmaktır. Bu doğrultuda Hobbes'un siyaset kuramı, liberalizmin meşruiyet tartışmalarında analiz imkânı sağlayacaktır. Liberalizmin kendi içinde oluşturduğu ayrışmalar, diğer bir deyişle farklı liberalizmler söz konusu analiz için önemli unsurlardır. Çünkü Hobbes'un liberalizmin belli bir eksenine yerleştirilmesi, liberalizmin kendi içsel tartışmasına da ayna tutmaktadır. Kaldı ki, liberalizmin genelde iki ana eksene, özelde ise daha alt ekollere ayrışması da liberalizmin meşruluk arayışlarının bir yansımasıdır.

Batı siyasal düşünce literatüründe ve ülkemizde de Hobbes üzerine çok sayıda yorum ve metin vardır. Hobbes'un liberalliğine ilişkin metinler ise, farklılaşmanın belirginleştiği yakın dönemlerde artmıştır. Hobbes üzerine yazılan Türkçe eserlerde, Hobbes ve liberalizm arasındaki ilişki genellikle temel argüman olmayıp, konunun gerektirdiği ölçüde bahsedilen bir meseledir. Ayrıca, liberalizminin meşruiyet krizi ve içsel gerilimi ile Hobbes'un kuramı arasındaki ilişkiye odaklanmasının, çalışmanın özgün yanını oluşturması beklenmektedir. Bu nedenle, Hobbes'un temel eğilim ve düşüncelerinin liberalizmin ikili yapısına kapı açan kısımlarının ortaya çıkardığı tartışma alanlarına dikkat çekilecektir. Bu tartışma ve analizler, Hobbes'un metodolojisi ve bireyci yaklaşımından hareket edilerek güvenlik ve özgürlük, sözleşmecî yaklaşım ve devletin tarafsızlığı vurguları üzerinden yapılmıştır. Hobbes'un siyaset felsefesini ve liberal doktrini tümüyle ele almak çalışmanın sınırlarını aşacağı için metindeki ölçüt, Hobbes'un felsefesinin liberalizm ile kurduğu bağ ve bu bağın liberal siyaset anlayışının meşruluk tartışmalarındaki yeri olacaktır. Bu nedenle öncelikli olarak liberalizme ve liberalizmin ikiliğini yansıtan ana ekollerine ilişkin değerlendirmelere genel hatları ile yer vermek gerekmektedir.

2. Liberalizmin İkili Yapısı

Liberalizm, farklı dinsel, sınıfsal kimliklerin oluşum sürecine girdiği, insanların bir arada yaşama temelini ilahi/aşkın/soyut değerler yerine belli bir rasyonalizme dayandırdığı on yedinci ve on sekizinci yüzyılın tarihsel koşullarında ortaya çıkmıştır. Liberal düşünce, temel iddialarını kapitalist sistemin ve burjuvazinin meşruluğunu sağlayacak ekonomik koşullar çerçevesinde oluşturmuştur. Ancak, liberalizm sadece ekonomik boyutu ve buna dayalı sivil toplum/piyasa ve devlet ilişkisi ile sınırlı değildir. Zira bu sürecin en önemli çıktısı, feodalitenin ve cemaate dayalı ilişkilerin yerini cemiyete ve sivil ilişkilere bırakması, statünün yerini sözleşmenin alması (Erdoğan, 200, s.5) ve tüm bunların sonucunda bireyin, toplumun temel aktörü olmasıdır. Dolayısıyla, liberalizm baştan itibaren siyasal,

hukuksal ve ahlaki bir gündeme sahiptir. Liberalizm, en yalın haliyle bireyselliğin korunduğu ve bireysel özgürlüğün genişletilerek güvence altına alındığı bir toplumsal ve siyasal düzeni tesis etmeyi kendine amaç edinmiştir. Modern dönemlerde farklılıkların niceliksel artışının yanında görünürlüğünün de artması farklılıkların bir arada yaşama sorununu merkezi hale getirmiştir (Uslu, 2014, s. 1541). Farklılıkların sürdürülmesi bireyselliklerin korunması ile mümkün olacağı için liberal siyaset felsefesi açısından birey ve devlet ilişkisi ve devletin sınırlandırılması en önemli gündem maddeleri haline gelmiştir. Bireysel özgürlükleri korumak için sınırlı ve tarafsız bir devletin gerekliliği, liberalizm içinde bu nedenle gündemde kalmaya devam etmektedir (Uslu, 2014, s. 1541).

Liberalizmi belirleyen düşünce ve görüşler, liberalizmin temel ilkelerinin içerik ve kapsamına dair yekpare bir görünüm sergilemezler. Liberalizmin kendisine ilke olarak kabul ettiği çok sayıda değer ve tema mevcuttur. Özgürlük, bireycilik, doğal düzen, serbest girişim, piyasa ekonomisi, sınırlı ve tarafsız devlet anlayışı, hukukun üstünlüğü, özel ve kamusal alan ayrımı, hoşgörü ve uzlaşma liberalizmin ilkeleri arasında sıklıkla zikredilen unsurlardır (Çetin, 2001; Erdoğan, 2009; Yayla, 2002). Bu kadar geniş bir yelpazenin liberalizmin tüm boyutlarını karşılaması açısından bireycilik ve özgürlük diğer ilkelerin çıkış noktası olarak kabul edilebilir (Çetin, 2001, s. 235). Her alanda bireyin temel alınması ve birey üzerinde hiçbir zorun ve zorunluluğun olmaması anlamında bireycilik ve bireyin özgürlüğü başat ilkelere (Çetin, 2001, s. 235).

Liberalizmin, modern anlamda ilk bütünlükçü düşünsel sistem olması, ilerleyen dönemlerde onu sonradan ortaya çıkan birçok ideoloji ile ilişkilendirmiştir (Öztürk, 2010). Dolayısıyla liberalizme zaman zaman birbiri ile çelişen özellik ve değerler aynı anda yüklenebilmiştir. Bu doğrultuda liberal teori içinde, üstte belirttiğimiz gibi ortak temalara rağmen, birbirinden farklı gelenekler oluşmuştur. Farklı iyi hayat anlayışları ve dünya görüşlerinin varlığı ve bu farklılıkların bir arada yaşama biçimlerine ilişkin fikirler liberalizmi bölen ana eksendir, diğer ayrışmalar ana eksen üzerindedir. Gray'e göre (2003, s.30), liberal geleneğin heterojenliği ve süreksizliği onda bir öz ya da temel arayışını anlamsız kılmıştır. Diğer bir deyişle, liberal geleneğin, homojen ya da monolitik olmadığı için yine bizzat liberaller tarafından, en azından iki ana rakip geleneğin içine yerleştirilmiştir (Berten vd. 2016a; Neal, 1987; Gray, 2003). İki rakip geleneğin içinde John Rawls'un siyasal liberalizm ve kapsamlı liberalizm ayrımı (2007, s.14) genellikle tercih edilse de (Uslu, 2012, s.98; Waldron, 2004), söz konusu ayrım birçok düşünür tarafından çeşitli kavramsallaştırmalar ile ifade edilmiştir.³

Farklı iyi anlayışlarını ya da farklılıklarını zemine alması açısından iki ana ekolden genellikle siyasal liberalizm olarak dile getirilen ilki, klasik liberalizme atıfla liberteryanizm, *modus vivendi* liberalizmi gibi kavramlar ile de anılmaktadır (Uslu, 2012, s. 75). Siyasal liberalizm ekolü de düşünürler açısından, bir arada yaşama imkânlarının

³ Bu ikili ayrımı çeşitlendirmek mümkündür. Liberalizmin siyasal liberalizm ve kapsamlı liberalizm ayrımından önce de yer alan ayrım bilhassa politik ekonomi anlayışlarına dayalı ayrımdır (Erdoğan, 2009). Örneğin Lomasky (2007), Bireylerin haklarına olan müdahalenin meşru olup olmadığı tartışması üzerinden klasik liberalizm/refah liberalizmi

ayrımı yapmıştır. Klasik liberalizmin müdahaleye olan karşıtlığını, refah liberalizminin ise insanların sınırsız özgürlüğünün onlara temel haklara erişimini sağlamakta yetersiz ise müdahalenin gerekliliğini savunduğunu iddia etmiştir.

gerekçelendirilmesi ve referans aldıkları siyasal anlayış söz konusu olduğunda kendi içinde ayrılmaktadır. Çalışmanın amacı itibarıyla, siyasal liberalizm ile *modus vivendi* liberalizmi arasındaki ilişki önemlidir. Çünkü liberalizmin gerilimleri analiz edilirken Hobbes, çoğunlukla *modus vivendi* liberalizmi içine yerleştirilmiştir. *Modus vivendi* liberalizmi ise kapsamlı liberalizmle ayrışması anlamında siyasal liberalizmle ortaklık göstermektedir. Bu nedenle *modus vivendi* liberalizminin siyasal liberalizmle eş anlamlı olmadığını, fakat kapsamlı liberalizmden ayırt edici özellikleri bakımından siyasal liberalizm eksenini içinde bulunduğu altını çizmek gerekmektedir. Waldron, siyasal liberallerin ortak noktalarını, liberal bir düzeni tanımlayan ilkeler ile kapsamlı doktrinlere ait derin değerler arasındaki ayrımı vurgulamaları olarak ifade etmiştir. Diğer bir deyişle, siyasi liberaller, bir toplum için belirli liberal ilke ve taahhütleri kabul ederken, insan hayatının tümüne değer veya anlam veren kapsamlı teorilere karşı çıkmışlardır (2004, s. 91). Waldron ayrıca, siyasi liberallerin benimsedikleri meşrulaştırma stratejilerini, kendi içlerinde bir ayrışma ölçütü olarak ortaya koymuştur. Bu ölçüt çerçevesinde, bir yanda, Rawls örneğinde olduğu gibi farklı felsefi öncüllerden liberal ilkeler düzlemine uzanan gerekçelendirme yolları olarak ‘örtüşen konsensüs’ fikri bulunmaktadır. Diğer yanda, çoğulcu bir toplumun tüm üyelerinin, dünya görüşlerindeki farklılıkları ne olursa olsun, varsayımsal olarak gerekçelendiren argümanları kabul ettikleri ‘en düşük ortak payda’ yaklaşımı yer almaktadır. İkincisi ile evrensel olarak ulaşılabilecek akıl yürütme anlayışından, Hobbesçu hayatta kalma stratejisine dek pek çok şekilde karşılaşıldığını ileri sürmüştür (2004, s. 91). Rossi (2010), liberalizmde konsensüs temelli meşruluk arayışlarının kamusal nedenlerle gerekçelendirmesinde pragmatik ve ahlaki ölçütler açısından bir ayrım yaparak, *modus vivendi* konsensüsün pragmatizmine cevap verdiğini, ancak ahlakilik düzeyini karşılamadığını savunurken siyasal liberalizm içindeki ayrışma eksenine başka bir açıdan işaret etmiştir. Rawls (1996) ve Larmore (1999) kendi siyasal liberalizmlerinin *modus vivendi* liberalizminden farkını özellikle dile getirmişlerdir. Bu nedenle *modus vivendi* liberalizmine karşı Rawls ve Larmore’un geleneğini siyasal liberalizm içinde kamusal akıl liberalizmi olarak adlandırmak uygun olabilir (Uslu, 2014, s. 1549). Uslu’ya göre kapsamlı liberalizm ile farkı göz önüne alındığında siyasal liberalizm ekseninin *modus vivendi* anlayışı olarak ele alınması tamamıyla yanlış bir sınıflandırma değildir (Uslu, 2014, s. 1546). Ancak siyasal liberalizmi genel bir kavram olarak değerlendirip, *modus vivendi* anlayışını siyasal liberalizmin bir alt eksenini olarak tanımlamak daha uygun gözükmektedir (Uslu, 2014, s. 1548).

Siyasal liberalizm ekolü kabaca, negatif bir özgürlük anlayışını benimseyerek, hoşgörü ve rızayı ön plana alır. Bireysellik korunduğu müddetçe farklılıklara ve farklı grup pratiklerinin varlığına izin verilmesine rağmen grup temelli kolektif hak ve talepler reddedilmiştir (Uslu, 2012, s. 98). Yaygın olarak Hobbes’un öncü sayıldığı bu gelenek için siyaset, ahlaki boyutu önelemektedir. Belli bir toplumda

devlet, bireylerin barışçı bir biçimde bir arada yaşamalarını sağlamaya yönelik bir araç olarak görülmekte ve devlete itaat etmenin gerekçesini de kişilerin yaşamsal çıkarları oluşturmaktadır (Berten vd. 2016a, s. 15). Hobbes’a kadar uzatabildiğimiz, farklı iyiler arasında ahlaki bir tarafsızlığın mümkün olacağına ilişkin söz konusu yaklaşım, Berlin, Nozick ve Oakeshott, Gray gibi çağdaş düşünürlerin takip ettiği bir hattı ifade etmektedir (Öztürk, 2010, s. 301). Bu hat üzerinde hoşgörü, farklılık ve tarafsızlığın erdemleri ve ahlaki gerçekliğin bilinemezliği ön plana çıkmıştır (Simpson, 2001, ss. 538-539). Rawls⁴, *Siyasal Liberalizm* (2007) eseri ve anlayışı ile bu alandaki çağdaş tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bu eserde önceki çalışması olan *Bir Adalet Teorisi*’nden hangi noktalarda ayrıştığını, siyasal liberalizmin temel öğeleri ve kuramsal çerçevesini ele almıştır. *Siyasal Liberalizm*’de adalet anlayışının doğruyu değil, makul olanı sunduğunu belirtirken kastettiği, siyasal liberalizmin tüm değerleri değil, siyasal değerleri ele aldığı ve ancak siyasal meseleler üzerinde makul bir gerekçelendirmenin mümkün olabileceğidir (Rawls, 2007, s. 7-8). Ona göre kapsamlı doktrinlerin mutlak hakikat olarak savundukları değerler kamusal hayata dahil olamazlar (Rawls, 2007, s. 15). Dolayısıyla siyasal liberalizmde farklı iyi anlayışları karşısında ‘mutlak’ bir ahlaki gerçeklik temel alınamayacaktır. Bu nedenle bireylerin iyi yaşam konusunda kabul ettikleri anlayışlar karşısında devletin tarafsız kalması gerekliliği benimsenmiştir (Taylor, 2006, s. 78). Genel itibarıyla siyasal liberalizm prosedürel ve çeşitliliği vurgulayan daha seküler bir geleneğe işaret etmektedir (Simpson, 2001). Galston, bu tür liberalizmi ‘farklılığa dayalı liberalizm’ olarak adlandırır. Ona göre liberalizmin ikili yapısı tarihsel kökenlerinden kaynaklanmaktadır. Simpson’un işaret ettiği sekülerliği, Hristiyan dünyada, Reform hareketi sonrası ortaya çıkan dini farklılıkların siyasi sonuçlarıyla başa çıkma çabasıyla ilişkilendirmiştir. Bu çaba birçok rakip strateji ortaya çıkarmıştır (1995, s. 525). Galston’a göre (1995, s. 526), Hobbes’un tercih ettiği çözüm zorlama ile homojenliğin yeniden tesis edilmesidir.

Siyasal liberalizm eksenini içinde ele aldığımız *modus vivendi* liberalizmi fikrini Gray, farklı topluluklar arasındaki ilişkileri organize eden bir prosedür olarak tanımlamaktadır. Başka bir deyişle, *modus vivendi* liberalizmi, çeşitli yaşama biçimleri arasında barış içinde yaşamının koşullarının arandığı bir arada yaşama projesidir (Gray, 2003, s. 8). Dolayısıyla *modus vivendi* insanların kendilerini refaha götüreceği birçok yaşam biçimi düşüncesine sahip olduklarını kabul eder. Farklı yaşam biçimlerini benimsemiş olanların anlaşmazlık içinde düşmeden sadece farklı olabilmelerinin mümkün olacağını savunur (Gray, 2003, s. 11). Son dönemde liberalizm içinde *modus vivendi* yaklaşımlarındaki artışın önemli sebebi, liberalizmin yaşadığı meşruiyet krizidir. Çünkü krizin temelinde liberal olmayanların liberal değerleri uygulayabilecekleri koşullara dair arayışlar yatmaktadır (Taşgetiren, 2017, s. 134). Bu çerçevede birçok *modus vivendi* savunucusu, liberalizmin meşruluğunu konsensüs temeline dayandırmayıp siyasal liberalizmden farklılığını ima etmeye çalışır. Ancak

⁴ Rawls’un iki ana gelenek içindeki konumu tartışmalıdır. *Bir Adalet Teorisi* eserini yayınladığı dönemden 80’lere kadar olan düşünceleri erken dönem ya da I. dönemi olarak kabul edilirken; *Siyasal Liberalizm* eseri ile netleşen II. Dönemi’nde kapsamlı bir liberalizmden siyasal liberalizm anlayışına yaklaştığı ve görüşlerini revize ettiği kabul görmektedir (Bkz.

Çelik, 2016; Alkan, 2021, s.94). Kendisi de *Siyasal Liberalizm* eserinde *Bir Adalet Teorisi* eserine yönelik eleştirilere bu bağlamda cevap vermiştir. Diğer yandan II. Dönemine ait eserlerinin de kapsamlı liberal bir çerçevede olduğu dile getirilmiştir. Bkz (Öztürk, 2008; Baştürk, 2022).

kullandıkları dil ister istemez konsensüsü çağrıştırmaktadır (Rossi, 2010, s. 36). Diğer bir deyişle *modus vivendi* anlayışının pragmatik gerekçelere dayanan varsayımsal konsensüse ulaşma ihtiyacı, onu siyasal liberalizme yaklaştırmaktadır (Rossi, 2010, s. 36). Ancak siyasal liberalizmin çoğulculuk koşulları altında, kamusal alana dair kısıtlamalar (Rawls'un makuliyet kriteri gibi) getirmesi *modus vivendi* ile siyasal liberalizm arasındaki mesafeyi açmaktadır (Rossi, 2010, s. 37). Siyasal liberalizm kendisini pazarlık veya strateji süreci ile tanımlamaz. Siyasal gerekçeler üzerinden oluşan kamusal akıl ya da adalet vurgusu, kapsamlı bir hakikate denk düşmese de göreceli bir ahlaki zemine oturmak zorundadır. Rawls, bu çerçevede içinde, *modus vivendinin* makul doktrinlerin örtüşen konsensüse ulaşabilmesi doğrultusunda gelişebileceğini, ancak bu konsensusun amacı ve kaynağı açısından doğru nedenler sağlayamayacağını, dolayısıyla da istikrarsız bir yapıya neden olacağını belirtmiştir (2007, ss. 26-27). Rawls, *modus vivendinin* birey ve grup çıkarına ve siyasal sonuçlara dayalı gerekçelendirmesinin, gücün dağılımındaki değişikliklerden etkilenerek istikrara engel olacağını iddia etmektedir. Ona göre, siyasal liberalizmin siyasal adalet anlayışı ise siyasal değerler bütününe içererek belli bir ahlaki çerçeveye oturur. Zira örtüşen konsensüs, belli otoritelere, belli kuramsal yapılara ya da birey ve grup çıkarlarının birleşmesine dair bir konsensüs değildir. Siyasal adaleti benimseyen herkes, kendi kapsamlı görüşünün ahlaki zemininden hareket ederek aynı siyasal çerçevede birleşmektedir (2007, ss. 184-185). Diğer bir deyişle, seküler olup olmamasına bakmaksızın "tüm kapsamlı doktrinlerden türeyen ancak makul olan argümanlara" kamusal alanda yer verilir (Alkan, 2021, s. 95).

Özetle Hobbesçu bakış açısı ile temsil edilen *modus vivendi* liberalizmi ve Rawls ile temsil edilen siyasal liberalizm arasında, konsensüsün kamusal gerekçelendirmeye dayanması ya da özel çıkarların kamusal alana getirilmemesi ortak bir nokta olarak kabul edilebilir. Siyasal liberalizm gibi *modus vivendi* için de bir rejim için meşruluk göstergesi, rejimin kapsamlı herhangi bir iyi anlayışına uygunluğu değildir (Gray 2003, s. 123). Aynı şekilde her iki yaklaşımda da bazı iyiler olmadan değerli bir insan yaşamının olamayacağı kabul edilir (Gray, 2003, s. 124). *Modus vivendinin* Rawlsçu kuramdan farklı olduğu nokta, adaletin rakip iyi anlayışlarından kaynaklanan değer çatışmalarından soyutlanamayacağı iddiasıdır. Rawls ve ardılları siyasi liberalizmi iyiye dair farklı anlayışlara sahip insanlar tarafından kabul edilebilecek bir adalet anlayışına dayandırır (Gray, 2003, s. 19). Rawls, makul dini, felsefi ve ahlaki doktrinlerin etkisiyle farklılıkları giderek belirginleşen özgür ve eşit vatandaşların adalet ve istikrar içinde yaşamasının imkânı olarak siyasal liberalizmi sunmuştur (2007, s. 50). Ancak iyi yaşam biçimine dair farklı anlayışlar, adalet duygularının da değişken olmasına neden olmaktadır. *Modus vivendiyi* benimseyen Gray için söz konusu liberal düşünürler, iyiye dair farklı görüşlerin, adalete yönelik farklı bakış açılarını temellendirdiğini gözden kaçırmaktadırlar (Gray, 2003, s. 21). Gray'in eleştirisi, asimetri itirazı olarak da kavramsallaştırılan bir argümana karşılık gelmektedir. Asimetri itirazı, eğer iyi hayat hakkında bir makul çoğulculuk varsa, neyin adil olup olmadığı konusunda da makul bir çoğulculuk bulunacağını iddia eder (Taşgetiren, 2017, s. 112). Bu bakış açısına göre,

iyiye dair mutlak hakikat bilinmiyorsa adalet konusunda da hakikate sahip olmamız beklenemez ve adalet kavramı empoze edilmiş ve siyasi liberalizm kapsamlı liberalizme yaklaşmış olur.

Siyasal liberalizminin kendi içindeki ayrışmadan bağımsız olarak genel eleştirisi, hiçbir siyasi düşünce, gelenek ya da iktidarın asgari düzeyde de olsa bir iyi anlayışına sahip olmadan meşrulaştırılamayacağı şeklinde ifade edilebilir. Bütün iyilere eşit mesafede olma düşüncesinin kendisi, karar alma süreçlerinin işletilmesi esnasında mutlaka belli bir iyiye yaklaşırken, bir diğerine koyduğu mesafeyi arttıracaktır. Mesafeleri belirleyen iktidar ilişkileri ise tarihsel süreç içinde ekonomik, toplumsal, dinsel vb. pek çok ölçütün belirleyiciliği ile oluşmuştur ve siyasi rejimler şekillenmiştir.

Rawls'un terminolojisi içinde kapsamlı/kapsayıcı liberalizm şeklinde ifade edilen ikinci ekol için modern liberalizm, eşitlikçi liberalizm, Kantçı liberalizm (Uslu, 2012, s.75), mükemmeliyetçi liberalizm (Alkan, 2021, s.91) gibi adlandırmalar kullanılmaktadır. Siyasal liberalizmde olduğu gibi kapsamlı liberalizm de kendi içinde ayrılmaktadır. Ayrışmayı belirleyen ölçüt, liberal taahhütlerin dayandığı kapsamlı bakış açılarının içeriği ya da hangi liberal ideal ya da değerlerin bireye empoze edildiğine ilişkindir. Locke'un Hıristiyan temelleri, Kant'ın özerkliği, Bentham'ın faydacılığının hazcı temeli birbiriyle aynı değildir. Diğer bir deyişle, Locke'un hoşgörü argümanı, Kant'ın akıl evrensellik ve özerklik ideali ve Mill'in özerklik ve bireysellik argümanları kategorik olarak onları kapsamlı liberaller arasında yerleştiren felsefi doktrin ve bunlara dayalı değerlerdir. Dworkin'in eşitlik ideali de bu çerçevede içinde değerlendirilebilir (Waldron, 2004, s. 91-92). Hepsinin ortak noktası, siyaset felsefesindeki liberal taahhütleri, insan kişiliğine ve insanın dünyadaki yerine dair bazı vizyon veya anlayışlarla ilişkilendirmeleridir (Waldron, 2004, s. 91).

Locke'un öncü kabul edildiği kapsamlı liberalizm anlayışı içinde yaşam tarzının göreceliliğine karşı, rasyonel özgürlük ve liberal kültür temel alınır (Öztürk, 2010, s. 301). İnsanların yaşamlarına, deneyimlerine ve özgürlüklerine dair belirli önermelere ve belirli etik taahhütlere dayanır. Tarafsız veya kayıtsız bir yaklaşım değildir ve taahhütleri tartışmasız bir şekilde tamamen siyasal bir düzeyde ifade edilemez (Waldron, 2004, s. 99). Bu tür liberalizm tarihsel olarak Kant ve Mill'in bakış açıları ile uyumlu, pozitif özgürlük anlayışına bağlılığı nedeni ile eşitlik ve bilhassa özerkliğin ön planda olduğu bir yaklaşım olarak gelişmiştir. Bireyin özerkliği ile uyduğu sürece farklılığı ve farklı grup pratiklerini sakıncalı görmez (Uslu, 2012, s. 98). Kapsamlı liberalizmin çağdaş dünyadaki önemli temsilcisi Joseph Raz'a göre özerklik ve ahlaki çoğulculuk birbirini destekler (1986, s. 399). Ona göre, özerklik bir kişinin hayatının yaratıcısı ve yazarı olmasına tekabül eder (Raz, 1986, s. 372). Gaus'a göre kişisel özerklik teorisi, Millci öz-gelişimi de kapsayacak kadar geniş bir şekilde yorumlandığında, yalnızca liberaller tarafından benimsenen veya liberal siyasi kurumları haklı çıkaran iyi yaşam görüşü olmanın ötesine geçer; iyi yaşamın liberal bir anlayışına dönüşmüş olur (2004, s. 104). Bu yaşam tarzının sağlanabilmesi, devlete Hobbes'tan farklı olarak doğa durumunu aşan bir ahlaki işlev yüklemiştir. Söz konusu işlev, kişilerin yaşamlarının ahlaki kalitesini teşvik

etmektedir (Raz, 1986, s. 415). Devlet sadece yaşamsal çıkarları korumak ile sınırlandırılmaz. Kapsamlı liberalizmde özerklik temel siyasi değer ya da erdem olarak görüldüğü için, özerkliğin önündeki engellerin devlet tarafından kaldırılması gerekliliği savunulur (Erdoğan, 2009, s. 15). Diğer bir deyişle, herkese eşit bir biçimde, başkalarındaki eşdeğer bir hakka duyulan saygının sınırları içinde, bir iyi yaşam anlayışını seçmek ve izlemeyi teminat altına almak imkânı sağlanmalıdır (Berten vd., 2006a, s. 15).

Galston, 'özerkliğe dayalı liberalizm' olarak kavramsallaştırdığı bu geleneğe Locke, Kant, J.S Mill'e ilaveten Emersoncu bir çizgide yazan Amerikalıları dahil etmiştir. Liberal özerkliğin, Aydınlanma Projesi olarak adlandırdığı tarihsel koşullar içinde oluştuğunu ve otoriteden akıl yoluyla özgürleşme deneyimi ile bağlantılı olduğunu kabul etmiştir. Bu bakış açısı içinde akıl, otoritenin birincil kaynağı olarak anlaşılır. İyi ya da değer kavramlarıyla uygun ilişkilerin yalnızca bu kavramlar üzerinde bilinçli bireysel düşünme eylemleri ile ortaya çıktığı kabul edilir (1995, s. 525). Simpson bu geleneği, liberalizmi kapsamlı bir doktrin veya desteklenmeye değer bir sosyal fayda olarak gören Evanjelik versiyon olarak nitelendirmiştir (2001, s. 540). Gray ise, kapsamlı liberalizmi ideal bir yaşam biçimi arayışı ve bir evrensel rejim reçetesi olarak görerek eleştirmiştir. Talisse, kapsamlı liberalizmi eleştirirken, liberalizme evrensel gerçekler çerçevesinde oluşturacak felsefi bir temelin, yalnızca liberal devleti meşrulaştıracağını, liberal olmayan rejimlerin meşruluğunu zedeleyeceği iddiasını taşır (2005, s. 59). Galston, liberalizmin temeline özerk seçim idealinin yerleştirilmesinin özerklik ilkesini benimsemeyen yaşam biçimleri üzerinde baskı uyguladığı için mevcut imkanları daralttığına işaret eder (1995, s. 523). Gaus, kapsamlı liberalizmin özerklik olarak özgürlük anlayışının, seçkinciliği ve paternalizmi meşrulaştırmanın eşliğinde sallıyor gibi görüldüğünü ifade ederken benzer bir kaygıyı (2004, ss.103-104); liberalizmin sadece liberal değerleri ve yaşam biçimini savunması kaygısını taşımıştır.

Liberalizmin meşruluğunu gerekçelendirmesi noktasında iki liberal hat dayandıkları temel itibari ile farklılaşmaktadır. Her iki eksen de farklılıkların bir arada yaşamasına odaklanılmıştır. Ancak Uslu'nun ifade ettiği gibi, "kapsamlı liberalizm devleti bir *modus credendi* üzerine inşa ederken, siyasi liberalizm devleti bir tür *modus vivendi* üzerine inşa etmektedir." *Modus credendi*, belli bir iyi hayatı yansıtan kapsamlı bir doktrin çerçevesinde farklılıklara yer vererek meşruluğu sağlamaya çalışırken, *modus vivendi* farklılıkların barış içinde bir arada yaşama formülünü hayata geçirecek bir strateji, meşruluk arayışının çerçevesini oluşturur (2014, s. 1546). İki ana eksenin kendi içindeki tartışmalarını dışarıda bırakırsak Hobbes, liberal düşüncenin önünü açtığı yorumunu haklı çıkararak gerekçeler sunmaktadır. Bunların arasında bireycilik, özgürlük, toplum sözleşmesi gibi unsurlar öne çıkmıştır. Diğer yandan Hobbes liberal düşünce içinde yaygın olarak, siyasal liberalizm ekseninde ve *modus vivendi* liberalizmi içinde değerlendirilmiştir. Bu nedenle liberal düşüncenin erken dönem öncüsü olarak görülmesinin temel nedeni olan birey anlayışı ve onun temelindeki metodolojisini ele almak, liberalizm içindeki bölünmede nerede durduğu ve liberalizmin gerilimleri

noktasında tartışmaları analiz edebilmek için başlangıç noktası olacaktır.

3. Hobbes'un Metodolojisi ve Bireycilik

Metodoloji, insan ve topluma, özne ve nesneye ilişkin kavrayışın elde edilmiş şeklini aktarması açısından genel kuram ya da felsefeye yön verir. Dolayısıyla Hobbes'un metodolojisi ile liberal düşünce arasında çeşitli düzeylerde ilişki kurabilmek mümkündür. İlk olarak, Hobbes'un metodolojisi hakkındaki farklı analizler, liberalizm içindeki bölünmeyi ya da gerilimi açığa çıkarmak açısından hareket noktası olmaktadır. Diğer yandan Hobbes'un teorik olarak devletin oluşum sürecinin temeline yerleştirdiği soyut bireyin iradesi ile liberalizmin bireyciliği arasındaki kesişmeyi yakalamak, Hobbes'un metodolojisinin birçok yönünü ana hatları ile dikkate almayı gerektirmektedir.

Hobbes, on yedinci yüzyılda yaşamış bir düşünür olarak, doğa bilimlerinde Kopernik, Galileo ve Bacon gibi bilim insanlarının öncülüğünde devrim olarak nitelenen dönüşümlerin yaşandığı, modern evren tasavvurunun ve bilim anlayışının ortaya çıktığı bir döneme şahitlik etmiştir. Bu dönemde Kilise'nin ilahi temele dayalı bilgi anlayışından ve Aristoteles'in teleolojik bakış açısından uzaklaşmış (Cevizci, 2016, s.85, Tannenbaum, 2016, ss.204-205) somut verilere dayalı bilgi anlayışı ön plana çıkmıştır. Diğer bir deyişle aşkın, metafizik veya soyut ilkelere dayalı mutlak hakikat anlayışının sorgulanması, bilginin kaynağının özneye temellendirdiği bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur. Felsefi olarak Descartes'ın rasyonalizminin başlangıç kabul edildiği bu süreç (Gökberk, 1961, s.263) ile epistemolojik olarak ampirizm ve rasyonalizm arasında oluşan ikilik, liberalizmin içindeki rakip felsefelerin epistemolojik kökenini belirlemiştir. Ampirizm, kısaca bilginin ve düşüncenin deney ve gözlemden kaynaklandığını, zihnin dış dünyadan elde ettiği izlenimlerin birer kopyası olduğunu ileri sürmektedir. Modern düşüncenin oluşum sürecinde Bacon'un başını çektiği ampirizme karşı, Descartes ile temsil edilen rasyonalizm, kabaca bilginin ve düşüncenin bir kısmının insan zihninde doğuştan itibaren var olduğunu kabul etmektedir. Doğuştan ya da *a priori* düşüncelerin, zihnimizdeki potansiyeli akıl yoluyla açığa çıkaracağını savunmaktadır. Diğer bir deyişle, bilginin kaynağı öznenin bilinci olmaktadır (Vergara, 2006, ss.32-33; Cevizci, 2016, s. 40). Her iki epistemoloji, aklı ön plana çıkarma açısından uzlaşmakta; bilgiye ulaşmak için akla yükledikleri işlev açısından farklılaşmaktadırlar. Dolayısıyla modern bilincin açığa çıkardığı bu ayrımı keskin sınırlar içinde değerlendirmek her zaman mümkün olmamaktadır.

Hobbes, epistemolojik olarak rasyonalizm ve ampirizm bölünmesinde farklı yorumlara maruz kalmış bir filozoftur. Matematik ve doğa bilimleri ile kurduğu bağ ve Descartes'ın felsefesinin birçok yönünü onaylaması Hobbes'u, temelde rasyonalist bir zemine oturtmaktadır. Kıta Avrupası rasyonalizminin matematiksel boyutunu kabul etmiş; Descartes'ın idealizmini benimsememiştir (Gökberk,1961, s. 280). Bu nedenle Hobbes, bilimin amacı ve işlevi noktasında Bacon ile ortak bir paydada birleşmesine rağmen felsefede kullandığı yöntem açısından Bacon'dan ayrılarak Kıta rasyonalizmine yakın olmuştur. Ama bu noktada temkinli davranmak gerekmektedir ki, Hobbes hiçbir ampirik veriye dayanmayan salt tümdengelimci bir yaklaşımı da onaylamamıştır. Hobbes

tutarlı bir sistem arayışında bir düşünür olarak devinimin soyut yasalardan çıkmayacağını kabul etmektedir. Devinim, kaynağını insanın kendisinden olmasa bile onun devinimlerini yöneten yasalardan almaktadır (Copleston, 1998, s. 20). Bu yasaların nedenselliği ise doğadan ya da doğallıktan çıkarsanmıştır. Diğer bir deyişle Hobbes, teolojik ve rasyonalist nedensellik yerine doğal nedenselliği tutarlı bir şekilde ortaya koymuştur (Gökberk, 1961, s. 281). Bu nedenlerin maddi oldukları savunması, Hobbes'u materyalist bir zemine yerleştirmiştir (Gökberk, 1961, s. 282). Çünkü Hobbes'a göre felsefenin konusu, doğa bilimlerinde olduğu gibi cisimlerdir, diğer bir deyişle maddi şeylerdir. Örneğin, Hobbes Tanrının olmadığını söylememiştir; Tanrının felsefenin konusu olmadığını savunmuştur (Copleston, 1998, s.15; Durkheim, 2012; ss. 28-29). Hobbes'un ampirik boyutu, evrenin maddesel olarak algılanması ve bilginin söz konusu algının oluşturduğu deneyimle elde edilmesine dayanmaktadır. Tanrısal varlığın duyu organlarıyla algılanması ise inanç alanına havale edilmiştir (Akman, 2021, s. 878). Dikkat çekilmesi gereken husus, Hobbes'ta Tanrı kavramının, teolojik ya da idealist bir nedensellik olarak değil, *a priori* Tanrı kavramı ile belirlenen bir determinizm olduğudur. Hobbes bu yönüyle, tümdengelimci bir yaklaşım sergilerken, bilginin deneyimlerle elde edilmesi açısından tümevarımcı bir yaklaşım içindedir (Karatoprak, 2022, s. 32). Bu dikotominin kaynağı altta açıklayacağımız gibi liberal düşünce içindeki bölünme ile de bağlantılı olan ampirizm ve rasyonalizme dayalı bilgi kuramlarıdır.

Hobbes'un mutlak bir rasyonalist olmadığını ve onun felsefi anlamda rasyonalist olarak nitelendirilmesinin yorumlama hatalarından kaynaklandığını savunan ve kendisi de rasyonalizme mesafeli olan çağdaş Hobbes yorumcusu Oakeshott'a göre (Görüşük, 2023, ss.52-53), Hobbes'un kuramında, yalnızca neden ve sonuçların izlenebildiği bir dünya içinde akıl yürütülebilir. Dolayısıyla kendinden menkul bir şekilde var olanlar ya da yaratılmamış olanlar akıl yürütmenin sınırları içine dahil olamazlar. Diğer bir deyişle var olmadıkları için değil, rasyonel olarak kavranamadıkları için (Oakeshott, 2000, ss.18-19) bilimin konusu olamazlar. Hobbes mutlak rasyonalist nedenselliğe karşı çıkmakla birlikte, akıl onun için dünyayı kavramanın ilkesidir. Ama akıl soyut, aşkın, tarih üstü bir kaynağa sahip olmayıp ayrıştırma ve birleştirimin aracıdır. Birleşen ve ayrılan şeyler de sadece cisimler olduğuna göre cisimlerin hareketleri ve bu hareketler arası ilişkilerden yani nedenselliklerden yola çıkarak, gelecekte öngörülebilir bulunabilme imkânı sağlanabilecektir (Hobbes, 2018b, s.43; Zabcı, 2013, s. 431).

Hobbes'un epistemolojisinin ampirik ya da rasyonalist olduğuna dair farklı yorumlamalar belirttiğimiz gibi liberal teorinin kendi içindeki ikiliği yansıtması açısından anlamlıdır. Çağdaş liberalizmde, farklı iyi anlayışlarının temellendirilmesinde bilhassa rasyonellik tartışmaları açığa çıkmaktadır. Liberalizm içindeki bölünme metodolojik açıdan, ampirizm ve rasyonalizm üzerinden temellenir. Kapsamlı liberalizm olarak belirtilen ekol ve yaklaşımlar, rasyonalist bir tutumla etik ve siyasal bir ilkenin varlığını (*a priori*) kabul ederlerken, diğer tarafta ise farklılıkların bir arada yaşamasını sağlayacak bir çerçevenin

oluşturulduğunu belirtmiştik. Söz konusu iki eğilimin devlet ve toplum anlayışları da bu minvalde belirlenmektedir. Şöyle ki kapsamlı bir doktrin olarak kabul edilen ekol, bir iyi anlayışının makul olmasının temelinde rasyonellik bulunduğunu savunmuştur. Diğer bir deyişle, yalnızca evrensel olarak kabul edilebilecek bir değer ya da dünya görüşü temelindeki farklılıkların kabul edilmesi rasyonalist bir epistemoloji ile ilişkilidir. Siyasal liberalizm ise farklılıklara karşı tarafsızlığın mümkün olması anlamında, kategorik olarak göreceli bilgi anlayışına kapı açmaktadır. Dolayısıyla, evrensel rasyonel bir ilkenin veya değerlerin onayladığı yaşam biçimleri ile sınırlandırılmamıştır. Metodolojik olarak ampirizmle temellendirilmesinin nedeni, farklı deneyimlerden kaynaklanan yaşam biçimlerini onaylamasıdır. Diğer bir deyişle, akla dayalı evrensel bir ilkenin değil, deneyime dayalı bilginin pratik ve somut gerçekliği yansıtacağını kabul ettiği için ampirizmle bağ kurur. Söz konusu pragmatizm siyasal liberalizmin *modus vivendi* temelli yaklaşımlarında daha belirgindir. Liberalizmin, pozitivist bir paradigmayı temel alan ve mevcut kurum ve olguların analizine dayalı siyaset bilimi yaklaşımı ile adalet, özgürlük ve eşitlik gibi kavramları sorgulayan siyaset felsefesi arasındaki salınımı, bu epistemolojik ikiliğin sonucudur. Bu ikilik ya da bölünme, pratiğe, farklı iyi anlayışlarının korunduğu bir arada yaşamayı sağlayan özel alan ile asgari birlikteliği sağlayan kamusal alan ya da rasyonel temelin bir arada düşünülmesi olarak yansır. Hobbes'un bu açıdan konumu, farklı iyi anlayışlarının bir arada yaşamasını mümkün kılan teorik çerçeve ve arayışlar içinde siyasal liberalizm üst başlığına yerleştirilen *modus vivendi* liberalizmine denk görülmüştür. Hobbes barış içinde bir arada yaşamanın imkânı olarak oluşturduğu devlet anlayışı ile *modus vivendi* liberalizmi açısından ilk başvurulan figür olagelmıştır. Diğer bir deyişle, ampirizme ve rasyonalizme kuramının bütününde yer vererek, kapsamlı bir doktrine başvurmadan⁵ ancak rasyonalite ile de bağı koparmadan birleştirme çabası, onu liberalizmin meşruiyet arayışının önemli ismi haline getirmiştir.

Liberalizmin ortak teması olan bireyciliği ile Hobbes'un birey temelli teorisi arasındaki ilişki yine Hobbes'un metodolojisine referansla açıklanabilmektedir. Liberalizmin bireyciliği her şeyden önce metodolojik bireyciliktir. Diğer bir deyişle toplumsal ve siyasal düzenin kurucu unsuru bireydir. Cisimlerin araştırma nesnesini oluşturduğu bilgi kuramı, Hobbes'un birey anlayışını aynı doğrultuya taşımıştır. İnsan ya da birey kavranabilir bir alanın içinde neden ve sonuç ilişkisi çerçevesinde anlaşılabilir. Aristoteles ile başlayan Aquinas'ın da Hristiyan bir kimliğe yerleştirdiği klasik anlayış içinde insan, evrendeki diğer varlıklar gibi yeteneğinin mükemmelliğe ulaşacağı bir *telos*, doğal bir sona doğru devinir (Gray, 2004, s. 15). Oysa cisimlerin rastgele devinimini savunan Hobbes için, insan, kendisini yönlendiren farklı tutkuları eşliğinde savrulur. Sürekli devinim halinde olan bir varlık olarak insan, doğa bilimlerindeki cisimler gibi, bilim ya da felsefenin konusu haline gelmiştir. İnsanın devinimi sürekli istek halinde olmasıdır. Hobbes'a göre, insanların bir araya gelmekten hoşlanmalarının nedeni, doğa gereği başka türlü olamaması

⁵ Altta belirtileceği gibi Hobbesçu barış fikrinin bir iyi anlayışı ya da doktrin olduğuna dair görüş için bkz. (Galston, 1982)

(2018a, s.22) ya da bir zorunluk değildir. İnsanların irade kullanarak birbirleri ile temasa geçmeleri karşılıklı bir ihtiyacın ya da şan peşinde koşmanın bir sonucudur (2018a, s. 23). Oakeshott'un ifadesi (2000, s.19) ile Hobbes için, "insan bir güçler kompleksidir... yaşam gücün aralıksız uygulanmasıdır ve ölüm gücün mutlak kaybıdır."

Dolayısıyla Hobbes'ta ulaşılabilecek nihai bir iyilik hali değil (2018b, s.81), kaçınılmaz mutlak kötülük vardır (Gray, 2004, s.15) ki; bu düşünce onu kapsamlı liberalizmden ayırır. Bu noktada tutkularının doğrultusunda iradesi ile karar veren bir birey profili karşımıza çıkmaktadır. Ancak Hobbes'un mekanik materyalist yönü, Hobbes'un karşıt bir yorumla; bireyin mekanik bir zorunlulukla hareket ettiği yorumuyla anılmasına da neden olmuştur. Hobbes'un siyaset felsefesinin temel ögesini bireylerin oluşturması, o dönemin hâkim anlayışı olan geometrik ve matematiksel kurallara göre düzenlenebilen mekanik dünya tasavvuru (Senemoğlu, 2017, s.87) ile paraleldir. Bu bakış açısı içinde birey, tutkularının peşinde değil, zorunlu bir determinizm içinde hareket eder. Fizikte atomların yerine, toplum ve siyasette de insan doğası temel birim olmuştur. Hobbes'un *De Cive* eserinde yer alan otomatik saat örneğine bu nedenle sıklıkla başvurulmuştur. Ona göre otomatik saat gibi karmaşık bir aletin işlevinin parçalarına ayrılarak anlaşılması gibi, devlet de parçalarına ayrılarak anlaşılabilir (2018a, s. 23). Bu örnek, Hobbes'un mekanik dünya görüşünün önemli bir temsilidir.

Hobbes'un rasyonalist ve mekanik metodolojisi içinde düşündüğümüzde, eğer filozoflar insan tutkularının ve eylemlerinin doğasını, matematikçilerin tanımları kadar net olarak belirlerse, savaşı ortadan kaldırmak ve istikrarlı bir barışı güvence altına almak (Copleston, 1998, s.22) siyaset felsefesi açısından mümkün hale gelecektir. Hobbes, bu nedenle matematiği siyaset felsefesine uyarlama çabası içine girmiştir. Çünkü Hobbes'un felsefesi uygarlaşma felsefesidir. Çıkarlarının peşine koşan erken dönem modern insanın doğayı dönüştürme potansiyelini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu arayışa uygun, kesin ve mutlak bilgiyi sağlayacak güvenli model olarak Hobbes, matematiğe (Günsoy, 2021, s.54) başvurmuştur. Geometrik şekillerin, doğada gözlemlenebilir gerçek varlıklar olarak inşa edilebildiğinin altını çizmiştir (Günsoy, 2021, s. 57). Matematik ve geometri ile sağlanan kesinlik, cisimleri araştırma konusu edinen Hobbes için güvenlik ve barışı sağlamak noktasında önemli bir avantaj sağlamıştır. Aslında bu çabasını siyaseti bilimsel bir temele oturtma çabası olarak da görmek mümkündür. Sunar'ın ifade ettiği gibi, Hobbes siyasal teorinin bilimsel olması gerektiğinden; diğer bir deyişle ancak bilim yoluyla kurulan düzenin istikrarlı olabileceğinden şüphe duymamaktadır (2008, s. 59). Bu yolla güvenlik ve düzen sağlamak istemesi, liberalizmin siyasal örgütlenme düzeyinde benimsediği herkes için ortak bir iyiyi temel alan bir siyasal topluluğun kurulamayacağı, aslolanın her bireye kendi iyisini gerçekleştirme olanağını sağlayacak bir haklar ve özgürlükler düzeni olduğu anlayışı ile bağlantılıdır (Köker, 2008, s. 67).

Hobbes için kaostan düzene geçilmesini sağlayacak olan bilimselliğin önündeki en önemli engeller, Hristiyan ülkelerdeki üniversiteler ve Aristoteles'in metinleri üzerine kurulu felsefe okullarıdır. Çünkü bu okullar algıyı, nesneden yayılan bir özellik olarak görmüştür (2018b, s.

24). Oysa Hobbes'a göre "algılama... dışarıdaki nesnelerin gözlerimiz, kulaklarımız ve diğer algılayıcı organlarımız üzerindeki etkisinin veya hareketinin yarattığı ilk hayalden başka bir şey değildir" (2018b, s. 24). Bu durum, bilginin inşası ile ilgili bir süreçtir. Böylelikle Hobbes, Aristoteles'in nesnelerin özünün kendinde var olduğu özcü yaklaşımı ve nesnelerin bu özün belirlenmişliği ile hareket ettiğini savunan teleolojik bakış açısını mahkûm eder. Hobbes, evrenseller ve tikeller arasındaki ilişkide sadece Aristotelesçi realizmi değil, Platoncu realizm anlayışını da reddederek nominalist okulun bakış açısını benimsediğini göstermektedir. Çünkü evrensel olan nesnelerin özü değil, onlara verilen addır (Zarakolu, 2013, s. 81). Hobbes'a göre insan kullandığı her bir adın neyi temsil ettiğine uygun bir şekilde onu kullanmalıdır. Gerçek bir bilim olan geometride de tanım, adı verilen sözcüklerin anlamıdır ve başlangıç noktasını oluşturur (2018b, s. 38). *Modus vivendi* liberalizmi içinde de nihai mutlak bir sonun bulunmaması, pragmatik ve realist gerekçeler ile konsensüs sağlanması Hobbes'un nominalizmi ile paralellik göstermektedir. Toplumsal kurallar da geometrik önermeler gibi kavramsaldir. Yapay oldukları için kavramları kendi dışlarında var olan bir gerçeği temsil etmezler. Geometri yokluktan var olur, toplumsal yaşam ise kargaşadan düzene ulaşır (Sunar, 2008, s. 61). Diğer bir deyişle Hobbes, sözlü tartışmalarla sürdürülen otoriter konuşmanın yerini, keyfi tanımları bilinçli olarak desteklenen kesin bilimin almasını amaçlamıştır. Böylelikle, özellikle Batı dünyasında sivil yaşamı tehdit eden egemenlik bölünmesi ve mezhepsel anlaşmazlıkların kalıcı olarak çözüleceğine kanaat getirmiştir (Kraynak, 1982).

Hobbes'un metodolojisi ile liberal düşünce arasında kurulan soyut birey anlayışı ile bu noktada da karşılaşılır. Liberal düşüncenin merkezine herhangi evrensel bir öz, aşkın bir irade değil, tikel bir varoluş olarak birey yerleşmektedir. Buradan hareketle, bireyin kendisi somut gerçeklik olarak değil, kavramsal gerçeklik olarak nominalist düzeyde ele alınmaktadır. İki ana gelenek olarak ele aldığımız liberal düşüncenin ortak paydası olan yöntemsel bireycilik onu yöntemsel nominalizme de ulaştırmıştır. Bu, zamandan ve mekândan soyutlanmış, tarih dışı bir birey olarak karşımıza çıkar ki; söz konusu soyut birey rasyonel davranma ve seçim yapabilme kapasitesi aracılığı ile bir özne olarak belirmiştir (Yalman, 2012, ss. 71-72). Birey hem kurucu öznedir hem de somut bir gerçekliğin ifadesi içinde değildir. Bu anlamda insanın da tikel olarak var olan pek çok kişiyi temsil eden bir kavram olarak algılanması yanıltıcı olmaz. Ama aynı zamanda devleti oluşturan en küçük parçadır. Toplum sözleşmesi teorilerinde, bilhassa Hobbes'ta kavramların tarihsel, sosyal, politik ve ekonomik somutluklarının tarih üstü, soyut ve biçimsel kategorilere dönüştürülmesinin (Aydın, 2019, s.78) soyut birey kurgusu ile yakından ilişkili olduğunu belirttik. Soyut birey temelinde oluşan toplum ve devlet, tıpkı geometri gibi doğal değil, yapay bir niteliğe sahiptir. Her ikisi de dışsal bir ilke ile belirlenmez (Sunar, 2008, s. 61). Hobbes'un bilimselliği, konuşmanın doğal ya da ilahi ilhamla değil, keyfi insan tercihindir kaynaklandığını savunur (Kraynak, 1982). Dolayısıyla Hobbes, devleti metafizik bir meşruluk ile değil bilimsel yöntemine uygun olarak, kurgusal bireyden meşruluğunu alan yapay bir varlık olarak görmüş ve liberal düşünce ile yolları kesmiştir.

Liberalizmin en azından yönetsel olarak bireyci yaklaşıma sahip olduğu genel itibarıyla kabul görmektedir. Bölünme ya da gerilim öncelikli olarak bireyleri yönlendiren ilkenin akıl ya da irade olması açısından karşımıza çıkmaktadır. Hobbes'un geometriden destek alarak oluşturduğu nominalist tavır soyut bireyin kar/zarar hesabı yapan bir tavırla ve âdeta mekanik bir zorunlulukla hareket ettiği bir rasyonalizm içinde değerlendirilmesine izin vermiştir. Diğer yandan, haz ve çıkara yönelik hareket eden birey anlayışı ampirist bir bakış açısı içinde görülmesine yol açmıştır. Farklılıkları temsil eden somut birey ile farklılıkların bir arada yaşama formülüne dair ilke ve arayışlar, liberalizmin geriliminin epistemolojik açıdan yansımalarıdır. Karatoprak'ın (2022, s.25) belirttiği gibi modern bilincin rasyonalizm ve ampirizm düalizmini barındıran epistemolojisi, liberalizmin gerilimlerine farklı eksenlerde de zemin hazırlamıştır. Söz konusu gerilim, Hobbes'un liberalliği tartışmalarında özgürlük ve güvenlik ekseninde de karşımıza çıkmaktadır.

4. Özgürlük ve Güvenlik

Özgürlük, bireycilik teması gibi liberalizmin tarihsel ve felsefi anlamda en önemli temasıdır. Ancak liberalizmin ana geleneklerinin dayandıkları felsefi öncüller itibarıyla özgürlük anlayışları da farklılaşmaktadır. Talisse (2005), liberalizmin özgürlük vurgusunun rasyonel uzlaşma arayışı ile oluşturduğu gerilimden söz ederken, liberalizmin iki ana eksenine işaret etmiştir. Liberalizm, özgürlük anlayışının doğal sonucu olarak bireyler arasında iyi yaşam, değer, zorunluluk, amaç ve insan doğasına ilişkin farklı anlayışları kabul etmektedir. Ancak aralarında çatışma söz konusu olduğunda, herkesin kabul edebileceği bir çözüm yolunun aranması liberalizmin içindeki bölünmenin de çerçevesini oluşturmaktadır. Siyaset felsefesi açısından yirminci yüzyıla gelene değin ideolojik çerçevede yapılan modern özgürlük tartışmaları, yerini özgürlüğün kapsamını belirleyen kavramsallaştırmalara bırakmıştır (Erfidan, 2021). Isaiah Berlin'in (2021) önemli katkı yaptığı bu kavramsallaştırma negatif ve pozitif özgürlük kavramsallaştırmasıdır. MacCallum, dayandıkları felsefi gelenekleri dikkate alarak Occam, Erasmus, Hobbes, Locke, Bentham, Constant, J. S. Mill, Tocqueville gibi düşünürleri negatif özgürlükçü kategoriye; Montesquieu, Spinoza, Kant, Herder, Rousseau, Hegel, Fichte, Marx gibi düşünürleri ise pozitif özgürlükçü kategoriye yerleştirmiştir (1967, s. 321). Bu ayırım siyasal ve kapsamlı liberalizm sınıflandırması ile büyük ölçüde kesişmektedir.

Negatif özgürlük bireylere hiçbir kimse veya grubun müdahale etmemesi; onların yapabilecekleri eylemleri yapmaktan alıkonulmaması anlamına gelmektedir (Berlin, 2021, s. 62). Dolayısıyla, müdahalenin olmadığı, bilhassa devletin müdahalesinin olmadığı bir alanı kasteder. Pozitif özgürlük ise bireyin devletin özgürleştiriciliğine ihtiyacı olduğunu savunur. 'Ne yapmaya veya ne olmaya özgürüm' sorusu yerine 'kim tarafından yönetiliyorum' veya 'benim ne yapacağımı veya yapmayacağımı yahut ne olacağımı veya olmayacağımı kim söylüyor' sorusunu cevaplanmaya çalışılırsa, özgürlüğün pozitif yorumu söz konusu olur (Berlin, 2021, ss. 68-69). Pozitif özgürlüğün taşıdığı diğer bir anlam, kişisel özerkliktir. Bu kavram bireyin istediği şeyi yapabilme kapasitesinin de var olmasını savunur. Kendini gerçekleştirme ve kişisel özerkliğin sağlanması için etkili ve verimli bir yönetimin varlığı gibi hususlar pozitif

özgürlük açısından vazgeçilmez unsurlardır (Bal, 2014, ss. 298-299).

Genelde siyasal liberalizm, özelde *modus vivendi* liberalizmi, yasaların bireyin devletin müdahalesine karşı özgürlüğü garanti altına alması gerektiğini savunurken negatif özgürlüğe kapı açmıştır. Kapsamlı liberalizmin iyi hayat anlayışı açısından belli bir rasyonalizmi ve kişisel özerkliği teşvik etmesi, onu pozitif özgürlük anlayışına yaklaştırmıştır. Hobbes'un negatif özgürlükçü anlayış içinde görülmesine rağmen sınırlı devlet anlayışına değil de mutlak devlet anlayışına sahip olması, hem liberalizmin düzen-özgürlük çelişmesini, hem de Hobbes'un liberalizm içindeki tartışmalı konumunu açığa çıkaran noktalardan biridir. Pettit (1998) müdahalesizlik anlamında özgürlüğün önce Hobbes ve Filmer gibi otorite yanlılarının eserlerinde ortaya çıkmasını eleştirerek, bahsi geçen çelişkiyi işaret etmektedir. Hobbes'un özgürlük anlayışının doğurduğu sonuçları ve gerilimleri analiz edebilmek için çıkış noktası insan doğasına bakışı olacaktır.

İnsan doğası açısından Avrupa'da Rönesans dönemine gelene dek hâkim olan anlayış Aristotelesçi -*zoon politikon*-, insanın doğuştan siyasal bir varlık olduğu idi (Senemoğlu, 2017, s. 87). Aristoteles'in teleolojik yöntemine karşı çıkması Hobbes'u, insanın *telosuna* doğal olarak toplumsal ve siyasal bir yapı içinde ulaşacağı düşüncesinden uzaklaştırmıştır. Bahsedildiği gibi Hobbes için, bireyler de tüm cisimler gibi devinim halindedir. Devinimlerini tamamlayacakları nihai bir sona doğru değil, arzu ve çıkarlarına yönelik eylemde bulunurlar. Dolayısıyla Hobbes için devlet, bireye dayanarak oluşan ve rızaya dayalı bir örgütlenmedir. *Modus vivendi* liberalizmi nihayetinde meşru bir siyasal birlik arayışı içindedir ve diğer pek çok liberal yaklaşım gibi rızayı meşruiyetin unsurlarından biri olarak kabul eder. *Modus vivendi* liberalizmi siyasal birliği kuracak sözleşmedeki ilke ve kurallara itaat etmesi beklenen katılımcıların o sözleşmeye rıza göstermelerini şart koşar. Elbette bu rıza kurgusal ve varsayımsal bir rızadır (Uslu, 2014, s. 1552). Rızanın oluşumu liberalizmin kurucu motivasyonu olan özgürlük idealine götürmektedir. Tarihsel bir soruşturma da feodal ilişkilerin ve soyluluğa dayalı bağların çözüldüğü, ticari ilişkiler zemininde sınıfsal değişimlerin yaşandığı bu dönemde, söz konusu bağlardan sıyrılmış bireyin mücadelesini, felsefi düzeyde özgürlük arayışı olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Hobbes'un içinde bulunduğu çağın yaygın felsefi kabullerinden biri, bireylerin gerçek mahiyetteki özgürlüğünün tutku veya arzu ile değil, akıl yoluyla ortaya çıkmasıdır (Skinner, 2018, s. 48). Hobbes bu ayırımın mutlaklığını reddetmiştir (Skinner, 2018, s. 54). Böylelikle vardığı nihai sonuç, özgürlüğün dilediğimiz zaman arzu ettiğimiz her şeyi yapma hakkını kapsamak zorunda olduğudur (Skinner, 2018, s. 57). Ancak Hobbes, özgürlüğün güvenliğin olmadığı yerde anlamının olmadığı düşüncesi ile korkunun yarattığı eşitliği gerçek anlamda bir özgürlüğün gerekçesi olarak sunmuştur. Tipik bir örnek olarak, geminin batma ihtimaline karşı bir kişinin gemideki malları denize atma kararı, Hobbes için özgürce verilmiş bir karardır. Hobbes'a göre kişi isterse mallarını denize atmaz ama güvenliği tehlikeye girmiş olur (2018b, s. 163). Korku, özgürlüğe tecavüz değildir. Aynı şekilde yasaların baskısı ile yapılan eylemler de yapmama, ama bedeline katlanma özgürlüğüne sahip olunan eylemlerdir. Hobbes, bireysel

özgürlük alanını mutlak olarak genişletmek ile ilgilenmemiştir (Walter, 2011, s. 61). Bu noktada değinilmesi gereken önemli bir husus, rızanın özgür olup olmamasıdır. Hobbes açısından güvenlik kaygısı ile verilen rıza, bireylerin bir strateji çerçevesinde hareket etmeleri sebebi ile özgürce verilmiş bir karardır. Bireylerin kişisel çıkarlarından pragmatik gerekçeler ile vazgeçişleri, *modus vivendi* liberalizminin siyasal strateji ya da pazarlık olarak anılması ile ilişkilidir. Siyasal liberalizm de kamusal alanı kişisel çıkarlar ile ilişkilendirmez. Ancak siyasal liberalizm perspektifinden baktığımızda, güvenlik açısından diğerlerini kendine tehdit unsuru olarak göremeyecek kadar güçlenenlerin, mevcut stratejiye bağlı kalmaları için başka bir gerekçe kalmayacaktır. Bu durumda batma ihtimali olmadığında gemiden malları atmayan kişi ile güvenlik tehdidi kalmadığında haklarından feragat etmeyen kişi aynı pragmatizm içinde olacaktır. Oysa siyasal liberalizm, insanların çıkarları değişen güç dengesi ile farklılaşsa ve verdikleri rıza bir müddet sonra onların aleyhine işlese de siyasal ve minimum düzeyde bir ahlaki çerçeve sağlama iddiası taşır. Amaç, geçici ve güncel gerekçelerin ötesinde bir kamusal neden sağlamaktır. Hobbes için bireylerin mutlak özgürlükten vazgeçmeye rıza göstermeleri, öncelikle varlığını korumak temelindeki kişisel çıkarları içindir. Ona göre, bu kararın ölüm korkusu ile verilmiş olması özgürlüğe müdahale anlamına gelmez. Bu mesele liberalizmin özgürlüğünün sınırı/sınırsızlığı meselesini gündeme taşır. Zira rızanın kaynağı doğrudan şiddet tehdidi veya korku olmasa dahi, psikolojik, ekonomik, sosyolojik etkiler de baskı unsuru olabilmektedir. Kapsamlı ve siyasal liberalizm bu noktada ayrılmakta, kapsamlı liberalizm rızanın özerk ve özgürce kendi aklıyla seçilmiş bir iyi yaşamı sürdürebilmek için verilmesini öne çıkarırken; siyasal liberalizm bazı vazgeçişlerin, özellikle çeşitliliği artmış toplumlar için kaçınılmaz olduğunu ve özerklik ve rasyonelliğin bazı kesimleri dışlama ihtimalini dile getirmiştir.

Hobbes'un gözünde toplum, insanların çıkar ve gururlarının peşinden koşabilmesi için vardır. "Arkadaşlığın değil benlik sevgisinin" bir sonucu olarak oluşturulmuştur (2018b, s. 24). Ona göre hiçbir zaman her insanın arzusunu tatmin etmeye yetecek kadar kaynak yoktur, dolayısıyla hayatta kalmak için gerekli olanı elde etmek için birbirleriyle savaşacaklardır. Hobbes, doğa durumundaki savaş halini yaygın ve hatta sürekli bir durum olarak görmüştür (Wilkins, 2014, s. 85). Savaşın, dolayısıyla doğa durumundan çıkarak toplumun inşa edilmesi sürecinde çıkar ya da gurur öncelikli olmasına rağmen yeterli değildir. Rıza mekanizmasının kaynağı insanların öldürme gücüne sahip olma noktasındaki eşitlikleri ve belirtildiği gibi buradan beslenen korkudur (Hobbes 2018b, s.99; 2018a, ss. 25-27). Klasik liberalizmde halk tarafından oluşturulan hükümete, modern liberalizmde ise yurttaşların hak ve özgürlüklerine odaklanan (Wilkins, 2014, s.90) bir rıza anlayışı mevcuttur. Hobbes'un tavrı, altta inceleyeceğimiz gibi, egemenin iradesinin halkın iradesine dönüşmesi olarak cereyan eder. Ama tek tek bireylerin iradesine dayanarak oluşturulan bir egemenlik anlayışı söz konusudur. Hobbes, halk kavramını demokratik ya da cumhuriyetçi bir perspektifte kullanmamış ve bu yönüyle de pozitif özgürlükçü düşünürler arasında yer almamıştır. Aksine, bu tür devlet ve yönetim biçimlerinin kökeni olarak görülen Antik Yunan ve Roma'da özgürlüğün tek tek bireylere

değil, devlete ait olduğunu vurgulamıştır. Hobbes'a göre, devletin özgürlüğünü savunan bu siyasal yapıların sağladığı özgürlük, herhangi bir yasa ve yönetim bulunmasa dahi sahip olunacak özgürlük ile eşdeğerdir. Böyle devletlerde gerçekte kişilerin özgürlüğü yoktur, sahte bir özgürlükten söz edilebilir. Fakat doğuştan özgür olduklarına ikna edilmişlerdir. Özgürlüğe ve devlete dair fikirlerini Antik Yunan ve Romalı düşünürlere referans vererek oluşturan Batı siyasal düşünürlerinin özgürlük iddiasını, bu nedenle yanılısıma olarak görmüştür (2018b, ss. 166-167). *Leviathan*'da egemene bağlı uyrukların özgür olduğu alan, "uyrukların en büyük özgürlüğü, yasanın sessizliğine dayanır", ifadesinde kendini bulmaktadır. Yasayla tanımlanmayan alanlarda uyruklar tamamen özgürdür (Hobbes, 2018b, s. 170). Burada liberalizmin özel ve kamusal alanı ayrımını hatırlatan bir yön olmakla birlikte, hemen ardından Hobbes, bu özgürlüğün genişliğinin egemenin uygun bulacağı şekilde değişebileceğini de vurgulamıştır (2018b, s. 170). Uyrukların egemene itaat etme yükümlülükleri ise egemenin onları koruyabildiği noktaya kadar devam eder (2018b, s. 171). Diğer bir deyişle, egemen uyruklarını koruyamazsa, uyruklar doğa durumuna ve doğal bir hak olarak kendini koruma hakkına dönebilirler. Çünkü Hobbes için doğal hak, kendi doğasını, kendi hayatını korumak için kendi gücünü kendi aklını kullanarak amacına ulaşmak için her şeyi yapabileme özgürlüğünü içermektedir (2018b, s. 103).

Hobbes'un özgürlüğü, bireysel temelde tanımlayarak, özgürlüğün kamusal/toplumsal anlamının yanılısıma olduğu iddiasını taşıması, özgürlüğün özel alanla sınırlanmasını ifade etmektedir. Diğer bir deyişle özel alanda engellenmeden, güvenli bir ortamda yaşayan soyut bireyin sahip olduğu özgürlüklerden söz etmiştir. Ancak somut tarihsel koşullarda, bireylerin egemene verdikleri temsil yetkisi, onların siyasal/kamusal hayat ile bağını kesmektedir. Doğa durumunun karmaşası egemene devredilmiş, düzen ve güvenlik egemenin sorumluluğuna girmiştir. Bireye pratikte özel alanla tanımlanan özgürlük, onun kamusal hayata katılım yolunu kısıtlamıştır. Liberalizmin çelişkilerine yönelik en önemli vurgularından birisi, negatif özgürlüğün oluşturduğu bireyselleşmenin, bireyi siyasal ve toplumsal özgürlükten uzaklaştırması, bireyin kendisini ve toplumu ilgilendiren kararlara müdahil olamamasıdır. Bireysellik ve özgürlük biçimsel kalmakta, birey, kendisini temsil edenlerin kararlarının ölçüsünde özgür olabilmektedir. Hobbes'tan beri izi sürülebilir bu gerilim, liberal düşünürlerin kendi içinde de eleştirilere maruz kaldığı için liberalizmin katılımcı boyutuna dair tartışmaları pekiştirmiştir. Diğer yandan söz konusu özgürlük anlayışı modern bir ideoloji olarak liberalizmin ürettiği güvenlik ve özgürlük ikileminin düğümlendiği noktaya da işaret etmiştir. Daha genel düzeyde, siyaset teorisi açısından özgürlük ve baskı dikotomisi, iktidarın bölünerek sınırlandırılması (karma anayasa ve güçler ayrılığı kuramları) ile iktidarının mutlak olmasının sağladığı güvenliğin insanları özgür kılması olarak kategorize edilebilir. Hobbes, bölünmüş bir gücün egemen olamayacağını kabul etmektedir. Skinner'e göre (2018, s.163), Hobbes özgür insanı başkalarının hakimiyetinde olup olmamakla ilişkilendirmez; özgür insan kendi gücünün ve iradesinin sınırları içinde istediğini yapan ve bunu yaparken dışsal engellerle karşılaşmayan insan anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, Hobbes için özgürlüğün varlığını,

vurgulandığı gibi, bağımlılığın yokluğu değil engellerin yokluğu belirlemiştir. Tam da bu nokta, bireysel özgürlüğün özel alanla tanımlanmasının gerçek anlamda bir özgürlük olup olmayacağı tartışması ile ilişkilidir. Hobbes'a göre özgürlüğün keyfi iktidarlardan bağımsız yaşama olarak, diğer bir deyişle bağımlılığın yokluğu olarak algılanması monarşilerin insanların özgür olarak yaşamalarının en büyük engeli olarak görülmesine neden olmuştur (Skinner, 2018, s. 149). Mutlak otoritenin olmaması, düzensizlik ve kaos ortamıdır. Daha açıklayıcı olarak belirtilirse güçlerin bölünmesi, halk ve kral arasında paylaşılması gibi sınırlama mekanizmaları Hobbes için, iddia edildiği gibi özgürlüğün değil, güvensizlik ve bağımlılığın sebebidir. Liberal düşüncenin devleti sınırlandırmayı ana ilke edinmesine rağmen, devletin otoritesine başvurması, Hobbes'u liberal meşruluk açısından onu öne çıkaran sebeplerdendir. Bu düşüncenin arkasında Gray'in onayladığı biçimde modern zamanlarda tehdidin kaynağının devlet değil, anarşi ve kargaşa ortamı olarak görülmesi yatmaktadır (2003, s. 122).

Söz konusu durumu; diğer bir deyişle, bireyin doğa durumunda kendi varlığını korumak için ne gerekiyorsa yapabileceği hak ve özgürlüğünü Hobbes, "devlet olmadıkça herkes herkese karşı daima savaş halinde" (2018b, s.101) yaşaması olarak ifade etmiştir. Bu durumda oluşacak olan şiddet, insanın doğası gereği saldırgan olmasından kaynaklanmaz. Hobbes için doğa durumunda şiddetin kaynağı insanların eşitliğinin sonucunda birbirlerine güven duymamalarıdır (Heath, Potter, 2012, s. 93).⁶ Güvenli bir ortam sağlandığında şiddete de ihtiyaç kalmaz, özgürlük de sağlanabilir. O nedenle de Freud'un aksine Hobbes'un kuramında, siyasal toplumda, doğa durumunda var olan şiddet ve saldırganlık içgüdülerimizin bastırılması gibi bir durum söz konusu olmadığı gibi, insan doğasının temelden bir dönüşümü de gerekli değildir (Heath, Potter, 2012, s. 93). Strauss, benzer bir yaklaşımla Hobbes'un, doğa durumunun üstesinden gelmeye çalıştığını belirtmiş, onun ardıllarını ise bozuk yönetici ve kurumlara odaklanarak insanın doğal halini göz ardı ettikleri için eleştirmiştir. Strauss'a göre, modern liberaller, doğa durumunu dikkate almamışlar, insanın doğal halini ve tehlikeliliğini unutmışlardır (1995, s. 101). Bu nedenle Strauss için Hobbes liberal olmayan bir dünyada liberalizmin kuruluşunu gerçekleştirmiştir (1995, s. 102). Doğallık/yapaylık ikileminde Hobbes için doğa durumunda istek ve tutkularının peşinden giden insanla konuşma ve düşüncenin belirlediği birey bir aradadır (Dumont, 2013, s. 159). Dolayısıyla, doğa durumu insanın her an kendini koruma hakkına sahip olduğu saikini, ortak bir iyiye kanaliz edecek bir gücü gerektirmektedir (Heath, Potter, 2012, s. 93). Hobbes, bu gerekçe ile doğa durumunda dağınık ve ne zaman ortaya çıkacağı belli olmayan şiddetin yönlendirilmesini güvenliğin zorunlu koşulu olarak kabul etmiştir. Doğa durumunda yaşanan güvensizliğin yarattığı şiddet ve savaş ortamında "hiçbir şey adalete aykırı değildir" (2018b, s. 102). Bu durumdan çıkışın yolunu Hobbes doğa yasalarına atfen açıklamaktadır:

İlk doğa yasası (temel) ulaşılabileceği durumda barışı kovalamak, bu olmuyorsa savaşta yardım aramak şeklindedir. Bu ilk yasadır çünkü diğerleri buradan

türetilmiştir; onlar barış veya öz savunmanın korunmasının yollarına ilişkin direktiflerdir. Bu temel yasadan türetilen ilk doğa yasası, herkesin her şey üzerindeki hakkı devam ettirilmemelidir, bazı haklar devredilmeli veya terk edilmelidir şeklindedir. (2018a, s. 35)

Yasayı hak- ödev ilişkisi içinde değerlendirdiğimizde doğal yasa kendi varlığını koruma arzusundan kaynaklandığı için yasanın sağladığı ahlak ve adalet, ödev anlayışı ile değil, hak anlayışı ile oluşmaktadır. Hobbes'ta koşulsuz ve yurttaş olmanın zorunlu kıldığı ödev anlayışı yoktur. Ödevler, yalnızca kendi varlığını koruma koşulunu yerine getiriyorsa yükümlülük doğurmaktadır (Strauss, 2015, s. 279). Ahlak *a priori* ilkelerden kaynaklanmamıştır, koşullara göre gerçekleşen bir uzlaşma ile belirlenmiştir (Cevizci, 2016, s.436; Durkheim, 2012, s.35; Owen, 2005, s. 139). Meşruluk kaynağı kapsamlı liberalizm çerçevesinde değerlendirildiğimiz evrensel değerlere dayalı bir ilkeler sistemi olmadığı için evrensel bir iyi anlayışının peşinde değildir. Hobbes'un başını çektiği bir yaklaşımla liberalizmin krizi çerçevesinde, siyasal liberalizm güçlenmiş; evrensel bir iyi anlayışının yerine adil olan geçmeye başlamıştır (Berten vd., 2006b, ss. 29-31).⁷ Adil olan, insanların varlığını sürdürme hakkının gereklilikleri ile sınırlanmıştır. Bu noktada Strauss, insanın ödevleri yerine haklarını temel alan ve devleti de bu hakları korumak ile görevlendiren siyasi doktrinin liberalizm olarak kabul edilmesi halinde, Hobbes'un liberalizmin kurucusu olduğu iddiasını farklı bir bağlamda yinelemiştir (2013, s. 279). Liberalizmin haklar üzerinde temellenen yorumları, adilin iyiye üstünlüğünü savunma eğiliminde iken; liberalizmin teleolojik yorumları, adilin "iyiyi artıran" olarak tanımlandığı bir iyi anlayışını açıkça ortaya koymuştur (Neal, 1987, s. 106). Bu açıdan Hobbes, Tanrısal mutlak bir son ya da iyi anlayışını değil, herkesin hakkını koruyabildiği, koşullara göre iyi olabildiğini sağlayan bir sivil toplum ve buna dayalı adalet anlayışını savunmuştur. Strauss'un belirttiği gibi, Hobbes'un itirazı, insanın ancak sivil toplum içinde yetkin hale gelebileceği, sivil toplumun bireyden önce geldiği varsayımdır. Geçerli kriterin haklar değil ödevler olduğu düşüncesi bu varsayımdan türemiştir (2013, s. 280). Birey, *Leviathan*'da doğal haklara sahip bir varlık olarak tanımlanmış, meşruluğunu da bu yolla sağlamıştır. Doğal haklarından feragat etmesi, bireyin siyasal eylem kapasitesini biçimsel hale getirerek, siyasal niteliği kendi somut gerçekliğine değil, temsil ettiği haklara havale etmesine neden olmuştur. Yöntemsel olarak nominalist birey anlayışına denk düşen bir soyutluk içinde siyasal boyut tanımlanmıştır (Baştürk, 2014). Hegel'in Hobbes'a yönelik eleştirisi de bu yöndedir. Toplum sözleşmecileri Hegel'e göre, yaşanan tarihi momentin (modern dünyanın) tarihselliğinin sonucu olan hak ve özgürlük anlayışını, doğal haklar adı altında evrensel bir ilke haline dönüştürmüşlerdir (Ayhan Türk Bay, 2023, s. 608). Diğer bir deyişle, toplum sözleşmecilerini soyutlamalar yoluyla ulaştıkları bireysellikleri, toplumsal mekanizmadan geçmeden ya da geçmiş gibi göstererek siyasallaştırdıkları gerekçesi ile eleştirmiştir. Bireyler üzerinden yapılan soyutlamalarla belli ölçütler oluşturmuşlardır. Bu ölçütlere dayanarak sağlanan hak ve özgürlükler, Hegel için gelişigüzelliği ya da rastlantısallığı

⁶ Bu noktada Hobbes'u oyun teorisi içinde mahkûm ikilemi kavramı üzerinden değerlendiren çalışmalar için bkz. (Heath, Potter, 2012; Hardin, 1991; Gray, 2004).

⁷ Neal (1987) Hobbes'un da iyi anlayışına sahip olduğunu düşünmektedir. Ancak söz konusu iyi anlayışı bir arada yaşama temelli olduğu için evrensel bir rejim projesini destekler nitelikte değildir.

ifade etmiştir (Hegel, 1999). Özetle, çağdaş liberalizmin haklar vurgusunun, siyasal alanı hukukun belirlediği bir çerçeveye yerleştirmesinin neden olduğu gerilimlerin izini Hobbes'a dek sürmek mümkün olmaktadır.

Hobbes'un bireyi önceleyerek doğal haklar üzerinden temellenen bir yaklaşımı benimsemesi, devlet anlayışı açısından onu sözleşmecî devlete ulaştırmıştır. Toplum sözleşmesi yoluyla oluşan devlet anlayışı Hobbes'un liberalizm ile anılmasını mümkün kılan başka bir unsurdur. Diğer yandan, devletin tarafsızlığı meselesi de Hobbes'un liberal eksendeki yerinin tayini açısından önemli ipuçları vermektedir.

5. Devlet Anlayışı

Hobbes'un devlet kuramı, büyük bir felsefe sisteminin sınırlı bir parçası (Gökberk, 1961, s.228) olmakla birlikte, liberalliği tartışmaları söz konusu olduğunda merkezi bir konuma yerleşmektedir. Devletin araçsallığı, tarihsel olmaması, soyut bireylerin iradesi ile yapay olarak oluşturulması, liberal devlet ile Hobbes arasındaki bağın temel unsurlarıdır. Ancak daha önce belirtildiği gibi, Hobbes ile liberal düşünce ile arasında bir bağ kurulamayacağı fikrinin dayandığı temel argüman, onun adeta ölümlü tanrı olarak nitelendirdiği devlet anlayışıdır. Metodolojik bir ifade ile Kraynak (1982), Hobbes'un mutlak egemenin konuşmayı oluşturan kelimelerin anlamını belirleme yetkisine olan özel vurgusunun, onun totaliter düşünce içinde yorumlanmasına sebep olduğunu dile getirmiştir. Diğer bir deyişle Hobbes'un devlet öğretisi hem liberal hem otoriter özellikler taşıdığı için bir yorumlama karışıklığı mevcuttur (Kraynak, 1982). Dolayısıyla onun devlet anlayışı ve liberal düşüncenin argümanları arasındaki ilişki oldukça önemlidir.

5.1. Toplum Sözleşmesi

Hobbes, öncelikle devlet olmadan insanların neden barış içinde yaşayamayacağı tezini açıklamıştır. Temelinde, Hobbes'un insanı *zoon politikon* olarak görmemesi yatmaktadır. İnsanlar ile arı, karınca gibi hayvanlar arasındaki farklılıkları bu nedenle ileri sürmüştür (Zarakolu, 2013, s. 228). Özgürlük ve güvenlik kısılacında doğa durumunun siyasal olmayan bireyinden siyasal bir topluma geçiş gerçekleşmiş; insan, aklını ve kendi varlığını sürdürme arzusunu izleyerek sivil/siyasi hale geçtiğinde, sahip olduğu iktidarın bir kısmını terk etmiştir. Sözleşme aracılığı ile oluşturduğu egemene itaat ederek güvenliğini koruma ve varlığını geliştirme imkânına sahip olmuştur (Dumont, 2013, s. 160). Sözleşmecî yaklaşım, topluma ahlaki içeriğe sahip herhangi bir iyi hayat tarzı getirmediği için, toplumu 'siyasi birlik' olarak görür (Kılınç & Haşlak, 2019, ss. 63-64). Oakeshott, Hobbes'un sözleşme sonrası oluşturduğu bu yapıyı 'sivil birlik' olarak değerlendirmiştir. Ona göre doğa, nasıl Tanrı'nın mutlak iradesinin bir yansıması ise sivil birlik de insanların mutlak iradelerinin bir sonucudur (2000, s. 64). İster siyasi ister sivil birlik olarak adlandırılınsın, kastedilen, doğa durumu ile siyasal ya da sivil toplum arasındaki dikotomidir. Yine Oakeshott'ın ifadesi ile Hobbes'ta bireyin sınırsız ve koşulsuz özgürlüğü ya da hakkı, rıza gösterilerek teslim edilmiş ve özgürlüğün yerini yasa almıştır (2000, s. 64). Diğer bir deyişle, kendi iradesi ile sözleşme yaparak bazı haklarından karşılıklı olarak vazgeçen insanların oluşturduğu bir devlet anlayışı söz konusudur. Buradaki mesele insanların güvenliği ile

sahip olduğu haklar arasında tercih yapmasıdır (Zarakolu, 2013, s. 238). Güvenlik tercihi sebebi ile gösterilen rızanın, pragmatik gerekçeler ile ilişkili olduğunu, bir ideal ya da kapsamlı doktrine işaret etmeyerek *modus vivendi* liberalizmine karşılık geldiğini belirtmiştik. Güvenliğin sağlanacağı alan ise doğa durumu değil, sivil toplumdur. Bunun karşılığı Hobbes için devlettir. *Leviathan*'daki meşhur ifadelerle belirtirsek:

Bu onaylamak veya rıza göstermekten öte bir şeydir; herkes herkese, senin de hakkının ona bırakman ve onu bütün eylemlerinde aynı şekilde yetkili kılmak şartıyla, kendini yönetme hakkını bu kişiye veya bu heyete bırakıyorum demişçesine herkesin herkesle yaptığı bir ahit yoluyla, hepsinin bir ve aynı kişilikte gerçekten birleşmeleridir. Bu yapıldığında, tek bir kişilik halinde birleşmiş olan topluluk, bir DEVLET, latince CIVITAS, olarak adlandırılır. İşte o EJDHERA'nın veya daha saygılı konuşursa, ölümsüz tanrının altında, barış ve savunmamızı borçlu olduğumuz, o ölümlü tanrının doğuşu böyle olur. (Hobbes, 2018b, s.136)

Bu ifadelerden anlaşılın, herkesin iradesinin tek bir kişilikte, egemende birleşmesidir. Egemeni adeta ölümlü tanrı haline getiren muazzam güç, herkesin ayrı ayrı iradesinin birleşmesi ile gerçekleşmiştir. Hobbes için doğa durumundan çıkıp yapay bir devleti oluşturan insanlar artık yalnızca devinin halindeki bedenler değildir; temsil yetkisi verdikleri egemenin uyruklarıdır (Skinner, 2018, s. 168). Kendini korumaya yönelik durumlar hariç, egemene herhangi bir şekilde itaatsizlik etmek aynı zamanda kendinle çelişmek anlamına gelecektir (Skinner, 2018, s. 169). Çünkü egemene gücünü verenler, doğa durumundaki haklarından vazgeçen bireylerin kendisidir. Egemen bilgeligi ya da üstünlüğü sebebi ile değil, sözleşme ile egemen kılındığı için egemendir (Strauss, 2013). Hobbes için geçmişte otorite, insan iradesinin dışında bir doğru ölçütüne ve belirli insanların bu ölçütü bilgelikleri, eğitimleri ya da ilhamlarıyla yorumlamak için özel olarak tercih edildikleri inancına dayanmıştır. Bu inanç, entelektüel kibri teşvik ederek görüşlerini başkalarına dayatmak için 'otorite' iddiasını kullanan bilgiler üretmiştir. Hobbes'un önerisi, karar verme hakkının/otoritenin, yüksek yasaların yorumlanmasındaki bilgelik ya da ilhamdan değil, halkın rızasından kaynağını almasıdır (Kraynak, 1982). Dolayısıyla, yasalar doğruluk ya da akla uygunluk gerekçesi ile değil, sahip oldukları otorite sebebiyle yasadırlar. Hobbes'u Locke'tan ve ardından gelen klasik liberal gelenekten ve çağdaş dünyada kapsamlı liberalizmden ayıran nokta, ihlal edilme ihtimali yüksek olan bir sınırı yasa ile belirlemeye karşı çıkmasıdır. Böyle bir sınır çizgisi, egemenin gücünün kullanılmasına engel anlamına gelmektedir (Owen, 2005, s. 137). Hobbes'a göre, "yurttaşlar için özgür olmak yasalardan muaf olmak veya egemen gücü elinde bulunduranların diledikleri yasaları yapamayacak olmaları değildir" (2018a, s. 181). Liberal düşüncenin en önemli ilkelerinden sınırlı devlet ya da devletin hukuk ile sınırlandırılması, Hobbes için anlam ifade etmez. Zira egemen sözleşmeye taraf olmadığı gibi herkes egemenin bütün yaptıklarının aynı zamanda amilidir (Hobbes, 2018b, s. 140). Onlar egemeni yetkilendirmişlerdir. Mülkiyet ve adalet ancak devletle birlikte var olmuştur. Eğer doğal hukuk mülkiyet ve adalet ilkelerini belirlemiş olsaydı, devletten önce var olarak devleti sınırlandıran bir mekanizmaya dönüşürdü. Bu da ahlaki bir ilkeye ya da içeriğe dayalı bir devlet anlamına gelmiş olurdu. Oysa Hobbes'a göre devletin böyle üstün bir

amacı yoktur. Devletin amacı bireysel güvenliği ve barışı sağlamaktır. Doğal ve sınırsız özgürlüğe sahip, başkalarına da istediği gibi müdahale edebilen insanların kendilerini kısıtlamalarının nedeni yine kendilerini korumak (2018b, s.133) ve güven içinde yaşamaktır. Strauss'un ifadesi ile (2013, s. 279), Hobbesçu devletin işlevi insan için erdemli bir hayat yaratmak veya geliştirmek ya da üstte kapsamlı liberalizm çerçevesinde dile getirdiğimiz herhangi bir iyi anlayışını (mülkiyet adalet, hoşgörü) benimsetmek değil, herkesin doğal hakkını korumaktır. Liberalizmin Lockeçu gelenekten ilham aldığı sınırlı devlet anlayışının önemli bir gerekçesi olan doğal hukuk anlayışı ise, devleti bağlayan kapsamlı bir doktrine dönüşmektedir. Hobbes'un egemeni yetkilendirerek oluşturduğu mutlak devlette ise doğal haklar, devlet ile birey arasına konan bir mesafeyi değil, tersine, devleti çağrıştırmaktadır. Bu nedenle bireysel özgürlüklerin var oluş koşulları, her daim devletin güvenlik tedbirleriyle tamamlanmıştır (Baştürk, 2014). Hobbes'un liberalizmin meşruiyet krizinde özellikle çağdaş dönemde öne çıkmasının nedeni, devletin sınırı, meşruluğu ve yetkisi açısından klasik liberalizmin argümanlarının çıkmaza düşmesidir. Diğer bir deyişle, liberalizme ilkesel olarak karşı çıkanların liberal bir rejim içerisinde yaşamalarını sağlayacak bir siyasal çözüm ihtiyacı önemli bir gerilim kaynağıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi modern liberalizmin arayışı, çoğulculuk koşullarında birlikte yaşamaya ve devletin işlevine yönelik olduğu için Hobbesçu devlet anlayışı birçok liberalin dikkatini çekmiştir.

Hobbes için, doğa yasaları barışı emretse ve insanlar kendi aralarında sözleşmeler yapsa dahi sözleşmelere uyulmasını sağlayacak yaptırım olmadığı müddetçe bu sözleşmelerin bağlayıcılığı yoktur (2018b, s. 133). İnsanlar kendi gücü ve iradesine uygun şekilde davranma özgürlüğünü, artık sözleşmenin şartlarına uygun şekilde davranma taahhüdüyle sınırlamıştır (Skinner, 2018, s. 64). Owen, bunu liberal mutlakiyetçilik olarak kavramsallaştırmıştır (2005, s. 139). Hobbes'un egemene "uyruklara hangi düşüncelerin öğretilene karar" verme yetkisini devretmesi barışa zarar verecek düşüncelerin oluşmasını baştan engellemek içindir (2018b, s. 140). Ahlaki bir iyi anlayışı oluşturmak amacı taşımamaktadır. Oakeshott'un ifadesi ile Hobbesçu sivil birliğin unsuru doğal insandır. Sivil birlik, egemenlik atfedilen bir halk kategorisine dönüşmez. Sözleşmenin özü ortak bir irade değil, ortak bir iradenin amaçladığı barış ve güvenlik ortamıdır. Bu bireysel iradeler birbirleri ile doğal bir karşıtlık içinde bulduklarından, sözleşme en fazla, bireylerin birbirlerine karşı çıkmama üzerine anlaşmaları anlamına gelecektir. Bu birliktelikle hiçbir irade uyumu, ortak irade ya da ortak iyi yoktur (2000, s. 65). Oakeshott, Hobbes'ta irade sahibi birey anlayışının Rousseau genel iradeye dönüşmediğini savunmuştur (Görüşük, 2023, s. 61). Ona göre Hobbes'un *Leviathan*'ı oluşum ve yapı bakımından, unsurlarının bireyselliğinden ödün vermediği yegâne birlik türüdür (Oakeshott, 2000, ss. 65-66). *Leviathan* bireyin yıkımı da değildir; aksine bireyler arasındaki her türlü yerleşik birlikteliğin asgari koşuludur (Oakeshott, 2000, s. 66). Bireyin özgürlüğü değil, sahte otoritelerin ve kiliseler gibi birey topluluklarının bağımsız hakları dışlanmıştır ki; Hobbes bunları zamanının sivil çekişmelerinin kaynağı olarak görmüştür (Oakeshott, 2000, s. 67). Oakeshott bu gerekçeler ile Hobbes'un tam da otoriter olduğu için

mutlakiyetçi olmadığını ve kendisi bir liberal olmasa da liberalizmin felsefesine, onun taraftarlarından daha fazla sahip olduğunu savunmuştur (2000, s. 67). Hobbes'un sınırlı devlet anlayışına sahip olmaması Oakeshott için mutlak devlet anlayışı anlamına gelmez. Diğer bir deyişle, Hobbes'un otoriter devlet anlayışının bireysel özgürlüklerin anlam kazanması için zorunlu olduğunu kabul eder. Gray, Oakeshott ile paralel olarak, sivil/siyasal toplumdaki özgürlüklerin ancak otoritenin tanınması ile kendini gösterebileceğini ileri sürmüştür. Çünkü Hobbes'un azami ve aslında sınırsız devleti yetkisini, sivil toplum barışının yenilenmesinden almıştır (2004, s. 21). Oysa Gray için modern devlet sivil toplumun barış ortamına taşınmasına ilişkin görevini başaramamıştır. Devletin farklı çıkar gruplarının kaynaklarını yeniden dağıtma sürecini üstlenmesi, sivil toplumu giderek zayıflatmıştır (2004, s. 14). Grayci bakış açısı ile modern devlette büyük kaynaklara sahip olduğu için Hobbesçu devletin iç barışı sağlama görevinin işlerliği kalmamış ve Gray'in çoğulcu yeniden yapılanmanın kurucu unsuru olarak gördüğü sivil toplumun etkinliği gerçekleşmemiştir (Ayhan Türkbaş, 2014, s. 166).

Hobbesçu devletin otoriterliği tartışması faydacılık anlayışı üzerinden de yapılmıştır. Hobbes'un devlet teorisi sözleşme temelli olmasına rağmen, onu faydacılığın öncüsü olarak kabul eden yaklaşımlar mevcuttur. Hobbes'un birbirlerine rakip olan bu teorilerinin ikisi ile de ilişkilendirilmesi Hardin'e göre çelişkili olmak zorunda değildir. Sözleşmeciliğin temel unsuru rıza olduğuna göre en yüksek faydayı üretecek olana rıza gösterilmesi söz konusu olabilir. Hobbes açısından insanlar en yüksek iyiyi sağlamayacakları bir durumda (doğa durumu) ise ulaşılabilecek en yüksek faydayı sağlayabilecek olana yönelmeyi tercih etmişlerdir ve Hardin için Hobbes'un başarısı faydacılık ile sözleşmeciliği bir araya getirmesidir (1991, s. 155). Hobbes'un liberalizmin gerilimini yansıtan boyutu burada da açığa çıkmaktadır. Hobbes'un sözleşmesinde bireyler ulaşabilecekleri en yüksek faydayı sağlamak isterken, kendi rızalarına dayalı bir vazgeçiş söz konusu olmaktadır. Ancak bireylerin bir kısmı Hobbes'un sözleşmesinde vazgeçilmesi beklenen hakları kendilerinde tutmak isteyebilir, vazgeçilen hakları sınırlandırmak isteyebilir ya da sürekliliğine engel olabilirler. *Modus vivendi* liberalizminin pragmatik ve güncel gerekçelerle insanların bir araya gelmesinin taşıdığı riskin farkında olarak Hobbes, doğa durumundaki eşitlik anlayışı ile riski ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Güç dengesinin bozulmasının önünü kapatmak istemiş olsa da içsel gerilimi sona erdirmenin asıl yolu Hobbes için, egemenin gücünü zorunlu kılmaktan geçmektedir. Diğer bir deyişle mutlak bir kötülük olarak ölümden kaçmanın rasyonel, faydalı ya da kaçınılmaz olduğunu ve bu nedenle devlete rıza gösterilmesi gerekliliğini herkesin benimsemesini beklemez. Ayrıca mevcut koşulların sözleşmeye gösterilen rızanın gerekçesini oluşturması, gelecekte de rızanın yeniden üretileceğinin güvencesini oluşturmaz. Bu nedenle bir yandan devletin uyruklara tanıdığı özgürlükten bahsedilirken, diğer yanda da devletin iyyinin belirleyicisi olması ve otoritesi söz konusu olmuştur. Özgürlük ve otorite ilişkisi açısından devletin konumunun başka bir boyutu, devletin tarafsız olup olmamasıdır.

5.2. Tarafsızlık

Liberalizm içinde bilhassa geç modern zamanlarda devletin konumunu belirleyen önemli tartışma noktalarından birisi de tarafsızlık meselesidir. Rawls'un belirttiği gibi, liberal düşüncede tarihsel olarak yaygın olan görüş, devletin belli bir kapsamlı doktrine ya da iyi anlayışına bağlı olmamasıdır (2007, s. 226). İkinci görüş ise devletin tarafsız olmadığı ve keyfi bir bireyselcilğe yöneldiği şeklindedir (2007, s. 226). İkinci görüşü açığa çıkaran sebep, geç modern toplumlarda artan farklılaşma düzeyidir. Liberalizmi bölen iki ana gelenek açısından tarafsızlık teması, bir kısmının üstte de dile getirildiği farklı argümanlara kaynaklık etmiştir. Bir tarafta, liberalizmin bütün iyi hayat anlayışlarına eşit mesafede olması anlamında mutlak tarafsızlığı, diğer tarafta liberal bir iyi anlayışının benimsenmesinin devlet açısından kaçınılmaz olduğu iddiaları liberalizmin kendi içindeki gerilimlerini yansıtmaktadır. Hobbes'un barış içinde bir arada yaşamayı devletin temel gerekçesi olarak görmesi onu tarafsızlık tartışmalarının içine çekmiştir ve tarafsızlık argümanları açısından Hobbes'a sıklıkla başvurulmuştur.

Tarafsızlık, liberal gelenek içinde genellikle toplumdaki farklı dünya görüşü ve yaşam biçimlerinin bir arada var olabilmeleri bakımından zorunlu görülmektedir. Bu durumda liberal devletin rolü, içinde daha fazla farklı ve çelişen iyi hayat görüşlerinin barış içinde bir arada yaşayabileceği bir kurallar çerçevesi oluşturmaktır (Erdoğan, 2009, s. 12). Rawls, bu tür tarafsızlığı usule dair tarafsızlık olarak nitelendirmiş ve "herhangi bir ahlaki değere başvurmaksızın meşrulaştırılan ya da gerekçelendirilen usul" şeklinde tanımlamıştır (2007, s. 226).⁸ Tarafsızlık usuli ya da biçimsel bir çerçeve üzerinden tanımlanmazsa Nagel'e göre, inanç ve hakikat arasındaki ayrım ortadan kalkar. Siyasal hayatta hakikate başvurmak, inanç ve hakikat arasında uygulanabilecek nesnel bir ayrım gerektirir. Bu nedenle hakikat konusundaki anlaşmazlıkların, ortak bir aklın kullanılmasındaki yargı farklılığından kaynaklandığı kabul edilmelidir. Aksi takdirde hakikate yapılan itiraz, inanca yapılan bir itiraza dönüşür ve inanç, siyasi tartışmalarda farklı bir ağırlık kazanır (1987, s. 36). Bu nedenle Nagel için liberalizm hayatlarımızı radikal bir şekilde tarafsız ilkelere göre yürütmememizi gerektirmez. Ancak içinde bireysel değerlerimizin belirleyici olduğu özel alanda, biçimsel çerçevenin tarafsız bir şekilde gerekçelendirilebilir olması gerekmektedir (1987, s. 239). Rawls, çerçevenin sağlam olması için tartışmalı felsefi sorulardan olduğu kadar, tartışmalı ahlaki ve dini sorulardan da kaçınılması gerekliliğini belirtmiştir. Bu nedenle liberalizmin, Kant ve Mill'de olduğu gibi özerklik ve bireysellik gibi kapsamlı ahlaki ideallere bağlanması durumunda başka bir mezhep doktrini haline geleceğini ifade etmiştir (Rawls, 1985, s. 230). Rawls, siyasal liberalizm anlayışına yakınlaşırken bir kapsamlı doktrinin seküler olup olmaması arasında herhangi bir fark gözetmemiştir. Kapsamlı bir liberalizme kapı açan doktrinin kapsamlı olarak nitelendirilmesinde belirleyici olan, sahip olduğu erdem ve değerler ile tüm toplumu şekillendirme iddiasına sahip olmasıdır (Alkan, 2021, s. 95). Siyasal liberalizm anlayışı ile Rawls, kapsamlı doktrinlerin kamusal alana katılımlarında dini ya da seküler bir argüman özelliği taşıyıp taşımadıklarını değil; siyasi

meseleler üzerinden anlaşmaya varma ön kabulünü benimsedikleri bir makuliyet içinde olup olmamalarını dikkate almıştır. Burada Rawls'un bilhassa dikkat çektiği nokta makuliyet ve hakkaniyet gibi adil toplumsal iş birliğini sağlayacak olan erdemlerin siyasal hayata dahil olmasının kapsamlı liberalizme yöneltmeyeceğidir (2007, s. 229). Farklı iyi anlayışına sahip gruplar, kendi yararlarına uygun gördükleri belirli kısıtlamalara tabi olarak, kendi iyi anlayışlarının peşinden gitmelerine izin veren bir *modus vivendi* anlayışı içinde 'örtüşen konsensusa' ulaşabilirler (Rawls, 1985, s. 247). İlk bakışta bu bakış açısı, Hobbes'un barış içinde bir arada yaşama amacıyla insanların doğal haklarından feragat ederek devleti oluşturmalarını hatırlatır. Rawls bunun farkında olarak 'örtüşen konsensusa' ulaştıran hakkaniyet olarak adalet kavramının yalnızca bir strateji, araç ya da *modus vivendi* olmadığını, siyasal bir anlayış olduğunu ve dolayısıyla ahlaki bir çerçeveye oturduğunu belirterek Hobbesçu yaklaşımdan ayrıştığını ileri sürmüştür (1985, s.247; 2007, s. 227). Özetle bu yaklaşım, toplumdaki farklı iyi anlayışlarının toplumsal uzlaşma ile ortaya çıkan siyasal ve hukuksal çerçeve karşısında üstünlük iddiasında bulunamayacaklarının kabulüne dayanmaktadır (Alkan, 2021, s. 97).

Rawls'un siyasal liberalizm üzerine fikirlerinin çoğunluğuna katıldığını belirten Larmore'a göre, liberalizme iyi yaşam üzerine var olan anlayışlardan biri görünümü verilirse modern zamanların sorunlarına çözüm bulmak güçleşecektir. Çünkü modern düşüncenin özelliklerinin en belirginini, iyi yaşamın doğası hakkında rasyonel bir anlaşmaya varılamayacağı inancıdır (1999, s. 357). Bu yönüyle siyasal liberalizm geleneği içinde yer almaktadır. Larmore için liberalizm, önemli konular üzerindeki anlaşmazlığa rağmen kuvvete başvurmadan beraberce yaşayabilmemizin bir yolunu bulma ümidini temsil eder (1999, s. 357). Oysa Hobbes'ta kılıcsız sözleşmenin bir hükmü yoktur. Larmore'un bakış açısı, farklılıklara rağmen barış içinde bir arada yaşama formülü olarak Hobbes'a uzansa da Hobbes'ta sözleşmenin teminatını sağlayan yaptırım mekanizması devletin kendisidir. Bu durumda Hobbes'un Larmore için referans olması beklenmez. Kaldı ki Larmore, Hobbes'u tarafsız olarak değerlendirmekle birlikte, onun tarafsızlık anlayışını eleştirmiştir. Larmore'a göre siyasal liberalizm iki aşırı uç arasında bir arayıştır. İlki, Kant ve Mill gibi siyasi tarafsızlığı tüm iyi anlayışlarını şekillendiren bireyci idealler üzerine oturtan uçta yer almıştır. İkinci uç ise tarafsızlığı sadece stratejik fikirler üzerine kurmuştur. Bu bakış açısında eşit güce, farklı iyi yaşam ideallerine sahip bireyler bu rakip ideallerin hiçbiri lehine olmayan siyasal ilkelere dayanan bir sözleşme yapabilirler. Bu yaklaşım, ahlaki olmayan güdüler üzerine tarafsızlık gibi ahlaki bir ilkeyi yerleştirdiği için Hobbesçudur. Larmore'a göre (1999) bu bakış açısının iki önemli kusuru vardır. Eşit güce sahip bireyler arasında bir sözleşme olduğu için güç dağılımının değişken yapısına bağlı olması sözleşmeyi, daha önce belirttiğimiz gibi, istikrarsızlaştırır. Gücü artan bireylerin sözleşmeye itaat etmeleri için herhangi bir sebebi kalmaz. Üstelik, ahlaki ilkelerin otoritesini güvenlik gibi stratejik araçlara bağlı kalarak açıklamak yeterli değildir (1999, s. 346). Dolayısıyla Larmore, Hobbesçu tarafsızlık ilkesini stratejik

⁸ Galston; Dworkin, Raz, Larmore ve Rawls'un analizlerine dayanarak liberal tarafsızlık ilkesinin farklı bakış açılarına sahip olduğunu dile

getirmiş ve bunları fırsatların, sonuçların, amaç ve prosedürlerin tarafsızlığı olarak dörde ayırmıştır (1991, s.100-101).

düşünceler üzerine temellenen bir yaklaşım olarak eleştirmiş ve asgari bir ahlâka referans verilmesi gerekliliğini savunmuştur (Uslu, 2014). Larmore, Rawls'un Hobbes'tan ayrılmak için ileri sürdüğü gerekçeyi paylaşarak Rawls'a yakınlığını tescillemiş olmaktadır. Bu eleştiri daha önce dile getirdiğimiz gibi Rossi'nin *modus vivendi* ile siyasal liberalizmi sırasıyla pragmatik ve ahlaki gerekçeler açısından ayrıştırmaya benzerdir. Pragmatik gerekçeler üzerinde konsensüsün istikrarlı bir şekilde sürdürülemediği kabul edilir.

Rawls'un çizdiği siyasal liberalizmde siyasal meşruluk çerçevesini kabul etmeyenler, diğer bir deyişle radikal ve köktenci argümanlar makullük sınırını aşamadıkları için kamusal alana giremeyeceklerdir. Rawls'un tarafsızlık iddialarına yönelik eleştirilerin kaynağında tam da bu kapsayıcılık meselesi yer almaktadır. Taşgetiren, Rawlsçu liberal tarafsızlık ilkesinin liberal olmayanlar için anlam taşımadığı, hatta liberal olmayanların dışarıda bırakıldığının üstünü örttüğü şeklinde bir eleştiri getirmiştir (2017, s. 121). Buna karşı ileri sürülecek argüman Alkan'a göre, devlet tarafsızlığı anlayışının daha kapsayıcı yorumlanmasının, her türden "radikal argümanın koşulsuz ve filtresiz olarak kamusal politik tartışmaya kabul edileceği" noktaya taşınmasının yaratacağı tehditlerdir. Diğer bir ifadeyle liberal olmayan ve bireysel özgürlükleri temel almayan argümanların siyasal hayata girmesinin liberalizmin kurucu unsuru olan birey ve özgürlüğünü yok edebileceği endişesidir (2021, s. 105). Mesele, bu değerlerin tarafsızlık konusu olup olmamasıdır ve arka planında liberalizmin kendisi meşruiyet krizi içinde iken, liberal dünya görüşüne bağlı olmayanların hangi şartlarda liberal değerleri benimseyebileceği ya da liberal bir düzende yaşayabileceği düşüncesi vardır. Siyasal liberalizme *modus vivendi* çerçevesinde yaklaşmak bu düşünce ile ilişkilidir. *Modus vivendi* liberalizmini birey ve özgürlük gibi temel değerlerden ya da makuliyet gibi sınırlardan bağımsız varsaysak dahi güç ilişkilerine bağımlı olmaları liberalizm için bir gerilimdir. Bir başka deyişle, *modus vivendide* insanlar liberal değerleri, benimsedikleri için değil, çıkarları o anda öyle gerektirdiği için kabul ederler. Dolayısıyla, dünyadaki birçok insan için liberal tarafsızlık ilkesi bir ideal olmayabilir, böyle bir toplumsal gerçeklik liberalizmin evrenselliği iddialarına karşı liberalizmin gerilimini ortaya koymaktadır (Taşgetiren, 2017, s. 134).

Liberalizmin tarafsızlık ilkesine liberalizm içinde kalarak eleştiriler ya da düzeltmeler de getirilmiştir. Özerkliği odağına alması sebebi ile kapsamlı liberalizm anlayışı içinde değerlendirdiğimiz Raz, tarafsızlık idealinin gerçekleştirilemeyeceğini savunur. Gerekçesi, siyasi eylemlerin amacının bireylerin geçerli iyi anlayışını takip etmesini, kötü ya da boş olan iyi anlayışlarından uzak durmasını teşvik etmek olduğudur (1986, s. 133). Dolayısıyla ona göre devlet, bireylerin özerkliğini sağlayacağı için belirli bir iyi anlayışını dayatmasına gerek kalmayacaktır (1986, s. 108). Elbette buradan, tarafsızlık ilkesini savunduğu sonucuna ulaşamayız. Devlet tarafını baştan belirleyerek özerklik temelli bir anlayış içinde hareket eder. Ancak bunun yeterli olmadığı devletin otoritesine ihtiyaç duyulduğu da başka bir bakış açısidir ve Hobbes bu noktada yeniden karşımıza çıkar. Tarafsızlık meselesinin mümkün olmadığını savunanların ya da en azından temkinli yaklaşanların önemli temsilcilerinden Neal'e göre, liberalizmin tarafsızlık ideali, tarafsız olmayan

bir dil içinde sürdürülür. Söz konusu dil konuşulmazsa, diğer bir deyişle tarafsızlık dilinde ısrar edilirse terminolojiyi belirleyen kaçınılmaz olarak devlet olmak zorundadır. Larmore'un aksine kılıcsız bir çözüm liberalizmi açıklayamaz. Bu nedenle ona göre, liberalizmin tarafsızlık iddiasından vazgeçmesinin yolu, *Leviathan*'dan geçmek zorundadır (1987, s. 579). Hobbes, herkesin barışı iyi olarak kabul ettiğini ve onun dilinde konuştuklarını ileri sürse de bu dilin tarafsız olmadığını iyi bildiği için *Leviathan*'a kılıç gerektiğini ifade etmiştir. Zira Hobbes, bireyin tarafsız bir dille barışı savunmasının kendi çıkarına uygun olacağını anlatmak için akılcı çabalara girişmesine rağmen tüm bireylerin bunu yapmayacağını bilincindedir. Ya da üstte belirttiğimiz gibi ölümü en büyük kötülük olarak görmeyecek insanların da var olduğunu bilincindedir. Liberal metateorinin dilinin somut bir dile dönüşmesi için gereken baskıdan rahatsız değildir (Neal, 1987, s. 580). Bu iddialar Neal'e göre, liberalizm lehine dile getirilemeyen güçlü iddialardır. Dolayısıyla Neal tarafsızlığın ulaşılması imkânsız bir amaç olduğunu ileri sürmüştür (1987, s. 568). Neal liberal bir düşünür olsa da soyut bireyin biçimsel hakları üzerinden temellenen devlet anlayışının, somut siyasal koşullarla yüzleştğinde konum alma zorunluluğunu dile getirerek tarafsızlık ilkesi üzerinden liberalizmin gerilimine ayna tutmuştur. Bu bakış açısına göre devlet, haklar ile belirlenen ve dolayısıyla siyasal alanda kısıtlı olan bireyin yarattığı boşluğu doldurmak zorunda kalmaktadır. Çağdaş liberalizmin mücadelesinin kamusal/siyasal alanda bireyin katılımına yoğunlaşmasının arka planında bu sorun yatmaktadır.

Tarafsızlık iddiasına karşı çıkan bir başka liberal düşünür Galston (1982), liberalizmin tarafsızlık idealinin liberalizme yönelik eleştirilerin odağına yerleştiğini ifade etmiştir. Ona göre, sadece liberalizm değil hiçbir siyasi yaşam tarzı, bir iyi anlayışına sahip olmadan ya da bireyler için neyin iyi olduğuna dair bir görüş oluşturmadan meşrulaştırılamaz. Liberalizm de bu nedenle bir iyi anlayışını açıkça olmasa dahi gizlice kullanmaktadır (1991, s. 79). Galston, liberalizmi meşrulaştırmanın iki yolundan söz ederken aslında kendisinin de sınıflandırdığı liberalizmin iki ana eğilime gönderme yapmış olmaktadır. Tözsel anlamdaki haklılaştırma, Galston'un ifadesiyle liberal veya burjuva değerleri ve liberal yaşam biçiminin savunarak, uygulanmasını sağlamak için liberal hedeflerin takip edilmesine odaklanmıştır (1991, s. 80). Galston'un bu tip haklılaştırması yukarıda belirttiğimiz, onun kendi ifadesi ile özerkliğe dayalı liberalizm anlayışına denk düşmektedir. Liberal devleti haklılaştırmanın ikinci stratejisini biçimsel haklılaştırma olarak ifade etmiştir. İkinci haklılaştırmayı savunanlar için liberal devlet, farklı yaşam biçimleri arasında tarafsızdır. Çatışmaları sonuca bağlamak ve herhangi bir yaşam biçiminin diğerleri üzerinde tahakküm kurmasını engellemek için müdahale etmiştir (1982, s. 621). Galston'a göre, bu haklılaştırma türünde liberal devletin tarafsızlık iddiasının gerekçesini Larmore'un belirttiği gibi, yaşam biçimleri arasında seçim yapmanın hiçbir rasyonel temeli olmadığı düşüncesi oluşturmaktadır (1982, s. 622). Bu bakış açısı Galston'un liberalizm sınıflandırması içinde farklılığa dayalı liberalizme karşılık gelir. Galston için, her siyasal toplum ya da yönetim, en azından bireysel yaşam biçimlerini ve birbiri ile rekabet halindeki doğru davranış ilkelerini sıralamaya hizmet eden, asgariden daha fazla bir iyi anlayışını içermektedir (1982, s. 627). Kristol'den

Habermas'a uzanan siyasi yelpazedeki çağdaş düşüncüler liberalizmin geleneksel olarak din ve ahlak felsefesinin biriktirdiği ahlaki sermayeye dayandığı ve ilerleyen dönemlerde bu rezervi tükettiği üzerinde hemfikir olmuşlardır (Galston, 1982, s. 634). Aslında bu düşüncüler liberalizmin meşruluk krizini ortaya koymak istemişlerdir. Liberalizm düzen içinde bir arada yaşamayı sağlayacak felsefi ve ahlaki dayanağa sahip olamadığı için arayış içinde olmuşlardır. Galston bu arayışı yanılı olarak görerek, liberal devletin bir iyi yaşam anlayışını savunmak için ihtiyaç duyduğu kaynakları bünyesinde barındırdığını iddia etmiştir. Galston'a göre liberal devlet, keyfi amaçlar için araç üreten ve dağıtan bir makine olarak araçsallaştırılmamalıdır (1982, s. 634).

Galston, Neal kadar güçlü vurgulamasa da liberal tarafsızlık anlayışına yönelik eleştirileri bertaraf etmek için Hobbes'u işaret etmiştir. Diğer bir deyişle, liberalizmin bir iyi anlayışına sahip olmak için ihtiyaç duyduğu kaynağı Hobbes'ta bulmuştur. Hobbes'un teorisinin lafzına olmasa da ruhuna uygun olarak bir liberal erdem teorisinin inşa edilebileceğini savunmuştur (1982, s. 634). Üstte bahsettiğimiz gibi Hobbes, herkesin barış için anlaşmasını kabul etmekle birlikte asiler, deliler ermişler vb. ya da kendini güçlü görenlerin bu stratejiden uzak kalacağını bilinciyle hareket etmektedir. Galston'un ruhuna uygun derken kastettiği Hobbes'tan hareket ederek liberal bir iyi anlayışına ulaşılabileceğidir. Hobbes'a göre insanların mutlak dinginliğe ulaştığı "nihai amaç ya da *summum bonum* (en büyük iyilik)" olmadığından söz edilmişti. Mutluluk onun için bir son değil arzusun sürekli ilerlemesidir (Hobbes, 2018b, s. 81). Galston bu nedenle Hobbes'un iyi hayata dair şüpheciliğinin bu noktada yerini *summum malum* (en büyük kötülük) doktrinine bıraktığını belirtmiştir. Hobbes'un barışın yolu ve araçlarını ahlaki erdemler olarak tanımlamasının ve bunların iyi olarak kabul edildiğini belirtmesinin nedeni budur. Barışın yolu ve araçlarının karşısında yer alan fikir ve eylemler erdemsizlik ve kötülüğün kaynağıdır (Hobbes, 2018b, s. 125). İyi ya da adaletli bir yaşamı oluşturabilmek için önce hayatta kalmak zorunludur. Hayatta kalma yolu da barışı takip etmekten geçer. Ancak buna rağmen Hobbes'un mevcut bir konsensüse basitçe başvuramamasının nedeni pek çok insanın ölümü en üst kötülük olarak görmemesidir (Galston, 1982, s. 630). Diğer bir deyişle hayatta kalabilme güvencesinin sağlanması iyi bir yaşamın oluşturulması ile mümkündür. Hobbes, bu nedenle barışı bir değer kabul edip korumak için devleti yetkili kılmıştır. Daha açık bir ifade ile Galston için ölümün en büyük kötülük, insan varlığının sürdürülmesinin en büyük iyilik hali olarak görülmesine dayalı araçlar, pratikte tarafsızlığın gerekçesini oluşturmaz.

Tarafsızlığın mümkün olmadığına dair eleştirilere karşın liberalizm, farklı iyi hayat anlayışlarına tarafsız kalan ve onların bir arada adalet ve/veya barış içinde yaşamalarının formülünü sunan bir ideoloji olarak görülmeye devam etmiştir (Uslu, 2014, s. 1543). Galston, Hobbesçu barışı, bir iyi anlayışının göstergesi olarak kabul ederken, Gray, *modus vivendinin* amacının barış da dâhil olmak üzere üstün bir değer veya iyi anlayışını takip etmek olmadığını ifade eder. *Modus vivendinin* amacı yalnızca çatışan iyileri bir arada barış içinde tutmaktır, barışın kendisini bir üst değer olarak kabul etmek ve bunu izlemek değildir (Gray, 2003: s. 29). Hobbes'un felsefesi, Gray'in bakış açısı ile değerlendirdiğimizde, *modus vivendi* liberalizmine karşılık

gelir. Bu yaklaşım modern çoğulcu toplumlarda liberal devletin mükemmeliyetçi olamayacağı; belli bir dini ve ahlaki yaklaşımı yüceltemeyeceği, evrensel bazı ilkeleri yurttaşlara zorla kabul ettiremeyeceği anlamına gelmektedir (Berten vd., 2006a, s. 16). Erken modern toplumların geç modern toplumlara göre daha homojen olması, akılcı uzlaşmayı mümkün kılmakla birlikte, farklılıkların çoğalması modern devlette ve onun hakim ideolojisi olan temsili liberal rejimlerde krize yol açmıştır. Hobbes, tarafsız bir devlet anlayışının sivil toplumu oluşturma noktasındaki gerilimini erken dönemde yansıtan bir düşünür olarak liberalizmin biçimsel özgürlük anlayışının meydana getireceği kaosu vurgulamış; barış içinde bir arada, güvenlik ve özgürlük içinde yaşamının çıkış yolu olarak mutlak bir egemeni işaret etmiştir.

Özetle, bir yanda Hobbesçu devletin araçsallığına ve stratejik bir konumda yer almasına dayanarak devlet anlayışının tarafsızlık ilkesine bağlı olduğu; bu yönüyle *modus vivendi* liberalizmine öncülük ettiği kabul edilmektedir. Diğer yanda ise, Hobbes'un da, siyasi liberalizmin ve onun kapsamı içindeki *modus vivendi* liberalizminin de tamamen tarafsız olamayacağına dair görüşler mevcuttur. Bu nedenle Hobbes, tarafsızlık meselesi üzerinden aynı anda, barış içinde bir arada yaşama stratejisini sağlayan tarafsız devlet anlayışı ve gerektiğinde güvenliği sağlamak adına otoritesini uygulayan tarafsız olmayan devlet anlayışı içinde değerlendirilebilmiştir. Liberalizmin meşruluğunun gerekçelendirilmesindeki ikili anlayış, tarafsızlık argümanı üzerinden de tekrarlanmıştır. Mutlak tarafsızlığın imkânsızlığının gerekçesi, liberalizmin, özgürlük anlayışı, tarafsızlık iddiası gibi argümanlarının pratikte üstü örtülü de olsa bir iyi anlayışı içerdiği düşüncesidir. Bu düşünce Hobbes'un devletin de tarafsız olamayacağı ve hatta asgari iyi anlayışını benimsemeyenlere yönelik baskının, devlete içkin olarak zorunlu olduğunu savunmuştur. Bir yanda birey ve bireyin özgürlüğünün, diğer yanda bu özgürlüklerin çatışması ve bunların bir arada yaşamasını sağlayacak asgari müşteregin sağlanması için kullanılan otorite vurgusunun aynı şekilde Hobbes'tan destek alması, liberalizmin çağdaş dünyada daha belirginleşen gerilim dinamiklerini bir başka yönüyle gözler önüne sermektedir.

6. Sonuç

Liberalizm, tarihsel süreç içinde birey ve onun özgürlüğü temel alan bir düşünme biçimi olarak ortaya çıkmış, ardından gelen dünya görüşü ve ideolojilerle günümüze dek düşünce tarihinde yerini korumuştur. Hiçbir ideoloji ya da dünya görüşünün yüzyıllar boyunca değişmez ana ilkeler üzerinde sabit kalması mümkün değildir. Ancak, liberalizmin kendi içindeki ayrışma çok daha açıktır. En önemli sebebi, bireyci zemine oturması, farklılıkları ve farklılıkların bir arada yaşaması meselesini temel almasıdır. Örneğin, liberalizmde tarihin belli ilke ve yasalara göre açıklanması söz konusu değildir. Aksine iyi hayat anlayışlarının dönemsel koşullar eşliğindeki değişkenliği, liberalizmin heterojenliğini ya da çeşitliliğini daha belirgin hale getirmiştir. Dolayısıyla faydacılık, toplum sözleşmesi, doğal hukuk, serbest piyasa vb. birçok değer ve argüman üzerinden açıklanan farklı liberalizmler oluşması adeta kaçınılmaz olmuştur. Özellikle geç modern dönemlerde iyi yaşama dair farklı anlayışların çoğalması bireyin ve onun özgürlüğünün temel olduğu liberalizmde, farklılıkların bir

arada yaşamasına ve meşruluğuna dair gerilimleri açığa çıkarmıştır. Liberalizm, meşruluk eleştirilerine yönelik çözüm önerileri olarak da ifade edebileceğimiz kabaca iki temel ekol içine yerleşmiştir. Bu ikili yapının kendi içindeki ayrımlar da liberalizmin farklı düzeylerdeki gerilimini yansıtmıştır.

Liberalizme dair ikiliklere dayanan düşünme biçimi ile çeşitli kategorilerde karşılaşılmaktadır. Ontolojik ve metodolojik olarak bireyciliğin benimsenmesine rağmen bireyin içinde yaşadığı topluluk ya da toplumdan bağımsız olmaması bu anlamdaki önemli bir kategoridir. Bireyin özgürlüğünün sınırı, düzen ve güvenlik ile özgürlüğün bir arada düşünülmesi ya da haklara dayalı bir özgürlük anlayışının siyasal düzeyde bir özgürlük sağlayıp sağlamaması, devletin müdahalesi, özgürlük teması ile ilişkili çeşitli unsurlardır. Devletin nitelik ve niceliği, gücü, sınırı, tarafsızlığı meseleleri de ikilik ve gerilimleri açığa çıkaran ve liberalizmin iki ana eksen içine yerleştirilmesinde önemli olan bir diğer kategoridir. Çeşitli düzeylerde karşılaşılan bu ikiliklerin kesişimi, bireylerin birbirlerinden farklı ideal ve iyi anlayışlarının mevcudiyetine rağmen birlikte yaşama imkânlarının oluşturulması şeklinde özetlenebilmektedir. Hobbes'un kuramı, liberalizmin iki ana eksenine, diğer bir deyişle liberalizmin içsel gerilimlerine dair tartışmaları içeren kapsayıcılıktadır. Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren liberalizmin meşruiyet arayışlarında Hobbes'a başvurulması, onun liberalizm içinde görülmesine, en azından liberalizm ile anılmasına sebep olmuştur.

Hobbes, henüz liberalizmin siyasal bir ideoloji olarak adlandırılmadığı ama liberalizmin öncüllerinin oluşum sürecine girildiği bir dönemde yaşamıştır. Bu nedenle onu doğrudan liberal ya da değil diye değerlendirmek yanıltıcı olabilecektir. Üstelik önemli olan onun liberal etiketine sahip olması değil; liberalizmin sonraki yüzyıllarda da yaşadığı gerilimlerine ilişkin fikirler ileri sürmesidir. Teorik düzeyde, farklılıkların zamanla liberal ilke ve ideallerin etrafında bir rasyonel uzlaşma gerçekleştirebileceği fikri, liberalizmin bir ana eksen olan kapsamlı liberalizmi karakterize etmiştir. Diğer eksen, bilhassa modernliğin belli bir aşamasından sonra farklılıkların ön plana çıkması ile ortaya çıkmıştır. Bu anlayışa göre, modern dünyada geleneklerle belirlenmiş türdeş bir insan topluluğunun ortadan kalkması, rasyonel temele dayalı bir uzlaşmayı imkânsız kılmış ve bu anlayış genel itibarıyla siyasal liberalizme karşılık gelmiştir. Hobbes'un kuramından siyasal liberalizm ekolü içinde çokça yararlanılmıştır.

Hobbes'un metodolojisinin bireyci bir zemine oturması ve siyaset kuramında soyut bireyin kurucu unsur olması, Hobbes'un liberal düşünce içinde anılmasını sağlayan kategoriler içinde ilk sırada yer almaktadır. Hobbes bireyden hareketle oluşturulmuş bir egemenlik ve devlet anlayışına sahiptir. Böylelikle, devlet, meşruluğunu dışsal, metafizik bir kaynaktan değil doğrudan bireylerin varsayımsal rızasından almıştır. Bu nedenle Hobbes, Antik Yunan ve Roma siyaset teorilerine, bireyin devletin içinde anlam kazanması ve devlete adanmışlık anlayışı sebebi ile karşı çıkmış ve bunu ısrarla dile getirmiştir. Hobbes'a göre birey, devletin doğal bir parçası değil, aksine, devlet bizzat bireyin oluşturduğu bir yapıdır. Dolayısıyla devlet, bireylerin oluşturduğu bir araçsallık ve rıza ile yapay olarak

mevcuttur. Zira Hobbes farklılıkların birlikteliğini, kişinin doğal haklarının korunmasını sağlayacak bir egemene devretmesi şeklinde sözleşmecî bir anlayışla çözümlenmiştir. Hobbes açısından kişinin kendisinde kalan haklarının özü, varlığını korumak ve sürdürmektir. Varlığını sürdürmenin temel koşulu ise güvenlik içinde olmaktır. Güvenliğin ve otoritenin olmadığı yerde insanlar birbirleri ile rekabet halinde ve sürekli korku içindedirler. Adalet, mülkiyet, yasa, hak ve özgürlük kavramlarının bir anlamı yoktur. Özellikle ahlaki, felsefi, dinsel çeşitlilik koşullarında bir konsensüs oluşturmanın herhangi bir kapsamlı doktrinle değil de pragmatik bir temelle gerekçelendirilmesi yaygınlaşmış ve Hobbesçu sözleşme, genel olarak siyasal liberalizm özelde *modus vivendi* liberalizmi açısından referans alınmıştır. Buradaki mesele, sözleşme ya da devletin pragmatik gerekçelerinin istikrarı sağlama konusundaki zaafı nedeniyle, siyasal liberalizm ekseninde yer alsın da Rawls ve Larmore gibi siyasal liberallerin *modus vivendi*den kendilerini ayırt etmeleridir. Bu ayırım çizgisi, özellikle asgari bir ahlaki ölçüt ya da siyasal ahlak çerçevesinde çizilmiştir. Liberalizmin meşruluğa dair gerekçelendirmesinde herhangi ahlaki ilkenin temel alınıp alınmamasına dayalı gerilim hattında Hobbes önemli bir yer edinmiştir. Hobbes, aksine görüşler olsa da meşruluğun temelinde ahlaki bir üst erdemi yerleştirmemiştir. Bu bağlamda kapsamlı bir liberal değildir. Ancak siyasal liberalizmin içinde de kamusal bir gerekçe ya da makullük sınırının olup olmadığı başka bir ayırım ölçütüdür. Hobbes'u tamamen pragmatizme dayalı bir strateji içinde yorumlamak dar bir bakış açısı olacaktır. Hobbes, sözleşme ile oluşan egemene doğru aklı kullanma yetkisi vermiş, sözleşmenin kendisi çerçeve bir ahlaka ya da ahlaktan oluşmasına dair siyasal bir gerekçeye dönüşmüştür. Pragmatizme ve ahlaki ilkeye dayalı meşruluk gerekçelendirmelerinin her ikisi de liberalizmin meşruluk arayışlarındaki önemli argümanlar olarak Hobbes'un kuramından beslenmişlerdir. Hobbes'un metodolojisi açısından da meşruluk gerekçelendirmeleri, liberal teorinin epistemolojik gerilim ve ikiliğini, bilhassa ampirizm ve rasyonalizm düalizminde, diğer bir deyişle deneyimlerin veya rasyonelliğin temel alınması bağlamında göstermiştir.

Hobbes'un metodolojik ve epistemolojik düzeyden başlayarak güvenlik ve özgürlük ikilemi ve hepsini kucaklayan birey devlet ilişkine uzanan görüşleri, liberalizmin modern dünyada daha belirginleşen gerilimleri ile ilişkilendirilen kategorilerindedir. Daha önce belirttiğimiz gibi liberalizm, farklı iyi anlayışlarının bir arada yaşamasına odaklanan ikili bir bölünme içindedir. Özgürlük kategorisi açısından da bu bölünme pek çok tartışmanın önemli malzemesidir. Bireyin özerkliğinin ve gerçek anlamda özgürlüğünün sağlanmasının, devletin sağlayacağı imkân ve kaynaklarla ilişkili olması pozitif özgürlük anlayışına denk düşer ve kapsamlı liberalizm eksenini yansıtır. Bireyin özgürlüğünün müdahalesizlik olarak algılanması, devletin bireyin özgürlüğünün önündeki engelleri ortadan kaldıracak bir yapıya sahip olması ve bu yapının siyasal bir adalet anlayışını ya da hak ve özgürlükleri baz alması ise negatif özgürlük anlayışına karşılık gelir ve genel olarak siyasal liberalizm ana ekseninde yer alır. Negatif özgürlük, bu çerçeve içinde devletin bizzat kendisinin de özgürlüğe engel olmayacak şekilde sınırlandırılmasını gerektirir. Hobbes ise sınırlı devletin, devletin yokluğu anlamına geleceğini savunur. Daha açık

bir ifade ile Hobbes, negatif özgürlüğün öncüsü kabul edilmekle birlikte, devleti sınırlandırmaz, birey ve devleti karşı karşıya getirmez. Ancak, Hobbesçu devletin otoritesi, pozitif özgürlük çerçevesinde bireylerin özerkleşmesi, bireylerin belli bir iyi anlayışı çerçevesinde bir araya gelmesi anlamına da gelmez. Günümüzde bu tartışmaların başka bir boyutu liberal ve cumhuriyetçi düşüncenin özgürlük anlayışlarının karşılaştırması bağlamında yürütülmektedir. Hobbes, farklılıkların artması ile devlet otoritesinin vurgulandığı ancak totaliter bir devlet yapısının olmadığı bir siyaset kuramı inşa etme çabasında hem liberallerin hem cumhuriyetçilerin düşünsel alanına girmiştir. Hobbes negatif özgürlüğü, bağımlılığın yokluğu değil engellerin yokluğu olarak tanımlayarak çağdaş liberalizmin meşruluk arayışlarında devletin niteliği, işlevi ve sınırına dair bakış açılarına bizi yöneltmektedir.

Hobbes'un liberalliği tartışmalarını en hararetli kılan, devlet ya da egemenin niteliğidir. Mutlak ve sınırsız bir egemenin (ya da sınırı kendinden menkul var olan bir egemenin) liberal felsefe ile bağdaşmayacağı düşüncesi, Hobbes'un liberalizme kaynaklık edemeyeceği tezinin temel gerekçesidir. Ölümlü tanrı olarak isimlendirecek kadar güç attığı devlet anlayışı, liberalizmin ikili yapısı açısından bir diğer önemli bir tartışma noktasıdır. Devletin mutlaklığı, devletin iyi hayat anlayışını empoze etmesini ve hatta zorlamasını gerektirirse devletin tarafsızlığı mümkün olamaz. Devletin taraf olması ya da belli bir iyi anlayışının içinde kalan alana müdahale etmemesi, kapsamlı bir liberalizmin içine yerleştirilebilir, hatta daha ileri bir yorum ile totaliter olarak da değerlendirilebilir. Ancak Hobbes'un devleti, bireylere dışsal değil, aksine onların oluşturdukları, rıza gösterdikleri ya da zorunlu kaldıkları bir mutlaklık şeklinde kurgulaması ve yasaların düzenleme dışı bıraktığı bir özel alanın varlığı, Hobbes'u kapsamlı liberalizmden uzaklaştırır. Zorunlu olarak eylemde bulunmayı Hobbes'un özgürlüğe dışsal bir müdahale olarak görmediğini de belirttik. Bu doğrultuda, uyrukların egemene itaatinin zorunluluğu mevcuttur; uyruklar egemeni kendi rızası ile oluşturmuştur ve itaat özgürlüğü ortadan kaldırmaz. Hobbes'un ifadeleri ile karşılık verecek olursak “egemen güç yokluğu kadar zararlı değildir ve zarar, genellikle daha küçük bir zararın kabul edilmemesinden gelir” ve “uyruğun özgürlüğü egemenin sınırsız gücüyle tutarlıdır” (2018b, s.144). Hobbes'un Machiavelli ile ilişkilendirilen realist tutumu, devlet ve egemene ilişkin dile getirdikleri, günümüzde liberal felsefenin varlığını sürdürmesi açısından önemli görülmektedir. Hobbes'ta, bireylerin, güvenliği sağlama kaygısı ile egemene gösterdikleri rızanın realist ve pragmatik bir motivasyonla gerçekleşmesi, onu *modus vivendi* liberalizmine yakınlaştırır. Ancak söz konusu rızaya dayanarak oluşan devletin bir iyi anlayışına sahip olup olmaması ya da tarafsızlık idealinin imkânı liberalizmin başka bir tartışmalı alanıdır. Bu noktada, sözleşmeye ne olursa olsun rıza göstermeyenlerin olması ya da rızanın yeniden üretilmemesi, Hobbes'ta egemeni işaret etmiş ve Hobbes, liberalizmin tarafsızlık idealine dair geriliminin ortasında kalmıştır. Hobbes'u bazı liberaller, devleti stratejik bir birlik olarak yorumlaması anlamında tarafsızlık ilkesine bağlı olarak değerlendirmiştir. Aksine bazı liberaller ise Hobbesçu devletin barışı üst değer olarak gördüğünü ve devletin güvenliği sürdürmek için zora başvurmasının devleti aşkın olmayan bir iyi anlayışının tarafına yerleştirdiğini iddia etmişlerdir. Bu geniş yelpaze,

Hobbes'un siyaset kuramının devlet anlayışı ve tarafsızlığı meselesinde de liberalizmin gerilimlerini analiz imkânı sağladığının önemli bir göstergesidir.

Hobbes, yaşadığı dönemin tarihsel koşullarının da etkisi ile çoğulculuğa ve farklı iyilerin kamusal alanda tartışılmasına teorik olarak karşı çıkmıştır. Bununla birlikte Hobbes'un siyaset teorisi, farklı iyi anlayışları ve dünya görüşlerinin artmasının liberal teoride yarattığı meşruluk krizine çözüm arayışlarında önemli argüman ve temalar sunmuştur. Teleolojik ve mutlak bir son anlayışına sahip olmaması, sözleşmeyi belirleyen ve güvence altına alan koşullar ve devlet anlayışı, teorisinin liberalizmin değişen koşullarına ve iki temel ekseninde beliren ikilik ve gerilimlerine uyarlanmasını mümkün kılmıştır. Hobbes'un bu açıdan önemi; bilhassa metodoloji, bireyin özgürlüğü, birey-devlet ilişkisi ve devletin niteliği ve tarafsızlığı noktalarında, liberalizmin yeniden karşımıza çıkan gerilim ve ikiliklerinin analizinde ve meşruiyet arayışlarında pek çok kuramsal veri sağlamış olmasıdır. Bu makale, liberalizmin ve ona eşlik eden liberal demokratik rejimlerin meşruiyet krizine dair ilerleyen dönemlerde de yapılacak olan kapsamlı tartışma ve çalışmalara, Hobbes'un sunduğu argümanlar vesilesiyle yol gösterici olabilir. Zira Hobbes, liberal ve hatta cumhuriyetçi perspektiften yeniden inşa edilmek istenen siyaset teorilerine, hakkındaki olumlu ve olumsuz değerlendirmeler üzerinden önemli bir kaynak olabilme özelliğini sürdürmektedir. Farklı perspektiflerden yorumlamalara maruz kalması, bu potansiyelinin göstergesidir; onun kavramsal ve kuramsal çeşitliliği, siyaset teorisi düzeyinde güncel kalmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akman, Ş.T. (2021). Ampirizm: İngiliz Ekonomi Politik ve Hukuki Düzeninin Kurucu Epistemolojisinin Felsefi Kökenleri ve Gelişimi. *Hacettepe HFD 11 (2)*, 857-931. DOI: 10.32957/hacettepehfd.989083
- Alkan, Y.S. (2021). John Rawls'un Siyasal Liberalizmi ve Demokrasi: Daha Kapsayıcı Bir Kamusal Politik Tartışma Formülü (Mü?). Eray Yağanak (Ed.), *Demokrasi Felsefesi Çağdaş Yaklaşımlar* (ss. 86- 112). Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, B. (2019). Toplumsal Sözleşme Teorilerinin Marx ve Foucault Temelli Eleştirisi. *Liberal Düşünce Dergisi 24 (94)*, 65-87.
- Ayhan Türkbaş, R. (2014). John Gray: Liberalizmin Eleştirisi ve Yeniden İnşa Süreci. H.A Demirci, İsmet Parlak, Nigar Değirmenci (Ed.), *Siyaset Bilimi Araştırmaları Teori ve Türkiye Uygulamaları* (ss. 153-179). Seçkin.
- Ayhan Türkbaş, R. (2023). Toplum Sözleşmesi Teorilerine Hegel'in Eleştirisi. *Kayıt. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi 22 (2)*, 593-622. <https://doi.org/10.20981/kaygi.1217647>
- Bal, H. (2014). Siyaset Felsefesinde Ele Alınış Biçimiyle Özgürlük Meselesi (Üç Farklı Özgürlük Anlayışı). *Journal of Turkish Studies 9 (2)*, 291-304. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6547>
- Baştürk, E. (2014). Leviathan'ı Yeniden İcat Etmek: Neo-Liberal Zamanlarda Gözetim ve Çıplak Hayat, B. Gülşen vd. (Der.), *Günümüzü Felsefe ile Düşünmek Sempozyum Bildirileri* içinde (ss.409-417). Ege Üniversitesi Yayınları.
- Baştürk, E. (2022). *Tempus Fugit Schmitt'ten Habermas'a Çağdaş Politik Felsefe*. Folkİtap.
- Berlin, I. (2007). İki Özgürlük Kavramı. (M. Erdoğan, Çev.). *Liberal Düşünce Dergisi 12 (45)*, 59-72.
- Berten, A., Silveira P., & Pourtois, H. (2006b). Giriş. (E. Özkaya, Çev.). A. Bertin, P. Silveira, & H. Pourtois, (Der.), *Liberaller ve Cemaatçiler* (ss. 29-48). Dost Kitabevi.
- Berten, A., Silveira P., & Pourtois, H. (2006a). Genel Giriş. (E. Özkaya, Çev.). A. Bertin, P. Silveira, & H. Pourtois, (Der.), *Liberaller ve Cemaatçiler* (ss. 9-23). Dost Kitabevi.

- Cevizci, A. (2016). *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi*. Say Yayınları.
- Copleston, F. (1998). *Felsefe Tarihi Hobbes Locke*. (A. Yardımlı, Çev.). İdea Yayınevi.
- Çelik, R. (2016). Kapsamlı Liberalizmden Siyasal Liberalizme: Adaletlin Siyasal Alan İçerisinde Gerekçelendirilmesi. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 22, 83-98.
- Çetin, H. (2001). Liberalizmin Temel İlkeleri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Doç.Dr. Feramuz AYDOĞAN'ın Anısına* 2 (1), 219-237.
- Dumont, L. (2013). Bireycilik Üzerine Denemeler: Doğu. XIII. Yüzyıldan başlayarak siyaset kategorisi ve devlet. (H. Tufan, Çev.). C.B. Akal (Der.), *Devlet Kuramı* (ss.141-174). Dost Kitabevi.
- Durkheim, E. (2012). *Hobbes Üzerine*. (M. Odabaş, Çev.). Alfa Yayınları.
- Erdoğan, M. (2009). Liberalizmin Tarihi ve Felsefi Temelleri, *Eski Yeni* 15, 5-17.
- Erfidan, Y.S. (2021). İki Özgürlük Anlayışı ve Thomas Hill Green'in Pozitif Özgürlüğe Etkisi, *Liberal Düşünce Dergisi* 26 (102), 29-53. <https://doi.org/10.36484/liberal.886327>
- Esgün, T.G. (2018). Leviathan'ın Hayaletleri: Schmitt ve Neumann'da Hukuk ve Devlet. *DTCF Dergisi* 58 (1), 905-930. <http://dx.doi.org/10.33171/dtcfjournal.2018.58.1.42>
- Galston, W.A. (1982). Defending Liberalism. *The American Political Science Review* 76 (3), 621-629.
- Galston, W. A. (1991). *Liberal Purposes: Goods, Virtues, and Diversity in the Liberal State*. Cambridge University Press.
- Galston, W.A. (1995). Two Concepts of Liberalism. *Ethics* 105 (3), 516-534.
- Gaus, G. F. (2004). The Diversity of Comprehensive Liberalisms, Gerald F. Gaus & Chandran Kukathas, (Ed). *The Handbook of Political Theory*, (pp. 100-114). Sage Publications.
- Gökberk, M. (1961). *Felsefe Tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Görüşük, L. (2023). Oakeshott'un Leviathan'ı veya Hobbes'un Politik Felsefesinin Liberal Yorumu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 78 (1), 49-72. <https://doi.org/10.33630/ausbf.1130672>
- Gray, J. (2003). *Liberalizmin İki Yüzü*. (K. Değirmenci, Çev.). Dost Kitabevi.
- Gray, J.(2004). *Post-Liberalizm Siyasal Düşünce* (M. Günay, Çev.). Dost Kitabevi.
- Günsoy, F. (2021). Modern Din Eleştirisi, Liberalizm ve Modern Doğal Hak Düşüncesi: Leo Strauss'un Hobbes Yorumu. E. Kardeş (Ed.), *Çağımız ve Thomas Hobbes* (ss. 15-76). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Günsoy, F., & Turowski, M. (2020). Thomas Hobbes'un Politik Düşüncesinde Sosyal Düzen Fikrinin İki Kaynağı: Yaşam Ve Ölüm (Korkusu). *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (19), 1-14. <https://doi.org/10.29029/busbed.617743>
- Hardin, R. (1991). Hobbesian Political Order. *Political Theory* 19 (2), 156-180.
- Heath, J. & Potter, A. (2012). *İsyan Pazarlanıyor*. (T. Tosun, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Hegel, G. W.F. (1999). On the Scientific Ways of Treating Natural Law, on its Place in Practical Philosophy, and its Relation to the Positive Sciences of Right. L. Dickey, H.B. Nisbet (Ed.). *Political Writings* (pp. 102-180). Cambridge University Press.
- Hobbes, T. (2018a). *De Cive Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*. (C. Zarakolu, Çev.). Belge Yayınları.
- Hobbes, T. (2018b). *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*. (S. Lim, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Hobbes, T. (2020). *Behemoth ya da İngiltere İç Savaşının İyüzü*. (A. Yılmaz, Çev.). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Karatoprak, H. İ. (2022). *Liberal Siyasal Ontolojinin ve Epistemolojinin Temelleri* [Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Keedus, L. (2012). Liberalism and the Question of "The Proud": Hannah Arendt and Leo Strauss as Readers of Hobbes. *Journal of the History of Ideas* 73 (2), 319-341. <https://doi.org/10.1353/jhi.2012.0017>
- Kılınç, Z.A. & Haşlak, İ. (2019). Medeniyet Tasavvuru Olarak Liberalizm. *Journal Of Political Administrative And Local Studies* 2 (2), 62-74.
- Köker, L. (2008). *İki Farklı Siyaset, Bilgi Teorisi-Siyaset Bilimi İlişkileri Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori*, Dipnot Yayınları.
- Kraynak, R.P. (1982). Hobbes's Behemoth and the Argument for Absolutism. *The American Political Science Review* 76 (4), 837-847
- Larmore, C. (1999). Political Liberalism. *Political Theory* 18 (3), 339-360.
- MacCallum, G. C. (1967). Negative and Positive Freedom. *The Philosophical Review* 76 (3), 312-334.
- Nagel, T. (1987). Moral Conflict and Political Legitimacy. *Philosophy & Public Affairs* 16 (3), 215-240.
- Neal, P. (1987). A Liberal Theory of the Good?. *Canadian Journal of Philosophy* 17 (3), 567-581.
- Oakeshott, M. (2000). *Hobbes on Civil Association*. Liberty Fund.
- Owen, J.J. (2005). The Tolerant Leviathan: Hobbes and the Paradox of Liberalism. *Polity* 37 (1), 130-148.
- Öztürk, A. (2010). İki Liberalizm Teorisi ya da Liberalizmin Bölen Metodolojik-İdeolojik Ayraçlar Üzerine Bir Soruşturma. A. Öztürk (Der.), *Yeni Sağ Yeni Sol* (ss.299-334). Phoenix Yayınevi.
- Öztürk, A. (2008). II. Rawls Dönemi: Biçimsel Aklın Çözülüşü mü?. Armağan Öztürk (Der.), *Toplumsal Üzerine Yeni Perspektifler* (ss. 9-30) Dipnot Yayınları.
- Pettit, P. (1998). *Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi*, Ayrıntı.
- Rawls, J. (1985). Justice as Fairness: Political not Metaphysical. *Philosophy and Public Affairs* 14 (3). 223-251.
- Rawls, J. (2007). *Siyasal Liberalizm*. (M.F. Bilgin, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Raz, J. (1986). *The Morality of Freedom*. Oxford University.
- Rossi, E. (2010). Modus Vivendi, Consensus, and (Realist) Liberal Legitimacy. *Public Reason* 2(2). 21-39.
- Sartori, G. (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*. (T. Karamustafaoglu ve M. Turhan, Çev.). Yetkin Yayınları.
- Senemoğlu, O. (2017). Locke ve Rousseau'nun İnsan Doğası ve Toplum Düşüncesi. *İnsan ve Toplum* 7 (1), 187-222. <http://dx.doi.org/10.12658/human.society.7.13.M0183>
- Simpson, G. (2001). Two liberalisms. *EIJL* (2001), 12 (3), 537-571.
- Skinner, Q. (2018). *Hobbes ve Cumhuriyetçi Özgürlük*. (E. Zeybekoğlu, Çev.). Dost Kitabevi.
- Strauss, L. (1995). Notes On Carl Schmitt, The Concept Of The Political. (H. Lomax, Çev.). H. Meier (Der.), *Carl Schmitt And Leo Strauss: The Hidden Dialogue* (pp. 91-119). University of Chicago Press.
- Strauss, L. (2013). Tabii Hak ve Tarih. (O. Erözden, Çev.). C.B. Akal (Der.), *Devlet Kuramı* (ss.269-320). Dost Kitabevi.
- Sunar, İ. (2008). *Düşün ve Toplum*. Doruk.
- Talisie, D.E. (2005). Liberalism, Pluralism and Political Justification, *The Harvard Review of Philosophy* 13 (2), 57-72.
- Tannenbaum, D.G. (2016). *Siyasi Düşünce Tarihi*. (Ö. Orhan, Çev.). BB101 Yayınları.
- Taşgetiren, Ö. (2017). Liberal Nötrlük Mümkün Mü, Gerekli Mi?, *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 22 (42), 107-142. DOI: 10.20519/divan.335620
- Taylor, C. (2006). Yanlış Anlaşmalar: Cemaatçi- Liberal Tartışması. (E. Özkaya, Çev.). A. Berten, P. Silveira, & H. Pourtois, (Der.), *Liberalizm ve Cemaatçiler* (ss. 77-104). Dost Kitabevi.
- Uslu, C. (2012). Liberal Farklılık Teorisinin İki Örneği: Kymlicka ve Kukathas, *Muhafazakâr Düşünce* 8 (32), 75- 104.
- Uslu, C. (2014). Liberal Tarafsızlık ve Modus Vivendi. *Turkish Studies* 9 (2), 1539-1556.
- Vergara, F. (2006). *Liberalizmin Felsefi Temelleri*. (B. Arbaş, Çev.). İletişim Yayınları.

- Waldron, J. (2004). Liberalism, Political and Comprehensive. Gerald F. Gaus&Chandran Kukathas, (Ed). *The Handbook of Political Theory*, (pp. 89-99). Sage Publications.
- Walter, R. (2011). Hobbes, Liberalism, and Political Technique. *European Legacy* 16 (1), 53-69. DOI: 10.1080/10848770.2011.543374
- Wilkins, K. (2014). Hobbesian Liberalism: A Study of Proto-Liberal Ideas in Leviathan. *CLA Journal* (2), 84-96.
- Yalman, G. (2012). Devlet. G. Atılgan ve E.A. AYTEKİN (Haz.), *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* içinde (ss. 69-85). Yordam Kitabevi
- Yayla, A. (2002). *Liberalizm*, 4.Baskı, Liberte Yayınları.
- Zabcı, F. (2013). Thomas Hobbes: Devlet ya da “Ölümlü Tanrı”ya Övgü. M.A. Aġaoġulları (Der.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* (ss.427-455). İletişim Yayınları.
- Zarakolu, C. D. (2013). *Thomas Hobbes'un Siyaset Felsefesi*. Belge Yayınları.

Yeşil Yeterlilik Ölçeği Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması

The Green Competence Scale Turkish Adaptation: Validity and Reliability Study

Ferda Esin GÜLEL^a, Senem PAK^b, Öncü YANMAZ ARPACI^c, Melda GÖLEMEZLİ^d

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	3 Temmuz 2024
Kabul	10 Ekim 2024
Yayın	1 Kasım 2024
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Sürdürülebilirlik,
Yeşil Yeterlilik,
Ölçek Uyarlama.

ÖZ

Son yıllarda, sürdürülebilirlik dünya için en önemli konulardan biri haline gelmiştir. İşletmelerin sürdürülebilirlik faaliyetlerini gerçekleştirebilmeleri için bilgi, beceri ve yetkinlikleri ile çalışanlarının yeşil yeteneklerini artırmaları ve çevresel performansları için önemli olan yeşil tutum ve davranış geliştirmeleri önem taşımaktadır. Bu yeşil yetenekler biraraya gelip çalışanların ve işletmelerin yeşil yeterliliklerini oluşturmaktadır. İşletmeler yeşil yeterliliklerini ölçerek çevresel sürdürülebilirliği desteklemenin yanı sıra kaynakların eşit ve verimli dağılımına yönelik sahip oldukları ve/veya geliştirdikleri anlayış, beceri ve yetenekleri belirleyebilirler.

Bu çalışmanın amacı Cabral ve Dhar'ın (2019) geliştirdiği Yeşil Yeterlilik ölçeğini Türkçe'ye uyarlamaktır. Araştırmanın katılımcıları 279 kişiden oluşmaktadır. Ölçeğin yapı geçerliliği için Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda orijinal ölçekte bulunan Yeşil Tutum faktörünün ölçek dışında bırakılmasına karar verilmiştir. Beş faktörlü modelin iyi uyumu elde edildikten sonra her faktör için hesaplanan AVE ve McDonald ω değerleri incelendiğinde tüm faktörlerde %50'nin üzerinde varyansın açıklanabildiği bulunmuştur. İç tutarlılık katsayıları tüm faktörlerde %70'in üzerindedir.

ARTICLE INFO

Article History	
Received	3 July 2024
Accepted	10 October 2024
Available Online	1 November 2024
Article Type	Research Article

Keywords

Sustainability,
Green Competencies,
Scale Adaptation.

ABSTRACT

In recent years, sustainability has become one of the most important issues for the world. In order for enterprises to carry out sustainability activities, it is important for them to increase the green capabilities of their employees with their knowledge, skills and competencies and to develop green attitudes and behaviors that are important for their environmental performance. These green capabilities come together to form the green competencies of employees, and enterprises. By measuring their green competencies, enterprises can determine the understanding/knowledge, skills and abilities they have and/or develop for the equal and efficient distribution of resources as well as supporting environmental sustainability.

The aim of this study is to adapt the Green Competencies Scale developed by Cabral and Dhar (2019) to Turkish. The participants of the study consist of 279 people. Confirmatory Factor Analysis was conducted for the construct validity of the scale. As a result of the analysis, it was decided to exclude the Green Attitude factor in the original scale. After the good fit of the five-factor model was obtained, when the AVE and McDonald ω values calculated for each factor were examined, it was found that more than 50% of the variance could be explained in all factors. Internal consistency coefficients are above 70% in all factors.

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Denizli, E-Posta: fegulel@pau.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7060-7914>

^b Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli Teknik Bilimler MYO, Tekstil, Giyim, Ayakkabı ve Deri Bölümü, Denizli, E-Posta: spak@pau.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2485-0427>

^c Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Denizli, E-Posta: oyarpaci@pau.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6566-2628>

^d Öğr.Gör.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Honaz MYO, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Denizli, E-Posta: mgolemezli@pau.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7513-3834>

✍ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Sustainability is important for the success and even existence of enterprises as it encourages and enables employees to increase their green capabilities, knowledge, skills and competencies, and to develop green attitudes and behaviors that are important for the environmental performance of them (Cabral and Dhar, 2019). These green capabilities come together to form the green competencies of employees and enterprises. Green competencies can be increased by developing green capabilities.

The concept of green competence refers to the understanding, skills and abilities that individuals and enterprises have and/or develop for the equitable and efficient distribution of resources as well as supporting environmental sustainability. Green competencies are seen as a basic requirement for enterprises to achieve environmentally efficient action plans. Cabral and Dhar (2019) defined green competence as a concept consisting of green knowledge, green skills, green abilities, green attitudes, green behaviors and green awareness dimensions.

According to Sahoo et al. (2022), green understanding is considered as adapting to the environment and complying with various obligations for environmentally friendly practices. In today's world, it has become important for enterprises to have this understanding in order to both strengthen their own positions and ensure their competitive advantage in the market.

Green skills are technical skills, knowledge, values and attitudes felt in the workforce. In studies conducted on green issues, it is stated that the lack of green skills is one of the important obstacles to the potential of enterprises to transform into green industries. One of the reasons for the lack of green skills is that educational systems cannot transform at the same pace in the face of the rapid transformation experienced.

Green ability refers to the level of skills and knowledge that employees or enterprises and organizations as a whole have regarding green transformation and green jobs.

Lee (2008) defined green attitude as the cognitive evaluation of individuals and enterprises regarding the value of environmental protection. According to Milfont (2007: 12), it is defined as a psychological tendency that includes positive or negative perceptions and beliefs about the natural environment.

Green behavior can be defined as behaviors exhibited by individuals and enterprises that have a positive effect on the environment (Unsworth et al., 2013). These behaviors include activities such as water conservation, efficient use of resources, waste reduction, energy savings, and recycling (Norton et al., 2015).

Zareie and Navimipour (2016) define green consciousness as "the ability to perceive, feel, and be sensitive to events, objects, thoughts, emotions, or sensory pattern" regarding the natural environment and its problems. Green consciousness is an important dimension of green competence.

The rapid depletion of natural resources, climate change, and global warming have increased environmental

sensitivity, leading to more studies on this subject in the literature. The aim of this study is to adapt the "Green Competencies" scale of Cabral and Dhar (2019) to Turkish, which determines the green competence of individuals and enterprises in the context of sustainability. With the adaptation of this scale, enterprises will be able to develop new strategies, policies, and action plans by seeing their current status and aspects open to improvement in the relevant field.

Literature Review

When the studies on green competence were examined, a scale that simultaneously assessed green competencies in different dimensions could not be found. A small number of studies mainly focused on green human resources. Green competencies subject is a new field in the international literature. In the Turkish literature, studies that generally mention/summarize green competence are seen. Erbaşı (2021) states that the development of measurement tools for green human resources management practices in the Turkish literature or the adaptation of appropriate measurement tools to Turkish culture is an important need in the literature. In the studies conducted on this subject in the Turkish literature, no holistic study measuring green competencies has been encountered. Existing studies generally measure the perception, attitude and behavior of individuals instead of the business perspective. For this reason, it is thought that this study will provide enterprises with a broader perspective on competence measurement.

Methodology

The data for this study was collected with the "Green Competencies" scale (Cabral and Dhar, 2019). In the introduction section of the survey, descriptive data were obtained by asking questions about the respondents and the enterprises they work for. The survey was applied through the Office Form application in February-March 2024. As a result of the survey, 279 data were obtained.

The scale items were translated into Turkish by four experts and these items were checked by six field experts in terms of understandability and grammar, and the Turkish form of the scale was prepared. Before proceeding to the survey application, a pilot study was conducted to measure understandability, and then it was applied to textile enterprises operating in Turkey.

In the adaptation of the scale, the construct validity was first examined using confirmatory factor analysis (CFA), and then validity-reliability analysis was performed. Since it was a scale adaptation study, exploratory factor analysis was not performed (Aybek, 2022). Rstudio lavaan and semTools packages were used for these analyses.

Results and Conclusions

The Green Competencies Scale allows enterprises to measure their understanding, skills, abilities, attitudes, behaviors, and awareness from the perspective of their employees. Enterprises can use this scale to determine the understanding, skills, and abilities they have and/or have developed for the equal and efficient distribution of resources as well as supporting environmental sustainability. According to the current situation, areas open to improvement can be determined and strategies such as

policies, targets, roadmaps, and training plans can be created in these areas.

In addition, the scale provides insight for business managers to have a basic understanding of the dimensions that constitute green competencies and possible ways to nurture these dimensions within the enterprise. Most importantly, this study details the importance of behavioral factors in green competence. According to the scores obtained from the scale, if enterprises provide green competence, they should both maintain their current situation and improve new efforts. If enterprises cannot provide green competence, they should implement the policies, targets, roadmaps, and training plans they have determined to achieve competence.

In subsequent studies, the green competences of the textile sector and then other sectors will be evaluated using the scale adapted within the scope of this study. As a result of these measurements, estimates will be made about which factors are effective on green competence. In addition, data will be collected again with a different terminology for the green attitude dimension that was excluded from the scale and validity and reliability analysis will be performed.

1. Giriş

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan nüfus ve hızla gelişen sanayileşme, çevresel sorunları da beraberinde getirmiştir. Dünya kaynaklarının sınırlı olduğu gerçeği, kaynakların plansızca tüketilmesiyle birlikte üretim süreçlerinde atık sorunlarını ortaya çıkarmış; sera gazları, ozon tabakasının incelmeye, iklim değişikliği gibi küresel tehditler ortaya çıkmıştır. Bu sorunlarla başa çıkabilmek için insanlık, yaşam döngüsünü sürdürülebilirlik kavramı da bu çevresel ve ekonomik sorunlara karşı bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır (Koca vd. 2016).

Bu kavram, Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Dünya Komisyonu'nun 1987 yılında yayınladığı Brundtland Raporu'nda sürdürülebilir kalkınmayı "mevcut neslin ihtiyaçlarını, gelecek neslin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneğini tehlikeye atmadan karşılayan kalkınma" olarak tanımlamasıyla yaygın kullanım kazanmıştır. Bu sürdürülebilirlik tanımı son derece etkili olmuş ve hala yaygın olarak kullanılmaktadır (Heinberg ve Lerch, 2010).

Son yıllarda, sürdürülebilirlik dünya için en önemli konulardan biri haline gelmiştir. Finansal sürdürülebilirliğin doğal kaynak tüketiminin sürdürülebilirliğine bağlı olduğunun farkına varan ve rekabet üstünlüğü sağlamada sürdürülebilirliğin rolünü kavrayan işletmeler dünya çapında kurumsal yönetim stratejilerine ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları dahil etmeye başlamışlardır. Günümüz işletmeleri için çevresel kaygılar, yenilenemeyen kaynakların azalması, sıkı yasal düzenlemeler, enerji maliyetlerinin azaltılma isteği ve müşterilerin çevre dostu ürünleri tercih etmesi gibi faktörler sürdürülebilirliği önemli bir gereklilik haline getirmiştir (Ağraş ve Çetinkaya, 2023).

Birleşmiş Milletler'in "2030 Sürdürülebilir Kalkınma" gündemi kapsamında tanımlanan "Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları" ve Yeşil Mutabakat Eylem Planına (2021) göre refah ve esenliğin artırılması ve yoksulluğa son verilmesinin yanı sıra iklim değişikliği ile küresel

mücadeleyi ekonomik ve sosyal açıdan kapsayıcı bir kalkınma modelinin ayrılmaz bir parçası haline getirmeyi öngörmektedir.

Sürdürülebilirlik; bilgi, beceri ve yetkinlikleri, çalışanların yeşil yeteneklerini artırmalarını ve işletmelerin çevresel performansı için önemli olan yeşil tutum ve davranış geliştirmelerini teşvik ettiği ve sağladığı için işletmelerin başarısı ve hatta hayatta kalması için önem taşımaktadır (Cabral ve Dhar, 2019). Bu yeşil yetenekler biraraya gelip çalışanların ve işletmelerin yeşil yeterliliklerini oluşturmaktadır. Yeşil yeterlilik, yeşil yeteneklerin geliştirilmesiyle artırılabilir.

Yeşil yeterlilik kavramı, bireylerin ve işletmelerin çevresel sürdürülebilirliği desteklemenin yanı sıra kaynakların eşit ve verimli dağılımına yönelik sahip oldukları ve/veya geliştirdikleri anlayış, beceri ve yeteneklere karşılık gelir. Yeşil yeterlilikler işletmelerin çevresel etkin eylem planlarına ulaşmaları için temel bir gereklilik olarak görülmektedir. Cabral ve Dhar (2019) yeşil yeterliliği; yeşil anlayış, yeşil beceri, yeşil yetenek, yeşil tutum, yeşil davranış ve yeşil bilinç boyutlarından oluşan bir kavram olarak tanımlamıştır.

Doğal kaynakların hızla tükenmesi, iklim değişimi ve küresel ısınma, çevresel duyarlılığı arttırmış, bu konudaki çalışmaların literatürde daha fazla yer almasına yol açmıştır. Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilirlik bağlamında bireylerin ve işletmelerin yeşil yeterliliğini saptayan Cabral ve Dhar'ın (2019) "Green Competencies" ölçeğini Türkçe'ye uyarlamaktır. Bu ölçek işletmelerin çevresel performanslarının ölçümünde yeşil yeterliliğin öneminin anlaşılması sonucu geliştirilmiştir. İlgili çalışma, literatürdeki eksiklik nedeniyle yeşil yeterliliği daha kapsamlı belirlemek amacıyla yapılmıştır. Ölçek oluşturulurken alanyazı taraması sonucu altı boyut ortaya çıkarılmış, bu boyutlar nitel araştırma yöntemiyle değerlendirilmiştir. Daha sonra bu boyutlardan oluşan maddelerden elde edilen verilerle gerçekleştirilen nicel analiz sonucunda ölçeğe son hali verilmiştir.

Bu çalışmada Cabral ve Dhar'ın (2019) ölçeğinin uyarlanmasıyla işletmeler ilgili alandaki mevcut durumlarını, gelişime açık yönlerini görerek yeni stratejiler, politikalar ve eylem planları geliştirebileceklerdir.

2. Literatür Araştırması

Yeşil yeterlilik ile ilgili çalışmalar incelendiğinde yeşil yetenekleri aynı anda farklı boyutlarla değerlendiren bir ölçek bulunamamıştır. Az sayıdaki çalışmada ağırlıklı olarak yeşil insan kaynakları konu edilmiştir. Uluslararası literatürde bu konu, yeni bir alandır. Ulusal literatürde ise genellikle yeşil yeterlilikten bahseden/konuyu özetleyen çalışmalar görülmektedir. Erbaş (2021), ulusal yazında yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarına yönelik ölçme araçlarının geliştirilmesi ya da uygun ölçme araçlarının Türk kültürüne uyarlanmasının alan yazın açısından önemli bir ihtiyaç olduğunu belirtmektedir.

Literatür araştırması sonucunda bulunan bazı çalışmalara aşağıda yer verilmiştir:

Elagöz ve Bal (2023) kurum çalışanlarının yeşil öz yeterlilik algılarının ölçülmesi için Chen, Chang, Yeh ve Cheng (2014, s.1169) tarafından geliştirilen "Yeşil Öz Yeterlilik" ölçeğini Türkçeye uyarlamıştır.

Yu vd. (2022) işletmelerin operasyonlarında yeşil anlayış yönetimi uygulamalarına ne kadar etkili bir şekilde bağlı kaldıklarını anlamak adına “Yeşil Anlayış Yönetimi” ölçeğini geliştirmiştir.

Erbaş (2021) işletmelerin yeşil insan kaynakları yönetimi faaliyetlerinin değerlendirmesi için Dumont vd. (2017) tarafından geliştirilen Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi ölçeğini Türkçe’ye uyarlamıştır.

Turan ve Sundu (2021), Tang vd. (2018) tarafından geliştirilen Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi ölçeği Türkçe’ye uyarlamıştır.

Yeşil ve Turan (2020) çevreye yönelik tutumları ölçmeye yönelik “Çevreye Yönelik Tutum” ölçeğini geliştirmiştir.

Erbaş (2019) çalışanların yeşil örgütsel davranışlarını ölçmeye yönelik Yeşil Örgütsel Davranış Ölçeği’ni geliştirmiştir.

Cabral ve Dhar (2019), “Green Competencies” isimli çalışmalarında yeşil yeterlilik teriminin kavramsallaştırılmasını ve boyutlarının belirlenmesini, çalışan bakış açısıyla yeşil yeterlilikleri ölçmeyi, yeşil eğitim ile yeşil yeterlilikler arasındaki ilişkiyi değerlendirmeyi amaçlayan bir ölçek geliştirmişlerdir.

Erzengin ve Teke (2013) üniversite öğrencilerinin çevreye yönelik tutum ve davranışlarını ölçmek için “Çevresel Davranış ve Tutum” ölçeğini geliştirmişlerdir.

Kaiser vd. (2007) bireylerin çevreye yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla “Davranış Temelli Çevresel Tutum” ölçeğini geliştirmiştir.

Türkçe literatürde bu konuda yapılan çalışmalarda yeşil yeterlilikleri ölçen bütünsel bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Mevcut çalışmalar genellikle işletme bakış açısı yerine bireylerin algı, tutum ve davranışlarını ölçmektedir. Bu sebeple yapılan bu çalışmanın işletmelere daha geniş bakış açısı ile yeterlilik ölçümü sunacağı düşünülmektedir.

3. Yöntem ve Veriseti

3.1. Yöntem

Cabral ve Dhar’ın (2019) çalışmalarında belirttiği yeşil yeterlilik (green competence); yeşil anlayış-YA (green knowledge/understanding), yeşil beceri-YB (green skill), yeşil yetenek-YY (green ability), yeşil tutum-YT (green attitude), yeşil davranış-YBI (green behaviour) ve yeşil bilinç (green awareness/ consciousness) olmak üzere altı boyuttan oluşmaktadır. Bu ölçekte her faktör için hesaplanan AVE değeri incelendiğinde YA, YB, YY, YD, YT ve YBI faktörlerinde %50’nin üzerinde varyansın açıklandığı bulunmuştur.

Sahoo vd.’ne (2022) göre yeşil anlayış, çevreye uyum sağlamak ve çevre dostu uygulamalar için çeşitli yükümlülüklerle uymak olarak değerlendirilmektedir. Günümüz dünyasında işletmelerin hem kendi konumlarını güçlendirmek hem de pazardaki rekabet üstünlüklerini sağlamak için bu anlayışa sahip olmaları önem kazanmıştır. Yeşil anlayış, sürdürülebilirlik merkezli yeni hizmetler ve yeşil faaliyetlerin yaratılmasında ve geliştirilmesinde yeşil bilgilerin yönetimine odaklanmaktadır. Bu yaklaşımın, liderlik niteliklerine ve yöneticilerin işletmelerin yeni ve farklı stratejiler geliştirmesine yardımcı olma rolü de bulunmaktadır. Böylece işletmeler kurumsal çevre

performansı konusunda da birbirleriyle rekabet edebilir hale gelmektedir.

Yeşil beceriler, işgücünde duyulan teknik beceriler, bilgi, değerler ve tutumlardır. Yeşil konular üzerine yapılan araştırmalarda, yeşil beceri eksikliğinin işletmelerin yeşil endüstrilere dönüşme potansiyelleri önündeki önemli engellerden biri olduğu belirtilmektedir. Yeşil beceri eksikliğinin nedenlerinden biri yaşanan hızlı dönüşüm karşısında eğitim sistemlerinin aynı hızda dönüşmemesidir. Bu sebeple yeşil beceri kazanımını sağlayacak sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma, iklim değişikliği, atık yönetimi, yenilenebilir enerji gibi alanların eğitim sistemlerine entegre edilmesi gerekmektedir (Yolvermez, 2023, 96-100).

Yeşil yetenek, çalışanların veya bütünsel olarak işletme ve örgütlerin yeşil dönüşüm ve yeşil işlerle ilgili sahip oldukları beceri ve bilgi düzeyini ifade etmektedir. Yeşil yeteneklerin geliştirilmesinde çalışanlara verilecek çevreci davranış ve özel çevre eğitimleri yeşil eğitim ve geliştirme çalışmaları olarak değerlendirilerek, yeşil yetenek ve becerilere sahip insan kaynağının oluşturulmasında ve sürdürülmesinde oldukça önemli bir etkidir (Öner, 2021, 8-62).

Lee (2008), yeşil tutumu bireylerin ve işletmelerin çevre koruma değerine ilişkin bilişsel değerlendirmesi olarak tanımlamıştır. Milfont’a (2007: 12) göre ise doğal çevre hakkındaki olumlu veya olumsuz algı ve inançları içeren psikolojik bir eğilim olarak tanımlanmaktadır. Yeşil tutum, bir bireyin değerleri ve inançları tarafından oluşturulan, çevrenin korunması ve iyileştirilmesine aktif olarak katılma konusunda sözlü onayı, fiili bağlılığı, motivasyonu ve harekete geçme niyetini ortaya çıkaran karmaşık algılardan oluşur (Zareie ve Navimipour, 2016).

Yeşil davranış, birey ve işletmelerin sergilediği ve çevre üzerinde olumlu etkisi olan davranışlar olarak tanımlanabilir (Unsworth vd., 2013). Bu davranışlar, su tasarrufu, kaynakların verimli kullanımı, atık azaltma, enerji tasarrufu ve geri dönüşüm gibi faaliyetleri içermektedir (Norton vd., 2015). Bireylere çevre eğitimi veya öğrenimi sağlamak, yeşil davranış özümsemelerine yardımcı olmaktadır (Mishra, 2017). Yeşil davranışa sahip bireyler ve işletmeler, kendilerini doğal çevreyi bozan sürdürülemez faaliyetlerden uzaklaştırır.

Zareie ve Navimipour (2016), yeşil bilinci doğal çevre ve sorunları üzerine "olayları, nesnelere, düşünceleri, duyguları veya duyuşsal uyaranları algılama, hissetme ve bunlara karşı duyarlı olma yeteneği" olarak tanımlamaktadır. Yeşil bilinç, yeşil yeterliliğin önemli bir boyutudur. Yeşil bilinç işletmenin atık ve malzeme tüketiminde verimliliğini artırmasını, kaynak maliyetlerini azaltmasını (Brown vd., 2013) ve yeşil uygulamalarında performans artışını (Wu vd., 2016) sağlar. İşletmelerde yeşil bilinç, çalışanların çevre üzerindeki olumsuz etkileri konusunda duyarlı olmalarını sağlar ve bu tür olumsuz etkileri azaltmak için harekete geçmelerini tetikler (Gadenne vd., 2009).

Bu çalışmanın verileri “Green Competencies” (Cabral ve Dhar, 2019) ölçeği ile toplanmıştır. Ölçek için Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan 13.05.2024 tarih ve E-93803232-622.02-526201 sayılı kararı ile onay alınmıştır. Anketin giriş bölümünde cevaplayıcılara ve çalıştıkları işletmelere ilişkin

sorular da sorularak tanımlayıcı veriler elde edilmiştir. Anket Office Form uygulaması aracılığı ile Şubat-Mart 2024 tarihlerinde uygulanmıştır. Anket sonucunda 279 veri elde edilmiştir.

Ölçek uyarlanırken Spielberger ve Sharma'nın (1976) "Ölçme Aracı Uyarılma Süreci" adımları izlenmiştir. Buna göre ölçek maddeleri dört uzman tarafından Türkçeye çevrilmiş ve bu maddeler anlaşılabilirlik ve dil bilgisi açısından altı alan uzmanınca kontrol edilerek ölçeğin Türkçe formu hazırlanmıştır. Anket uygulamasına geçmeden önce pilot çalışma yapılarak anlaşılabilirliği ölçülmüş, daha sonra Türkiye'de faaliyet gösteren tekstil işletmelerine uygulanmıştır.

Ölçeğin uyarılmasında önce doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanılarak yapı geçerliliği incelenmiş, daha sonra geçerlik-güvenilirlik analizi yapılmıştır. Ölçek uyarılma çalışması olduğu için açıklayıcı faktör analizi yapılmamıştır (Aybek, 2022). Bu analizler için Rstudio lavaan ve semTools paketleri kullanılmıştır.

3.2. Veriseti

Anketin giriş bölümünde yer alan soruları cevaplayanlara ilişkin özelliklerin dağılımı Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1. Ankete katılanların tanımlayıcı istatistikleri (n=279)

		frekans	%
İşletmedeki görevi	Yönetici	101	36.2
	Çalışan	178	63.8
Cinsiyet	Kadın	153	54.8
	Erkek	126	45.2
Eğitim Durumu	Lise	54	19.4
	Üniversite	174	62.4
	Yüksek Lisans	46	16.5
	Doktora	5	1.8
İş Deneyimi	0-5 yıl	65	23.3
	6-10 yıl	53	19.0
	11-15 yıl	37	13.3
	16-20 yıl	30	10.8
	20 üzeri yıl	94	33.7
Çalıştığı işletmedeki görev süresi	0-5 yıl	153	54.8
	6-10 yıl	52	18.6
	11-15 yıl	22	7.9
	16-20 yıl	16	5.7
	20 üzeri yıl	36	12.9

Araştırmaya katılanların %63.8'i işletme çalışanıdır. %54.8'ini kadınlar oluşturmaktadır. %62.4'ü üniversite mezunudur. %33.7'sinin iş deneyimi 20 yıl ve üzeridir. Bunu, %23.3 ile 0-5 yıl arası deneyimli olanlar izlemektedir. Çalıştığı işletmede görev süresi 0-5 yıl olanların oranı %54.8'dir.

4.1 Bulgular

Yapı Geçerliliği

Yeşil Yeterlilik Ölçeği'nin orijinal formu anlayış, beceri, yetenek, tutum, davranış ve bilinç olmak üzere altı faktörden oluşmaktadır. Model tahmininde veriler çok değişkenli normal dağılımlı olmadığından Sağlam En Çok Olabilirlik (Robust Maximum Likelihood) kullanılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2009). Analiz sonuçlarının yorumlanmasında uyum indeksleri için $\chi^2/sd < 3$, $CFI > 0.95$, $NNFI > 0.95$, $RMSEA < .06$ ölçütleri kullanılmıştır (Brown, 2015; Kline, 2011; Tabachnick ve Fidell, 2009). DFA sonucunda elde edilen uyum indeksleri incelendiğinde ($\chi^2/sd = 1.336$, $CFI = 0.957$, $NNFI = 0.952$, $SRMR = 0.043$, $RMSEA = 0.041$) ölçeğin altı faktörlü yapısının Türkçe formunda da iyi uyum verdiği saptanmıştır. Ölçekte altı boyut ve 40 soru olduğundan test

edilen modele ilişkin yol diyagramına çalışmada yer verilememiştir.

DFA sonucunda kestirilen modele ilişkin elde edilen sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2'de B ; standartlaştırılmamış faktör yükü, SH_B ; standartlaştırılmamış faktör yükünün standart hatası, β ; standartlaştırılmış faktör yükü, ε ; standartlaştırılmış varyans hatası, AVE ; ortalama çıkarılan varyans, ω ; iç tutarlılık katsayısıdır.

Tablo 2. Altı faktörlü modelin DFA sonuçları

	B	SH_B	Z	p değeri	β	ε	AVE	ω
YA =~							0.623	0.832
YA1	1				0.683	0.533		
YA2	1.15	0.095	12.082	0.000	0.854	0.271		
YA3	1.127	0.097	11.58	0.000	0.839	0.297		
YB =~							0.538	0.833
YB1	1				0.793	0.371		
YB2	0.978	0.076	12.94	0.000	0.788	0.379		
YB3	0.732	0.114	6.416	0.000	0.625	0.61		
YB4	0.664	0.106	6.288	0.000	0.569	0.677		
YB5	0.961	0.08	11.992	0.000	0.844	0.288		
YY =~							0.639	0.880
YY1	1				0.862	0.258		
YY2	0.926	0.042	22.281	0.000	0.824	0.321		
YY3	1.141	0.06	18.933	0.000	0.846	0.284		
YY4	1.02	0.078	13.141	0.000	0.771	0.406		
YY5	0.832	0.106	7.837	0.000	0.684	0.532		
YT =~							0.288	0.640
YT1	1				0.801	0.358		
YT2	-0.02	0.084	-0.243	0.808	-0.016	1		
YT3	0.446	0.094	4.732	0.000	0.422	0.822		
YT4	0.354	0.091	3.894	0.000	0.37	0.863		
YT5	0.285	0.085	3.361	0.001	0.364	0.867		
YT6	0.784	0.079	9.982	0.000	0.769	0.408		
YT7	0.41	0.112	3.673	0.000	0.284	0.919		
YT8	0.898	0.071	12.633	0.000	0.848	0.281		
YT9	0.373	0.09	4.159	0.000	0.393	0.845		
YD =~							0.572	0.942
YD1	1				0.752	0.434		
YD2	0.971	0.096	10.112	0.000	0.845	0.285		
YD3	1.019	0.09	11.294	0.000	0.879	0.227		
YD4	0.985	0.068	14.395	0.000	0.763	0.419		
YD5	1.002	0.102	9.845	0.000	0.84	0.294		
YD6	1.009	0.094	10.706	0.000	0.79	0.377		
YD7	1.158	0.094	12.374	0.000	0.82	0.328		
YD8	0.969	0.074	13.066	0.000	0.824	0.321		
YD9	0.861	0.092	9.33	0.000	0.621	0.615		
YD10	0.85	0.09	9.414	0.000	0.618	0.618		
YD11	0.954	0.088	10.788	0.000	0.663	0.56		
YD12	1.013	0.09	11.304	0.000	0.769	0.408		
YD13	0.866	0.1	8.681	0.000	0.704	0.504		
YBI =~							0.657	0.905
YBI1	1				0.874	0.236		
YBI2	0.9	0.047	19.156	0.000	0.839	0.295		
YBI3	1.036	0.057	18.066	0.000	0.851	0.276		
YBI4	0.914	0.085	10.711	0.000	0.758	0.426		
YBI5	0.784	0.07	11.272	0.000	0.717	0.487		

YA: Yeşil Anlayış, YB: Yeşil Bilinç, YY: Yeşil Yetenek, YT, Yeşil Tutum, YD: Yeşil Davranış, YBI: Yeşil Bilinç

Tablo 2'deki bulgulara göre bir tanesi hariç tüm faktör yükleri anlamlı bulunmuştur. Faktörler kendi altındaki maddelerin anlamlı bir yordayıcısıdır. YT faktörü altındaki YT2 maddesi modelde istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Bu nedenle ölçekteki maddelerin yol katsayılarına ilişkin (standartlaştırılmış) faktör yükleri -0.016 ile 0.879 arasındadır. Standartlaştırılmış hata varyansları 0.227 ile 1 arasında değişmektedir. Her faktör için hesaplanan AVE ve McDonald ω değerleri incelendiğinde YA, YB, YY, YD ve YBI faktörlerinde %50'nin üzerinde varyansın açıklanabildiği, YT faktöründe ise varyansın %28.8'inin açıklandığı bulunmuştur. İç tutarlılık katsayıları YT faktörü hariç tüm faktörlerde %70'in üzerindedir. YT faktörüne ait AVE değerinin %50'nin altında olması, ilgili faktörün toplam varyansın yarısından azını açıkladığını göstermektedir.

Faktörler arası kovaryanslar ve korelasyonlar Tablo 3'te verilmiştir:

Tablo 3. Altı faktörün kovaryansları ve korelasyonları

	Kovaryans	Std.Hata	Z	p değeri	Korelasyon
YA ~ YB	0.296	0.049	6.027	0.000	0.853
YA ~ YY	0.279	0.040	6.884	0.000	0.767
YA ~ YT	0.269	0.039	6.851	0.000	0.684
YA ~ YD	0.262	0.038	6.962	0.000	0.708
YA ~ YBI	0.265	0.039	6.706	0.000	0.669
YB ~ YY	0.315	0.047	6.710	0.000	0.893
YB ~ YT	0.333	0.052	6.419	0.000	0.873
YB ~ YD	0.295	0.040	7.294	0.000	0.822
YB ~ YBI	0.304	0.052	5.833	0.000	0.792
YY ~ YT	0.354	0.048	7.359	0.000	0.888
YY ~ YD	0.351	0.040	8.830	0.000	0.935
YY ~ YBI	0.340	0.048	7.100	0.000	0.847
YT ~ YD	0.376	0.047	7.942	0.000	0.927
YT ~ YBI	0.392	0.056	7.048	0.000	0.903
YD ~ YBI	0.383	0.043	8.921	0.000	0.937

Faktörler arası korelasyon katsayıları anlamlı bulunmuştur ve korelasyonlar 0.669 ile 0.937 arasında değişmektedir.

YT faktöründeki bir maddenin anlamlı bulunmaması, bu faktör altındaki bazı maddelerin standartlaştırılmış hata varyanslarının küçük olması ve YT faktörünün iç tutarlılığının %70'ten küçük olması incelenmek istenen yapının doğrulanmadığını göstermektedir. Bu durum, çalışma orijinal ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması olduğundan Yeşil Tutum (YT) olarak adlandırılan faktör altındaki maddelerin cevaplayıcılar tarafından tam anlaşılmadığını düşündürmektedir. Bu nedenle bu faktör dışarıda bırakılarak YA, YB, YY, YD ve YBI verileri ile analizler tekrarlanmıştır.

Tablo 4. Beş faktörlü modelin DFA sonuçları

	B	SH _B	Z	p değeri	β	ϵ	AVE	ω
YA ~							0.624	0.832
YA1	1.000	0.599	0.684			0.532		
YA2	1.152	0.095	12.062	0.000	0.856	0.268		
YA3	1.123	0.096	11.663	0.000	0.836	0.3		
YB ~							0.542	0.837
YB1	1.000	0.577	0.789			0.378		
YB2	0.987	0.077	12.792	0.000	0.79	0.375		
YB3	0.740	0.114	6.479	0.000	0.628	0.605		
YB4	0.685	0.107	6.429	0.000	0.583	0.66		
YB5	0.967	0.084	11.564	0.000	0.844	0.287		
YY ~							0.649	0.893
YY1	1.000	0.609	0.864			0.253		
YY2	0.951	0.045	21.358	0.000	0.846	0.284		
YY3	1.157	0.060	19.193	0.000	0.861	0.258		
YY4	1.004	0.078	12.914	0.000	0.762	0.42		
YY5	0.829	0.107	7.774	0.000	0.684	0.532		
YD ~							0.574	0.940
YD1	1.000	0.619	0.754			0.432		
YD2	0.938	0.094	9.967	0.000	0.817	0.332		
YD3	1.003	0.091	11.012	0.000	0.868	0.247		
YD4	1.003	0.070	14.285	0.000	0.778	0.395		
YD5	1.018	0.101	10.130	0.000	0.856	0.268		
YD6	1.012	0.095	10.660	0.000	0.794	0.37		
YD7	1.158	0.093	12.496	0.000	0.821	0.325		
YD8	0.964	0.075	12.827	0.000	0.821	0.326		
YD9	0.846	0.092	9.153	0.000	0.611	0.626		
YD10	0.847	0.091	9.303	0.000	0.619	0.616		
YD11	0.959	0.089	10.740	0.000	0.667	0.554		
YD12	1.015	0.089	11.436	0.000	0.77	0.407		
YD13	0.881	0.100	8.788	0.000	0.718	0.484		
YBI ~							0.657	0.905
YBi1	1.000	0.663	0.875			0.234		
YBi2	0.897	0.047	19.188	0.000	0.838	0.298		
YBi3	1.034	0.056	18.320	0.000	0.851	0.276		
YBi4	0.910	0.085	10.721	0.000	0.755	0.43		
YBi5	0.786	0.070	11.306	0.000	0.719	0.483		

DFA sonucunda elde edilen beş faktörlü modelin uyum indeksleri incelendiğinde ($\chi^2/sd = 1.484$, $CFI = 0.955$, $NNFI = 0.950$, $SRMR = 0.041$, $RMSEA = 0.051$) ölçeğin beş boyutlu yapısının da Türkçe formda iyi uyum verdiği saptanmıştır. Ölçekte beş faktör ve 40 soru

olduğundan test edilen modele ilişkin yol diyagramına çalışmada yine yer verilememiştir.

DFA sonucunda kestirilen modele ilişkin elde edilen sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4'teki bulgulara göre tüm faktör yükleri anlamlı bulunmuştur. Faktörler kendi altındaki maddelerin anlamlı bir yordayıcısıdır. Ölçekteki maddelerin yol katsayılarına ilişkin (standartlaştırılmış) faktör yükleri 0.583 ile 0.868 arasındadır. Standartlaştırılmış hata varyansları 0.234 ile 0.660 arasında değişmektedir. Her faktör için hesaplanan AVE ve McDonald ω değerleri incelendiğinde tüm faktörlerde %50'nin üzerinde varyansın açıklanabildiği bulunmuştur. Bu sonuçlar orijinal çalışma ile uyumludur. İç tutarlılık katsayıları tüm faktörlerde %70'in üzerindedir.

Faktörler arası kovaryanslar ve korelasyonlar Tablo 5'te verilmiştir:

Tablo 5. Altı faktörün kovaryansları ve korelasyonları

	Kovaryans	Std. Hata	Z	p değeri	Korelasyon
YA ~ YB	0.294	0.050	5.935	0.000	0.851
YA ~ YY	0.276	0.040	6.868	0.000	0.756
YA ~ YD	0.262	0.038	6.898	0.000	0.706
YA ~ YBI	0.265	0.039	6.738	0.000	0.669
YB ~ YY	0.310	0.047	6.585	0.000	0.883
YB ~ YD	0.292	0.041	7.132	0.000	0.818
YB ~ YBI	0.303	0.052	5.812	0.000	0.792
YY ~ YD	0.349	0.040	8.743	0.000	0.924
YY ~ YBI	0.340	0.048	7.054	0.000	0.841
YD ~ YBI	0.383	0.043	8.958	0.000	0.934

Faktörler arası korelasyon katsayıları anlamlı bulunmuştur ve korelasyonlar 0.669 ile 0.934 arasında değişmektedir.

Beş faktörlü model veri ile uyum göstermektedir ve ölçülmek istenen yapıya yüksek geçerlik ve iç tutarlılıkla ulaşılmıştır. Faktörler arası anlamlı ilişkiler bulunması bu modeli açıklayan ortak bir faktör olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Bu amaçla ikinci düzey DFA yapılmıştır. Bu ortak faktör Yeşil Yeterlilik Ölçeği (YYO) olarak adlandırılmıştır. İkinci düzey DFA sonuçlarına göre model uyum indeksleri $\chi^2/sd = 1.481$, $CFI = 0.955$, $NNFI = 0.950$, $SRMR = 0.041$, $RMSEA = 0.051$ elde edilmiştir. Dolayısıyla beş faktörlü ölçekten tek faktörlü puan alınabilir.

5. Sonuç

Bu çalışmada Cabral ve Dhar'ın (2019) "Green Competencies" ölçeği Türkçeye uyarlanmıştır. Uyarlama sonucunda orijinal ölçekte yer alan Yeşil Tutum faktörü altındaki maddelerin cevaplayıcılar tarafından tam anlaşılmadığı düşünüldüğünden ölçek dışı bırakılmıştır. Türkçeye uyarlanan ölçek yeşil anlayış, yeşil beceri, yeşil yetenek, yeşil davranış ve yeşil bilinç alt boyutlarından oluşmaktadır.

Yeşil Yeterlilik Ölçeği, işletmelerin sahip oldukları anlayış, beceri, yetenek, tutum, davranış ve bilinci çalışanlarının bakış açısından ölçmeyi sağlamaktadır. İşletmeler bu ölçeği, çevresel sürdürülebilirliği desteklemenin yanı sıra kaynakların eşit ve verimli dağılımına yönelik sahip oldukları ve/veya geliştirdikleri anlayış, beceri ve yetenekleri belirlemek için kullanabilirler. Ortaya çıkan mevcut duruma göre geliştirmeye açık alanlar belirlenip bu alanlarda politika, hedef, yol haritası ve eğitim planı gibi stratejiler oluşturabilirler.

Ayrıca ölçek, işletme yöneticilerinin yeşil yeterlilikleri oluşturan boyutlar ve bu boyutları işletme içinde beslemenin olası yolları hakkında temel bir kavrayışa sahip olmaları için içgörü sağlar. En önemlisi, bu çalışma, yeşil yeterlilik konusunda davranışsal faktörlerin önemini detaylandırmaktadır. Ölçekten elde edilen skorlara göre işletmeler yeşil yeterliliği sağlıyorsa hem mevcut durumlarını koruyacak hem de daha iyiye gitmek için iyileştirme çalışmaları yapmalıdırlar. Eğer işletmeler yeşil yeterliliği sağlamıyorsa, yeterliliğe ulaşmak için belirledikleri politika, hedef, yol haritası ve eğitim planlarını uygulamalıdırlar.

Daha sonraki çalışmalarda bu çalışma kapsamında uyarlanan ölçek kullanılarak öncelikle tekstil sektörünün, ardından diğer sektörlerin yeşil yeterlilikleri ölçülecektir. Bu ölçümler sonucunda, yeşil yeterlilik üzerinde hangi faktörlerin etkili olduğuna dair tahminlerde bulunulacaktır. Ayrıca, ölçek dışı bırakılan yeşil tutum boyutu için farklı bir terminoloji ile tekrar veri toplanıp geçerlik ve güvenilirlik analizi yapılacaktır.

ETİK VE BİLİMSSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Akdeniz İİBF Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Tarih: 13.05.2024

No: E-93803232-622.02-526201

Kaynakça

Ağraş, S., & Çetinkaya, F. (2023). Tekstil sektöründe çevresel duyarlılık ve sürdürülebilirlik politikalarına yönelik bir içerik analizi. *Equinox Journal of Economics Business and Political Studies*, 10(1), 26-48.

Aybek, E. C. (2022). Doğrulamalı faktör analizi. *Göçer Şahin S. ve Buluş, M.(Ed.), Adım Adım Uygulamalı İstatistik içinde (343-372)*. Pegem Yayınevi.

Brown, M. (2013), "The development of green skills through the local TAFE Institute as a potential pathway to regional development", *International Journal of Training Research*, Vol. 11 No. 1, pp. 27-43.

Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research*. Guilford publications.

Cabral, C., & Dhar, R. L. (2019). Green competencies: Construct development and measurement validation. *Journal of Cleaner Production*, 235, 887-900.

Elagöz, M., & Bal, C. G. (2023). YEŞİL ÖZ-YETERLİLİK ÖLÇEĞİ: TÜRKÇE'YE UYARLAMA ÇALIŞMASI. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (65), 41-46.

Erbaşı, A. (2021). Yeşik İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 247-262. Heinberg, R., & Lerch, D. (2010). What is sustainability. *The post carbon reader*, 11, 19.

Erbaşı, A. (2019). Yeşil örgütsel davranış ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması *Istanbul Management Journal*, (86), 1-23.

Erzengin, O. U., & Teke, E. Ç. (2013). A study on developing an environmental behavior and attitude scale for university students. *Journal of educational and instructional studies*, 49-56.

Gadonne, D.L., Kennedy, J., McKeiver, C., 2009. An empirical study of environmental awareness and practices in SMEs. *J. Bus. Ethics* 84, 45e63.

Jorgensen, T. D., Pornprasertmanit, S., Schoemann, A. M., Rosseel, Y., Miller, P., Quick, C., ... & Rhemtulla, M. (2016). Package 'semtools'.

Website: <https://cran.r-project.org/web/packages/semTools/semTools.pdf>.

Kaiser, F. G., Oerke, B., & Bogner, F. X. (2007). Behavior-based environmental attitude: Development of an instrument for adolescents. *Journal of environmental psychology*, 27(3), 242-251.

Kline, R. B. (2011). Principles and practice of structural equation modeling (3. Baskı). *New York, NY: Guilford*, 14, 1497-1513.

Koca, E., Öz, C., & Artaç, B. Y. (2016). Hazır giyim sektöründe sürdürülebilirliğin yöneticiler açısından değerlendirilmesi. *Tekstil ve Mühendis*, 23(103), 220-230.

Lee, E. B. (2008). Environmental attitudes and information sources among African American college students. *The Journal of Environmental Education*, 40(1), 29-42.

Milfont, T. L. (2007). *Psychology of environmental attitudes: A cross-cultural study of their content and structure* (Doctoral dissertation, ResearchSpace@ Auckland).

Mishra, P. (2017). Green human resource management: A framework for sustainable organizational development in an emerging economy. *International Journal of Organizational Analysis*, 25(5), 762-788.

Norton, T. A., Parker, S. L., Zacher, H., & Ashkanasy, N. M. (2015). Employee green behavior: A theoretical framework, multilevel review, and future research agenda. *Organization & Environment*, 28(1), 103-125.

Öner M. (2021). "Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Sistemine İlişkin Kritik Başarı Faktörlerinin Dematel Yöntemiyle Analizi", (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya Türkiye.

Rosseel, Y., Oberski, D., Byrnes, J., Vanbrabant, L., Savalei, V., Merkle, E., ... & Jorgensen, T. (2017). Package 'lavaan'. Retrieved June, 17(1), 2017.

Sahoo, S., Kumar, A., & Upadhyay, A. (2023). How do green knowledge management and green technology innovation impact corporate environmental performance? Understanding the role of green knowledge acquisition. *Business Strategy and the Environment*, 32(1), 551-569.

Spielberger, C. D., & Sharma, S. (1976). Cross-cultural measurement of anxiety. *Cross-cultural anxiety*, 1, 13-25.

Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2013). *Using multivariate statistics* (Vol. 6, pp. 497-516). Boston, MA: pearson.

Tang, G., Chen, Y., Jiang, Y., Paillé, P., & Jia, J. (2018). Green human resource management practices: scale development and validity. *Asia pacific journal of human resources*, 56(1), 31-55.

Turan, İ., & Sundu, M. (2021). Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Ölçeği'ni Türkçeye Uyarlama Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(78), 731-744.

Unsworth, K. L., Dmitrieva, A., & Adriasola, E. (2013). Changing behaviour: Increasing the effectiveness of workplace interventions in creating pro-environmental behaviour change. *Journal of Organizational Behavior*, 34(2), 211-229.

Wu, M.H., Thongma, W., Leelapattana, W. and Huang, M.L. (2016), "Impact of hotel employee's green awareness, knowledge, and skill on hotel's overall performance", *Advances in Hospitality and Leisure*, Vol. 12, pp. 68-81.

Yeşil Mutabakat Eylem Planı, (2021), <https://ticaret.gov.tr/data/60f1200013b876eb28421b23/MUTABAKAT%20YEŞİL.pdf>, Erişim Tarihi: 03.07.2024

Yeşil, M., & Turan, Y. (2020). Çevresel duyarlılık üzerine bir ölçek geliştirme çalışması. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 418-435. Erbaşı, A. (2019). Yeşil örgütsel davranış ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Istanbul Management Journal*, (86), 1-23.

Yolvermez, B. (2023). Kariyerin Geleceği: Yeşil Kariyer. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 89-107.

Yu, S., Abbas, J., Álvarez-Otero, S., & Cherian, J. (2022). Green knowledge management: Scale development and validation. *Journal of Innovation & Knowledge*, 7(4), 100244.

Zareie, B. and Navimipour, N.J. (2016), "The impact of electronic environmental knowledge on the environmental behaviors of people", *Computers in Human Behavior*, Vol. 59, pp. 1-8.

EK: Yeşil Yeterlilik Ölçeği Soruları

Yeşil Anlayış	
YA1	İşletmemiz, çevreye daha az zarar veren endüstriyel süreçler ve ürünler kullanır.
YA2	İşletmemiz yeşil bir program (atık yönetimi, atık suların kontrolü, kirlilik kaynaklarının envanteri) geliştirmiştir.
YA3	İşletmemiz, çevresel acil durum planları ve önlemleri için bir taslak geliştirmiştir.
Yeşil Beceri	
YB1	İşletmemiz, Çevre Yönetim Sistemlerini (ÇYS) destekler.
YB2	İşletmemiz, geri dönüşüm konusunda becerilerini geliştirir.
YB3	İşletmemiz, enerji tasarrufu konusunda beceriler oluşturur.
YB4	İşletmemiz, malzeme tüketimini azaltma konusunda beceriler geliştirir.
YB5	İşletmemiz, çevre koruma konusunda gerekli becerilerin kullanılmasına imkan sağlar.
Yeşil Yetenek	
YY1	İşletmemiz, basitten karmaşığa çevresel sorunların çözülmesine imkan sağlar.
YY2	İşletmemiz, çevre sorunlarına farklı çözümlerin bulunmasına katkı sağlar.
YY3	İşletmemiz, farklı çevresel kavramların ilişkilendirilmesini sağlayan bir ortam yaratmıştır.
YY4	Çalışanlar, çevre sorunlarını çözmek için bilgi ve becerilerini kullanabilirler.
YY5	İşletmemiz, çalışanların geçmişte karşılaşılan çevre sorunlarını yeni sorunlarla ilişkilendirebilmesini sağlar.
Yeşil Davranış	
YD1	İşletmemizin çalışanları çevre hakkında daha fazla bilgi edinmeye çalışırlar.
YD2	İşletmemiz çevre için daha uygun çalışma koşulları yaratır.
YD3	İşletmemiz çevreye olan zararımızı azaltmak için fikirler üretir.
YD4	İşletmemiz çevre hakkındaki bilgilerini başkalarıyla paylaşır.
YD5	İşletmemiz çevreye olan zararı azaltmak için yeni fikirleri uygular.
YD6	İşletmemiz yeşil ürün ve süreçler üretir.
YD7	İşletmemiz zorunlu olmayan çevresel görevleri de yerine getirir.
YD8	İşletmemiz çevreye zarar vermesi muhtemel uygulamaları sorgular.
YD9	İşletmemiz malzemeleri geri dönüştürür, yeniden kullanır.
YD10	Çalışanlar, enerji tüketimlerini azaltır.
YD11	İşletmemiz çalışanlarını görev tanımları dışında olan çevresel faaliyetlere dahil eder.
YD12	İşletmemiz çalışanlarını çevre hakkında düşünmeye teşvik eden bir çalışma ortamına sahiptir.
YD13	İşletmemiz toplumdaki çevresel sorunları çözmek için çalışanlarını destekler.
Yeşil Bilinç	
YBi1	İşletmemiz çevre dostu ürünlerin kullanılmasına olanak sağlar.
YBi2	İşletmemiz çalışanlarını geri dönüşüme teşvik eder.
YBi3	İşletmemiz çalışanlar arasında çevresel sorunlara karşı duyarlı olmaya dayalı bir kültür yaratır.
YBi4	İşletmemiz çalışanlarına çevreye zarar veren durumlarla ilgili eğitim verir.
YBi5	İşletmemizin aldığı kararların doğal çevre üzerinde önemli etkileri vardır.

Giriş

Dergi orijinal ampirik ve ampirik olmayan araştırmaya dayalı makalelerle özel sayılar için yazılmış çalışmalara yer vermektedir. Özel sayılara katkı veren yazarlar ilgili sayıya makale gönderdiklerini belirtmelidir.

Makale sunumu için kontrol listesi

Makalenizi sunarken aşağıdakilerin olduğuna emin olun:

- Birden fazla yazar varsa bir tanesi iletişim kurulacak yazar olarak belirtilmeli ve bu yazarın e-posta ve posta adresi bulunmalıdır.
- Makalenin:
  - anahtar kelimeleri olmalıdır,
  - tüm şekil vb.nin başlıkları olmalıdır,
  - tüm tablolarının başlık, tanım ve dipnotları olmalıdır,
  - tüm tablo ve şekillerinde renk önemliyse belirtilmelidir.
- Diğer önemli noktalar:
  - makalenin dil ve gramer kontrolü yapılmalıdır,
  - tüm atıflar Kaynakçada yer almalı, Kaynakçada yer alan her kaynağa metin içerisinde atıf verilmelidir,
  - fikri mülkiyet ihlali olmaması için gereken tüm durumlarda tüm izinlerin alınmış olması gereklidir,
  - çıkar çatışmasının varlığı veya yokluğu mutlaka belirtilmelidir,
  - Dergi'nin ihtiyaç duyması halinde bir hakem listesi verilmelidir.

Başlamadan Önce

Yayın Etik Kuralları

2020 yılından itibaren Sosyal Bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için "Etik Kurul Onayı" alınmış olmalıdır. Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) çalışmanın yöntem bölümünde ve ayrıca makalenin sonunda yer verilmelidir.

Yazarlık

Makale metninde listelenen tüm yazarlar, deneysel tasarıma ve uygulanmasına ya da verilerin analizi ve yorumlanmasına önemli katkıda bulunmuş olmalıdır. Yazarların tümü, makale metninin taslağında ve gözden geçirme safhalarından herhangi birinde yer almış olmalı ve nihai versiyonu okumuş ve onaylamış olmalıdır. Makale metninin yazılmasına büyük katkıda bulunan herkes yazar olarak listelenmelidir (örn. "birinin yerine yazma" Dergi tarafından yasaklanmıştır). Deneye ya da makalenin yazımına daha az oranda katkıda bulunan diğer kişilere teşekkür bölümünde yer verilmelidir. Makale metninin ilk hali sunulduktan sonra yazımında yapılan herhangi bir değişikliğin (yazarın yazım düzeni de dahil olmak üzere) tüm yazarlar tarafından yazılı olarak onaylanması gerekir.

Yazarlık ve “Şemsiye” Grupları

Çok sayıda büyük ölçekli işbirliği çalışmaları, tüm katılımcıları temsil eden bir grup adı altında organize edilmektedir. Tüm makale metinlerinde en az bir kişi yazar olarak adlandırılmış olmalıdır. Verilere kaynaklık eden şemsiye grubuna teşekkür etmek isteyen yazarlar öncelikle makalenin yazarını/yazarlarını listelemeli ve bunu 'GRUP ADINA' şeklinde sürdürmelidir. Gerekirse, katılımcıların isimleri Teşekkür bölümünde listelenebilir.

Orijinallik

Makale metnini dergiye göndermeniz onun orijinal bir makale ve yayınlanmamış bir eser olduğu ve başka herhangi bir yerde incelenmemekte olduğu anlamına gelmektedir. Yazarın kendi eserinin çoğaltılması da dahil olmak üzere uygun bir atıf yapılmadan kısmen veya tamamen yapılan intihal, dergi tarafından tolare edilmez. Dergiye sunulan makale metinleri, özgünlük açısından intihal karıştı yazılım kullanarak kontrol edilmektedir.

Çıkar Çatışmaları

Gönderim noktasında her bir yazar, rapor edilen çalışmada, sonuçlarda, yansımalarda ya da belirtilen görüşlerde dolaylı veya dolaysız herhangi mali çıkar veya bağlantıları veya ilgili yazarlara ya da ilişkili bölümlere ya da kuruluşlara, kişisel ilişkilere ya da doğrudan akademik rekabete yönelik ilgili ticari kaynaklar veya diğer finansman kaynakları dahil olmak üzere yanlılık sorusunu doğurabilecek diğer durumları açığa vurmalıdır. Çatışan çıkar veya bağlantıyı bildirmeniz gerekip gerekmediğini değerlendirirken lütfen şu çıkar çatışması testini değerlendirmeye alın: Sizi ya da yardımcı yazarlarınızdan herhangi birini utandıracak yayınlanmasından sonra ortaya çıkacak ve bildirmediğiniz herhangi bir düzenleme var mı?

Makalenin yayınlanması halinde, ilgili Çıkar Çatışması bilgisi yayınlanmış bir bildiriye bir ifade ile bildirilecektir.

Çıkar Beyanı

Tüm yazarlar, çalışmalarını uygunsuz şekilde etkileyebilecek (önyargılı) diğer kişi veya kuruluşlarla olan finansal ve kişisel ilişkilerini net olarak açıklamalıdır. Potansiyel çıkar çatışması örnekleri olarak istihdam, danışmanlıklar, hisse senedi sahipliği, hizmet karşılığı ödenen ücretler, ücretli bilirkişi tanıklığı, patent başvuruları / kayıtları, hibe ya da diğer fon kaynakları sayılabilir. Yazarlar, herhangi bir çıkarını başlık sayfası dosyasındaki çıkar beyanı özetinde açığa vurmaya zorundadır. Şayet beyan edecek bir çıkar yoksa, lütfen şu şekilde belirtin: 'Çıkar beyanları: Yok'. Makalenin kabul edilmesi durumunda, bu özet beyan nihai olarak yayınlanacaktır.

Başvuru Beyanı ve Teyit

Bir makalenin sunulması, söz konusu eserin daha önce yayınlanmadığını (bir özet, yayınlanmış bir ders notu veya akademik tez hariç), başka bir yerde yayınlanmak üzere incelenmemekte olduğu, yayınlanmasının tüm yazarlar tarafından onaylandığını, ayrıca yürütüldüğü yerde sorumlu makamlar tarafından çalışmanın zımni veya açıkça teyit edildiği, neticede şayet kabul edilirse, telif hakkı sahibinin yazılı izni olmadan elektronik ortamda da dâhil olmak üzere, aynı içerik ve formatta, İngilizce veya başka bir dilde yayınlanmayacağı anlamına gelmektedir. Özgünlüğünü doğrulamak için makaleniz Turnitin programı kullanılarak kontrol edilebilir.

Dergi yayın kurulu, intihal politikası açısından aşağıdaki kuralları benimsemiştir:

- Benzerlik oranı %15'den fazla olan makaleler değerlendirilmeye alınmadan reddedilir.
- Sadece benzerlik oranı %15 ve altındaki makaleler inceleme sürecine alınır.
- Yukarıda belirtilen kurallar, Dergi'ye makale yükleyen tüm yazarlar tarafından kabul edilmiş demektir.

Kapsayıcı Dil Kullanımı

Kapsayıcı dil, çeşitliliği kabul etmek, tüm insanlara saygı göstermek, farklılıklara duyarlı olmak ve eşit fırsatları teşvik etmek demektir. Makaleler, herhangi bir okuyucunun inançları veya vecibeleri hakkında hiçbir varsayımda bulunmamalı, bir bireyin ırk, cinsiyet, kültür veya başka herhangi bir özellik nedeniyle diğerine üstün olduğu manasına gelebilecek hiçbir şey içermemeli, neticede kapsayıcı bir dil kullanılmalıdır. Yazarlar, örneğin cinsiyet ayrımcılığı içerebilecek “bay” veya “bayan” ifadeleri yerine “bay/bayan” ifadesi şeklinde kullanarak (İng. 'he' or “she', 'his' or “her' yerine 'he or

she', 'his/her'); ayrıca cinsiyete ilişkin önyargı ve klişe algılar içermeyen meslek ve mensubiyet (İng.' 'chairman' yerine 'chairperson'; 'stewardess' yerine 'flight attendant') “bilim adamı” yerine “bilim insanı” gibi ifadeleri kullanmak durumundadır.

Yazarlığa Dair Değişiklikler

Yazarların, makalelerini göndermeden önce yazarların listesini ve sırasını dikkatlice göz önünde bulundurmaları ve orijinal başvuru sırasında yazarların kesin listesini sunmaları beklenir. Yazar listesindeki yazar adlarının eklenmesi, çıkarılması veya yeniden düzenlenmesi, yalnızca makale kabul edilmeden önce ve sadece Dergi Editörü tarafından onaylanması durumunda yapılmalıdır. Böyle bir değişiklik talep etmek için Editör, ilgili yazardan şunları almış olmalıdır: (a) yazar listesindeki değişimin nedeni (b) tüm yazarlardan eklenmeyi, isminin çıkarılması veya yeniden düzenlemeyi kabul ettiğine ilişkin yazılı onay (e-posta, mektup). Yazarların eklenmesi veya çıkarılması durumunda, bu değişiklik, eklenen veya ismi çıkarılan yazarın onayını kapsar. Sadece istisnai durumlarda Editör, yazının kabul edilmesinden sonra yazarların eklenmesini, çıkarılmasını veya yeniden düzenlenmesini dikkate alacaktır. Editör söz konusu isteği değerlendirirken, makalenin yayınlanması süreci askıya alınacaktır. Şayet makale zaten çevrimiçi olarak yayınlanmışsa, Editör tarafından onaylanan herhangi bir talep, baskı düzeltilmesi ile neticelenecektir.

Etik Beyan Formu

Makale başvuru esnasında bütün yazarlar tarafından “Etik Beyan Formu” imzalanmalı ve taratıldıktan sonra sisteme yüklenmelidir.

Telif Hakkı

Bir makalenin kabulü üzerine yazarlardan “Telif Hakkı Devir Formu” doldurmaları istenecektir.

Telif Hakkı Devir Beyanı

İşbu altında imzası bulunanlar, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi'ne telif hakkı kapsamındaki tüm haklarını ve yukarıdaki çalışmaya dâhil olabilecek tüm hakları ve çalışmayı esas alarak imza edenler tarafından Dergi'ye sunulan tüm gözden geçirilmiş, genişletilmiş veya türetilen çalışmanın haklarını devrettiğini beyan ederler. Her imza sahibi, çalışmanın orijinal olduğunu ve çalışmanın yazarı olduğunu; çalışmanın metin içeriğini, rakamları, verileri veya başkalarının çalışmalarından elde ettiği diğer materyalleri kapsamaması halinde, gereken herhangi bir izni almış olduğunu teyit eder.

Bu makalenin telif hakkı Akdeniz İİBF dergisine devredilmiştir. Telif hakkı devri, Dergi'nin teknik yayınlarını tüm dünyaya dağıtması; bunu, basılı kopya, mikrofiş, mikrofilm ve elektronik medya gibi çeşitli yollarla gerçekleştirmesini kapsar. Ayrıca, dergi eseri özet haline getirerek, toplu eserlere, veri tabanlarına ve benzer yayınlara dâhil edilmek üzere, yayınları ve ilgili makaleleri özetleyip çevirebilir.

Dergi, teknik yayınlarını tüm dünyaya dağıtır ve yayınlarına sunulan materyalin bu yayınların okur kitlesine uygun bir şekilde ulaşmasını temin etmek arzusundadır. Yazarlar, Çalışmalarının orijinalliğini, yazarlıklarını, yazar sorumluluklarını ve yazara dair suiistimalleri kapsayan hükümler de dâhil olmak üzere, Dergi'nin taleplerini yerine getirmek durumundadır.

Gizlilik Beyanı

Bu dergi sitesine giriş yapılan isimler ve e-posta adresleri, yalnızca bu derginin belirtilen amaçları kapsamında kullanılacak, ayrıca başka hiçbir amaç için veya herhangi başka bir tarafça kullanılmayacaktır.

Finansman Kaynağının Rolü

Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için kimin maddi destek sağladığı, varsa sponsorun rolü; eserlerin çalışma tasarımında; veri toplama, analiz etme ve yorumlamada; raporun yazılmasında ve makaleyi yayına sunma kararında kimlerin rolü olduğunu kısaca tanımlamanız

gerekmektedir. Şayet Finansman kaynaklarının temininde bu türden bir dâhil olma durumu yoksa, o da ayrıca belirtilmelidir.

Açık Erişim

Bu dergide hakemler tarafından incelenerek dâhil olan her araştırma makalesi, açık erişim şeklinde yayımlanacaktır. Buna göre, ilgili makaleye yayımlanmasından hemen sonra, sadece ticari olmayan amaçlarla kolayca okunabilen bir formatta, internet üzerinden kalıcı olarak evrensel ve serbestçe erişilebilecek demektir. Yazara açık erişim için mahsup edilen herhangi bir yayın ücreti yoktur. Kullanıcılar, aşağıdaki şartlarda ticari olmayan amaçlar için makalelere erişebilir, indirebilir, kopyalayabilir, tercüme edebilir, metin ve verilere ulaşabilir:

- Uygun bir bibliyografik alıntı şekli (örneğin yazar (lar), dergi, makale başlığı, cilt, sayı, sayfa numaraları, DOI ve DergiPark'ta yayınlanan nihai versiyonun bağlantısı) kullanarak makaleyi alıntılanmak.
- Makalenin bütünlüğünü korumak.
- Diğer kullanıcılar açısından söz konusu makaleyle nelerin yapılabileceği ve yapılamayacağı net olması için, telif hakkı bildirimlerini, ilgili şartlar ve koşullara dair bağlantıları muhafaza etmek.
- Makalede yer alan ve bir üçüncü tarafa ait olarak tanımlanan herhangi bir içeriğin, üçüncü tarafın yeniden kullanımını telif hakkı politikalarına uygun olmasını temin etmek.

Yazarlar, Yayın Etiği Kurulu (COPE) ve Uluslararası Tıp Dergisi Editörleri Kurulu (ICMJE) tarafından belirlenen yayın etiği hususundaki yüksek standartları gözetmek durumundadır. Verilerin sahteciliği veya türetilmesi, yazarın kendi eserinin uygun şekilde alıntı yapılmadan kopyalanması ve eserin yanlış kullanılması da dâhil olmak üzere intihal kapsamındakiler, kabul edilemez uygulamalardır. Her türlü etik suiistimal vakası, çok ciddiye alınacak ve COPE kuralları gereğince değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

Hakemler için Etik Kurallar

- Yazı, uzmanlık alanınızla ilgili olmalıdır. Yalnızca kaliteli bir inceleme sunabilecekseniz, ilgili yazıyı kabul edin.
- Potansiyel bir çıkar çatışmanız varsa, yanıtınızda editöre bilgi vermelisiniz.
- Hakemlik ve gözden geçirme işlemi çok fazla iş yükü olabileceğinden, yeterli zaman ayırabileceğinizden emin olun.
- Karar vermeden önce, son teslim tarihine yetiştirebileceğinizden emin olun.
- Davetler en kısa sürede cevaplandırılmalıdır. Geç gelen davet yanıtları hakemlik inceleme sürecini yavaşlatmaktadır.
- Daveti reddederseniz, alternatif hakemler için öneride bulununuz.
- Size sunulan materyal gizlidir; bu, editörden izin almadan ilgili materyalin diğer taraflarla paylaşılması anlamına gelir.
- İncelemenize ilişkin hiçbir bilgi, editöre ve yazarlara hakem değerlendirmesi konusunda bilgi vermeden, hiç kimseye paylaşılamaz, gizlidir.

Editörler için Etik Kurallar

- Editörler, dergiye gönderilen makalelerden hangi eserin yayımlanacağına, söz konusu çalışmanın geçerliliğine, araştırmacılara ve okurlara olan önemine, hakemlerin yorumlarına ve bu gibi yasal şartlara göre karar vermekten sorumludur. Editörler dergiye gönderilen çalışmaların, intihal sorunu olması, akademik özgünlüklerinin yetersiz olması gibi nedenlerle dergi politikalarına uygun olmadığını düşünürlerse hakemlere göndermeden reddedebilirler. Editörler dergiye gönderilen çalışmaların dergi politikalarına uygun olduğunu, akademik özgünlüklerinin ve kalitelerinin iyi olduğunu düşünürse hakemlere göndermeden yayımlanmak üzere kabul edebilirler. Ayrıca çalışmalarında uzman en az iki hakeme gönderebilirler.
- Editörler, makale önerisini sunan yazar/ların ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, etnik köken, uyruk, veya politik görüşlerini dikkate almazlar. Düzeltme ya da yayımlama kararına dergi editör kurulu dışında diğer kurumlar etki edemez.

- Editörler gönderilen bir yazıyla ilgili bilgileri, sorumlu yazar, hakemler ve yayın kurulu dışında başka herhangi biriyle paylaşmazlar.
- Editörler ve yayın kurulu üyeleri, yazarların açık yazılı izni olmaksızın kendi araştırma amaçları için sunulan bir makalede sunulan yayınlanmamış bilgileri kullanmazlar.

Yazı Gönderme - Yazar Kuralları

Makaleler Dergi'nin <http://dergipark.gov.tr/auuibfd> adresi aracılığıyla yüklenmeli ve gönderilmelidir. Başlık sayfası (Bu bölüm, makalenin başlığı, yazarların adları, bağlı oldukları kurum ve unvan, adresleri, teyitleri veya referansları, fon sağlayan kuruluşlarla ilgili bilgileri ve Çıkar Beyanı formu ve başvuran yazarın e-posta adresi de dâhil olmak üzere tüm bilgileri içermelidir. Ayrıca yazar / yazarların kısa Özgeçmişleri (CV) ve ORCID CV bilgileri başlık sayfasında yer almalıdır.), ana metin (Makalenin ana metni (referanslar, şekiller, tablolar ve diğer teyitler de dâhil) yazarların isimleri veya bağlantılı olduğu kurumlar gibi herhangi bir tanımlayıcı bilgiyi içermemelidir.), dekont (ödeme makbuzu makale başvuru ücretinin ödendiğine dair banka dekontudur) ve telif hakkı devir formu (bu form her bir yazar için ayrı ayrı doldurulup imzalanmalıdır. Yazarlar imzaladıktan sonra tarayıcı yardımıyla tarayıp yükleyebilirler) ayrı dosyalar halinde yüklenmelidir.

Yazıların Dergi kapsamında dikkate alınabilmesi için aşağıdaki hesaba 250 TL (Türk Lirası) aktarılması gerekir: İş Bankası "I.I.B.F. Dergisi" IBAN: TR390006400000162020432141. Reddedilen makalelerin başvuru ücreti geri ödenmez. Herhangi bir şekilde reddedilen makalelerin yeniden başvurularının kabul edilmesi için tekrar başvuru ücreti ödenmelidir.

Sonuç olarak başvuru için sisteme yüklenmesi gereken dosyalar aşağıdaki gibidir:

ÖNEMLİ: BAŞVURU YAPMADAN ÖNCE ÇALIŞMANIZIN TURNİTİN RAPORUNU KONTROL EDİNİZ (BUNU YAPARKEN DE TURNİTİNDE ÇALIŞMANIZI DEPOYA KAYDETMEYİNİZ). BENZERLİK ORANI %15'İN ÜZERİNDE OLAN BAŞVURULAR DEĞERLENDİRİLMEMEYE ALINMADAN REDDEDİLMEKTEDİR.

1) Başlık sayfası (Sıralı yazar isimleri, yazarların ORCID numaraları, e-mail adresleri ve kurum bilgileri, sorumlu yazar belirtilmeli ve sorumlu yazarın telefon vs. tüm iletişim bilgileri olmalıdır).

2) Telif hakkı devir formu (Her yazar ayrı ayrı doldurup imzalamalıdır).

3) Etik beyan formu (Her yazar ayrı ayrı doldurup imzalamalıdır. Ek dosya seçeneği ile yükleyiniz)

4) Banka Dekontu (Ek dosya seçeneği ile yükleyiniz).

5) Yazarlara ait ad, soyad, iletişim bilgisi gibi hiçbir bilgi olmayan tam metin dosyası.

Yazılar, Dergi'nin değerlendirme sürecinde iken önceden yayınlanmamış olmalıdır, ayrıca herhangi başka bir yerde yayın olarak inceleme sürecinde bulunmamalıdır.

Çift-kör Hakem İncelemesi

Bu Dergi, çift-kör inceleme kullanır, dolayısıyla, yazarların kimlikleri inceleme yapan hakemlerden gizlenir, ayrıca bunun tam tersi hakemler için de geçerlidir. Tüm dâhil edilen makaleler bilimsel nitelik değerlendirmesi için genellikle en az iki bağımsız uzman hakeme gönderilir. Editör, makalelerin kabul veya reddedilmesine ilişkin nihai karardan sorumludur. Editörün kararı nihaidir. Bu süreci kolaylaştırmak için lütfen aşağıdakileri ayrı ayrı olarak ekleyin:

Başlık sayfası (yazar detayları ile birlikte): Bu bölüm, yazarların adları, bağlı oldukları kurum ve unvan, adresleri, teyitleri veya referansları, fon sağlayan kuruluşlarla ilgili bilgileri ve Çıkar Beyanı formu ve başvuran yazarın e-posta adresi de dâhil olmak üzere tüm bilgileri içermelidir. Ayrıca yazar / yazarların kısa Özgeçmişleri (CV) ve ORCID CV bilgileri başlık sayfasında yer almalıdır.

Kör Okunabilir Yazı (yazar bilgileri olmayan): Makalenin ana metni (referanslar, şekiller, tablolar ve diğer teyitler de dâhil) yazarların isimleri veya bağlantılı olduğu kurumlar gibi herhangi bir tanımlayıcı bilgiyi içermemelidir.

Kelime işlem yazılımının kullanımı

- * Dosyanın, kullanılan kelime işlemcisinin ulusal dil formatında kaydedilmesi önemlidir.
- * Metinler tek sütun formatında olmalıdır.
- * Metnin düzeni mümkün olduğunca basit tutulmalıdır.
- * Tablo hazırlarken, bir tablo ızgarası kullanıyorsanız, her bir tablo için yalnızca tek bir tablo ızgarası kullanın, her satır için ayrı tablo ızgara formatı kullanmayın. Izgara kullanılmıyorsa, sütunları hizalamak için boşlukları değil, sekmeleri kullanın.
- * Tablolar ve şekiller, yazının ana gövdesinde başlıklarla birlikte gösterilebilir.
- * Gereksiz hatalardan kaçınmak için kelime işlemcinizin 'yazım denetimi' ve 'dilbilgisi denetimi' işlevlerini kullanmanız kesinlikle önerilir.

Ekler

Birden fazla ek varsa, A, B vb. şeklinde tanımlanmalıdır. Metin içindeki formül ve denklem ekleri için sonraki ayrı bölüme de ek halinde numaralandırma verilmelidir: Denk. (A.1), Denk. (A.2), vb. ; Denk. (B.1) vb. Benzer şekilde tablolar ve şekiller için de: Tablo A.1; Şekil A.1, vb.

Lütfen matematik denklemlerini görüntü olarak değil, düzenlenebilir metin (kelime işlemcisinin denklem düzenleyicisini kullanarak) şeklinde gönderin. Art arda, metinden ayrı olarak gösterilmesi gereken denklemleri (metinde açıkça belirtilmişse) numaralandırın.

Dipnotlar

Dipnotlar az ve uygun miktarda kullanılmalıdır. Makalenin tümü boyunca bunları sırayla numaralandırın. Birçok kelime işlemci metnin içine dipnotlar ekleyebilmektedir ve bu özellik de kullanılabilir. Aksi takdirde, lütfen dipnotların metindeki konumunu belirtiniz ve dipnotları makale sonunda ayrı olarak listeleyiniz. Referans listesine dipnot eklemeyiniz.

Renkli Resimler

Lütfen resimlerin kabul edilebilir bir formatta (TIFF veya JPEG), (EPS veya PDF) veya (MS Office dosyaları); ve doğru çözünürlükte olduğundan emin olun.

Şekiller

Her şeklin üstünde bir başlık olduğundan emin olun. Başlığı ayrı olarak verin, şeklin etrafına veya içine iliştilmiş olmamalıdır. Metin içindeki görünümüne göre art arda şekilleri numaralandırın ve şekil gövdesinin altına ilgili bir not yerleştirin.

Tablolar

Lütfen tabloları resim olarak değil, düzenlenebilir metin olarak sunun. Başlığı metnin üstüne koyun ve metin görünümüne uygun olarak tabloları art arda numaralandırın, ayrıca tablo notlarını tablo gövdesinin altına yerleştirin. Tablo boyutu, sayfa boyutuna göre ayarlanmalıdır. Tablolar dikey veya yatay olarak yerleştirilebilir, ancak sayfa portre formatında olmalıdır.

Özet

İlk sayfada yazının başlığı, anahtar kelimeler, Jel kodları ve özet metni (200 kelimeyi aşmamalıdır) hem Türkçe hem de İngilizce olarak yazılmış olmalıdır.

İngilizce Genişletilmiş Özet

Dergimiz Editör Kurulu 2021 yılından itibaren Türkçe dilinde yayınlanacak makaleleri genişletilmiş İngilizce özet (Extended Summary) ile yayınlama kararı almıştır. Genişletilmiş Özet, makalelerin dergimize ilk başvurusu esnasında talep edilecektir. İngilizce genişletilmiş özet bölümünü makalenin Öz ve ABSTRACT bölümlerinden hemen sonra Giriş bölümünden hemen önce en az 750, en çok 1500 kelime olacak şekilde yazınız. Genişletilmiş özet metninde, çalışmanın amacı, kavramsal çerçevesi, içerdiği araştırmanın yöntemi, varsa modeli, bulgu ve sonuçlarına aşağıda açıklandığı

şekliyle yer vermelisiniz. İngilizce özeti akademik bir dil kullanarak yazmalısınız. İngilizce özetinizin dilinden dolayı makaleniz editör kurulu tarafından ya da hakemler tarafından reddedilebilecektir. İngilizce genişletilmiş özet şu başlıklar altında ilgili içerikler dikkate alınarak yazılmalıdır:

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Kısa bir giriş yaptıktan sonra çalışmanızın amacını detaylıca belirtiniz.

Research Questions

Çalışmanıza temel olan araştırma sorularını, varsa hipotezlerinizi açıkça belirtiniz. Çalışmanızın literatüre nasıl katkı yaptığını, hangi bağlamda özgün bir çalışma olduğunu açıklayınız.

Literature Review

Konuyla ilgili literatür hakkında bilgi veriniz. Bu bölümün sonunda çalışmanızın bahsettiğiniz literatürle olan benzerlikleri ya da farklılıklarını tartışıp farkını ortaya koyunuz.

Methodology

Çalışmanızda kullandığınız bilimsel yöntem (nicel/nitel/karma, popülasyon, örneklem, veri kaynağı, model, tahmin yöntemi, etik kurul onayı vs.) hakkında bilgi veriniz.

Results and Conclusions

Çalışmanızın bulgularını tartışınız. Sonuçların diğer çalışmalardan farklılıklarını, benzerliklerini belirtiniz. Tüm sonuçlardan varsa politika önerilerinizi, literatüre olan katkınızı açıklayınız ve varsa çalışmaya ait kısıtlarınızı ve sonraki çalışmalar için önerilerinizi yazınız.

Yukarıdaki başlıklar, örnek sunma ve yol gösterme amaçlıdır. Eğer çalışmanız yukarıdaki başlıklara göre açık ve ayrıntılı bir şekilde özetlenemiyorsa ya da daha farklı bir tarzda çok daha açık bir şekilde makalenizi özetleyeceğinizi düşünüyorsanız, kendi alt başlıklarınızla Genişletilmiş Özetinizi organize edebilirsiniz. Genişletilmiş İngilizce Özet bölümündeki başlıklara numara vermeyiniz.

Ana Metin

1. Makale MS Word formatında ve A4 sayfa yapısına uyumlu hazırlanmalıdır. Metin içi yazım stili Times New Roman 10 punto olarak ayarlanmalıdır. Paragraflar arasında üstten ve alttan 6nk boşluk bırakılmalıdır. Ayrıca tüm Word sayfasında tek satır aralığı kullanılmalıdır ve sayfalar numaralandırılmalıdır.

2. Kenar boşlukları (cm)

Üst= 2   Alt =1

Sol =1.5   Sağ =1.5

3. Tüm başlıklar (makale başlık ve alt-başlıkları, tablo, şekil, vs.) Times New Roman 11 karakter tipi ile yazılmalı, hepsi koyu, tüm kelimelerin ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Ana başlık 13 punto ile yazılmalıdır. Paragraf öncesi ve sonrasında 6nk boşluk verilmeli ve satır araları tek olmalıdır. Makalenin Türkçe ve İngilizce adı yatay olarak ortalanmalı, diğer tüm metinler iki yana yaslanmalıdır.

4. İngilizce ve Türkçe özet yazılırken Times New Roman 10 karakter tipi kullanılmalı; Anahtar Kelimeler ve Jel Kodları Times New Roman 10, yatık ve koyu karakter tipi olmalıdır.

5. Dipnotlar için Times New Roman 8 karakter tipi kullanılmalıdır.

6. Giriş ve Sonuç bölümleri dışında numaralandırma 1., 1.1., 1.1.a. ... 2. şeklinde olmalıdır.

7. Ana metin yazılırken Times New Roman 10 karakter tipi kullanılmalıdır.

8. Tüm sayfalar dikey (portrait) olarak kullanılmalıdır.

9. Kaynakça yeni bir sayfadan başlamalıdır.

10. Makaleler 30 sayfayı geçmemelidir.

11. Atıflar metin içinde verilmeli, dipnot olarak verilmemelidir ve aşağıdaki örneklerde verildiği gibi olmalıdır (yazarın soyadı, yayın yılı, sayfa numarası sırası korunmalıdır).

Örnekler

“... these findings are encouraging (Giddens, 2007:119).”

“...(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56).”

Birden fazla yazar varsa: “...(Savcı et al. 1972:21-27).”

Birden fazla yazara aynı anda atıf varsa: “...(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132).”

Kaynakça

Kaynakça sadece makalede atıf verilen kaynaklardan oluşmalıdır. Dergimiz kaynak göstermede APA (American Psychological Association) Style 6th Edition stilini kullanmaktadır. Yazarlar, Amerikan Psikoloji Derneği'nin yayımladığı Amerikan Psikoloji Derneği Yayın Kılavuzu'nda belirtilen yazım kurallarını ve formatını takip etmelidir. Ayrıca dergimiz kaynak gösterilen makalelerin DOI bilgisinin kaynakçaya eklenmesini önermektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>.

Kitaplar

Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

Harvey, D. (1989a). *Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford.

Mitchell, T.R., & Larson, J.R. (1987). *People in Organizations*. McGraw-Hill, New York.

McAdam, D., Tarrow, S., & Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press, Cambridge.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Özveren, E. (2003). Türkiye’de Yaygın İktisat: Nereden Nereye?. *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (dr.). İletişim Yayınları, İstanbul.

Freire, P. (1991). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

Bilimsel Dergilerde Makaleler

Ulucak, R. (2018). İktisatta Çevreci Dönüşüm: Ekolojik Makro İktisat. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (51), 127-149. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.402928>

Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, 97(01), 75. doi: 10.1017/S0003055403000534

Mert, M., Bölük, G., & Çağlar, A. E. (2019). Interrelationships among foreign direct investments, renewable energy, and CO 2 emissions for different European country groups: a panel ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(21), 21495-21510. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05415-4>.

Editöryal Kitaplarda Bölüm ve Makaleler

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan*. Hill Yayınları, İstanbul, 689-713.

Yayınlanmamış Tezler

Özgül, S. (2009). *Türkiye’de Basın ve Demokrasi İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Kongre Raporları

Baydar, G. (2013). Gençlerin gündelik yaşamında sosyal medya. *Yeni Medya Çalışmaları I. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı*. 7-8 Mayıs 2013, Kocaeli, 132-142.

Deniz, S. (1997). Divan Şiirinde Güzelin Saç Şekli. *Türk Kültüründe Ayrıntılar: Saç Düzenlemesi Uluslararası Konferansı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi. 8-9 Aralık 1997, İstanbul.

Gazete Makaleleri

“Arap ülkelerinden Yemen’e hava saldırısı”, X, 26.03.2015.

Ansiklopedi veya Sözlükler

Sadie, S. (Ed). (1980). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Macmillan, London.

Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. (10. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ersoy, O. Kağıt ve Kağıtçılık. *Türk Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, XXI, 112-115.

Röportajlar

Güllü, A. (19 Aralık 2012). Ferruh Bozbeyli ile söyleşi. Ferruh Bozbeyli’nin Evi, Ankara.

İnternet Siteleri

Uyar, T., Bankanız sizi gözetliyor olabilir mi?
<http://www.tevfikuyar.com/2015/blog/gunluk/bankaniz-sizigozetliyor-olabilir-mi.html>
(Erişim tarihi:20.01.2015).

Raporlar

Devlet Planlama Teşkilatı (2004). *Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Rapor No: DPT: 2681)*. DPT. Ankara.

Seminerler

Lawrence, E. (24-25 Ekim 1983). “Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Piyasası ve Bankaların Fonksiyonu”. *Uluslararası Sermaye Piyasası ve Bankalar Semineri*. Çeşme, 33-37.

Broşürler

Türk Psikologlar Derneği. (Yıl). Deprem Psikolojik Sonuçlarını Hafifletme. 4. Baskı [Broşür].

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLME SÜRECİ

Makaleler

AKDENİZ İİBF Dergisi'ne gönderilen yazıların yazarları ve bu yazıları değerlendiren hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur. Dergiye gönderilen ve Editör Kurul tarafından hakemlere gönderilmeye değer bulunan makale türündeki yazılar, Hakem Kurulunda yer alan en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Editör ve Yayın Kurulu tarafından gerek duyulduğunda hakem sayısı artırılabilir. Hakemler, yazıları bilimsel katkı, çalışma sorunsalının ele alınış biçimi, ilgili literatürden yararlanma düzeyi, bilimsel makale hazırlama düzenine uygunluk, (varsa) alan araştırmasında kullanılan yöntem ve bulguları ile önemli buldukları diğer unsurlar açısından değerlendirerek yazılı görüşlerini Editör Kurula iletirler.

Editör Kurul, hakemlerin görüşlerinin birer kopyasını yazar(lar)a gönderir. Hakemler tarafından talep edilen düzeltmeler, yazar(lar) tarafından Editör Kurulun uygun gördüğü süre içinde tamamlandığında, yazı yeniden hakemlerin görüşüne sunulur. Hakemler açısından yayımlanabilir aşamasına gelen tüm yazılar için son değerlendirme, Yayın Kurulu tarafından yapılır. Yayımlanabilir kararı verildikten sonra yazı yayım sırasına alınır ve nihai aşama yazar(lar)a bildirilir. Yazısı yayım sırasına alındığı bilgisini alan yazar(lar)ın, Telif Formu'nu doldurup Dergi Editörlüğü'ne ulaştırması gereklidir. Aksi durumda ilgili yazı yayımlanamaz. Ardışık iki sayıda aynı yazara ait makalelere yer verilmez.

Kitap Tanıtım ve Eleştirileri, Örnek Olay İncelemeleri, Raporlar, Bilimsel etkinlikler hakkında Haberler vb.

Dergide, kitap tanıtım ve eleştirileri, yayım duyuru ve özetleri, önceden yazılmış bir makaleye getirilen ekler, eleştiri ve yorumlar, yanıtlar ve yanıtla yanıtlar da yer alabilir. Ayrıca konferans, kongre gibi toplantılar ve diğer bilimsel etkinlikler hakkında haberlerin yanısıra, örnek olay incelemeleri ve raporlar da yayımlanabilir. Bu tür yazıların dergide yayımlanması ile ilgili karar, Editör Kurulu önerisi ile Yayın Kurulu tarafından verilir.

Önemli Not: Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör Kurulu tarafından ön değerlendirmeye alınır. Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi kapsamında yer alması öngörölmüş konular ile doğrudan ilişkili olmayan ya da bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, Editör Kurulu veya Yayın Kurulu tarafından hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bu kurullar yazılarla ilgili değişiklik önerileri yapabilirler.

Introduction

The Journal gives place to writings on original empirical and non-empirical research, on specific review articles or literature surveys, special issue papers as well as on conference notes, case studies. Authors contributing to special issues should ensure that they select the special issue article type from this list.

Submission checklist

Ensure that the following items are present

- One author has been chosen as the corresponding author with contact details:
  - e-mail address
  - full postal address
- Manuscript:
  - include keywords
  - all figures (include relevant captions)
  - all tables (including titles, description, footnotes)
  - ensure all figure and table citations in the text match the files provided
  - indicate clearly if color should be used for any figures in print
- Further considerations:
  - manuscript has been 'spell checked' and 'grammar checked'
  - all references mentioned in the Reference List are cited in the text, and vice versa
  - permission has been obtained for use of copyrighted material from other sources (including the Internet)
  - a competing interests statement is provided, even if the authors have no competing interests to declare
  - referee suggestions and contact details provided, based on journal requirements

Before You Begin

Ethics in publishing

Authorship

All authors listed on the manuscript should have contributed significantly to the experimental design, its implementation, or analysis and interpretation of the data. All authors should have been involved in the writing of the manuscript at draft and any revision stages, and have read and approved the final version. Anyone who made major contributions to the writing of the manuscript should be listed as an author (e.g. "ghost writing" is prohibited by the Journal). Any other individuals who made less substantive contributions to the experiment or the writing of the manuscript should be listed in the acknowledgement section. Any change in authorship (including author order) after the initial manuscript submission must be approved in writing by all authors.

Authorship and "Umbrella" groups

Many large collaborative studies are organized under a group name which represents all the participants. All articles must have at least one named individual as author. Authors who wish to acknowledge the umbrella group from which the data originate should first list the author(s) of the article and follow this with 'on behalf of the GROUP NAME'. If necessary the names of the participants may be listed in the Acknowledgements section.

Originality

By submitting your manuscript to the journal it is understood that this it is an original manuscript and is unpublished work and is not under consideration elsewhere. Plagiarism, including duplicate publication of the author's own work, in whole or in part without proper citation is not tolerated by the journal. Manuscripts submitted to the journal are checked for originality using anti-plagiarism software.

Conflicts of interest

At the point of submission, each author should reveal any financial interests or connections, direct or indirect, or other situations that might raise the question of bias in the work reported or the conclusions, implications, or opinions stated – including pertinent commercial or other sources of funding for the individual author(s) or for the associated department(s) or organization(s), personal relationships, or direct academic competition. When considering whether you should declare a conflicting interest or connection please consider the conflict of interest test: Is there any arrangement that would embarrass you or any of your co-authors if it was to emerge after publication and you had not declared it?

If the manuscript is published, relevant Conflict of Interest information will be communicated in a statement in the published paper.

Declaration of interest

All authors must disclose any financial and personal relationships with other people or organizations that could inappropriately influence (bias) their work. Examples of potential competing interests include employment, consultancies, stock ownership, honoraria, paid expert testimony, patent applications/registrations, and grants or other funding. Authors must disclose any interests in a summary declaration of interest statement in the title page file. If there are no interests to declare then please state this: 'Declarations of interest: none'. This summary statement will be ultimately published if the article is accepted.

Submission declaration and verification

Submission of an article implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract, a published lecture or academic thesis), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright holder. To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Crossref Similarity Check and/or by using a software such as Turnitin.

The editorial board of Akdeniz İİBF journal complies with the following rules for plagiarism policy:

- Articles with a similarity rate of more than 15% are rejected.
- Only articles with a similarity rate $\leq 15\%$ are taken into the review process.
- The above mentioned rules are accepted by all authors who have uploaded articles to the Akdeniz İİBF journal.

Use of inclusive language

Inclusive language acknowledges diversity, conveys respect to all people, is sensitive to differences, and promotes equal opportunities. Articles should make no assumptions about the beliefs or commitments of any reader, should contain nothing which might imply that one individual is superior to another on the grounds of race, sex, culture or any other characteristic, and should use inclusive language throughout. Authors should ensure that writing is free from bias, for instance by using 'he or she', 'his/her' instead of 'he' or 'his', and by making use of job titles that are free of stereotyping (e.g. 'chairperson' instead of 'chairman' and 'flight attendant' instead of 'stewardess').

Changes to authorship

Authors are expected to consider carefully the list and order of authors before submitting their manuscript and provide the definitive list of authors at the time of the original submission. Any addition, deletion or rearrangement of author names in the authorship list should be made only before the manuscript has been accepted and only if approved by the Journal Editor. To request such a change, the Editor must receive the following from the corresponding author: (a) the reason for the change in author list and (b) written confirmation (e-mail, letter) from all authors that they agree with the addition, removal or rearrangement. In the case of addition or removal of authors, this includes confirmation from the author being added or removed. Only in exceptional circumstances will the Editor consider the addition, deletion or rearrangement of authors after the manuscript has been accepted. While the Editor considers the request, publication of the manuscript will be suspended. If the manuscript has already been published in an online issue, any requests approved by the Editor will result in a corrigendum.

Ethics Statement Form An "[Ethical Declaration Form](#)" must be signed by all authors during the article application and uploaded to the system after being scanned.

Copyright

Upon acceptance of an article, authors will be asked to complete a "[Copyright Transfer Form](#)"

Copyright Transfer Statement

The undersigned hereby assigns to the Akdeniz İİBF journal all rights under copyright that may exist in and to the above Work, and any revised or expanded derivative works submitted to the JEAS by the undersigned based on the Work. The undersigned hereby warrants that the Work is original and that he/she is the author of the Work; to the extent the Work incorporates text passages, figures, data or other material from the works of others, the undersigned has obtained any necessary permission.

The copyright to this article is transferred to the Akdeniz İİBF journal. The copyright transfer covers that the Akdeniz İİBF journal distributes its technical publications throughout the world and does so by various means such as hard copy, microfiche, microfilm, and electronic media. It also abstracts and may translate its publications, and articles contained therein, for inclusion in various compendiums, collective works, databases and similar publications.

The Akdeniz İİBF journal distributes its technical publications throughout the world and wants to ensure that the material submitted to its publications is properly available to the readership of those publications. Authors must ensure that their Work meets the requirements of the Akdeniz İİBF journal, including provisions covering originality, authorship, author responsibilities and author misconduct.

Privacy Statement

The names and email addresses entered in this journal site will be used exclusively for the stated purposes of this journal and will not be made available for any other purpose or to any other party.

Role of the funding source

You are requested to identify who provided financial support for the conduct of the research and/or preparation of the article and to briefly describe the role of the sponsor(s), if any, in study design; in the collection, analysis and interpretation of data; in the writing of the report; and in the decision to

submit the article for publication. If the funding source(s) had no such involvement then this should be stated.

Open access

Every peer-reviewed research article appearing in this journal will be published open access. This means that the article is universally and freely accessible via the internet in perpetuity, in an easily readable format immediately after publication but only for non-commercial purposes. The author does not have any publication charges for open access. Users may access, download, copy, translate, text and data the articles for non-commercial purposes provided that users:

- Cite the article using an appropriate bibliographic citation (i.e. author(s), journal, article title, volume, issue, page numbers, DOI and the link to the definitive published version on DergiPark).
- Maintain the integrity of the article.
- Retain copyright notices and links to these terms and conditions so it is clear to other users what can and cannot be done with the article.
- Ensure that, for any content in the article that is identified as belonging to a third party, any re-use complies with the copyright policies of that third party.

Authors should observe high standards with respect to publication ethics as set out by the [Committee on Publication Ethics \(COPE\)](#) and [International Committee of Medical Journal Editors \(ICMJE\)](#). Falsification or fabrication of data, plagiarism, including duplicate publication of the authors' own work without proper citation, and misappropriation of the work are all unacceptable practices. Any cases of ethical misconduct are treated very seriously and will be dealt with in accordance with the COPE guidelines.

Ethical Guidelines for Peer Reviewers

- The manuscript must be related to your area of expertise. Only accept if you can provide a high quality review.
- If you have a potential conflict of interest, you must inform the editor when you respond.
- Make sure you can allocate enough time since reviewing process can be a lot of work.
- Before you commit, make sure you will be able to meet the deadline.
- Invitations must be replied as soon as possible. Late invitation responses decelerate the review process.
- If you decline the invitation, suggest for alternative reviewers.
- The material you receive is confidential, which means that it is not to be shared with other parties without getting authorization from the editor.
- Any information regarding your review also cannot be shared with anyone without informing the editor and the author(s) as peer review is confidential.

Ethical Guidelines for Editors

- Editors are responsible for deciding which of the articles submitted to the journal should be published. The validation of the work in question and its importance to researchers and readers must always drive such decisions. Editors may reject manuscripts submitted to the journal without sending them to the reviewers if they think that the manuscripts are not in compliance with the journal policies due to the reasons of plagiarism, lack of academic originality. If Editors agree that the manuscripts submitted to the journal are in compliance with the journal policies and that their academic originality and quality are good enough for the publication, they may accept the manuscripts for publication without sending them to the reviewers. Furthermore, Editors can also send manuscripts to at least two reviewers who are experts in their field to make a decision for publication.
- Editors should evaluate manuscripts for their intellectual content without regard to the author's race, gender, sexual orientation, religious belief, ethnic origin, citizenship or political philosophy. Other institutions, other than the journal editor board, cannot influence the revision or publishing decision.

- The Editor-in-Chief and editorial staff must not disclose any information about a submitted manuscript to anyone other than the corresponding author, reviewers, potential reviewers, other editorial advisers or the publisher, as appropriate.
- Unpublished materials disclosed in a submitted manuscript must not be used in the editor's and editorial staff's own research without the expressed written consent of the author. Privileged information or ideas obtained through peer review must be kept confidential and not used for personal advantage.

Submission-Author Guidelines

Articles should be uploaded and submitted through <https://dergipark.org.tr/en/pub/aiiibfd> address of the Journal. The title page, main body, copyright transfer form (signed by each author) and receipt of payment should be uploaded in separate files.

In order for manuscripts to be considered for Akdeniz İİBF Journal, **50\$** (Dollar) should be wired to the following account: İş Bankası "I.I.B.F. Dergisi" IBAN: TR960006400000262020077060. Receipt of payment should be uploaded during the manuscript submission as additional file. Submission fee for rejected manuscripts is not refundable. Resubmission fee will be paid for resubmitted manuscripts that have been rejected in any way.

Manuscripts should be unpublished and not under consideration for publication elsewhere while it is under evaluation process of the Akdeniz İİBF journal.

Double-blind Peer review

This Journal uses double-blind review, which means the identities of the authors are concealed from the reviewers, and vice versa. All contributions are typically sent to a minimum of two independent expert reviewers to assess the scientific quality of the paper. The Editor is responsible for the final decision regarding acceptance or rejection of articles. The Editor's decision is final. To facilitate this, please include the following separately:

Title page (with author details): This should include the title, authors' names, affiliations, addresses, acknowledgements, information regarding funding bodies and any Declaration of Interest statement, and a complete address for the corresponding author including an e-mail address. In addition author/s' short cv.'s and ORCID ID's should be on the title page.

Blinded manuscript (no author details): The main body of the paper (including the references, figures, tables and any acknowledgements) should not include any identifying information, such as the authors' names or affiliations.

Use of word processing software

- *It is important that the file be saved in the native format of the word processor used.
- *The text should be in single-column format.
- *Keep the layout of the text as simple as possible.
- *When preparing tables, if you are using a table grid, use only one grid for each individual table and not a grid for each row. If no grid is used, use tabs, not spaces, to align columns.
- *Tables and figures may be presented with captions within the main body of the manuscript.
- *To avoid unnecessary errors you are strongly advised to use the 'spell-check' and 'grammar-check' functions of your word processor.

Appendices

If there is more than one appendix, they should be identified as A, B, etc. Formulae and equations in appendices should be given separate numbering: Eq. (A.1), Eq. (A.2), etc.; in a subsequent appendix, Eq. (B.1) and so on. Similarly for tables and figures: Table A.1; Fig. A.1, etc.

Please submit math equations as editable text (use equation editor of the word processor) and not as images. Number consecutively any equations that have to be displayed separately from the text (if referred to explicitly in the text).

Footnotes

Footnotes should be used sparingly. Number them consecutively throughout the article. Many word processors can build footnotes into the text, and this feature may be used. Otherwise, please indicate the position of footnotes in the text and list the footnotes themselves separately at the end of the article. Do not include footnotes in the Reference list.

Color artwork

Please make sure that artwork files are in an acceptable format (TIFF (or JPEG), EPS (or PDF), or MS Office files) and with the correct resolution.

Figures

Ensure that each figure has a title on top. Supply title separately, not attached to the figure or in the figure. Number figures consecutively in accordance with their appearance in the text and place any notes below the figure body.

Tables

Please submit tables as editable text and not as images. Put the title on top and number tables consecutively in accordance with their appearance in the text and place any table notes below the table body. Table size should be adjusted accordingly with the page size. Tables can be positioned vertical or horizontal but page should be in portrait format.

Abstract

In the first page, there should be the manuscript's title, key words, Jel codes and its abstract (not exceeding 200 words).

Main body

1. The article should be prepared in MS Word format and compatible with A4 page structure. The text style should be set to Times New Roman 10 points. There should be 6nk space between top and bottom between paragraphs. In addition, single line spacing should be used on the entire Word page and the pages should be numbered.
2. Page margins (cm)

Top= 2	Bottom = 1
Left = 1.5	Right = 1.5
3. In all titles (including article title, section main and sub-titles, tables, figures etc.) use Times New Roman (size 11) font, in bold, first letters are in capital, 6nk before and after paragraph, single space. The main title should be written in 13 font size. Article title in Turkish and in English should be centered, the rest should be justified.
4. Abstract in English and Turkish should use size 10 Times New Roman font, first line of the paragraph should use 0.5 cm indent from left. Keywords and Jel codes should be written in Times New Roman 10 in italics and bold.
5. Footnotes should be in Times New Roman size 8.
6. Except Introduction and Conclusion other sections, sub-sections should be numbered as in: 1., 1.1., 1.1.a. ... 2. etc.
7. Main text should be written in Times New Roman size 10.

8. All pages should be in portrait format.
9. References should start from a new page.
10. Articles should not exceed 30 pages.
11. Citations should be made through opening parentheses in the text, not through footnotes, and the following order should be used in the parentheses: Last name(s) of Author(s), year of publication, page number(s).

Examples

“... these findings are encouraging (Giddens, 2007:119).”

“...(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56).”

in the case of more than two authors: “...(Savcı et al. 1972:21-27).”

If the references are made to more than one authors at the same time: “...(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132).”

References

Bibliography should include only the works which are cited in the text. Our journal uses the APA 6 style to cite. Authors should follow the spelling rules and format specified in the American Psychological Society Publication Guide published by the American Psychological Association. In addition, our journal suggests that DOI information of the cited articles should be included in the bibliography. For detailed information, see: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>.

Books

Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

Harvey, D. (1989a). *Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford.

Mitchell, T.R., & Larson, J.R. (1987). *People in Organizations*. McGraw-Hill, New York.

McAdam, D., Tarrow, S., & Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press, Cambridge.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Özveren, E. (2003). Türkiye’de Yaygın İktisat: Nereden Nereye?. *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.

Freire, P. (1991). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

Papers

Ulucak, R. (2018). İktisatta Çevreci Dönüşüm: Ekolojik Makro İktisat. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (51), 127-149. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.402928>

Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, 97(01), 75. doi: 10.1017/S0003055403000534

Mert, M., Bölük, G., & Çağlar, A. E. (2019). Interrelationships among foreign direct investments, renewable energy, and CO 2 emissions for different European country groups: a panel ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(21), 21495-21510. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05415-4>.

Book Chapters

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya alışmalarında Kamusal Alan Kavramı. M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan*. Hill Yayınları, İstanbul, 689-713.

Unpublished Thesis

Özgöl, S. (2009). *Türkiye’de Basın ve Demokrasi İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Proceedings

Baydar, G. (2013). Gençlerin gündelik yaşamında sosyal medya. *Yeni Medya alışmaları I. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı*. 7-8 Mayıs 2013, Kocaeli, 132-142.

Deniz, S. (1997). Divan Şiirinde Güzelin Sa Şekli. *Türk Kültüründe Ayrıntılar: Sa Düzenlemesi Uluslararası Konferansı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi. 8-9 Aralık 1997, İstanbul.

EVALUATION PROCESS FOR MANUSCRIPTS

Articles

Akdeniz İİBF journal conducts ‘double blind review’ policy in which both the authors’ names of manuscripts sent to the journal and referees who evaluate these manuscripts are concealed. Manuscripts, which are sent to the journal, and are found worth passing on to the Editorial Board in the first month, are evaluated by at least two referees from the Referee Board in the next 6 weeks. If it is found necessary by the Editorial and the Publishing Board, the number of referees may be increased. Referees send their written remarks to the Editorial Board by assessing manuscripts according to scientific contribution, the way in which problematic of the topic is taken, citation of relevant literature, compatibility with the criteria of preparing a scientific article, (if possible) methods that are used in a field study and related data, and other criteria to which they attach importance.

The Editorial Board sends a copy of written remarks from referees to the author(s). Corrections suggested by referees are made by the author(s) within the next 6 weeks, and the manuscript is resent to referees to have referees’ opinion (following 2 weeks). The Publishing Board has the last word on all manuscripts which are considered for publication by referees. After being deemed publishable, manuscripts are put on the publication schedule of the journal; and the authors are notified of the final decision. Authors, which are notified that their manuscripts have been put on the publication schedule, are required to fill out the Copyright Transfer Form, and to sent it to the Journal Editorial Staff. Otherwise, manuscripts in question are not published.

Book Reviews and Evaluations, Case Studies, Reports, Stories about Scientific Activities etc.

Book reviews and evaluations, publication announcements and abstracts, post-scripts, evaluations, and remarks on an article written previously, relevant answers and replies to these answers may also take part in the Journal. In addition, along with case studies and reports, stories about scientific activities such as conferences and congresses may also be published. Manuscripts of this sort are published in the Journal by the consent of the Editorial Board.

Important Note: All manuscripts, which are sent to the Journal, are previewed by the Editorial Board. Manuscripts, which are irrelevant to the topic predetermined for Akdeniz İİBF Journal, or manuscripts, which fail to meet the scientific criteria for an article’s content and form, are refused by the desk before the referee review process begins, or else the Editorial Board may make recommendations for changes in manuscripts.